SHAUN WALKER

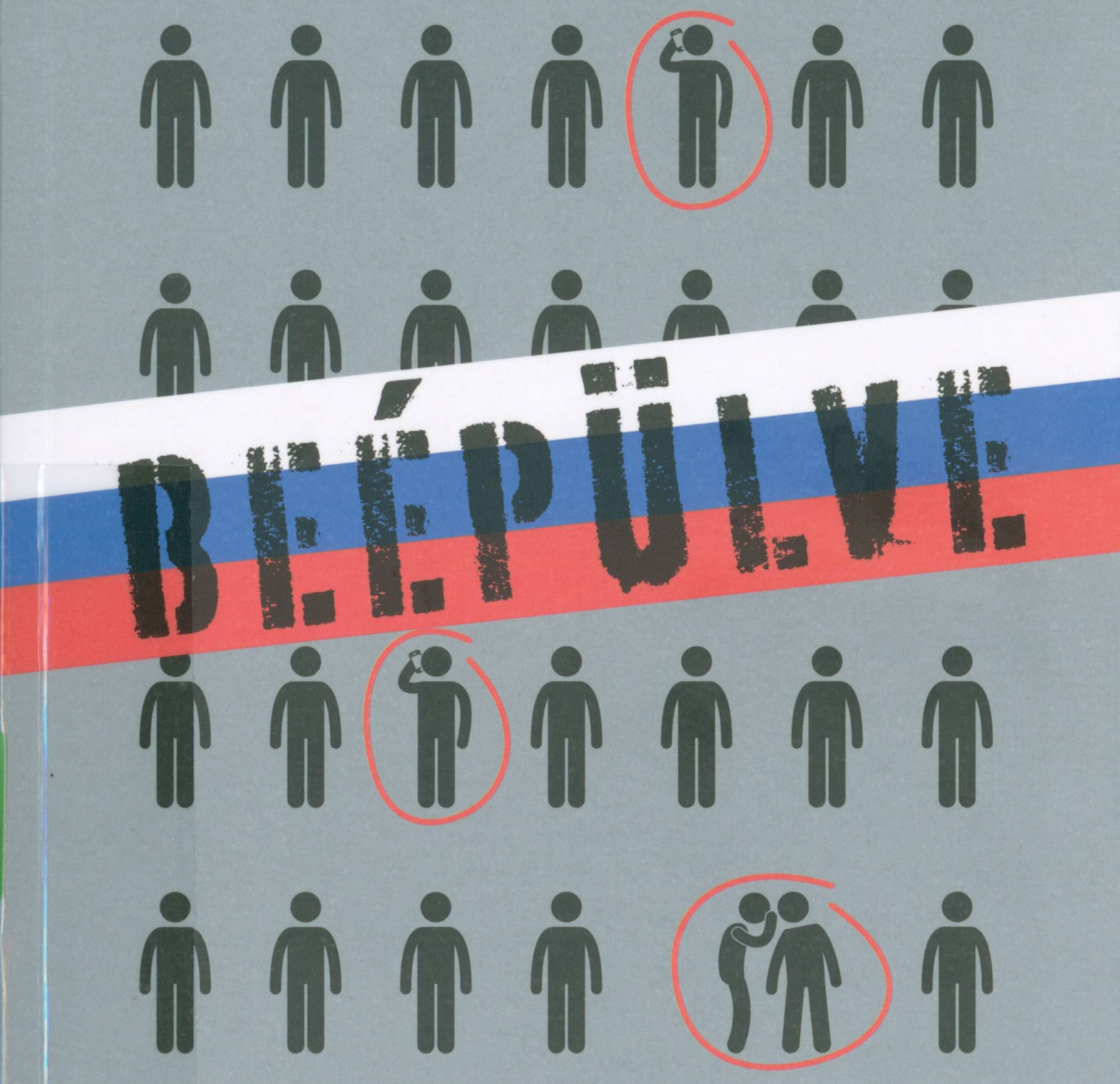

BE.ÉP.ÜL.VE.

OROSZ ALVÓÜGYNÖKÖK ÉS SZUPERKÉMEK NYUGATON

CORVINA

„Az illegális ügynökök számára alig volt kényesebb vagy fájdalmasabb téma a gyerekeknél. Az S csoportfőnökség vezetője az 1970-es évek végén elismerte, hogy »ritkán van kielégítő megoldás az illegálisok családi életére«. Mégis, magától értetődőnek vették, hogy a gyermekekkel kapcsolatos emberi érzelmek másodlagosak. A műveleti követelmények elsőbbséget élveztek. Azok a gyerekek, akik akár csak néhány szót is megtanultak oroszul, elvágták magukat a külföldi kiküldetésektől, így az illegális pároknak, akiknek az indulásuk előtt született gyerekük, a kicsit rokonoknál vagy a KGB árvaházában kellett hagyniuk. Az egyik illegális házaspár egyszer hazalátogatott Moszkvába a külföldön született egyéves kisfiával. A picit a nagymamájánál hagyták, míg ők kipihenték magukat egy fekete-tengeri szanatóriumban. Ez alatt az egy hónap alatt a gyerek felszedett néhány orosz kifejezést, vagyis túl veszélyes lett volna vele együtt visszatérni. Nem vitték magukkal, és a célországban élő barátaiknak azt mondták, hogy a kisfiú tragikus balesetben életét vesztette."

X380.805

SHAUN WALKER

BEÉPÜLVE

OROSZ ALVÓÜGYNÖKÖK ÉS SZUPERKÉMEK NYUGATON

70 éve Corvina

SZTE Klebelsberg Könyvtár
J001497259

Copyright © 2025 by Shaun Walker

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:
Shaun Walker: *The Illegals. Russia's Most Audacious Spies and Their Century-Long Mission to Infiltrate the West,*
Alfred A. Knopf, New York, 2025

Hungarian translation © Papolczy Péter, 2025

A kötetet tervezte: Karcagi Klára
A borítón felhasznált grafika forrása: Shutterstock/Leremy

Jelen kiadvány a jogtulajdonos írásos engedélye nélkül sem részben, sem egészben nem másolható, sem elektronikusan, sem mechanikai eljárással, ideértve a fénymásolást, számítógépes rögzítést vagy adatbankban való felhasználást is!

SZTE Klebelsberg Könyvtár és Levéltár SZEGED 6.

X 380805

Kiadja 2025-ben a Corvina Kiadó Kft., az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja

1086 Budapest, Dankó u. 4–8.
corvina@lira.hu
www.corvinakiado.hu

Felelős kiadó: Király Levente, a Corvina Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Gspann Veronika
Műszaki vezető: Székelyhidi Zsolt
Tördelő: Szabó Rózsa
Korrektor: Grim Jolán

ISBN 978 963 13 7127 7

Tartalom

Bevezető 7
Megjegyzés a forrásokhoz és a terminológiához 15

I. rész: Az első illegálisok 17

1. Gyökerek: *A bolsevik földalatti mozgalom* 19
2. Az Öreg: *A szovjet külföldi hírszerzés első vezetője* 25
3. A gyorsrepülő: *A nagy nemzedék legnagyobbika* 34
4. A terror: *Sztálin tisztogatásai* 54

II. rész: Háború és hidegháború 63

5. Amerikai úttörők: *Az első illegális ügynökök az Egyesült Államokban* 65
6. Kacsa hadművelet: *Trockij meggyilkolása* 77
7. Barbarossa hadművelet: *Hitler lerohanja a Szovjetuniót* 83
8. A füttyös: *Beépülve a Harmadik Birodalomban* 88
9. Korai beszivárgások: *Indul a hidegháború* 103
10. Signor Ambasciatore: *Megölni Titót* 112
11. Illegálisok közszemlén: *Az Abel-per és a CIA első illegális ügynökei* 131

III. rész: Egy illegális élet 143

12. Eredet: *Egy illegális ügynök beszervezése és kiképzése* 145
13. Párválasztás: *Házas- és ügynöktárs kerestetik* 163
14. Beszivárgás: *Nyugatra hatolva* 171
15. Haladás művelet: *A prágai tavasz aláásása* 182
16. A berepülő rezidens: *Küldetésen Izraelben* 195

TARTALOM

IV. rész: A hidegháborús frontok 211

17. Von Hohenstein báró: *Beépülve Nyugat-Németországban* 213
18. Az első számú ellenség: *Kémkedés az amerikaiakra* 221
19. Az örökös: *A második generációs illegális ügynökre tett kísérlet* 228
20. Csökkenő hozadék: *A KGB nem áll le* 248
21. Tizenegy nap Kabulban: *Az „illegális harcos" születése* 255

V. rész: Szétesés és feltámadás 263

22. A háború fenyegetése: *Növekvő feszültségek és új illegálisok* 265
23. A vég: *A Szovjetunió szétesése* 275
24. Innen átveszem, gondolta Stirlitz: *Vlagyimir Putyin felemelkedése* 288
25. Kísértetmesék művelet: *Lecsap az FBI* 300
26. A virtuális illegálisok: *Választásmanipulálás és tagadhatóság* 315
27. Csodás emberek élete: *Az illegálisok kultusza* 323

Utószó 329
KGB: terminológia és felépítés 335

Köszönetnyilvánítás 339
Jegyzetek 343
Névmutató 379

Bevezető

2010 júniusának egy fülledt, borús délutánján Ann Foley élete fenekestül felfordult. A nap nem indult rosszul; Ann és a férje, Don elvitték két fiukat, Timet és Alexet ünnepi ebédre egy indiai étterembe, nem messze cambridge-i családi házuktól Massachusettsben. Tim huszadik születésnapját ünnepelték, a nyárra hazajött Washingtonból, miután befejezte másodéves tanulmányait a George Washington Egyetemen. Ebéd után négyesben visszasétáltak a házhoz, amit Don és Ann néhány héttel korábban vásárolt, a Harvard Square közelében. A háromszintes ház bejárati ajtajához oszlopos előcsarnok vezetett, ennél pompásabb házban még életükben nem laktak, jól mutatta, hogyan emelkedett a család szerencsecsillaga.

Donnak remekül ment az új tanácsadó cége, Ann még nemrégiben vállalt állást az ingatlanpiacon. A nappaliban Don nyitott egy üveg pezsgőt, hogy az ünneplés ne érjen véget. A pohárköszöntő után Tim felment a szobájába. Valamivel később hangos kopogás hallatszott az ajtón. Ann azt hitte, bizonyára Tim egyik barátja jött neki gratulálni. – Váratlan vendég – kiáltott Ann Alexnek, aki már indult is a lépcsőn, hogy szóljon a bátyjának. Ann ajtót nyitott, és feketébe öltözött férfiakat talált a küszöb túloldalán. – FBI – harsogták, és benyomultak. Két-két ügynök az ebédlővel egybenyitott nappali két külön sarkába terelte Dont és Annt, és kattant a csuklójukon a bilincs. Alex utána az ablakon át nézte, ahogy a szüleit kivezetik a bejárati ajtón, végig a vörös téglákkal kirakott gyalogúton, és fekete autókba ültetik őket. Az FBI-ügynökök nem voltak hajlandók elárulni a fiúknak, miről van szó, de Alex abból indult ki, hogy valami rettenetes félreértés történhetett. Elképzelni sem tudta, mit tehettek meglehetősen unalmas szülei, ami indokolta volna ezt a rajtaütést.

Kilenc évvel a letartóztatások után, 2019 nyarán, egy meleg moszkvai délutánon felkerekedtem, hogy találkozzam a nővel, akit egykor Ann Foley néven ismertek. Egy forgalmas, francia kávézót javasolt, nem messze a Gorkij park-

tól. Az álrusztikus asztalok többségénél fiatal, jól öltözött moszkvaiak ültek, a Vlagyimir Putyin uralmának hosszú évei alatt megjelent, cseperedő középosztály tagjai. Találtam egy szabad asztalt, és néhány perc múlva ő is befutott. A nő az ötvenes évei közepét taposta, égszínkék blúzt és vastag nyakláncot viselt, szőke haját félhosszan hordta. Szívélyesen mosolygott, kezet fogott velem, és helyet foglalt. Jött a pincér, a nő oroszul rendelt egy kapucsínót, majd visszaváltott angolra. Mindkét nyelven hibátlanul beszélt, de az angol hanglejtésében felfedezhető volt egy halovány, de összetéveszthetetlen orosz csengés. Eltűnődtem, vajon észrevettem volna-e az akcentust, ha egy évtizeddel korábban találkozom vele az Egyesült Államokban. És vajon akkor is felmerült volna bennem, hogy van valami jellegzetesen szláv az arcvonásaiban? Szinte biztosan nem. Akkoriban senki sem gyanakodott Ann Foley-ra, a barátságos kanadai nőre, aki részmunkaidőben ingatlanügynökként dolgozott.

A valóságban Ann Foley nem volt sem barátságos, sem ingatlanügynök.

Mert meghalt. Az igazi Ann Foley 1962 szeptemberében született a montreali közkórházban, és hét héttel később elvitte őt a vírusos agyhártyagyulladás.

A szülei, a nemrégiben egybekelt Edward és Pauline mindössze két kis fotót őrzött emlékül a kislányról, aki oly rövid időre költözött az életükbe. Több mint két évtizeddel később a kanadai hatóságokhoz érkezett egy kérelem egy születési anyakönyvi kivonat kiállítására, a papírok alapján magától Ann Foley-tól. Senki nem kérdőjelezte vagy vizsgálta meg jobban a kérelmet; a nyilvántartásokat még nem digitalizálták és központosították. A hatóságok kiállították a születési anyakönyvi kivonatot, majd később az útlevelet is. Ann Foley feltámadt.[1]

A kávézóban velem szemben ülő nő több mint húsz éven át, amíg az FBI be nem zörgetett hozzá, a montreali Ann Foley-nak adta ki magát, rászedve a szomszédait, a barátait, sőt még a saját gyerekeit is. Valójában Jelena Vavilovaként született Szibériában, a Szovjetunióban nőtt fel. Jelena illegális ügynök volt, egy KGB által kiképzett, mély fedésben élő kém. A férje, Don szintén illegális KGB-s volt; ő Andrej Bezrukov néven született.

Jelena és Andrej az 1980-as évek elején találkoztak, mindketten éppen történelmet hallgattak a szibériai Tomszk városában. A KGB felderítői szemelték ki őket előzetes válogatásra. Később egy több évig tartó, kemény kiképzési programban vettek részt, amelynek során nyelvüket, manírjaikat és identitásukat egy átlagos kanadai házaspáréra szabták át. 1987-ben külön-külön hagyták el a Szovjetuniót, Kanadában megszervezték a találkozást, és elkezdtek járni,

mintha csak az imént ismerkedtek volna meg. Másodszor is összeházasodtak, ezúttal Don és Ann néven, és Torontóban telepedtek le, ahol Jelena megszülte két fiukat, Timet és Alexet. 1991-ben a Szovjetunió szétesett, és a két illegális néhány évre magára maradt. Az évtized végére azonban az egykori KGB-tiszt, Vlagyimir Putyin vette át a hatalmat Moszkvában. Andrej és Jelena újra komoly kémkedésbe kezdett, most már az SZVR-nek, az új Oroszország külföldi hírszerző ügynökségének. Andrejt Don Heathfieldként felvették a Harvard Kennedy Schoolba, ami lehetővé tette a házaspár számára, hogy két gyermekükkel Cambridge-be költözzenek, és megkezdjék működésüket az Egyesült Államokban. Míg Andrej kiépítette a kapcsolati hálóját a Harvardon, addig Jelena saját megfogalmazása szerint háztartásbeli volt, nevelte a két fiukat és tüsténkedett a ház körül. De miután a gyerekeket betakargatta, belopózott egy hátsó szobába, és dekódolta a Moszkvából érkező rádióüzeneteket.

Jelena és Andrej meg sem szólaltak oroszul, és Timnek és Alexnek sem említették Oroszországot. Jelena néha titokban Dél-Amerikába vagy Kanadába utazott az SZVR ügynökeivel találkozni, távol az FBI esetleges árgus tekintetétől, és útközben cserélgette az útlevelét, hogy ne hagyjon nyomokat maga után. Hétköznapi teendőkről szóló történeteket agyalt ki, hogy a fiainak magyarázatot adjon a távollétére. Azok közül, akikkel Jelena érintkezett, senki nem tudott semmit a valódi tehetségéről és eredményeiről. Kiképzett KGB-ügynök volt, aki kénytelen volt egy hétköznapi háziasszony szerepét játszani. Amikor Moszkvában találkoztunk, megkérdeztem tőle, nehéz volt-e megbirkózni ezzel a kettősséggel. Belekortyolt a kávéjába, és halványan elmosolyodott. – Az olyan emberből, aki mások megerősítésére vágyik, soha nem lenne jó illegális hírszerző – mondta. – A kém olyan színész, akinek nincs szüksége közönségre vagy színpadra.

Jelena váltig állította, hogy ő és Andrej soha nem árulták volna el a két fiuknak az igazságot, ha az FBI nem kopogtat be hozzájuk. – A saját biztonságunkért mi magunk feleltünk, és sebezhetővé válunk, ha bárkinek is elmondjuk – mondta határozottan. Azt viszont elismerte, hogy az FBI rajtaütése előtt már szövögették a terveket, hogy visszavonulnak a kémkedéstől, és egy nap talán visszaköltöznek Oroszországba. Legkésőbb akkor nyilván mondaniuk kellett volna valamit a fiaiknak. – Igen, persze, de egy másik történetet – felelte meghökkentő tárgyilagossággal. – Nagyon sok történetünk volt. Volt egy történet a szüleinknek, egy másik az oroszországi barátoknak. Rengeteg történetet adtunk elő. Eggyel több vagy kevesebb, nem probléma. Sajnos ez egy ilyen játék.

Klebelsberg Könyvtár és Levéltár SZEGED

A hírszerző ügynökségek alapfeladata, hogy nyilvános csatornákon keresztül nem elérhető információkat gyűjtsenek más országokról. A munka nagy részét láthatatlan módon végzik, és a legtöbb hírszerző ügynökség titkos ügynököket alkalmaz. Ennek a legegyszerűbb módja, ha a kémeket diplomatáknak álcázzák. Ha elkapják őket, akkor a diplomáciai mentességre hivatkozva egyszerűen hazatérhetnek. Másfelől ez megkönnyíti a fogadó ország kémelhárító szolgálatai számára az ügynökök megfigyelését. A diplomaták ismert személyek, és gondos nyilvántartást vezetnek róluk. Egyes hírszerző szolgálatok ezért egy kockázatosabb, de nehezebben felderíthető lehetőséget választanak. A külföldre küldött kém vállalati vezetőnek vagy más ártatlannak tűnő szakembernek adja ki magát, és talán még hosszú és sikeres karriert is befut a fedőszerepében, miközben titokban hasznos ismeretségeket köt és hírszerzési információkat küld haza. A CIA ezt „nem hivatalos fedésnek" nevezi.

A moszkvai illegális ügynökök programja több lépéssel továbbfejlesztette ezt a koncepciót. A KGB évekig tartó kiképzésnek vetette alá az olyan egyszerű szovjet állampolgárokat, mint Jelena és Andrej, hogy nyugati polgárokat faragjon belőlük. Ezután évtizedeken át külföldön éltek, és beolvadtak a befogadó társadalmakba.

Ha valaki megismerkedett egy orosz diplomatával, aki sokat kérdezősködött, az illető nyilván elgondolkodott, hogy az új ismerőse vajon kém-e. Ugyanilyen gyanús lehet egy társaságkedvelő orosz kereskedelmi ügyintéző vagy egy túlságosan barátságos orosz újságíró is. De ki gyanítaná egy kanadai ingatlanügynökről, hogy a KGB beépített embere?

Először 2010-ben hallottam az illegálisok programjáról, amikor Jelenát, Andrejt és nyolc társukat letartóztatták az Egyesült Államokban, és végül kitoloncolták őket Oroszországba. Akkoriban a *The Independent* moszkvai tudósítójaként dolgoztam, és néhány héten át próbáltam felkutatni a hazatért kémeket. A szerkesztőket legfőképpen a huszonnyolc éves Anna Chapman érdekelte, aki egy New York-i ingatlanközvetítői állás fedése alatt kémkedett az SZVR-nek. Tündöklő társasági hölgyként flörtölt a gazdagokkal és a hatalmasokkal, feltehetően a Kreml érdekeit tartva szem előtt. A pazar fotósorozatokon szereplő, lángvörös hajú nő, akinek egykori brit férje a nemi életükről szóló pikáns történeteket osztott meg a bulvársajtóval, mintha egyenesen egy puhakötéses kémregény lapjairól lépett volna le. Egy évvel a csere után végre sikerült rávennem Annát, hogy találkozzon velem Moszkvában. Elbűvölő, energikus társaságnak bizonyult ebéd közben, de a kémkedési munkájáról

nem volt hajlandó semmit sem elárulni. Inkább egy új ruhakollekcióval kapcsolatos terveiről akart beszélni.[2]

Engem amúgy is jobban érdekeltek az idősebb illegális ügynökök és a kunsztok, amelyek ahhoz szükségesek, hogy valaki évtizedeken át egy más ember bőrébe bújva éljen. Az SZVR igencsak távol tartotta Jelena és Andrej két fiát, Timet és Alexet a médiától, de 2016-ban felkutattam őket, és interjút készítettem velük egy cikkhez a *Guardian* magazinban. A testvéreket a kanadai kormány megfosztotta állampolgárságuktól, és pereltek a helyreállításáért. Kitartottak amellett, hogy fogalmuk sem volt a szüleik kémkedési tevékenységéről. Alex elmondta, hogy még a 2010-es FBI-razzia utáni hetekben sem volt hajlandó hinni a híreknek. Csak akkor döbbent rá, hogy egész gyerekkora hazugság volt, amikor Moszkvába érkezve régi fényképeket mutattak neki a szüleiről KGB-egyenruhában. Most azt várták tőle, hogy egy olyan országban kezdjen új életet, ahová korábban be sem tette a lábát. Kapott egy orosz útlevelet Alexander Vavilov névre kiállítva, amit még csak ki sem tudott ejteni rendesen. – Ki ne esne át gimisként identitásválságon, nem igaz? – kérdezte fanyar mosollyal, de ki lehetett hallani a keserűséget a hangjából.

Lenyűgözött ez a csavaros családi történet, ezért az évek során elkezdtem olvasni az illegálisok programjáról, és hamarosan ráébredtem, hogy a kémkedés történetében semmi sem mérhető hozzá. A különböző hírszerző szolgálatok olykor külföldi állampolgároknak álcáztak ügynököket, de soha nem olyan alapossággal és olyan mennyiségben, mint a KGB. Az illegális ügynök egyedülállóan orosz jelenség, ami az ország történelmi tapasztalatában gyökerezik. Minél többet olvastam a programról, annál inkább úgy éreztem, hogy lenyűgöző lehetőséget kínál egy sokkal nagyobb történet elmesélésére; az egész szovjet kísérletről és annak végső kudarcáról, egy évszázadnyi fordulatos, véres történelemről.

A történet 1917-ben kezdődik, amikor Vlagyimir Lenin bolsevikjai az októberi forradalom révén átvették a hatalmat. Az új szovjet rezsimnek kevés barátja volt a külföldi kormányokban, de rengeteg kozmopolita, világlátott kommunistára támaszkodhatott, akik különböző álruhákban rögtönözve segítettek megvédeni a forradalmat és terjeszteni ideológiáját. Ezek a virtuóz, elhivatott kémek a szovjet hírszerzés mondavilágában a Nagy Illegálisok néven váltak ismertté. Európai arisztokratáknak, perzsa kereskedőknek vagy török diákoknak kiadva magukat, ravaszságot, bájt és szexet bevetve gyűjtöttek hírszerzési információkat. Sokuk Nyugaton ugyan megúszta a lebukást, de a saját

rendszerük letartóztatta és kivégezte őket az 1930-as évek második felében, Joszif Sztálin nagy terrorja idején.

Később, a hidegháború alatt a diplomáciai fedésben lévő KGB-tisztek kénytelenek voltak a nyugati kémelhárítás éjjel-nappal folyó megfigyelése mellett dolgozni, és csak korlátozottan tudtak titkos információkat gyűjteni. Az illegálisok, akiknek nem volt látható kapcsolatuk sem Moszkvával, sem a kommunizmussal, gyanúkeltés nélkül élhettek és utazhattak. A KGB nagyra törő terveket dolgozott ki, hogy nagyszámú illegálist telepítsen az Egyesült Államokba. De a szovjetek ekkor már nem tudtak világlátott poliglottok nagy halmazából toborozni. A KGB már kénytelen volt hétköznapi szovjet állampolgárokat felvenni, akiket évekig képeztek, hogy meggyőzően tudjanak nyugati polgárokként fellépni.

A hidegháborús években sok Nyugaton élő illegálisnak annyi volt az utasítása, hogy húzza meg magát és várjon. Ha a feszültség odáig fokozódott, hogy megszakadtak a diplomáciai kapcsolatok Moszkvával, az illegális alvósejtek aktivizálódhattak, és folytathatták a KGB munkáját az ellenséges vonalak mögött. Ugyanakkor ezek a hosszú távú küldetések, amelyek miatt az illegális ügynököknek éveket kellett eltölteniük elszigetelve a családjuktól, a barátaiktól és a hazájuktól, komoly pszichológiai áldozatokat követeltek. Sokan megtörtek a nyomás alatt: egyesek összeomlottak, mások dezertáltak vagy elfogták őket. Csak keveseknek adatott meg a boldog magánélet.

Az emberi forrásokat használó kémkedés többnyire megtévesztést igényel, de az illegális ügynökök a félrevezetésnek különösen bensőséges módját alkalmazzák. A KGB legendáriumában ez a pszichológiai teher büszkeség tárgya volt, és a szovjet állam ideológiai elhivatottságát bizonyította. „Csak egy jó ügyért dolgozó hírszerző szolgálat kérhet ilyen áldozatot az embereitől", mondta lelkendezve George Blake brit KGB-ügynök, amikor azt magyarázta, miért nem használ egyik nyugati szolgálat sem illegálisokat.[3]

Fennkölt szavak ide vagy oda, az 1980-as évekre a fiatal Szovjetunió forradalmi hevülete átadta helyét egy lomha bürokráciának. A széles körű elégedetlenség, valamint a romló gazdasági helyzet végül a Szovjetunió összeomlásához vezetett, elhozva egy új korszakot, amelyben Oroszország és az Egyesült Államok immár együttműködhettek. Az újonnan függetlenné vált Oroszország elnökeként Borisz Jelcin egyik első intézkedésével feloszlatta a KGB-t. Az illegális ügynökök heti rádióüzenetekben kapott utasításai egyszerűen elmaradtak. Néhányan hazatértek; mások, mint Andrej és Jelena,

időközben megbarátkoztak álcának használt személyazonosságukkal, és úgy döntöttek, megtartják.

Később Vlagyimir Putyin lett az elnök, és elkezdte fokozatosan helyreállítani Oroszország hírszerzési eszközeit. Putyin maga is eltöltött pár évet a KGB-nél, ahol illegálisok tartótisztjeként dolgozott, és szeretete a program iránt nem múlt el. A terepen maradt illegálisok újra elkezdtek kódolt utasításokat kapni, és Moszkvában beindult az utánpótlás képzése.

Amikor az FBI 2010-ben begyűjtötte Jelenát, Andrejt és a többieket, az Egyesült Államokban adóztak némi csodálattal a merész programnak, ugyanakkor ezt afféle derült értetlenség is kísérte: mintha a Kreml megrekedt volna a hidegháborúban, olyan elavult és értelmetlenül időigényes kémkedési módszereket alkalmazva, amelyek a huszonegyedik századra már okafogyottá váltak. A színfalak mögött azonban Oroszország hírszerzési műveletei egyre ügyesebbek és pimaszabbak lettek. A Moszkvában állomásozó „repülő illegálisok" rövid küldetésekre repültek idegenbe, hogy ott kövessenek el merényleteket a Kreml ellenségei ellen. A „virtuális illegálisok" új hadserege nyugati embereknek adta ki magát a közösségi médiában, és kulcsfontosságú szerep jutott neki a kísérletekben, hogy Oroszország beavatkozzon a külföldi választásokba. Még ha úgy tűnt is, hogy a hosszú távra tervező illegálisok korszaka véget ért, a munkájuk alapjául szolgáló elvek továbbra is az orosz hírszerzési munka lelkét képezték.

2022 februárjában Putyin elrendelte Ukrajna teljes körű inváziójét, és a rettenetes vérontást eredményező döntés lerombolta a kevés megmaradt jó viszonyt Moszkva és a Nyugat között; a kapcsolat a hidegháború csúcspontja óta nem volt ennyire veszélyes. Júniusban, négy hónappal az invázió kezdete után Putyin a Moszkva melletti SZVR-főhadiszállásra utazott, hogy megünnepelje az első szovjet illegális ügyosztály hivatalos indulásának századik évfordulóját. Lerótta tiszteletét az egykori illegálisok előtt, akik évtizedeket töltöttek távol az otthonuktól az anyaország szolgálatában, és azok előtt, akik „most is egyedülálló műveleteket hajtanak végre" világszerte. Ekkorra a nyugati országok az ukrajnai invázióra válaszul több száz orosz diplomatát utasítottak ki nagykövetségekről és konzulátusokról. Többségük diplomáciai fedésben dolgozó kém volt, és kiutasításuk jelentősen csökkentette Oroszország kémkedési kapacitását, éppen akkor, amikor a kapcsolat a Nyugattal soha nem látott mélypontra került. Moszkva hírszerző szerveinek a teher egy részét az illegális hálózatokra kellett áthárítaniuk, ami viszont jobban kitette őket a lelepleződésnek. A következő év során számos illegális ügynököt lepleztek le.

Volt köztük egy Olaszországban élő perui ékszertervező, egy Szlovéniában élő argentin galériatulajdonos és egy osztrák-brazil vállalkozó, aki Rio de Janeiróban 3D-s nyomtatásban utazott.

Egzotikus fedőnevük mögött mind annyira oroszok voltak, mint a vodka és a pirog.

Nincs sok kétség afelől, hogy ezeket az elfogott kémeket újak fogják pótolni. Az ebben a könyvben tárgyalt évszázados történet számos pontján azt lehetett hinni, hogy az illegális kémek korának leáldozott. A moszkvai kémfőnökök viszont minden alkalommal újraélesztették a programot. Most az ügynökök új nemzedéke a Moszkva körül szétszórt SZVR-lakásokban szinte biztosan a küldetéseire készül – módszeresen csiszolják a célnyelvek kiejtését, tanulmányozzák a külföldi újságok és folyóiratok archívumait, hogy elmerüljenek a fontos kulturális és társadalmi összefüggésekben, és memorizálják fedőtörténetük apró részleteit. Hamarosan ezeket az új illegálisokat kiküldik, hogy látszólag hétköznapi életet éljenek a világ különböző pontjain, miközben titokban Moszkva érdekeit szem előtt tartva ügyködnek.

Megjegyzés a forrásokhoz és a terminológiához

A KGB illegálisokkal foglalkozó csoportfőnöksége volt a világ egyik legtitkolózóbb szervezetének a legtitkosabb része. A moszkvai KGB-levéltárat hét lakat alatt őrzik, és az SZVR sajtóosztálya nem reagált a megkereséseimre. Sokan szerencsére kevésbé zárkóztak el. Több száz interjút készítettem, az alanyok között voltak korábbi illegális ügynökök, a leszármazottaik, kémelhárító szakemberek és olyanok, akiknek az útja keresztezte az illegálisokét valamelyik személyazonosságuk alatt. Ezeknek az embereknek a zöme még soha nem beszélt korábban nyilvánosan az élményeiről.

Nagy hasznát vettem az egykori KGB-levéltáros, Vaszilij Mitrohin munkájának, aki éveken át, nap mint nap titokban másolatokat készített az archívumban található iratokról, egészen 1984-es nyugdíjba vonulásáig. A több ezer oldalnyi jegyzet, amelyet Mitrohin géppel írt Moszkva melletti dácsájában, most megtekinthető egy cambridge-i levéltárban, és sok szó esik bennük az illegálisokról. Merítettem továbbá számtalan zseniális könyvből kémekről, a KGB-ről és a szélesebb történelmi közegről. Ezekre hivatkozom a végjegyzetekben és az irodalomjegyzékben.

Hogy összerakosgassam az illegálisok élettörténetét, használtam titkosítás alól feloldott FBI- és MI5-aktákat, valamint több mint egy tucat ország levéltárát. Az illegálisok által elmondott történeteket nem mindig sikerült más forrással alátámasztani. Igyekeztem kerülni a spekulációt, és megemlíteni, ha egy esemény leírása esetleg a megbízhatatlan emlékezetre épít. Mint az egy hírszerzésről szóló könyv esetében elkerülhetetlen, maradtak hézagok. Ezeket csak akkor lehet majd kitölteni, ha az orosz levéltárakhoz teljesen hozzá lehet férni, amire a közeljövőben nincs nagy esély.

A KGB imádta a hosszú mozaikszavakat és az átláthatatlan terminológiát. Maga a szolgálat is gyakran váltott nevet, és rendszeresen megújította bonyolult szervezeti felépítését és az illegálisokkal dolgozó részlegek neveit. Amennyire lehetett, a könyvet megkíméltem ettől a szervezeti rumlitól. A könyv végén található egy időbeli áttekintés a KGB különböző formáiról, szerkezetéről, valamint egy szószedet a fontos kifejezésekről.

I. RÉSZ

AZ ELSŐ ILLEGÁLISOK

1.
Gyökerek

A bolsevik földalatti mozgalom

1902 októberében, egy nyirkos őszi éjjelen a hajnalhasadás előtti homályban egy konflis állt meg a londoni St. Pancras pályaudvartól nem messze sorakozó háromszintes házak egyike, a Holford Street 30. előtt. Az utasfülkéből egy húszas évei elején járó férfi ugrott ki, ösztövér testét sötét köpeny fedte. Akadozó angolsággal mondta a kocsisnak, hogy várjon: nincs nála pénz. A férfi elérte a végállomást hosszú utazása után, ami egy Verholenszk nevű eldugott településen indult Szibéria mélyén. Szánon, hajón és vonaton utazott, és a Szentpéterváron, Münchenen és Bécsen át vezető hatalmas út különböző pontjain több eltérő személyazonosságot vett fel.

Megtalálta az ajtót, amit keresett, és háromszor hangosan bekopogott.

A lakást, amely két kopottas, gyéren berendezett szobából állt, egy özvegy varrónőtől bérelte egy német házaspár, akik néhány hónappal korábban érkeztek Londonba. Dr. Jacob Richter a harmincas évei elején járó komoly férfi volt, fiatalon megkopaszodott, takarosan nyírt bajuszt és kecskeszakállt viselt. Richter észlelte a hármas kopogtatást, ami a titkos ügyben érkező látogató kódja volt; kialvatlan szemű felesége kiugrott az ágyból, hogy ajtót nyisson. A küszöbön álló férfi, amikor meglátta a nyilvánvalóan felzavart Richternét, bocsánatot kért, amiért nem várt egy civilizáltabb időpontig. Izgatott orosz mondatok pergőtüzével magyarázta, hogy a nemrégiben véghez vitt szökése Szibériából még mindig izgalommal tölti el, és reméli, hogy a házaspárt értesítették az érkezéséről. Azt is megemlítette szemérmesen, hogy ki kell fizetniük a konflisát.

Dr. Richter a felesége válla fölött átkukkantva gyorsan rájött, kit tisztelhet a látogatóban.

– Aha! – kiáltotta lelkesen. – Megérkezett a Toll![1]

Dr. Richtert valójában Vlagyimir Uljanovnak hívták. Politológus volt, egy cári rezsim ellen harcoló oroszországi marginális párt, a szociáldemokraták tagja. A „Richter" csak egy volt a több mint száz álnév közül, amelyeket hosszú

földalatti munkássága alatt használt. A világ később azon az álnéven ismerte meg, amellyel marxista teoretikusként szerzett magának hírnevet – Lenin.

Lev Bronstein, Lenin látogatója azon az 1902. októberi hajnalon, szintén több tucat álnevet használt az orosz forradalmat megelőző években. Lenin Toll néven ismerte őt, mert az ifjú titán szenvedélyes, sziporkázó szövegeket tudott írni. Bronstein azon a néven vált híressé, amelyet néhány sietve hamisított iraton használt a legutóbbi szibériai szökése során: Trockij. Ez volt az első találkozása annak a két embernek, akik tizenöt évvel később fenekestül felforgatták a világtörténelmet.

A bolsevikok, a szociáldemokratáknak az a szárnya, ahova Lenin tartozott, egy kicsi, de könyörtelenül jól szervezett csoport volt. A cári titkosrendőrség, az Ohrana hatalmas erőforrásokat fordított arra, hogy megfigyeljék a forradalmi mozgalmakat, és beépüljenek. Hogy az Ohranát összezavarják, a bolsevikok a *konszpiracija* nevű rendszert alkalmazták, amelynek jelentése közelebb állt a „cselszövéshez", mint az „összeesküvéshez". A cárellenes forradalmárok számos csoportja által alkalmazott *konszpiracija* nevű összetett szabályrendszernek, szigorú viselkedési kódexnek és életmódnak az volt a legfőbb célja, hogy a párt ügynökeit megóvja a lelepleződéstől.

Amikor Trockij Londonban találkozott Leninnel, már mindketten jól ismerték a *konszpiracija* alapvetéseit. A következő évtizedben a hamis iratok és álnevek a párt ügynökei körében természetesnek számítottak, és a bizalmas levelezésben kódneveket vagy számokat használtak, hogy elrejtsék az elvtársak valódi személyazonosságát. A titkos terveket tartalmazó leveleket citromlével vagy klórral írták, egy ártalmatlan témájú, tintával írt levél sorai közé, és egy nem létező címzettnek küldték. A láthatatlan írást később vegyszerek segítségével lehetett „előhívni".[2]

Lenin felesége, Nagyezsda Krupszkaja („Richterné") tartotta kézben a napi kapcsolattartást az oroszországi földalattiak és a „Központ" – ahogy Lenint és a száműzetésben élő pártvezetést nevezték – között. Dekódolta a titkos leveleket, új kódokat dolgozott ki, hogy mindig egy lépéssel az Ohrana előtt maradjanak, és eligazította a Londonba érkező elvtársakat.[3]

Oroszországon kívül Lenin és Krupszkaja megengedhette magának, hogy egy kicsit lazítson a *konszpiracija* szabályain. A Dr. Richterként előadott kutyakomédia nem állta volna ki az alaposabb vizsgálat próbáját: Lenin gyakran beszélt oroszul a londoni munkások összejövetelein, és az Európa más országaiból érkező elvtársakkal való találkozásoknak átlátszó ürügyet találtak

ki – egy esetben nemzetközi borbélykonferenciának álcázták egy londoni ivó emeleti termében. A rendőrség a legtöbb európai országban nagyrészt békén hagyta az orosz emigránsokat.[4]

Oroszországon belül álca alatt életben maradni egészen más lapra tartozott, mivel az Ohrana állandó veszélyként lebegett a fejük fölött. 1905-ben, miután a cári csapatok szentpétervári mészárlása felkorbácsolta a forradalmi hangulatot, Lenin úgy döntött, ideje hazatérnie. William Frey néven hamis brit iratokkal utazott vissza szülőföldjére. Krupszkaja néhány nappal később vonatozott utána egy ohranás kémmel a sarkában. Szentpéterváron a házaspár megpróbálta meghúzni magát Lenin húga barátainak a lakásában, de gyorsan rá kellett jönniük, hogy az Ohrana szorosan szemmel tartja a helyet. Kisurrantak a lakásból, elkerülték a megfigyelőket, és a következő néhány napot bolsevik fedett lakások között vándorolva töltötték. Lenin félt, hogy letartóztatják és visszaküldik Szibériába, ezért csak nagy néha merészkedett ki a szabadba.

1906-ban, egy márciusi napon Lenin észrevette, hogy követik, ezért lerázta az illetőt, és a vasútállomásra sietett. Felugrott egy Finnországba tartó vonatra, és egy ideig ott bujkált. Májusban visszatért, ezúttal orosz iratokkal, Cseidze vezetéknévvel; Krupszkaja is szerzett egy útlevelet, abban a Praszkovija Anyegina név állt. Az álca és a hamis iratok ellenére a házaspárnak hamarosan ismét menekülnie kellett a viszonylag biztonságos Finnországba. Ott Lenin egy újabb személyazonosságot vett fel: Müller professzor lett, a finn mészkőlelőhelyeket tanulmányozó német geológus. Finnországból futárokat szalajtott vissza Oroszországba, utasításokkal és terjesztésre szánt szövegekkel.

1907 vége felé az Ohrana már majdnem felderítette finnországi rejtekhelyét, ami egy filmvászonra illő meneküléshez vezetett: Lenin leugrott egy mozgó vonatról, majd szánnal átszáguldott egy épphogy befagyott víztükrön. Végül visszajutott a biztonságos Genfbe.[5] Jóllehet Lenin még mindig marginális figurának számított az orosz politikai életben, ahhoz már túlságosan ismert volt, hogy szabadlábon maradhasson az Orosz Birodalmon belül, akár álcázva is. Csak 1917-ben, a forradalom évében tért vissza Oroszországba.

Ismét Nyugat-Európa biztonságát élvezve Lenin nekilátott megalkotni a bolsevik stratégiát az új politikai környezetben. A tevékenységeket két kategóriára osztotta: „legális" és „illegális" pártmunkára. A legális munkához tartozott mindaz, amit a bolsevikok nyíltan is megtehettek, például a munkások körében végzett agitáció, a részvétel nyilvános vitákban vagy a szakszervezetek és szövetkezetek létrehozásának szorgalmazása. Az „illegális" munkához tarto-

zott a radikális irodalom terjesztése és a párt földalatti részének koordinálása. Nem minden „illegális" munka volt szükségszerűen törvényen kívüli, ahogyan nem minden „legális" munka követte maradéktalanul a törvény betűjét. Az orosz *nyelegalnaja* szót ebben az összefüggésben jobban adja vissza a „titkos" vagy „földalatti" kifejezés. A legális pártaktivisták nyíltan, a saját nevüket használva tevékenykedtek, míg az illegálisak leplezték valódi céljukat és gyakran a személyazonosságukat is. A *konszpiracija* szabályait alkalmazva tartották a kapcsolatot a párt főhadiszállásával, a Központtal.

Lenin úgy vélte, a bolsevikoknak a siker érdekében a legális és az illegális munkából is ki kell venniük a részüket, élve a rezsim által tett engedményekkel, de földalatti munkával kihasználva a gyengeségeit is.[6] A két hálózat között minimális volt az átjárás, és az illegálisokat, amennyire csak lehetett, egymástól is távol tartották. Minden illegális ügynök közvetlen kapcsolatot tartott fenn a Központtal, de egymással nem érintkeztek. Így, ha az egyik lebukott, a többiek nem sodródtak veszélybe.

Az Orosz Birodalomban a bolsevik aktivisták mindenfelé ezeket a titkos életeket élték, hogy támogatást szerezzenek és pénzt gyűjtsenek az ügynek. A birodalom olajfővárosában, a déli Bakuban Joszif Dzsugasvili, aki később Sztálin néven vált ismertté, bankrablásokkal, emberrablásokkal és zsarolásokkal segített megtölteni a párt kasszáját. A legtöbben csak Koba fedőnéven ismerték, és gyakran költözött, hogy az Ohrana ne akadjon rá. Sztálin virtuóz elemekkel bővítette a *konszpiracija* bevett szabályait: egy alkalommal arra kérte egy barátnőjét, hogy tegyen néhány titkos dokumentumot egy koporsóba, majd temesse el egy temetőben, eljátszva az öccsét gyászoló nővér szerepét. Néhány nappal később egy másik ügynök exhumálta a „holttestet".

Sztálin később, Szentpéterváron bravúrosan rázta le a nyomában járó Ohrana-ügynököket, hátsó bejáratokon osont ki és be, és lakóházak udvarába surrant be, miközben rótta a város sugárútjait és vízpartjait. Sokszor letartóztatták, és számos alkalommal szökött meg szibériai száműzetésből hamis iratokkal. Az egyik településről gőzhajón menekült el, hosszú női ruhát öltve. Az Orosz Birodalmon kívül Sztálin mindenféle okmánnyal utazott, és néhány hónapon belül képes volt Európa különböző pontjain felbukkanni orosz, perzsa vagy örmény kereskedőnek adva ki magát.[7]

Más bolsevikok az Ohrana orra előtt éltek gazdag életet az illegalitásban, gondosan betartva a *konszpiracija* kódexét. Ahogy Victor Serge író fogalmazott: „A forradalmárok képesek voltak hónapokig vagy akár évekig is illegálisan élni Oroszország fontosabb városaiban. Fel tudták ölteni magukra a házaló kereskedő, a kocsis, a »gazdag külföldi« vagy a szolga álcáját, ahogy a helyzet megkívánta."[8]

A cári rezsim elleni bolsevik harc alapját képező készségek és módszerek közül sok figyelemre méltóan tartósnak bizonyult. Száz évvel később továbbra is legális és illegális ügynökök dolgoztak az orosz külföldi hírszerzésnek; amelynek főhadiszállását még mindig széles körben Központnak nevezték. A titkos találkozókra használt lakást még mindig *konszkvartyira* néven emlegették. Az időközben eltelt évszázadban mérhetetlenül sokat fejlődött a technológia, de az alapvető terminológiát és struktúrát, amelyet Lenin a cári rezsim elleni harcban használt, Jelena és a 2010-ben Amerikában begyűjtött többi illegális javarészt ismerhette.

1917 februárjában, amikor Oroszország hadseregei az I. világháborúban folytatott harcokban megrekedtek, otthon pedig egyre keményebb gazdasági nehézségekkel és élelmiszerhiánnyal küzdöttek, a nép elérte a tűréshatárt, és a cár kénytelen volt lemondani. Egy ideiglenes kormány vette át az irányítást. Októberben Lenin és a bolsevikok puccsot hajtottak végre, amely a szovjet propaganda későbbi lencséjén át a Nagy Októberi Szocialista Forradalom néven vált ismertté. A puccs éjszakáján a kimerült, de felvillanyozott Lenin parókával és vastag szemüveggel álcázva érkezett meg a Szmolnyij Intézetbe, az egykori leányiskolába, amely most bolsevik főhadiszállásként szolgált. – Az üldöztetésből és a földalatti létezésből ilyen gyorsan hatalomhoz jutni! – kiáltotta hitetlenkedve Trockijnak, miközben gesztikulálva kereste a megfelelő szavakat. Végül megtalálta őket, német szavak voltak: *Es schwindelt.* Az ember beleszédül.

Lenin és a forradalmárok formálisan hatalomba kerültek, de még előttük állt a gigászi feladat, hogy a hatalmas orosz földterületen ennek érvényt szerezzenek, és megtartsák. Lenin biztos volt benne, hogy az állami intézmények idővel elsorvadnak, a kialakuló munkásparadicsomban értelmüket vesztik. Viszont úgy vélte, hogy a boldog végkifejlet eléréséhez szükség lesz a kíméletlen állami erőszak átmeneti időszakára.

Az elkövetkezendő terror megszervezésére Lenin felállított egy biztonsági szolgálatot, a Csekát, és élére egy fanatikus, lengyel származású bolsevikot, Feliksz Dzerzsinszkijt nevezte ki, aki hosszú éveket töltött szibériai száműzetésben. A Cseka gyorsan hatalmas erőgépezetté nőtte ki magát, amelyet a politikai és osztályellenségek ellen be lehetett vetni. A Cseka lett az egyik kulcsszereplője annak a véres polgárháborúnak, amelyben a bolsevikok vörös

erői a fehérekkel, a cárpárti ezredek és külföldi kontingensek keverékével kerültek szembe, akiket sokszor csak a bolsevizmus iránti gyűlöletük egyesített. A polgárháborúban mindkét fél saját létezéséért harcolt, és kíméletlen erőszak és kegyetlenség jellemezte. A frontvonalak gyorsan és kiszámíthatatlanul változtak, és a *konszpiracija* bolsevik öröksége, amelyet két évtizedes, hamis személyazonosság alatt, álruhákban végzett földalatti munka során csiszoltak ki, felbecsülhetetlen értékűvé vált. Azokon a helyeken, ahol a fehérek területet szereztek, a bolsevik ügynökök parancsba kapták, hogy maradjanak a helyükön, és segítsenek koordinálni az ellenállást. 1919 júniusában a Cseka felállított egy illegális műveleti osztályt, hogy irányítsa a szándékosan „hátrahagyottak" hálózatát.[9]

Amikor a bolsevikok 1921-ben győztesen kerültek ki a polgárháborúból, a Cseka ismét újrahasznosította ezt az örökséget. Lenin elképzelése arról, hogyan kell széles körű illegális tevékenységgel ötvözni a legális munkát, évtizedekre meghatározta az új szovjet állam hírszerző szolgálatainak működési módját. Aki először ültette át ezeket az elképzeléseket a gyakorlatba, az orosz külföldi hírszerzés atyja, pontosan tudta, mennyire fontosak az illegális ügynökök. Több mint egy évtizeden át ő maga is az volt.

2.
Az Öreg

A szovjet külföldi hírszerzés első vezetője

1918-ban egy őszi délután egy gazdag kereskedő érkezett a távoli Blagovescsenszk kórházába, pompás rókabundája a legzordabb időjárással is megbirkózott. Belibbent az előcsarnokba, és átadta a kabátot a portásnak, egy nagyvonalú háromrubeles borravalóval együtt. Az egyik kórterembe belépve megtalálta az ágyat, amit keresett, szívélyesen üdvözölte a benne fekvő beteget, és széket húzott magának.

A páciens, egy cingár, szinte gyermeki termetű férfi, erőlködve próbált felülni az ágyban. Tüdőbetegség miatt kezelték, és alig lehetett hallani, ahogy köszönt a látogatójának.

– Még mindig kereskedik és spekulál?

– Ha valaki ért a kereskedelemhez, az én vagyok, de rémesek most a körülmények. Mindenütt frontvonalak húzódnak – válaszolta bánatosan a kereskedő. A kórteremben sok, csatában megsérült fehér tiszt feküdt, most többen felnéztek az ágyukból, nagyon kíváncsiak voltak, mi újság a fronton.

Blagovescsenszk közel nyolcezer kilométerre feküdt az orosz fővárostól, a kínai Mandzsúriával szemben a széles Amur folyó túloldalán. Itt, az egykori cári birodalom távol-keleti részén a polgárháborút tovább bonyolította a fehér erőkkel laza szövetségben álló, több tízezer főt számláló japán haderő intervenciója. Japán katonák járőröztek Blagovescsenszk utcáin; a fehér hatóságok a bolsevik forradalmárokra és szimpatizánsaikra vadásztak.

Aznap délután a kórteremben a két férfi átkozta a bolsevik partizánokat, amiért tönkretették a becsületes kereskedők életét. Amikor esteledett, a kereskedő egy gondosan becsomagolt ajándékot tett az éjjeliszekrényre a barátja számára. Mielőbbi gyógyulást kívánt a betegnek, felállt és távozni készült. A két férfi búcsúzkodás közben fennhangon kifejezte reményét, hogy a fehérek győzelme küszöbön áll, és a bolsevik pestisnek hamarosan vége. A kórházi ágyon fekvő férfi később kibontotta az ajándékot, és talált egy cédulát a cso-

magolásban elrejtve, rajta egy kézzel írt üzenettel: „Lenin emlékszik rád, és biztos a távol-keleti munkások győzelmében."[1]

A legyengült páciens csakugyan súlyos tüdőbetegségben szenvedett, de a kórházi tartózkodásával kapcsolatban minden más álca volt. A vezető bolsevik forradalmárok egyike volt, aki a cár egykori birodalmának keleti területein koordinálta a harcot. Alig harmincöt évesen már a titkos mozgalom veteránjának számított; törékeny alkata és értelmiségi külseje acélos jellemet és az ügy iránti vakbuzgalmat takart. Az idők során volt már Anatolij elvtárs, szemüveges Pavel, Mihail Moszkvin, Mursky úr és Sztolcsevszkij kereskedő. A valódi neve Mejer Trilisszer volt, 1883-ban született zsidó szülők gyermekeként a dél-oroszországi Asztrahánban.

Mejer és az öccse, David tizenévesen csatlakoztak a földalatti forradalmi mozgalomhoz, sok más intelligens és nagyravágyó zsidóhoz hasonlóan szerte a birodalomban, hiszen számukra elérhetetlen volt a cári rendszer legtöbb oktatási és karrierlehetősége. 1906-ban Mihail már azért felelt, hogy bolsevik katonai egységeket készítsen elő a cári uralom esetleges erőszakos megdöntésére. Hamis papírokkal járta be Oroszország teljes európai részét, hogy találkozzon földalatti csoportokkal, felmérje harckészségüket, és hogy mennyire tartják magukat a *konszpiracijá*hoz.[2] 1906 végén, amikor Viborg városában élt hamis papírokkal, megszervezett egy merész szöktetést egy börtönből. Egy ünnepi bálon elkábította a börtönőröket, ellopta a kulcsokat, és szabadon engedte a rabokat. Az Ohrana 1907-ben őrizetbe vette, és hosszas kihallgatás és tárgyalás után a szentpétervári Shlisselburg erődbörtönbe került, amit a cár legveszélyesebb politikai ellenfeleinek elzárására terveztek.[3] 1914-ben a megbánást nem tanúsító Trilisszert kiengedték az erődből, és életfogytiglani száműzetésbe küldték a szibériai Irkutszk városának közelébe.[4]

Trilisszer száműzetésének keserves napjai a februári forradalom után véget értek, amikor az új kormány amnesztiát adott a politikai foglyoknak. Az októberi forradalom után Trilisszer Szentpétervártól több ezer kilométerre kulcsfontosságú szereplője lett a bolsevik hatalomátvétel levezénylésének. Amikor a fehér erők átvették az irányítást Blagovescsenszkben, Trilisszer előbb megbújt egy biztonságos lakásban, majd a sebesült fehér-szimpatizáns szerepét felöltve bukkant elő. Nagyon is valós tüdőproblémái tökéletes fedősztoriként szolgáltak ahhoz, hogy hosszabb ideig egy fehér tisztekkel teli kórházban feküdjön, ahol orvosi kezelést kapott, és közben fontos hírszerzési

információkat gyűjthetett. Az olyan látogatók, mint a „kereskedő" – valójában egy másik illegális bolsevik ügynök –, biztosították a kommunikációt a Központtal.

1918 decemberében Trilisszert kiengedték a kórházból, és ő nekilátott bolsevik partizánokat toborozni egy újabb katonai támadásra a fehér seregek ellen. Több elvtársát még korábban elfogták és kivégezték, ezért ő más bolsevikokkal együtt távoli falvakba vonult vissza, ahol titkos megbeszélések során megtervezték a stratégiájukat. Megismerkedett egy szintén Szibériába száműzött fiatal tanárnővel, Olgával, és beleszeretett. Összeházasodtak, és a nő társa lett az összeesküvésben. Egyszer megterveztek egy merész küldetést, Trilisszer a fehér őrjáratokat elkerülve átkelt az Amur folyón, és Kínából gyógyszerrel és robbanószerekkel tért vissza.

Trilisszer egy kódrendszert is kidolgozott, és így a fehér erők kisebb esélyel tudták megfejteni a Moszkvába küldött üzeneteket. A fehér kémelhárítók kétszer is őrizetbe vették, és egy alkalommal megkínozták, de elvtársai segítségével sikerült megszöknie.[5] 1920 februárjában a vörösök végül átvették az ellenőrzést Blagovescsenszk felett. Vagyis Trilisszer véget vethetett illegális létének, és kiléphetett a nyilvánosság elé. Diadalmas beszédet mondott a város első legális bolsevik gyűlésén, ahol a párt több mint nyolcszáz támogatója ünnepelte közösen a hatalomátvételt.

* * *

A következő év elején Trilisszer feleségével és újszülött lányukkal együtt megtette a hosszú vonatutat Moszkvába, a bolsevik párt kongresszusára, ahol több száz forradalmi vezető gyűlt össze az ország minden tájáról, hogy egyeztessék a politikát és a stratégiát. Lenin visszahelyezte Oroszország fővárosát Moszkvába, távol a császári Szentpétervár palotáitól és arisztokratikus díszleteitől.

Amíg a vonat lassan végigzötyögött a több ezer kilométeren, Trilisszer számára világossá válhatott, mekkora feladat vár a bolsevikokra: tombolt a szegénység és az éhínség, éhező gyerekek koldultak az állomásokon, és a vonatokat néha feltartóztatták az élelmet kereső, elkeseredett bandák.[6] Trilisszerék a fővárosban egy olyan szállodában szálltak meg, amit a bolsevikok foglaltak le a párttagok számára. Több mint egy évtizednyi börtön, száműzetés és beépülés után végre újra Moszkvában volt.

– Elvtársak, most először gyűlünk össze úgy, hogy nincsenek a világ kapitalistái és imperialistái által támogatott ellenséges erők a területünkön – mondta

Lenin a kongresszusi teremben összegyűlt közönségnek a megnyitó reggelén. – A bolsevikok csak kíméletlen fegyelem és egység útján tudják megtartani a hatalmat – mondta.

A szigorú pártfegyelem régi híveként Trilisszernek aligha volt kifogása ezzel az új irányvonallal kapcsolatban. Elragadtatta a kongresszus izgalmas és szürreális látványvilága. Hiszen ő már akkor részt vett bolsevik gyűléseken, amikor még szenvedélyes, de jórészt jelentéktelen emigránsok vitatták meg a marxista elmélet egyes pontjait parányi szobákban. Most meg arról beszéltek, hogyan kell kormányozni a világ legnagyobb országát. Mindig is hitt abban, hogy a forradalom elkerülhetetlen, de lehengerlő volt a saját szemével látni a siker bizonyítékait.

A kongresszus után Trilisszer elhelyezkedett a párt Központi Bizottságában, ami most már lényegében a kormány szerepét töltötte be. Olga szintén ott kapott állást titkárnőként. A férj és a feleség sokat dolgozott, a forradalmi hevület motiválta őket, valamint az érzés, hogy egyenesen az emberi élet teljes átszervezéséhez járulnak hozzá. Az adminisztrációs űrlapokon Trilisszer foglalkozásként azt tüntette fel, hogy „forradalmár".[7] Nem értek rá olyan magánéleti fényűzéseket megszervezni, mint a gyerekfelügyelet, ezért Trilisszerék kislánya napközben egymaga mászkált a szállodai szobájukban. Egy nap a túlságosan kíváncsi kislány levett egy virágvázát az asztalról, és megitta belőle az állott vizet. Nem sokkal később meghalt vérhasban. A házaspár gyászolta a kislányt, de meggyőzték magukat, hogy ez most nem a személyes érzelmek pillanata. A forradalom sikere volt a tét.[8]

Nem sokkal később a Cseka feje, Feliksz Dzerzsinszkij meglátogatta Trilisszeréket a hotelszobájukban. Trilisszerhez hasonlóan Dzerzsinszkij is éveket töltött a cári börtönökben komisz körülmények között. Kecskeszakállal takarta állkapcsát, amit egy különösen brutális verés eltorzított, a csuklóján és a bokáján pedig még mindig látszottak a bilincsek okozta hegek. Most minden ébren töltött óráját a Cseka építésének szentelte; munkamorálja és aszkézise miatt ragadt rá a Vas Feliksz becenév.[9] Dzerzsinszkij azt mondta Trilisszernek, hogy bővíteni akarja az INO-t, a Cseka bimbózó külföldi részlegét. Régi elvtársában meglátta a fanatikust, aki még a kislánya halála miatt sem tartott szünetet a munkában, és úgy vélte, hogy Trilisszer a többéves tapasztalatával titkos ügynökként hasznos munkatársa lehetne az INO-nak.

Trilisszer másnap reggel jelentkezett a Lubjanka tér 2. szám alatti Cseka-főhadiszálláson. Az INO-nak eleinte mindössze néhány tucat alkalmazottja volt, akik az épület negyedik emeletén dolgoztak, átellenben a belső udvarban

a Cseka-börtön zsalugáteres ablakaival, ahol a forradalom feltételezett ellenségei a kivégzés előtti utolsó napjaikat töltötték. Trilisszer az INO igazgatóhelyetteseként kezdett; néhány hónapon belül előléptették igazgatóvá.

Trilisszert szeretetteljesen „az Öregként" ismerték, jóllehet csak negyvenéves volt. Előszeretettel viselt csiptetős szemüveget és *koszovorotkát*, hagyományos orosz tunikát, aminek a gombjai nem középen, hanem oldalt húzódnak, és így inkább hasonlított egy falusi öregúrra, mint egy könyörtelen kémszervezet vezetőjére. Alig százötven centi volt, vagyis a legtöbb beosztottjának a válláig sem ért, ami komikus hatást keltett, amikor együtt rótták a Lubjanka hosszú folyosóit. Trilisszert többnyire a barlangszerű irodájában lehetett megtalálni, egy íróasztalnál ült számos telefonkészülék mellett, amelyekkel egy pillanat alatt elérte a kormány különböző osztályait.[10] Háttal az ablaknak ült, ceruzával firkált, és egyik cigarettára gyújtott a másik után. Az irodában heves viták zajlottak, a beosztottjai küldetéseken ötleteltek, vagy azon csaptak össze, hogy mi lenne a legjobb fedés a külföldre küldendő illegális ügynökök számára. Mint az általában jellemző volt az új szovjet kormányzásra, itt is menet közben alkották meg a szabályokat.

Az INO az újonnan kikiáltott Szovjetunió külpolitikájának mindkét átfogó céljában kulcsszerepet játszott. Először is, ahogy Lenin és elvtársai egyre jobban megszilárdították a hatalmukat otthon, meg kellett védeni az országot a külföldről érkező támadásokkal szemben. A fehéreket legyőzték a csatatéren, de még mindig tízezerszámra voltak életben a cári rendszer szimpatizánsai, akiknek feltett szándékuk volt mielőbb hazatérni. Párizsban, Prágában, Harbinban és Konstantinápolyban méretes orosz közösségek éltek, tagjaik úgy vélték, hogy a kommunizmus nem több múló aberrációnál a történelem árjában. A nyugat-európai kormányok azt vizsgálták, hogyan tudnák a leginkább megsegíteni a megmaradt fehér erők talpra állítását. Trilisszer osztályának kellett felderítenie és szabotálnia ezeket a terveket. Másrészt az INO-nak kellett egyengetnie a globális forradalom útját. Lenin úgy vélte, egy szocialista állam egymagában nem tud sokáig fennmaradni a kapitalista ellenség gyűrűjében. A bolsevikok utasították a külföldi kommunista pártokat, hogy a hivatalos pártstruktúrák mellett hozzanak létre illegális hálózatokat is, melyek segíthetnek a hatalom átvételében, amikor a forradalmi pillanat elkerülhetetlenül megérkezik.[11]

Az államok már az ókor óta használtak kémeket, de a szervezett, civil hírszerzés koncepciója viszonylag új volt. A brit Secret Service Bureau-t, a ké-

sőbbi MI6-et csak 1909-ben alapították, míg az Egyesült Államoknak csak a második világháború után lett hivatalos hírszerző szolgálata. A bolsevikok nagy hangsúlyt fektettek a külföldi hírszerzésre, egyrészt saját földalatti, titkos mozgalmi örökségük miatt, másrészt azért, mert kevés ország ismerte el a kormányukat, azaz nem voltak nagykövetségek, ahol szokványos diplomáciai munkát lehetett volna végezni.

Az 1920-as években számos európai városban nyíltak szovjet kereskedelmi kirendeltségek és nagykövetségek, és Trilisszer minden alkalommal gyorsan tett róla, hogy „legális" INO-tiszteket küldjenek kereskedelmi attasé vagy diplomata színekben. Ezek a diplomáciai kapcsolatok azonban bármikor megszűnhettek, ami még vonzóbbá tette az illegálisok bevetését. Trilisszer rendelkezett olyan ügynökökkel, akiknek volt már tapasztalatuk az illegális munkában, akár földalatti bolsevikként, akár más országok kommunista pártjai sorában. Néhányan oroszok voltak, de volt köztük sok osztrák, magyar és német, akik már eleve több nyelven beszéltek, és könnyen fel tudták ölteni a kívánt új személyazonosságot.

Trilisszer munkatársai az INO-nál szinte mind férfiak voltak. Sok nő játszott szerepet a bolsevik földalatti mozgalomban, és a női egyenjogúságról szóló eszmecserék a fiatal Szovjetunióban progresszívebbek voltak, mint nyugaton. De a nemek közötti egyenlőség eszméje ugyanarra a sorsa jutott, mint a meggyőződés, miszerint az új szocialista utópiában az állami struktúrák elsorvadnak. A szovjet politikai elitet kezdettől fogva férfiak uralták, a Csekát meg főleg.[12]

Ebben a macsó közegben Trilisszer a Cseka egyik ésszel élő, empatikus vezetőjének hírében állt, aki gyakran fogadott értelmiségieket, sőt külföldieket is a harmadik emeleti irodájában.[13] De Trilisszer a kulturáltságával együtt is fanatikus bolsevik volt, akit megkeményítettek a börtönévek, a földalatti tevékenység és a polgárháborúban tapasztalt erőszak. 1925-ben ő rendelte el Vlagyimir Neszterovicsnak, a szovjet katonai hírszerzés kiábrándult, külföldön bujkáló ügynökének meggyilkolását. Két illegális ügynök a németországi Mainzban megtalálta Neszterovicsot, és megmérgezték, míg a reggeli kávéját fogyasztotta egy helyi kávézóban. Amikor jelentették a küldetés részleteit, Trilisszer újabb parancsot küldött: „Meg kell szabadulni a tanúktól, különösen az étterem-tulajdonos lányától." Senki sem ígért[14] vértelen forradalmat.

A kormány legfelsőbb körei fokozatosan a kiváltságos elitté váltak, és Trilisszernek is jutott pár előjog, kapott például sofőrt, és egy testőr kísérgette őt

Moszkvában. Miután Olga fiút szült, a házaspár felvehetett egy dadust, hogy lányuk halálának tragédiája ne ismétlődhessen meg. Kiköltöztek a szállodai szobájukból, és egy nagy belmagasságú lakásban rendezkedtek be egy új épületben, egysaroknyira a Lubjankától. Az új otthon méretéről sokat elárul, hogy Trilisszer fia később szívesen emlékezett vissza arra, amikor a lakás közlekedőiben biciklizett.[15]

A kényelem ellenére Trilisszer nem lett aktatologató bürokrata. Néha álruhában külföldre ment, hogy a terepen találkozzon az illegális ügynökökkel. Egy alkalommal a gótikus építészet szakértőjének kiadva magát Berlinbe utazott, állítása szerint egy tudományos konferenciára. Amíg ott volt, sikerült újra felvennie a kapcsolatot egy értékes német ügynökkel, és utasításokat adott neki, hogy mi módon utazzon észrevétlenül Moszkvába eligazításra és kiképzésre.[16]

Havonta egyszer Trilisszert elvitte a sofőrje a Lubjankától a Kommunista Internacionálé központjáig a Moszkva belvárosán átvezető rövid úton. A Kominternnek neveztetett szervezetet 1919 márciusában alapították, hogy elősegítse a forradalom ügyét mindenhol a világon; névlegesen független volt, de valójában a bolsevik kormánynak volt alárendelve, amely azt remélte tőle, hogy belobbantja a forradalmak lángját Európában. Trilisszer és két másik elvtárs alkotta a Komintern szigorúan titkos Illegális Munka Bizottságát, amely a külföldi kommunista pártok képzését és támogatását szervezte. A bizottság másik két tagja ugyancsak illegális bolsevik volt a forradalom előtt: Oszip Pjatnyickij egy földalatti nyomdát működtetett egy zöldséges pincéjében, míg Emeljan Jaroszlavszkij hamis személyazonossággal élve bankokat rabolt ki, hogy a bolsevik ügyet pénzelje.

Trockij 1920 júliusának végén azt állította, hogy „Európa és Amerika szinte minden országában az osztályharc belép a polgárháború fázisába". Ezek a várt forradalmak azonban elmaradtak, és ahol sor került valamilyen felkelésre, ott gyorsan leverték. Fordulópontot jelentett az 1923. októberi német kommunista felkelés, ami csúfosan elbukott, és az ottani kommunista párt betiltásához vezetett. Az illegális műveletek így létfontosságúvá váltak. Trilisszer és a bizottság többi tagja összeállított egy kézikönyvet a *konszpiracija* szabályairól, és ezt megkapták a Moszkvába kiképzésre érkező külföldi elvtársak. A „Szigorúan titkos" jelzéssel ellátott kiadvány az elmúlt negyedszázad legjobb bolsevik praktikáit foglalta össze. Utasításokat tartalmazott, hogyan kell rendszerezni az álneveket, hogyan kell hamis iratokat beszerezni, hogyan kell biztonságosan kommunikálni. Rámutatott, hogy az illegális tevékenység még mindezen

óvintézkedések szigorú betartása mellett is kockázatos vállalkozás. A kiadvány elismerte, hogy a *konszpiracija* szabályainak követése emberpróbáló lehet, de elengedhetetlen a párt szervezéséhez és végül az elnyomó polgári kormányok megdöntéséhez.[17]

1924-ben Lenin ötvenhárom évesen meghalt. Utolsó hónapjaiban az egymást követő agyvérzések miatt cselekvésképtelenné vált, és nem nevezett ki utódot. A következő években Sztálin minden vetélytársát kijátszotta, és az évtized végére teljesen átvette az irányítást. Trockij, a lenini stafétabot legesélyesebb várományosa, száműzetésbe kényszerült.

Sztálin a „szocializmus egy országban" elvét vallotta, amely szerint a Szovjetuniónak elsősorban saját forradalmi vívmányait kell védelmeznie, és nem a külföldi szikrát begyújtania. Az INO-nak innentől a szabotázs és a felforgatás helyett hagyományosabb hírszerzési feladatokra kellett összpontosítania, politikai és hadi információkat kellett gyűjtenie más országokról. A Nyugat nagy része már megbékélt azzal a gondolattal, hogy a Szovjetunióval együtt kell élni, de Moszkva még nem kapott meghívást a Népszövetségbe, az ENSZ két világháború közötti elődjébe, és Sztálin szentül hitte, hogy a nyugati országok összeesküsznek a szovjet állam elpusztítására.

Nagy-Britannia, amelyet Moszkva ebben az időszakban a legveszélyesebb ellenségének tekintett, 1924-ben hivatalosan elismerte a Szovjetuniót, minekutána Londonban létesült szovjet nagykövetség, ahova legális INO-tiszteket lehetett elhelyezni diplomáciai fedéssel. A szovjetek az All-Russian Cooperative Societyt, egy állítólagosan az angol–szovjet kereskedelemért felelős semleges testületet szintén a hírszerzés fedőszerveként használták. De 1927-ben a brit rendőrség razziát tartott a társaság londoni irodáiban. Speciális gépezettel átfúrva az ajtókat egy rejtett szobát találtak, ahol a dolgozók titkosított iratokat égettek el nagy sietve. A belügyminiszter, William Joynson-Hicks a tevékenységre azt mondta, hogy „az egyik legelvetemültebb kémkedés, amelyhez valaha volt szerencsém".[18] A botrány miatt Nagy-Britannia megszakította diplomáciai kapcsolatait a Szovjetunióval. Bár a kapcsolatokat 1929-ben helyreállították, az eset megerősítette Moszkvát abban a meggyőződésben, hogy nem számíthat a nagykövetségeken legálisan eljáró vagy akár a kereskedelmi tevékenység vékony fedése alatt dolgozó ügynökökre sem. Trilisszer újult erővel küldött illegális, felismerhető szovjet kapcsolatokkal nem rendelkező embereket a fontosabb európai fővárosokba és távolabbra is.

Trilisszer illegális ügynökeinek névsorában szerepelt a nagyotmondó Jakov Bljumkin, aki perzsa kereskedőnek álcázva járta a Közel-Keletet, hogy információt gyűjtsön a francia és brit politikáról. Fedőtevékenységként régi vallási kéziratokat árult, amelyeket ukrajnai zsinagógákból és a moszkvai könyvtárakból emeltek el az új, ateista szovjet hatóságok jóváhagyásával. Az eladásokból származó bevétel Trilisszer ügynökhálózatának finanszírozásához járult hozzá.[19]

A Lubjankában dolgozó hamisítók csapata látta el az ügynököket útlevelekkel, hogy legyen mivel igazolni új személyazonosságukat. Néha nulláról indulva készítettek útleveleket, de inkább külföldi nagykövetségekről vagy kormányhivatalokból lopott valódi iratokat manipuláltak. Az útlevelek az 1920-as években viszonylag silány, egy- vagy kétoldalas okmányok voltak. Semeddig sem tartott kicserélni a fényképeket, gondosan kikeverni a tintát a hivatalos bélyegzők másolatának elkészítéséhez, és így kifogástalan hamisítványokat készíteni.[20]

1929-ben Trilisszer Isztambulba küldte Georgi Agabekovot, az INO örmény származású tisztjét, azzal az utasítással, hogy a perzsiai örmény kisebbségből érkező szőnyegkereskedőnek adja ki magát. Vitt magával gyémántgyűrűket és egy vaskos aranyláncot a Lubjanka egyik tárolóhelyiségéből, ahol azokat a luxuscikkeket tartották, amiket az arisztokratáktól koboztak el a forradalom idején. Megfelelő öltözékben és egy hamis perzsa útlevéllel felszerelkezve, minden báját bevetve rávette a moszkvai török konzult, hogy adjon neki egy vízumot. Isztambulban társult egy másik szovjet illegális ügynökkel, aki az álcája szerint szabadúszó újságíróként is dolgozó osztrák fakereskedő volt. Kettesben járták a várost azzal a történettel, hogy az újságíró belső információkat gyűjt török ügyekről, és a különösen szaftos sztorikért fizetni is hajlandó. Az ajánlat elég vonzónak bizonyult ahhoz, hogy számos török tisztviselő elcsábuljon, és megosszon bizalmas információkat.[21]

Trilisszer egy olyan egyedülálló kémkedési program alapjait fektette le, amely valamilyen formában fennmaradt az elkövetkezendő évszázadban. Az elkötelezett, tehetséges színész-kémek egyike kiemelkedett mind lelemények módszereinek, mind lenyűgöző eredményeinek köszönhetően. Az idők során belebújt Perelly József magyar gróf, John Wento kanadai fakereskedő, Alexander Sz. Gallasz görög üzletember, Hans Galleni holland művész és Robert Grenville brit arisztokrata bőrébe.

Az igazi neve Dmitrij Bisztroljotov volt, és a program történetében talán nem is volt nála tehetségesebb illegális ügynök.

3.
A gyorsrepülő

A nagy nemzedék legnagyobbika

A bolsevik forradalom utáni évtized az új szovjet állam több millió polgárának az átvedlés időszaka volt. Az egykori arisztokraták elvesztették kúriáikat és szőrméiket; középfokú végzettséggel sem rendelkező munkások magas pozíciókhoz jutottak, gyárigazgatók vagy újságszerkesztők lettek. Dmitrij Bisztroljotov életútja azonban még a kor mércéjével mérve is bámulatos. Szokatlan vezetékneve, amely szó szerint annyit tesz, hogy „gyorsrepülő", találóan jellemezte pályáját.

Dmitrij anyja, Klavdija határozott társadalmi aktivista volt, aki egy önkéntes csoport tagjaként krími parasztok számára épített mintaközösséget. Sem házasságban, sem párkapcsolatban nem élt, amikor teherbe esett, és 1901-ben életet adott Dmitrijnek. Terhességével a fojtogató társas normák ellen lázadt fel, mesélte később a fiának. Dmitrij soha nem találkozott az apjával, bár megyőzte saját magát, hogy a Tolsztoj család leszármazottja. A fiatalkoráról később elmesélt történetei szerint az anyja hároméves korában Szentpétervárra küldte, ahol egy arisztokrata özvegyasszony vette a szárnya alá. Megtanult franciául, németül és angolul, valamint vívásból és képzőművészetből vett leckéket. Az anyjával való találkozások a kölcsönös neheztelés jegyében teltek. A nő megvetette a fiát övező kiváltságokat, míg Dmitrij haragudott, amiért az anyja elhagyta őt, és kevés gyengédséget tanúsított iránta.

1915-ben visszatért az anyjához Anapába, a Fekete-tenger partvidékére. Beiratkozott a helyi tengerészeti akadémiára, ahol a hagyományos tananyag a tengeri életre való felkészítéssel keveredett. A szenvedélyes és merengő tizenéves Dmitrij olajfestékeket szerzett, és hosszú órákon át tengeri tájképeket és portrékat készített, felfedve figyelemre méltó művészeti tehetségét. Falta Dosztojevszkijt, és az élet nagy kérdésein töprengett, miközben a forradalom végigsöpört az országon. Anapa első bolsevik vezetőjét, a huszonhét éves Pavel Protapovot 1918 áprilisában meggyilkolták, és a gyilkosságért öt katonát ítéltek halálra az egykori cári hadseregből. Augusztusban a fehérek átvették

a hatalmat, és több prominens helyi bolsevikot felakasztottak. A két oldal által végrehajtott nyilvános kivégzéseket „ugyanaz a tömeg nézte végig, ugyanúgy szotyolázva közben", emlékezett később Dmitrij.[1]

1919-ben, amikor még mindig a fehérek voltak uralmon, Dmitrij elballagott a tengerészeti iskolából. Behívták szolgálatra a Rion nevű hatalmas teherhajóra, amely augusztusban indult a krími Szevasztopolba a fehér flotta részeként. A félszigetet továbbra is tartották a fehérek, de senki sem tudta biztosan, meddig tart még ez az állapot. Az újságok „mulatozásról, tivornyákról és orgiákról" számoltak be a városból, amelyet egyfajta ideges hisztéria kerített hatalmába. Dmitrij, aki éppen csak betöltötte a tizennyolcadik életévét, úgy érezte magát, mint egy falevél, amit a széllökések ide-oda dobálnak a levegőben.[2] 1920 elején, amikor a fehérek között belharcok dúltak, és a vörösök közeledtek a Krímhez, Dmitrij talált egy Konstantinápolyba induló hajót, és sikerült elrejtőznie a szénraktárban.

Elhagyta egy birodalom véres haláltusáját, és a Fekete-tengeren átkelve egy másik közepén találta magát. Konstantinápoly közös brit, francia és olasz megszállás alatt állt, az Oszmán Birodalom a végnapjait élte, és Musztafa Kemal nacionalista erői egyre izmosodtak. A város hemzsegett a menekültektől: Anatóliából menekülő örmények, Görögországból és a Balkánról elűzött muszlimok, és ahogy teltek a hónapok, egyre több orosz jelent meg, akik a vörös előrenyomulás elől menekültek. Sokan utolsó szőrméiket és gyöngyeiket adták el élelemért. 1921 végére minden hatodik konstantinápolyi lakos orosz menekült volt. Az egész városban, a piacokon, az éttermekben és a szórakozóhelyeken hallani lehetett orosz beszédet.[3]

Dmitrijnek sikerült munkát találnia egy hajón, amely a Fekete-tenger partvidékén közlekedett. A hajó legénysége sok nemzet fiaiból tevődött össze, akikben nem volt sok közös, legfeljebb izmos testalkatuk. A könyvmoly festő könnyű célpontnak ígérkezett, túl kifinomultnak tűnt a kemény hajósélethez. Dmitrij, hogy véget vessen a bántalmazásoknak, az egyik kikötőben vett egy kést, és megfogadta, aki legközelebb ujjat húz vele, azt feldarabolja. Gyorsan rákapott az ivászatra, a gyakori verekedésekre és a parti bordélyházak látogatására. „Bárány voltam, aki farkasnak adja ki magát, de addig színleltem, míg végül farkassá váltam", emlékezett vissza később.[4]

Dmitrij végül búcsút intett a tengerészlétnek, és visszatért Konstantinápolyba, ahol a munkaerőpiac hemzsegett a kétségbeesett oroszoktól. Akadémikusok pincérként dolgoztak, hivatásos zenészek aprópénzért muzsikáltak az utcán. Dmitrij elvégzett mindenféle alkalmi munkát, amit csak talált, tetszőleges

szakértelmet mímelt, legyen szó vakolásról, főzésről vagy kétkezi munkáról, amíg le nem bukott, és ki nem rúgták. 1922-ben, amikor a Kemal mellett álló erők a hatalomátvétel küszöbén álltak, Dmitrij Konstantinápolyból Csehszlovákiába utazott, és Prágában felvették az orosz jogi karra.[5] A forradalom elől elmenekült oroszok százai tanulták itt a cári rendszer jogát, és a tanáraik szintén menekültként érkeztek. Legtöbbjük hitt abban, hogy a szovjet kormány hamarosan megbukik, és ők hazatérhetnek.[6]

Dmitrij sírásóként talált részmunkaidős állást egy temetőben, hogy legyen miből élnie. A szegénységi küszöb közelében tengődve olyan harag gyúlt benne, ami a szovjet ideológia felé taszította, és eltávolodott a prágai orosz közösség többségét kitevő fehér emigránsoktól. Nietzschét és Lenint olvasott, miközben a cári Oroszország hatályon kívüli jogrendszerét tanulta. A tengeren töltött hónapok után Dmitrij nem idegenkedett attól, hogy politikai meggyőződését az öklével is megtámogassa: néhány nappal Lenin 1924 januárjában bekövetkezett halála után összeverekedett egy monarchista diákkal, aki meg akarta rongálni a szovjet vezető arcképét. Az összetűzés kellően súlyos volt ahhoz, hogy a prágai lapok is beszámoljanak róla.[7]

1925 áprilisában egy kis prágai szovjetbarát diákszövetség vezetőjeként Dmitrijt meghívták egy moszkvai konferenciára, ahol háromszáz diákvezető gyűlt össze a Szovjetunió minden tájáról, hogy megvitassák, miképpen lehetne az egyetemeket bevonni az új társadalom felépítésébe.[8] Ekkor kapott először ízelítőt a szovjet Moszkvából, és elbűvölte a forradalmi utópia hangulata az új szocialista állam fővárosában.[9]

A konferenciát az egykori nemesi gyűlés épületében nyitották meg, amely immár a Szakszervezetek Háza nevet viselte, és a nagy oszlopcsarnokos teremben egyperces néma csenddel emlékeztek Leninre. A küldöttek, akik közül néhányan heteken át utaztak a hatalmas szovjet földterületen keresztül, meghallgatták Sztálin üdvözlő beszédét. Ezt követően Anatolij Lunacsarszkij, az oktatásért felelős bolsevik komisszár szólt hozzájuk azt fejtegetve, hogy a felsőoktatást reakciós, osztályidegen elemek népesítik be. „Energikus és tehetséges fiatalokat kell kiemelnünk a parasztságból és a proletariátusból, hadd ostromolják meg villámgyorsan a tudás várait", mondta a küldötteknek hosszan tartó taps kíséretében.[10]

A diákfórum felvillanyozta Dmitrijt, de nem ez volt látogatásának valódi célja. Az INO prágai felderítői ígéretes újoncot láttak benne, és Artur Artuzov, Trilisszer helyettese az INO-ban, át akarta világítani. Egy egykori nemesi kú-

riában találkoztak, ahol Dmitrij az egyik pompás fogadóteremben, egy kanapén elnyúlva találta Artuzovot. Egy másik INO-tiszt, Mihail Gorb egyenesen ült a székében, és gyanakodva vizslatta Dmitrijt. Nekik kellett átvilágítaniuk az esetleges ígéretes újoncokat, és kiszűrni a kettős ügynököket.

– Ismerkedjünk meg – mondta Artuzov, miközben Gorb Dmitrijre meredt. – Ne eressze túl bő lére, de túl szűkszavú se legyen. Mindent tudni akarok a múltjáról – mondta.

Dmitrij mesélt kiváltságos szentpétervári gyerekkoráról, tengeri kalandjairól, életéről Konstantinápolyban, majd Prágában. Artuzovot lenyűgözte a beszédes fiatalember, aki szemmel láthatóan elkötelezett kommunista volt, de arisztokratikus tartással rendelkezett. – Hasznát vehetnénk a felsőbb körökben, Misa, az elitben! – kiáltotta Gorbnak.[11]

Dmitrijből nem csináltak azonnal illegális ügynököt; első körben az INO legális tisztjei közé vették fel, ők diplomáciai vagy külkereskedelmi fedésben dolgoztak külföldön. A szovjet kereskedelmi kirendeltség gazdasági asszisztenseként tért vissza Prágába. Titokban jelentett az INO prágai „legális rezidensének", Golszt elvtársnak, aki a kereskedelmi kirendeltség főtitkárhelyettesének adta ki magát.[12] Golszt a szárnya alá vette az újoncot, és kifejtette neki, hogy diplomáciai és üzleti körökben fog forgolódni Prágában. Kapcsolatokat kellett teremtenie és embereket kellett elbűvölnie, nyitva tartva a szemét, hogy talál-e esetlegesen beszervezhető újoncokat a szovjet ügy elősegítésére. Moszkva mindeközben elkeseredetten próbálta rátenni a kezét a nyugati technikai és tudományos információkra, és Dmitrij első feladata volt, hogy szerezze meg a Bata, egy csehszlovákiai székhelyű, jól ismert cipőgyár cipőkrémreceptjét.

Egy év leforgása alatt Dmitrij drasztikusan megváltoztatta a külsejét. A lompos tengerészből lett joghallgatónak nyoma sem volt; helyébe egy elegáns üzletember lépett méretre szabott öltönyben, szarvasbőr kesztyűben, gondosan ápolt bajusza alatt csábos mosollyal. Hűvös, kék szemében csintalan báj táncolt, és pomádés haját takarosan elválasztotta középen. A megjelenését egy tarka sállal koronázta meg, amelynek nagy gonddal megkötött csomója a lezserség látszatát keltette, és ez a cicoma elismerő pillantásokat vonzott a prágai bárokban és éttermekben. Bámulatos átalakulás volt ez egy olyan embertől, aki éveken át a szegénység határán élt, bár Dmitrij váltig állította, hogy új életstílusát csupán a Szovjetunió ellenségeivel folytatott harc követelte meg: „Egy korty alkoholt sem ittam, nem gyújtottam rá egy szál cigarettára

sem, és egyetlen éjszakai mulatóhelyet sem látogattam meg csak úgy a magam örömére. Mindezt megtanultam, hogy harcoljak ellenük, és jól ment", állította később – vagy hisszük, vagy nem. Moszkvai főnökeinek hamar feltűnt, hogy női célpontok esetén nem nagyon voltak skrupulusai az információszerzés módszereit illetően. „A nők vonzónak találták; gyorsan a közelükbe férkőzött, és megosztotta velük az ágyát", olvasható egy feljegyzés a személyes aktájában. A felettesei az INO-nál úgy döntöttek, kihasználják ezt a képességét.

Amikor a Szovjetunió éppen azért küzdött, hogy komolyan vegyék a nemzetközi porondon, és ki akarta aknázni a nagy kapitalista hatalmak közötti nézeteltéréseket, Moszkva számára létfontosságú volt betekintést nyerni a nyugati országok diplomáciai szolgálatainak gondolkodásmódjába. Trilisszer Európa-szerte utasította az INO ügynökeit, hogy tekintsék elsődleges feladatuknak az európai kormányok bizalmas küldeményeinek és titkosítási kódjaiknak a megszerzését. Az INO már 1924-ben beszervezett egy küldöncöt a római brit nagykövetségen, aki készpénzért cserébe diplomáciai közlemények és titkosítási kódok másolatát adta át szovjet tartóinak. A titkárok egy további potenciális gyenge láncszemet jelentettek, és sokszor éppen annyi titkos anyaghoz fértek hozzá, mint a főnökeik.

Dmitrij és Golszt kitervelték, hogy beszervezik Marie Aucouturier-t, a prágai francia nagykövetség huszonkilenc éves titkárnőjét. Dmitrij megismerkedett vele, és viszonyuk lett. A férfi azt mondta Marie-nak, hogy nemsokára áthelyezik őt a washingtoni szovjet nagykövetségre. Egy kis idő elteltével megkérte a nő kezét, aki lelkesen igent mondott. Nem sokkal később azonban Dmitrij teljesen maga alatt kereste fel a nőt, és azt mondta, hogy szovjet felettesei megvétózták a házasságát egy külföldi állampolgárral, hacsak a menyasszonya nem bizonyítja elkötelezettségét a szovjet ügy iránt. Dmitrij azt javasolta, hogy a nő szerezzen be iratokat, rejtjeleket és kódokat a francia követségről. Marie ódzkodott attól, hogy elárulja hazáját, de imádta fess szerelmét, és végül átadta az információkat. Dmitrij két éven át egyre több információt csikart ki belőle, és minden alkalommal elmagyarázta, hogy házasságkötésük és az útjuk Washingtonba kissé halasztódik, de már nem várat sokat magára.

Ezzel egyidőben Dmitrij megismerkedett Iolanta Shelmatovával, egy cseh kommunista lányával, és beleszeretett.[13] Prága központjában látta meg először a kommunista szórólapokat osztogató nőt, és elvarázsolták finom vonásai és szomorú szeme. Beszélgetésbe elegyedtek, néhányszor randevúztak, és még azon a héten összeházasodtak. Dmitrij idővel elkezdte Iolantát asszisztensként foglalkoztatni. Francia „menyasszonya" mit sem tudott az új feleségről, és Dmitrij néhány hónapig felváltva látogatta a két nő ágyát, akik jobban nem is különbözhettek volna egymástól: Iolanta szenvedélyes, lobbanékony volt, és hajlott a depresszióra, míg Marie illedelmes volt és udvarias, és mindig akart állapodni. „Nincs harc áldozat nélkül, mindhárman a harc áldozatai voltunk", vélekedett Dmitrij évekkel később, meglehetősen elnézően önmagával szemben.

Amikor Dmitrij tartótisztjei közölték vele, hogy már nincs szükségük a francia táviratokra, amiket Marie szállított, Dmitrij azt mondta a nőnek, hogy váratlanul visszarendelték őt Moszkvába. Esküvő lefújva. Marie a hírtől összetörve a földre vetette magát, és Dmitrij bokáját ölelve elkeseredetten felsikoltott. Dmitrij önutálattal eltelve, némán meredt rá. Kiszabadította magát a nő szorításából, sarkon fordult és elment.

Mivel Dmitrij úgy érezte, hogy a munka által támasztott elvárások lerántják őt a sárba, Iolantával együtt vissza akart térni Moszkvába, hogy közgazdaságtant hallgasson. A főnökeinek más elképzeléseik voltak. A szovjet hírszerzés egyre jobban kiterjesztette a műveleteit Európában, és Dmitrij képességeire felfigyeltek. Golsztot, a prágai felettesét 1928-ban Berlinbe helyezték át, és ő azt javasolta Dmitrijnek, hogy tartson vele. Golszt azt mondta, ez igazi földalatti küldetés lesz, „álnévvel és hamis útlevéllel, halálosan veszélyes munka, erősítés és támogatás nélkül". Iolanta könyörgött Dmitrijnek, hogy mondjon nemet, és térjen vissza Moszkvába, ahogyan tervezték. Egy hosszú, átvitatkozott éjszaka után Dmitrij kötélnek állt. De az illegális munka csábítása túlságosan feltüzelte: másnap, amikor találkozott Golszttal azzal a szándékkal, hogy visszautasítja az ajánlatot, helyette egy igen szaladt ki a száján.

Amikor később Berlinben újra találkoztak, Golszt elmondta, hogy kapott egy fülest, miszerint a danzigi görög konzul egy simlis alak, akit rá lehetne venni, hogy kiállítson egy útlevelet Dmitrijnek. Illegálisként Dmitrij nem élhetett tovább szovjet iratokkal. Elutazott Danzigba, és a konzulátuson Alexander Sz. Gallasz néven mutatkozott be. Szalonikiben született, magyarázta, de még csecsemő volt, amikor a szülei elmenekültek Görögországból. Ezért nem beszél egy szót sem görögül, bár töretlenül szereti a szülőföldjét. A csel bevált, és egy új görög útlevéllel hagyta el Danzigot. Visszament Berlinbe, ahol csatlakozott a helyi ortodox közösséghez, és összebarátkozott görög üzletemberekkel. Lakását a szaloniki kikötőről készült panorámafotókkal díszítette. A Központ segítségével beindított egy ruhaexportőr-üzletet Berlinben, ami egyszerre biztosított neki jövedelmet és ürügyet az utazáshoz.

A későbbi illegális ügynökök számára az új személyazonosság felvétele évekig tartó fáradságos pszichológiai felkészülést igényelt. Dmitrijnek ez a vérében volt. Az élete során már korábban is számos alkalommal megváltoztatta a hitét, ahogy a körülmények diktálták. Élt már arisztokrataként és menekültként; volt könyvmoly diák és kétkezi munkás. Támogatta a fehéreket, majd a vörösöket. Folyékonyan beszélt oroszul, angolul, franciául, törökül és csehül. És még mindig csak huszonnyolc éves volt.

Dmitrij új felettese a berlini illegális rezidens, Borisz Bazarov volt. 1929-re az INO már egész Európában telepített úgynevezett illegális rezidenseket; a Komintern és a szovjet katonai hírszerzés is saját illegális hálózatot működtetett. Az ügynökök egy része álnéven élő szovjet állampolgár volt, míg a többi külföldön született, Moszkvának dolgozó kommunista. Bazarov orosz volt, aki a polgárháborúban még a fehér seregekkel harcolt, de 1921-ben átállt, és felkínálta szolgálatait a berlini szovjet hírszerzésnek. A következő éveket Bécsben és a Balkánon töltötte illegális ügynökök irányításával, majd 1927-ben visszaköltözött Berlinbe.[14] Onnan felügyelte az illegális műveleteket Németországban, Franciaországban és Nagy-Britanniában, fő feladatai közé tartozott, hogy gazdasági és diplomáciai információkat szerezzen az európai nagyhatalmakról.

Bazarovnak szüksége volt Dmitrij segítségére egy kimondottan problémás informátorral kapcsolatban. Vázolta az előzményeket: egy angol férfi jelent meg a párizsi szovjet nagykövetségen kopott ujjú, viseltes kabátban, és kissé idegesnek tűnt. Charlie Scottként mutatkozott be, és tört franciasággal kérte, hogy fogadja őt a katonai attasé. A követség INO-rezidense fogadta „Charlie-t", aki közölte, hogy rejtjelező a brit külügynél. Azt mondta, egy külügyes nevében jár el, aki titkos brit diplomáciai iratokat szeretne készpénzért eladni. Charlie azt állította, hogy a megbízója még magukat a rejtjelezési kódokat is hajlandó áruba bocsátani, amivel brit küldemények százait lehetne megfejteni. Feltételként az anonimitást szabta; megesküdött, ha valaha is azt észlelné, hogy új szovjet kuncsaftjai megpróbálják felfedni az ő vagy a végső forrás valódi kilétét, megszakítja a kapcsolatot.

A Központ Bazarovra osztotta Charlie-t, és a berlini illegális ügynök rendszeresen utazott Párizsba, hogy átvegye az iratkötegeket a titokzatos angoltól készpénzért cserébe. Bazarov a találkozókra egy Da Vinci nevű olasz kommunistaként ment el. Charlie ugyan tudta, hogy a szovjetekkel üzletel, de egy

nyugat-európai személyazonossággal Bazarov csökkentette annak az esélyét, hogy felkelti az európai hatóságok gyanakvását.[15]

A Központ örült új informátorának, de idővel a Charlie által szolgáltatott információk minősége és mennyisége is hanyatlásnak indult. Bazarov felszólította Charlie-t, nevezze meg a téglát a külügyminisztériumban, hogy közvetlenül megkereshessék az informátort. Charlie ezt megtagadta, mire a Központ utasította Bazarovot, hogy helyezze nyomás alá. Ha Bazarov kiderítené Charlie személyazonosságát, és megzsarolná a leleplezéssel, a férfi valószínűleg készségessé válna, és az átadott iratok minősége ismét megugrana. Bazarov új kollégájával, Dmitrijjel közösen nekilátott egy terv kidolgozásának.[16]

A Központ egy csehszlovák útlevelet adott Dmitrijnek, amely a pozsonyi születésű, magyar József Perelly nevére volt újonnan kiállítva. A történet szerint Perelly magyar nemesi származású volt, de a családja mindent elvesztett az első világháborúban. A padlóra küldött Perelly feltápászkodott, és Budapestre költözött, hogy megpróbálja újra megtalálni a szerencséjét. Dmitrij Budapestre utazott, hogy segítsen életet lehelni „Joe" Perellybe.[17] Hosszú estéken át figyelte a helyi elit szokásait a budai elegáns villákban tartott fogadásokon és a pesti kávéházak forgatagában. Gyűjtötte a magyar történelemről, irodalomról és művészetről szóló könyveket. Öltönyöket és kalapokat rendelt a helyi szabóktól, és beszerzett egy pipakészletet, darabjain az állítólagos Perelly-címer látszott dombornyomással. Számos fényképet készíttetett a Duna mindkét partjának nevezetességei előtt. Egy vallási körmenet során a belváros utcáin megszólította Magyarország bíborosát, és kért tőle egy közös fényképet. Miután a képet előhívták és kinagyították, bedugta a fotót az útlevele borítójába; onnantól a bíborost távoli rokonának állíthatta be. Tökéletes álca volt, aminek még éveken át hasznát vette. Csak annyi volt vele a gond, hogy kerülnie kellett a találkozást valódi magyarokkal, akik egy-kettő lebuktatták volna, hiszen csak néhány szót tudott állítólagos anyanyelvén, mert ez az ördögien nehéz nyelv még a rendkívüli nyelvi érzékkel rendelkező Dmitrijen is kifogott.[18]

Dmitrij új személyazonosságának védőleple alatt Párizsba utazott. Sötét hajában a középen egyenesen futó választék és az orrnyeregén ülő keskeny, félhold alakú szemüveg a lecsúszott arisztokratákra jellemző gőg és a levertség keverékét sugallta, ami a két világháború közötti időszakban gyakori látvány volt. Egyik este betért egy zsúfolt étterembe, és a pincér egy asztalhoz kísérte, ahol az olasz Da Vinci szerepét magára öltő Bazarov beszélgetett Charlie-val, aki a szokásos barna öltönyét viselte, és idegesnek látszott. A két férfi értet-

lenkedve pillantott fel rá. Dmitrij bosszankodva a homlokára csapott, és nem győzött elnézést kérni, amiért megzavarta a találkozójukat. Neki későbbre volt megbeszélt időpontja Da Vincivel, magyarázta szégyenkezve, de elnézte az időpontot. Bazarov színlelt mogorvasággal intett a betolakodónak, hogy üljön le, ha már egyszer idejött. Dmitrij hálálkodott a barátjának, Joe Perelly néven bemutatkozott az angolnak, és helyet foglalt.

Az előző évi Wall Street-i krach teljes ereje még nem érződött Európában, és a bolondos húszas évek dekadens hangulatát még mindig érezni lehetett. Párizs egész Európából vonzotta a művészeket és az értelmiségieket, valamint a mindenféle nemzetiségű és meggyőződésű emigránsokat és kalandorokat. Ha valaki aznap este szétnézett az étteremben, semmi furcsát nem talált volna az asztal körül ülő három harmincas férfiban: egy iszákos angol, egy húsos ajkú, ingerlékeny, nagyhangú olasz és egy sorsüldözött magyar gróf.

Italozás közben Bazarov szemrehányást tett Charlie-nak az általa szállított dokumentumok egyre silányabb minősége miatt. Dmitrij figyelmesen hallgatta, együttérző pillantásokat lövellve az angol felé. Amikor Bazarov egy pillanatra kiment, Dmitrij gondosan begyakorolt eszmefuttatásba kezdett a kellemetlen, agresszív „olaszról", és vette a bátorságot, hogy feltételezze, hogy ő és Charlie egy hajóban eveznek. Dmitrij elpanaszolta, hogy az elmúlt évtizedben bekövetkezett anyagi csőd kényszerítette őt Da Vinci közelébe. Elmondta Charlie-nak, hogy csak azért kell információt szereznie ennek a modortalan olasznak, aki feltételezése szerint Moszkvának dolgozó kommunista, mert csak így tud egy civilizálthoz hasonlatos életmódot fenntartani. Charlie keveset szólt, de egyetértően bólogatott.

Dmitrijnek sikerült megbeszélnie egy újabb találkozót Charlie-val, ahol ismét siránkozott a Da Vincivel kapcsolatos szörnyű helyzetéről, és azt mondta, reméli, hogy számíthat Charlie segítségére. Ráérzett, hogy az angol nem veti meg az italt, így folyamatosan szesszel kínálta, de Charlie túl óvatos volt, nem árult el sokat. Az este végeztével Dmitrij követte Charlie-t Párizs utcáin át, de az angol lerázta. Ez a férfi túl eszes ahhoz, hogy egyszerű rejtjelező legyen, gondolta Dmitrij. A viselkedése fegyelmezett, kiképzett hírszerzőre vallott. Egy későbbi találkozás alkalmával Charlie végül megadta a párizsi címét. Amikor Dmitrij másnap odament, egy bontási területet talált.

Charlie ravasz volt, ám Dmitrij türelmesen és kitartóan dolgozott, és végül egy segítőnek felfogadott cseh-lett házaspár jóvoltából áttörést ért el. A pár követte a kísértetszerű angolt, és látták, amint belépett az elegáns Napóleon

szállóba az Avenue de Friedlandon, nem messze a Diadalívtől. Kiderítették, hogy a harmadik emeleten szállt meg.

Dmitrij felkereste a szállodát, és megtudta, hogy Charlie Ernest Oldwell néven jelentkezett be. De amikor Londonba utazott, és a telefonkönyvben kereste Oldwellt, nem találta. Már ismét Párizsban, egy nappal azt megelőzően, hogy ő, Da Vinci és Charlie egy újabb iratátadásra készültek, Dmitrij elment a Napóleonba, és berontott Charlie szobájába. Szabadkozott a megdöbbent Charlie-nak, és azt mondta, azért jött, mert el akarja napolni a találkozójukat, de nem adott magyarázatot, hogyan találta meg őt. Udvariasan távozott; már megtudta, amiért jött. Charlie bőr utazótáskáján a szoba sarkában három dombornyomott betű látszott: E.H.O. Az Ernest Oldwell álnév volt, de Dmitrij sejtette, hogy nem térhet el nagyon az igazi nevétől. Azt is gyanította, hogy ha Charlie a külügyminisztériumnak dolgozik, akkor alighanem ott lesz a Népszövetség közelgő genfi ülésén. Dmitrij úgy döntött, maga megy el a konferenciára. Vonattal érkezett, és felkereste a Hotel Beau Rivage-t, ahol a küldöttségek gyakran megszálltak. Megtalálta a brit delegáció névsorát, és látott egy nevet, ami stimmelt: Ernest Holloway Oldham. Dmitrij időzött kicsit az előcsarnokban, és nemsokára látta, ahogy Charlie bejön, és helyet foglal a bárpultnál. Dmitrijnek volt érzéke a színpadiassághoz, így besétált, és köszönés nélkül leült Charlie mellé. Amikor az angol odafordulva azt látta, hogy az általa Joe Perelly néven ismert férfi van mellette, hullasápadt lett. Dmitrij látta Ernest Oldham szemében a félelmet.

„Elkaptuk a torkát", írta Dmitrij jókedvűen a találkozásról készített későbbi feljegyzésében.[19]

Dmitrij jelentette Bazarovnak, hogy kiderítette Charlie személyazonosságát, és a páros – Perelly és Da Vinci bőrébe bújva – Londonba utazott, ahol Dmitrij azt tervezte, hogy felkeresi Ernest Oldhamet az otthonában. A telefonkönyvben megtalálta Ernest címét – egy szép villában lakott az előkelő Kensingtonban. Dmitrij ebben annak bizonyítékát látta, hogy Oldham gazdag arisztokrata családból származik. Logikus feltételezés volt – a brit külügyminisztérium abban az időben a régi elit hálózata volt, sok alkalmazottja ismerte egymást a magániskolából vagy Oxbridge-ből –, ugyanakkor teljesen téves. Ernest kilógott a kollégái közül. Néhány évvel korábban még a tanár szüleivel élt egy sorházban Edmontonban, a munkásosztály külvárosában. Állami iskolába járt, tizenkilenc évesen irodai munkát vállalt a külügyminisztériumban, majd az első világháború végén bevonult katonának. Ernest egy ideig kórházban

feküdt agyrázkódás miatt, majd – családtagjai elmondása szerint – „megtörten és összeomolva" visszatért Angliába.[20] Szerény származása miatt le kellett mondania nemzetközi karrierről szőtt álmáról a konzuli szolgálatban. Be kellett érnie az újonnan alakult Kommunikációs Osztályon betöltött szereppel, ő felelt a Londonból a világ különböző pontjain működő brit misszióknak küldött üzenetek kódolásáért. Az 1920-as évek közepére már ő felügyelte a kommunikációs hálózatot, amely Nagy-Britanniát összekötötte Európával és a Közel-Kelettel, és gyakran utazott külföldre, hogy ellenőrizze a hivatalos küldöncök által használt útvonalakat és logisztikát. Fontos beosztás volt, de még így is alacsonyabb rendűnek számított a „valódi" diplomáciai munkánál.

Ernest körülményeiben változás állt be, amikor megismerkedett Lucy Wellsteddel, a nála tizenkét évvel idősebb, tasmániai születésű özveggyel. Ernest és Lucy nem alkottak szokványos párt, de valamit megláttak egymásban, és 1927-ben összeházasodtak. Az életjáradék, ami Lucynak halott férje végrendelete alapján járt, Ernest fizetésének négyszeresét tette ki, és a pár ennek köszönhetően meg tudta venni a kensingtoni villát, és megengedhették maguknak a felsőosztálybeli élet egyéb kellékeit, például szobalányt és autót sofőrrel. Ernest számára ez óriási anyagi felemelkedést jelentett, és iparkodott beilleszkedni új társadalmi körébe. Rákapott, hogy monogrammal lássa el az ingjeit, és csatlakozott egy zárt körű klubhoz. Oldham megfigyelése során Dmitrij ezeket a kivagyi affektálásokat tévesztette össze az arisztokrata szokásokkal.

Nem sokkal az esküvő után kiderült, hogy Lucy életjáradékának volt egy kicsinyes feltétele: ha újra férjhez megy, elesik a korábbi férje vagyonából származó kifizetésektől. A házaspárnak Ernest szerény külügyminisztériumi fizetéséből kellett megélnie. A megváltozott körülmények rányomták bélyegüket a kapcsolatra, mivel Ernest egyre gyakrabban ivott, Lucy pedig azzal fenyegetőzött, hogy elhagyja őt. Ernestnek pénzre volt szüksége, és még mindig benne volt a tüske, amiért a munkaadói eltorlaszolták a diplomáciai karrierjéhez vezető utat. Ez az erős elegy az országukat végül eláruló emberek közül sokat jellemzett. Ernest nem sokkal később besétált a párizsi szovjet nagykövetségre, hogy felajánlja szolgálatait.[21]

Dmitrij elegáns öltönyben érkezett a kensingtoni házhoz, arra számítva, hogy ismét a frászt hozza Ernest Oldhamre. A férfi helyett azonban Lucy nyitott ajtót, aki szemmel láthatóan nem örült Dmitrij jelenlétének, és közölte, hogy Ernest nincs itthon. Lucy szép nő, gondolta Dmitrij, miközben Joe Perelly néven bemutatkozott, és azt állította, hogy egy drezdai bankot képvisel, ahol

a férjének pénzügyi érdekeltségei vannak. Elmagyarázta, hogy a világ tőzsdéin jelenleg tomboló vérfürdő veszélyezteti a férje vagyonát, és ragaszkodott hozzá, hogy azonnal beszélnie kell Ernesttel. Miután a társalgás a pénzre terelődött, Lucynak mintha felkeltette volna az érdeklődését. Dmitrij megszimatolta a lehetőséget, hogy beleártsa magát Ernest családi ügyeibe, és nagy merészen meghívta Lucyt másnap ebédre a Ritzbe. Ott aztán egy üveg drága burgundi mellett Lucy elárulta Dmitrijnek, hogy Ernest Rendleshamben van egy alkoholisták számára fenntartott rehabilitációs klinikán. Azt javasolta Dmitrijnek, látogassa meg Ernestet, és próbálja meggyőzni, hogy vegye komolyan a gyógykezelést. Amikor Dmitrij megérkezett a pompás, de zord szanatóriumba, ahol a lakók méregtelenítő kúrán estek át és sztrichnininjekciókat kaptak, Ernestet egy karosszékben találta, éppen aludt. Amikor Ernest felébredt, és a mosolygó „Joe Perellyt" látta maga előtt, bizonyára eltűnődött, hogy a gyógyszerek vajon a bolondját járatják-e az elméjével.

– Az isten verje meg magát – mormogta a ködön át.

Dmitrij elmagyarázta, hogy Ernestnek mindannyiuk érdekében ki kell józanodnia, vissza kell térnie a munkájához, és újból értékes anyagokat kell szállítania. Visszatért Londonba, és amikor elment a kensingtoni házba, hogy beszámoljon Lucynak Ernest állapotáról, a nő kedvesen betessékelte. Dmitrijnek alig volt ideje belekortyolni az italba, amit Lucy kitöltött neki, amikor a helyzet eszkalálódott. Bazarov a Központnak küldött jelentésében leírta az állítólagos jelenetet: „Egy kikötővárosi lány tettre kész mozdulatával felhúzta a ruháját, szétterpesztette a lábát, és könyörgött, hogy ne vesztegesse az időt."[22] Amikor Dmitrij évekkel később elmesélte a történetet, azt állította, hogy az aktus után elöntötte a verejték és a szégyen, bezárkózott a fürdőszobába, undorodva nézte magát a tükörben, és nem is értette, hogy a fenébe tehetett ilyet. Mind a meglepődöttség, mind az elborzadás kissé erőltetettnek tűnik; elvégre az első találkozásuktól fogva buzgón adta Lucynak a bájos külföldi lókötőt.

Dmitrijnek Ernest immár a zsebében volt, Lucy pedig az ágyában. Miután Ernest kijött az elvonóról, és visszament dolgozni, Dmitrij elhagyta Londont, és időnként találkozott Ernesttel Európa különböző városaiban, hogy készpénzt cseréljen iratkötegekre. Elintézte, hogy Lucy első házasságából származó fia egy gazdag németországi családnál lakhasson, így a házaspárnak ürügyet szolgáltatott a gyakori berlini kiruccanásokra, ahol átadhatták a kötegeket. Az Oldham által küldött iratok huszonhat vaskos dossziét töltöttek meg a Moszkvai Központ levéltárában, és a gazdasági világválság csapásai és Adolf Hitler németországi hatalomra emelkedése közepette az adott időszak

titkos európai diplomáciai tevékenységének nagy részét lefedték. A Szovjetunió számára, amely még mindig nem volt a Népszövetség tagja, Ernest aktái létfontosságú információkkal szolgáltak az európai politikáról és arról, mivel számolnak a britek zárt ajtók mögött.

1932 novemberében az INO egy pisztolyt ajándékozott Dmitrijnek sikeres munkája elismeréseként. A pisztolyon lévő felirat az „ellenforradalommal vívott könyörtelen harcát" dicsérte.

Dmitrij és Bazarov szándékainak megfelelően Ernest Oldham egy nehéz sorsú nemest látott Joe Perellyben. Úgy tűnt, segítő szándéka szívből jön, sőt, 1932 közepén sikerült az új barátjának még egy személyazonosságot szereznie. Mi sem mutatja jobban, mennyire lazán kezelték a biztonságot a külügyminisztériumban abban az időben, mint hogy Ernest egyszerűen kért egy útlevelet a kollégáitól „barátja", Robert Grenville, egy Kanadában élő brit arisztokrata számára. Az útlevelet a hivatalban aláírták és lepecsételték, senki nem kérdezett semmit. Dmitrij így egy értékes brit útlevéllel gyarapíthatta gyűjteményét.[23]

Az alkohol démona továbbra sem eresztette Ernestet, és a kollégái egyre gyakrabban találták részegen a munkahelyén, néha el is aludt. Sokszor egyáltalán be sem ment. Az 1930-as években nem volt könnyű kirúgatnia magát az embernek a külügyminisztériumból, de Ernestnek sikerült. Furcsa, rajtakapott arckifejezésére felfigyelve néhány kollégája megfogalmazta a gyanút, hogy esetleg bizalmas anyagokat visz el a hivatalból. Felfüggesztették, a nyugdíjától is elesett. A fejleményt követően Dmitrij egy táviratban a következőképpen írta le Ernest állapotát a Központnak: „teljes apátia, sok hányás, beszéd- és mozgásképtelenség".[24] Aggódott, hogy Ernest esetleg kikotyogja az igazságot, ha kérdőre vonják. Észszerű lett volna minden kapcsolatot megszakítani vele. Másfelől, ha kiderítené Ernest eredeti forrásának a nevét, felvehetné vele közvetlenül a kapcsolatot, és így továbbra is hozzájuthatna a Moszkva számára nagyon fontos információkhoz. Kieszelt egy tervet, hogy Ernestnek élethosszig tartó nyugdíjat ajánl fel, ha cserébe összeköti őt a forrásával.

1932 decemberében Dmitrij ismét Londonba indult. Karácsony napján Ernestet zilált állapotban találta a kensingtoni házban, egy karosszékben aludt. – Hagyjál, ribanc – motyogta, amikor Dmitrij felrázta, mert azt hitte, hogy a feleségével beszél. Lucy és Dmitrij elintézték, hogy a félig eszméletlen beteget visszaszállítsák a rendleshami klinikára. Dmitrij véraláfutásokat vett észre Lucy nyakán: a férje korábban fojtogatta. „Három napon át próbáltam lebeszélni a nőt az öngyilkosságról, míg benyugtatózva feküdt az ágyában", írta a jelentésében.[25] Dmitrij egyszerre volt a házaspár kínzója és lelki segélye.

1933 májusában Ernest váratlanul felbukkant Párizsban, jobb állapotban volt, és egy új iratköteget hozott magával, amit egy lezárt külügyminisztériumi csomagban nyújtott át tartóinak. Azt mondta Dmitrijnek, hogy ő már kifizette a lezárt csomag árát, és most ennek a költségnek a megtérítését kéri. Dmitrij fizetett. Hitler két hónappal korábban hatalomra került Németországban, és a nemzetközi diplomácián még soha nem múlt annyi, mint most. A szovjetek hálásak voltak, ha bepillantást nyerhettek a brit diplomaták észjárásába.

Egy hónappal később Lucy és Ernest ismét Párizsba érkezett, iratköteget ezúttal nem hoztak, de attól még készpénzért könyörögtek. Dmitrij visszament velük Londonba, de már egy nappal a megérkezése után közbe kellett avatkoznia, amikor Ernest részeg dühében a feleségére támadt.

Lucytól megtudta, hogy Ernest egykori kollégája, Thomas Kemp meglátogatta, és Ernest kapcsolatairól kérdezősködött. Két lehetőség volt: Kemp vagy nyomozott Ernest ellen kémkedés gyanúja miatt, mely esetben Dmitrij bajban volt, vagy ő volt Ernest ősforrása, és hozzá lehetett közvetlenül fordulni, hogy az információ ne apadjon el. A Központ utasította Dmitrijt, hogy derítse ki, mi a helyzet. Bazarov azt üzente vissza a Központnak, hogy Dmitrijt „az ellenség likvidálhatja" a küldetés ezen utolsó szakaszában, de úgy döntött, érdemes vállalni ezt a kockázatot. „Ha most kiszállna, egy olyan fontos forrást veszítenénk el, hogy védelmünk gyengülne, és az ellenség erősödne", írta Moszkvába.

Bazarov minimalizálni akarta a kockázatot, és azt mondta Dmitrijnek, hogy próbáljon meg találkozót szervezni Kemppel, és két dolgot vigyen magával: a görög útlevelét, ha esetleg gyorsan olajra kell lépnie, és egy pisztolyt.

Fogságba esés esetén Dmitrijnek le kellett lőnie magát. Egy futár a Hyde Parkban, a tónál át fogja adni neki ezeket a tárgyakat, mondta Bazarov. Dmitrij megérkezett a helyszínre, és várt. Nem sokkal később meglepetésére a parkban lévő tömegben egy ismerős bukkant fel – Iolanta, a felesége.

Dmitrij házasságának cipelnie kellett a különélés, a hűtlenség és az illegális munka okozta stressz terheit; ez a nem akármilyen egyveleg a következő évtizedekben sok illegális ügynök házaséletét megkeserítette. Az első közös évük viszonylag boldogan telt, még ha Dmitrij viszonyt folytatott is a francia nagykövetség titkárnőjével, de nem sokkal később Iolanta akut depresszióban kezdett szenvedni. Felkeresett egy prágai pszichiátert, aki borderline személyiségzavart állapított meg, és mint biszexuálist „diagnosztizálta". A pszichiá-

ter azonnali kórházi kezelést javasolt, és felvetette, hogy ez az állapot válóok lehet.[26] Dmitrij nem akart válni, még akkor sem, amikor kiderült, hogy a nőnek is voltak viszonyai. Talán mivel tudta, mennyi kívánnivalót hagyott maga után férjként, valamelyest enyhítette a bűntudatát, hogy a nő is megcsalta őt.

Ha Dmitrij és Iolanta 1930-ban visszatért volna Moszkvába, talán boldogabb lehetett volna a kapcsolatuk. Amikor ehelyett Dmitrij illegális ügynökként Berlinbe költözött, a házaspár nem maradhatott együtt; Dmitrij új görög és magyar személyazonosságával nem fért volna meg a cseh feleség. Iolanta futárként vállalt munkát a szovjet hírszerzésnél; néhány hónappal később az osztrák határ átlépésekor letartóztatták és bebörtönözték. Súlyos tuberkulózisa miatt 1932-ben könyörületességi alapon szabadon engedték, és ő bejelentkezett egy svájci szanatóriumba Davosban, ahol az Európán átutazó illegális ügynökök logisztikai csomópontjaként szolgált.

Most már sokkal jobb állapotban állt Dmitrij elé a Hyde Parkban. Átadta neki a pisztolyt és az útlevelet rejtő kis csomagot, és szorosan átölelték egymást. Miután Dmitrij elbúcsúzott a feleségétől, átsétált a Hyde Parkon és a Kensington Gardensen, és bekopogott az Oldham-rezidencia ajtaján. Ernest még mindig egy otthonban lábadozott, de Lucyt otthon találta. Dmitrij megmondta neki, szívesen találkozna a titokzatos Kemppel, és Lucy beleegyezett, hogy meghívja őt magához. A brit hatóságok mostanra már kellően gyanakodtak ahhoz, hogy lehallgassák a kensingtoni telefont, ahogy ezt a hívást is.

– Találja ki, ki van nálam! – mondta Lucy Kempnek. – Joe Perelly! És szeretne találkozni magával. El tud jönni hozzám fél kettőkor ebédre?

Kemp azonnal igent mondott.[27]

Ebéd közben hamar világossá vált, hogy nem Kemp a forrás. – Mostanra már nem sok kétségünk maradt afelől, hogy Ernest környezetében van valahol egy külföldi kém – mondta komoran az asztalnál, és hozzátette, a főnökei őt bízták meg, hogy füstölje ki a gazembert. Egy bizonyos külföldit persze gyakran lehetett látni Ernest Oldham társaságában, Joe Perellyt, egy drezdai bank elegánsan öltözött, nyájas vagyonkezelőjét. Dmitrij feszengett a székében. Ugyanakkor úgy tűnt, a külügyminisztériumnak nincs ötlete a kém kilétét illetően, és láthatóan meg sem fordult Kemp fejében, hogy esetleg ott ül vele szemben.

Dmitrij gyorsan megszólalt, nehogy még a végén felmerüljön ez a gondolat az angol fejében. Azt mondta Kempnek, van pár tippje azzal kapcsolatban, ki

lehet a titokzatos kémfőnök Ernest körül. – Ezzel azt kockáztatom, hogy felfedek néhány családi titkot, bár egy köztiszteletben álló bank vagyonkezelőjeként ez tilos – suttogta cinkosan. Azt javasolta, másnap ebédeljenek együtt a Ritzben, és akkor tudnak úgy beszélni, hogy Lucy ne hallja. Kempet nyilván felvillanyozta, hogy egyrészt talán megoldhatja az ügyet, másrészt ingyen megetetik őt a Ritzben, így nem győzött hálálkodni a magyar bankárnak a szíves felajánlásáért. Nehéz eldönteni, hogy Kemp tökkelütöttségét vagy Dmitrij hipnotikus báját kell-e kiemelni ebben az ebéd mellett folytatott lenyűgöző társalgásban. Feltehetően mindkettő szerepet játszott.[28]

Kemp másnap a megbeszélt időpontban megjelent a Ritzben, de nem találta ott Joe Perellyt, és asztalfoglalás sem volt ilyen névre. Némi várakozás után elsétált a szállodába, ahol Perelly az állítása szerint megszállt, de ott sem találta nyomát. Kemp végül aggódni kezdett. Visszament az irodájába riadót fújni. A brit hatóságok ellenőrizték a repterek és a kikötők nyilvántartását, de nem találtak bejegyzést arról, hogy József Perelly Nagy-Britanniába érkezett vagy onnan távozott volna. A magyar gróf felszívódott. Az senkinek nem tűnt fel, hogy egy Perellyre nagyon hasonlító férfi, aki azonban az útlevele tanúsága szerint Alexander Sz. Gallasz görög kereskedő volt, aznap kora reggel repülőre szállt Londonban.

A Központ üzent Dmitrijnek, dicsérte „önfeláldozását, fegyelmezettségét, találékonyságát és bátorságát", amellyel végrehajtotta a küldetést, és elkerülte a brit orgyilkosok kegyetlen megtorlását, hiszen egészen biztosan a nyomában voltak. Eközben a külügyminisztérium tényleges reakcióját továbbra is a tétlenség és az inkompetencia jellemezte. Jóllehet tudták, hogy egy lobbanékony alkoholistával van dolguk, aki esetleg éveken át államtitkokat adott át egy idegen hatalomnak, még Ernest útlevelét sem vonták be. Valahogy sikerült annyira kijózanodnia, hogy felüljön egy Svájcba tartó repülőgépre, ahol találkozott Dmitrijjel és Bazarovval, és pénzért könyörgött. A két illegális ügynök már torkig volt alkoholista prédájával, de még mindig reménykedtek, hogy végre kideríthetik a forrás nevét, és a bevett szereposztás szerint folytatták a játékot. Dmitrij szelíd, bátorító szavakat mondott, míg Bazarov azzal fenyegetőzött, hogy beárulja őt a brit hatóságoknál. Ernestnek csak annyi a dolga, hogy leleplezi a forrását. Ernest megmagyarázhatatlan módon még végső kétségbeesésében sem volt erre hajlandó.

Állhatatosságának egyszerű oka volt: nem volt forrás, Ernest teljesen egyedül lopkodta az aktákat a külügyminisztériumból. Dmitrij ezt érthető módon

SZEGED

nem sejtette, hiszen elég nagy fantáziát igényelt volna azt feltételezni a külügyminisztérium biztonsági protokolljáról, hogy egy nyilvánvalóan labilis alkalmazott az elbocsátása után is ki tud lopni iratokat. De senki sem akadályozta meg Ernestet abban, hogy visszajárkáljon egykori irodájába. Még saját széfet is tartott az épületben. Az őrök idővel észrevették, hogy Ernest a régi munkahelyére tett éjszakai látogatásai során lucskos a verejtéktől.[29] Az utolsó csepp a pohárban az volt, amikor rajtakapták, hogy a kódoló helyiségekben lévő széfek kulcsairól próbál viaszlenyomatokat készíteni. A külügyminisztérium végül komolyan vette az ügyet, és kérte az MI5 segítségét, hogy tartsa szemmel Ernestet.

Miután Ernestnek tönkrement a házassága, elvesztette az állását és egyetlen megmaradt jövedelemforrását, a nyomorult angol bejelentkezett a Jermyn Street-i Jules Hotelbe, és esténként a megmaradt pénzét italokra költötte. Két megfigyelője a szálloda bárjában szóba elegyedett vele, és addig itatták, míg elaludt, így át tudták kutatni a szobáját. Ernest holmijának lehangoló leltára az MI5 aktájában olvasható: egy doboz gyógyszer a májára, egy doboz cigaretta, öt és fél penny, néhány piszkos ruha, hat üres ginesüveg, egy régi repülőjegy Svájcba és egy notesz számos külföldi címmel, köztük egy J. P. úr poste restante címe a franciaországi Trouville-ben.[30] Ez lehetett a titokzatos bankár, Joe Perelly, akit a nyomozók végre gyanúsítottként kezdtek kezelni. De már elkéstek. Joe Perelly soha nem tért már vissza Nagy-Britanniába.

Miközben az MI5 és a külügyminisztérium azon törték a fejüket, hogyan járjanak el, ha kerülni akarják a nyilvános blamát, Ernest magához ragadta a döntést. Szeptember 25-én kapott egy genfi bélyegzővel ellátott levelet. A Jules Hotel recepciósa később azt mondta a rendőrségnek, hogy Ernest zaklatottá vált, amikor elolvasta.[31] Vajon Joe Perelly értesítette, hogy pénzügyi kapcsolatuknak vége? Vagy megint megzsarolták?

Három nappal a rejtélyes levél kézhezvétele után Ernest eltűnt a szállodából, és visszament az immár üres kensingtoni házba, ahonnan Lucy kiköltözött. Levetkőzött és köntöst vett fel. Utána légmentesen becsukta a konyhaajtókat és -ablakokat, bekapcsolta a gázt és lefeküdt a padlóra.[32]

Ernest halála után a britek próbáltak többet kideríteni Joe Perellyről, de nem jutottak sokra. Kemp a kihallgatásán csak annyit mondott, hogy Perellyt „bécsi zsidónak" gondolta. Az ebédről, amelyre Perelly meghívta őt a Ritzbe, feltehetően hallgatott kínjában. A külügyminisztériumban abból a feltételezésből indultak ki, hogy Ernest Oldham Németországnak szállított titkokat.

A fennmaradt feljegyzések alapján akkor még senki nem gyanította, hogy Moszkva érintett lenne az Oldham-ügyben.[33] Ebből kiderült, mennyire hatékonyan lehet külföldinek álcázott illegális ügynököket bevetni, de arról is árulkodott, hogy Dmitrij három éven át ügyesen és ravaszul játszotta ki a lapjait. Még Lucy is maradéktalanul meg volt győződve magyar származásáról, és nem árulta el a férfit, akit Joe Perelly néven ismert, és aki szerinte gyengédséget tanúsított iránta, és mindent elkövetett Ernestért. A brit hatóságoknak azt mondta, fogalma sincs, hogyan léphetne kapcsolatba Joe-val, de titokban írt neki egy egyeztetett címre, és fizetségért cserébe folyamatosan tájékoztatta őt a nyomozás menetéről.

„A rá fordított erőfeszítés megtérült", szólt Dmitrij fásult jelentése a Központnak.[34]

Dmitrij soha többé nem lépett brit földre, de egy közvetítő segítségével hamarosan egy új brit informátort toborzott Oldham helyére. Egy Hans Pieck nevű holland festőt képzett ki a toborzás művészetére; Pieck ezután felkereste John Herbert Kinget, a külügyminisztérium kiábrándult kódolási munkatársát, és felajánlotta, hogy megfesti a portréját. Pieck később elmondta Kingnek, hogy egy holland bankárnak dolgozik, aki busásan fizet, ha előre értesül a kontinensen zajló kereskedelmi ügyletekről. A King által átadott első iratköteg különböző hivatalos táviratokról készült jegyzeteket tartalmazott, valamint egy részletes beszámolót Sir John Simon külügyminiszter és Adolf Hitler találkozójáról.[35] Nagy-Britannia nem sokat tanult az Oldham-fiaskóból.

Tény, a szovjetek sokkal előrébb jártak kémkedés terén, mint ellenfeleik. A brit titkosszolgálat ekkor már jelen volt külföldön, számos ügynökük diplomáciai fedésben dolgozott útlevél-ellenőrzőként, de sokkal szűkebb feladatkörük volt. 1936-ban a moszkvai brit nagykövet megtagadta, hogy az ottani nagykövetségen MI6-ügynököket helyezzen el, mert félt, hogy „kínos helyzetet szülne". Bár 1933-ban Moszkvában végül megnyílt az amerikai nagykövetség, de itt szintén nem dolgoztak kémek, mert az Egyesült Államoknak akkor még nem volt különálló külföldi hírszerző szolgálata. Mindeközben a moszkvai illegális ügynökök kényük-kedvük szerint járták Európát. Volt köztük hágai antikvárius, párizsi halkereskedő és amerikai üzletember, aki keresztbe-kasul bejárta a kontinenst – hogy csak néhányat említsünk a fedőfoglalkozások közül. Zömében férfiak voltak, bár az archívumok említenek néhány illegális ügynöknőt is. Anna Razumova, a Kominternhez kötődő illegális ügynök hat éven át élt mindenféle francia és svájci személyazonosság

alatt, a Francia Kommunista Párt irányításával tartotta a kapcsolatot a francia gyarmatokon működő kommunista csoportokkal.[36]

Dmitrij az emlékirataiban számos más küldetést is leírt Európa-szerte az 1930-as években. A náci Németországban úgy tette rá a kezét a Wehrmacht szigorúan titkos beszerzési irataira, hogy elcsábította az őrzésükkel megbízott titkárnőt, akit groteszk külsejű, „vérszomjas kutyaként" jellemzett. Az európai küldetések között hosszú kitérőket tett Afrikába, ahol tuareg törzsek között élt, és bejárta Belga-Kongót. Azzal a céllal ment oda, hogy moszkvai munkaadói számára információkat gyűjtsön az európai gyarmatokon uralkodó hangulatról, és hogy eltűnjön Nyugat-Európából, amikor lelepleződéstől tartott. Különböző álcákat használt, hogy elnyerje az emberek bizalmát, vagy átcsússzon a határellenőrzéseken: Perellyn túl még mindig nála volt Alexander Sz. Gallasz görög útlevele és egy Hans Galleni nevére kiállított holland okmány. Máskor egy jugoszláv mészáros, egy májbajos angol lord vagy egy norvég heringárus bőrébe bújt. Néha csak egy bő délutánja volt, hogy új személyiséget öltsön magára, de tudta, hogy veszélyes levágni a kanyarokat. „Aki heringkereskedőnek adja ki magát, annak meg kell tudnia különböztetni az egyik heringet a másiktól – fel kell ismernie a norvég heringet, a füstölt heringet. Meg kell tanulnia, hogyan mozog és beszél egy heringkereskedő. Bűzlenie kell a heringtől", emlékezett vissza később.[37]

A rendelkezésre álló bizonyítékok alapján a Dmitrij által megírt küldetések zöme csakugyan megtörtént, de míg az Oldham-esetet más források is alátámasztják, ezeknek a későbbi küldetéseknek szinte képtelenség ellenőrizni a részleteit.[38] Dmitrij saját beszámolói a kalandjairól teljesen megbízhatatlanok, többek között azért, mert abban a reményben írt, hogy egy nap a Szovjetunióban kiadják a művét, és így módosított vagy kihagyott ideológiai szempontból esetleg problémás részleteket. Ráadásul javíthatatlanul lódított. Bár életrajzának lecsupaszított, ellenőrizhető tényei a huszadik század egyik legkülönlegesebb életútját rajzolják meg, a történetei tele vannak szinte lehetetlen egybeesések és hajszálon múló megmenekülések sorával, és egyik hihetetlenebb a másiknál. Egy hazugsággal teli élet után talán képtelenség igazat mondani.

Dmitrij írásaiból azok a részek tűnnek a leghitelesebbnek, amelyekben leírja, hogyan furdalta a lelkiismeret a félrelépések és a hazugságok miatt. „A hírszerzői munka nemcsak a te életedet és lelkedet torzítja el, hanem minden idegenét is, akik akaratukon kívül ebbe belekeverednek", írta búskomoran.[39]

Ehhez jött még annak a tudatnak a mindennapi feszültsége, hogy egy csekély hiba bármelyik pillanatban kudarchoz vagy akár halálhoz is vezethet. Az állandó szorongás felemésztette. 1936-ban szívhez szóló levelet írt az INO új legális rezidensének Berlinbe, és kérte, hogy hadd költözzön haza Moszkvába: „Óriási jelentőséggel bíró ügyeken dolgozom, és számos ember sorsát tartom a kezemben, ugyanakkor kimerültség gyötör, és időnként depresszióba zuhanok. Csak az egzaltáltság és a magamra erőltetett akaraterő hajt. Nem okoz már örömet a siker, nem élvezem a munkát, csak az a gondolat ötlik újra és újra a fejembe, hogy jó lenne este lefeküdni és soha többé nem felébredni."

1936 szeptemberében a Központ engedélyezte számára, hogy visszatérjen Moszkvába. Elképzelte, hogy egy nyugodtabb életet kezdhet a festészetnek és az írásnak áldozva, és lesz esélye megmenteni a házasságát. Hiú reménynek bizonyult.

4.
A terror

Sztálin tisztogatásai

A Szovjetunió, ahová Dmitrij visszatért, kicsit sem hasonlított az országra, amelyet 1925-ben meglátogatott. Sztálin szélsebesen beindította az ország iparosítását, ami a mezőgazdaság brutális kollektivizálásával párosult, és több millió éhhalálhoz és az úgynevezett kulákok millióinak erőszakos áthelyezéséhez vezetett.[1] Mások számára a rendszer elképesztő társadalmi mobilitást kínált, hiszen célja a proletár vagy paraszti származásúak felemelése volt. Moszkva, a szovjet főváros „volt az üst, amelyben új élet jön létre", ahogyan Mihail Bulgakov regényíró fogalmazott.[2] Amíg Dmitrij külföldön volt, a pónifogatokat fokozatosan fekete szedánok váltották fel a belváros utcáin, amelyek közül sok immár vezető bolsevikok vagy külföldi marxisták nevét viselte. A forradalom előtti kereskedőosztály tágas lakásait úgynevezett *kommunalki*ra osztották fel, ahol a vidékről felköltözött új lakosok húzták meg magukat, szobánként egy család. 1931-ben hét tonna robbanóanyaggal a levegőbe röpítették az aranykupolás Megváltó Krisztus-székesegyházat, amely 1883 óta uralta Moszkva látképét. Kisebb templomok százait is lerombolták a kormány ateista hevületében.[3] Az 1935-ben indított tízéves terv kiszélesítette a központi utakat, és még monumentálisabbá változtatta a várost. Ugyanebben az évben megnyílt a városi metró első vonala. A pompázatos szocialista realista szobrokkal és mozaikokkal ellepett állomások mélyen a felszín alatt az új szovjet valóság föld alatti katedrálisai voltak. Az erőteljes szovjet propaganda szerint ennél a metrónál nem volt gyorsabb és forgalmasabb a világon, és nem jelentett kevesebbet, mint „az új embertípus kialakításának fenséges iskoláját".[4]

Sztálin hatalma és imádata nem maradt messze az egykori cárokétól. Az elitben már senki nem merte volna nyilvánosan bírálni, és portréi országszerte az épületeket és a közterületeket díszítették. Trockijt, aki leginkább ringbe szállhatott volna Sztálinnal Lenin örökösének címéért, 1929-ben száműzetésbe kényszerítették. Sztálin azonban korántsem nyugodott meg. Attól tartott, hogy saját elitje tele van trockista ellenségekkel, akik nyilvánosan ugyan tapsolnak neki,

de az első adandó alkalommal szívesen hátba döfnék. A polgárháború óta gyakran megtisztogatták a párt- és kormányzati szerveket, és az ideológiailag megbízhatatlannak tartott személyeket eltávolították a posztjaikról. Ahogy múltak az 1930-as évek, a hangulat egyre komorabbá vált. A bolsevik párt 1934-es, tizenhetedik kongresszusán a plenáris üléseken Sztálint véget nem érő tapsviharral és hízelgő beszédekkel dicsérték, amikor azonban titkos szavazáson főtitkári szerepében kellett megerősíteni, háromszázan – a jelenlévőknek közel a negyede – ellene voksoltak. Sztálin ezt egy titkos összeesküvés bizonyítékának tekintette.

1936 augusztusában tizenhat ember állt bíróság elé, köztük volt Grigorij Zinovjev és Lev Kamenyev, akik Sztálinnal együtt alkották a vezető triumvirátust Lenin halála idején. Azzal vádolták őket, hogy másokkal összeesküvésben meg akarták ölni Sztálint, és alá akarták aknázni a Szovjetuniót. A tárgyaláson Kamenyev elég hihetetlen módon bevallotta, hogy mindenféle aljas eszközt, köztük „illegális felhívásokat, illegális sajtót… összeesküvést és végül terrort" bevetve akarta elérni céljait szövetségesei, Trockij és a fasiszta Németország megbízásából.[5] Mind a tizenhat vádlottat bűnösnek találták, és a Lubjanka pincéjében lelőtték őket.

A bolsevikok tökéletesítették az illegális titkos ügynökök művészetét, ezek az emberek éveken át tudták rejtegetni valódi személyazonosságukat és céljaikat. Sztálin most mindenütt ellenséges ügynököket látott, akik éppoly alattomban tevékenykedtek a Szovjetunióban, mint Dmitrij Londonban.

Moszkvába visszatérve Dmitrij jelentkezett Abram Sluckijnál, az NKVD külföldi hírszerzésének új vezetőjénél. Sluckij gyorsan lesöpörte az asztalról Dmitrij tervét a felmondásra, azzal indokolva, hogy bámulatos nyelvi tehetségére szükség van a fordítói osztályon. Néhány hónappal később, 1937 márciusában Szluckij közölte Dmitrijjel, hogy újabb külföldi kiküldetésre megy, ezúttal a feleségével, Iolantával együtt. Egy faiparban dolgozó kanadai házaspárnak, John és Aili Wentónak fogják kiadni magukat. A pár Karéliába utazott, a finn–szovjet határ közelébe, és az erdőkben fotókat készítettek, hogy alá tudják támasztani új fedőtörténetüket. 1937 márciusában, még mielőtt elindultak volna küldetésükre, Szluckij bemutatta Dmitrijt Nyikolaj Jezsovnak, akit nemrégiben neveztek ki az NKVD – ahogy a biztonsági szolgálatot ekkoriban nevezték – élére. Az alig másfél méteres Jezsov egyszerre volt behízelgő és bosszúálló, csillogó fekete haja volt, világos bőre és karcsú, eres keze. Később a véres törpe név ragadt rá a sztálini tisztogatások vezénylésében ját-

szott szerepe miatt. Jezsov sok szerencsét kívánt Dmitrijnek, és háromszor arcon csókolta.

– Sztálin és az anyaföld nem felejti el – mondta búcsúzásképpen.[6]

Ekkorra Jezsov NKVD-je már megkezdte a tömeges letartóztatásokat. Férfiakat és nőket, akik évtizedek óta hűséges bolsevikok voltak, azzal vádoltak, hogy titokban külföldi hatalmaknak kémkedtek. Dmitrij végignézte, ahogy korábbi és jelenlegi kollégáit letartóztatják. 1937 tavaszán letartóztatták Mihail Gorbot és Artur Artuzovot, a két férfit, akik 1925-ben Moszkvában elbeszélgettek vele, és hozzájárultak, hogy felvegyék őt a szolgálatba. Azzal vádolták őket, hogy egy ellenforradalmi terrorista csoporthoz tartoznak, és néhány hónap kihallgatás után rákerültek a kivégzésre javasolt harmincnyolc ember listájára. Az első oldalra Sztálin vastag vörös ceruzával felfirkantotta az egyszerű Za (támogatom) szót.[7] Mindannyiukat ugyanazon a napon, 1937. augusztus 21-én lőtték agyon.

A felkorbácsolt hangulatban egyre-másra lepleződtek le korábban feddhetetlen elvtársak mint fasiszták és ellenséges kémek. A hosszú ideig külföldön dolgozó, képlékeny, kozmopolita identitású illegális ügynökök könnyű célpontnak bizonyultak. Borisz Bazarovot, aki Dmitrijjel együtt dolgozott Berlinben, 1938-ban visszahívták Moszkvába. Ő azt hitte, egy igencsak megérdemelt szabadságra megy, de érkezésekor letartóztatták, és azzal vádolták, hogy a francia és a német hírszerzésnek dolgozik. Később agyonlőtték.[8]

Dmitrij végignézte, hogyan buknak el egymás után egykori főnökei, kollégái és társai az összeesküvésben. Nehezen tudta felfogni a megdöbbentő fordulatot, sok hűséges szovjet állampolgár nemkülönben. Senkiben sem bízhatott az ember: sem a kollégáiban, sem a barátaiban, néha még a feleségében vagy a férjében sem.

A hangulatot az *Anna* című filmben örökítették meg. A film első órája egy gyárban játszódó, habkönnyű, romantikus történet a karizmatikus Pavel Kuganovról, aki frissen Moszkvába érkezve mintamunkássá válik, és meghódítja Anna, egy hűséges párttag szívét. Kuganov azonban valójában egy megkeseredett ellenség, aki egy titkos földalatti ellenzéki központ utasítására azért utazott Moszkvába hamis személyazonossággal, hogy tönkretegye a szovjet gazdaságot. A film végén Anna fegyvert fog a szerelmére, majd a férfit letartóztatják és elhurcolják.

Ez a felkavaró látomás a szovjet valóságban is visszaköszönt. Oszip Pjatnyickijt, aki már a forradalom előtt illegális bolsevik ügynök volt, és ült a Kominternnek az illegális munkával foglalkozó bizottságában, évekig a bolsevik

ügy iránti elkötelezettség szobraként magasztalták. 1937 júliusában letartóztatták, és azzal vádolták, hogy a „trockisták és jobboldaliak fasiszta kémszervezetének" egyik vezetője. Feleségét, Juliát a bizonytalanság mardosta. „Kicsoda Pjatnyickij? Egy igaz forradalmár vagy egy gazember? Ez is lehet, az is lehet. Nem tudom. Nincs ennél nagyobb gyötrelem", írta naplójába. A férje elvégre éveken át abban mutatott utat a Komintern illegális ügynökeinek, hogy miként tudják a leghatásosabban elrejteni valódi személyazonosságukat és meggyőződésüket. Talán ő maga is ezt tette.[9]

– Ébredj, szívem! – suttogta Iolanta sürgetően Dmitrij fülébe, miután 1938. szeptember 18-án kora reggel felrázta álmából. – Itt vannak.

Amikor Dmitrij magához tért, a felesége hullasápadt arcát látta, a nő riadtan pislogott rá. Iolanta mögül két bőrsapkát és hosszú, gomb nélküli esőkabátot viselő férfi bámult rá az ágy lába felől.

– Hol a fegyvere? – kiáltották egyszerre.

Dmitrij a könyvespolc felé mutatott, ahol a szolgálati pisztolya lapult a tokjában. Az egyik férfi felkapta a pisztolyt, és a zsebébe csúsztatta.

– Kifelé az ágyból, és öltözzön fel! Gyorsan!

Miközben Dmitrij öltözködött, a férfiak kirámolták a szekrényét, ami tele volt a mindenféle külföldi kalandozásaiból származó, igényes szabású ruhadarabokkal. Mandzsettagombokat kotortak ki a fiókokból, lekaptak egy elegáns télikabátot a bejárati ajtó melletti kampóról, és minden zsákmányt a szoba sarkában egyre dagadó kupacra dobtak, ahol az elkobzandó tárgyakat gyűjtötték. Dmitrij egy évtizeden át nagyvilági életet élt és nőket csábított el szerte Nyugat-Európában, ezek a kellékei elképzelhetetlen luxusnak tűnhettek a gyéren megvilágított lakásban a Dmitrijt letartóztató férfiak számára azon a borongós moszkvai éjszakán.

– Itt a házkutatási és letartóztatási parancs. Írja alá! – mordult rá az egyik férfi. Dmitrij nem tiltakozott, még csak el sem olvasta, mit ír alá.

Dmitrij lakótömbjében főleg hírszerzők laktak, és szinte minden este letartóztattak valakit. Dmitrijék lakása a földszinten volt, és hónapok óta rosszul aludtak, fel-felriasztotta őket az NKVD fekete autóinak morgása, amikor jöttek valamelyik lakót elszállítani. Iolanta már előre összerakott egy kis csomagot Dmitrijnek: meleg ruhát, tálat és kanalat, valamint némi élelmiszert. A csomag hónapok óta ott állt készenlétben az ajtó mellett. Most jött el az ő ideje. Dmitrijt félelemmel töltötte el, ami várt rá, de a megkönnyebbülés hullámát is érezte. Legalább az idegtépő várakozás véget ért.

A hajnal első rózsaszín sugarai már megjelentek odakint az égbolton, amikor a férfiak rámordultak, hogy ideje indulni. Iolanta lehúzta a fejéről a kendőt, és a férje nyakába kötötte, kérlelve, ne vegye le, hogy megmaradjon az emlékezetében. Dmitrij érezte, hogy két erős kéz hátba taszítja és az ajtó felé löki.[10]

A Lubjankában töltött éjszaka után áthelyezték a Butirka börtönbe, ahol egy nagy cellába került egy szedett-vedett társasággal. Voltak itt gyárigazgatók, mérnökök, sőt itt raboskodott az ünnepelt Andrej Tupoljev is, aki 1937-es letartóztatásáig a világ legfejlettebb repülőgépeit tervezte. Dmitrij végighallgatta cellatársai nyomorúságos történeteit, és sokuk meggyőzően beszélt ártatlanságáról. Dmitrij számára kezdett derengeni, hogy a helyzet súlyosabb, mint hitte. Három hónappal a butirkai bebörtönzése után az őrök felébresztették, és átvitték a városon a Lubjankába, ahol egy kihallgatószobában ultimátumot kapott az NKVD egyik nyomozójától.

– A következő napokban megkezdi a tanúvallomást, amire szükségünk van. Azért hozattam ide, hogy átgondolja, mivel szeretné megírni. Tintával vagy vérrel?

Dmitrij úgy érezte, gyengeségről árulkodna, ha már az első akadálynál elbukna, és nem volt hajlandó beszélni. Ezt követően egy másik moszkvai börtönbe, a Lefortovóba szállították. Egy éjszaka két tagbaszakadt őr felébresztette, a háta mögé csavarta a kezét, és az arcát a padlóra nyomta. Futólépésben végigvonszolták egy vaserkélyen, majd le egy alagsori szobába. Egy Szolovjov nevű nyomozó előtt lelökték egy székre. Dmitrij felnézett Szolovjov dühösen csillogó szemébe, a férfi egy túlméretezett varangyra emlékeztette őt.

– Ismered a vádakat, fasiszta söpredék? Összeesküvő vagy, kém, eltereléssel megbízott terrorista! Írásba adod a vallomásodat?

– Nem – felelte halkan Dmitrij.

– Gondoltam – mondta Szolovjov.

Felállt, odament Dmitrijhez, és ököllel keményen arcon ütötte, többször is. Dmitrijnek több foga is kiesett, bőséges vérrel együtt köpködte ki őket. Szolovjov keményen rátaposott Dmitrij lábujjaira, majd elfordult, és szólt a két őrnek, hogy lássanak munkához. Erős lámpákkal világítottak az arcába, a falhoz vágták, és eltörték a szegycsontját. Az éles fájdalmak lassan eltompulva szétterjedtek az egész testében, és Dmitrij hol elvesztette, hol visszanyerte az eszméletét.

– Most már hajlandó vagy írni? – kérdezte Szolovjov egy örökkévalóságnak tűnő idő után. Dmitrij nemet akart mondani, de nem tudott szavakat formálni. Az őrök visszavonszolták a cellájába.

Rendszeresen megverték, egyre ötletesebb és hátborzongatóbb módszerekkel. Egy idő után Szolovjov visszatért, és közölte Dmitrijjel, hogy a főnökei gyors vallomást akarnak, és most már emelniük kell a tétet. Meglóbált egy kalapácsot, amelynek a feje vattába volt bugyolálva, és fejbe verte vele Dmitrijt. Megkorbácsolta egy kötéllel, amire golyóscsapágyakat rögzítettek. Dmitrij kezdte érezni, hogy az élete lassan elhagyja. Legyőzötten, véres, duzzadt ajkával azt suttogta, hogy kész bármilyen tanúvallomást tenni.

Miután egy héten át lábadozott a sérüléseiből, megint elvitték Szolovjovhoz. Ezúttal másmilyen volt a hangulat. Szolovjov szendvicsekkel és édes, forró teával kínálta. Dmitrij sűrű nógatás mellett elmondta, hogy egész pályafutása egy briliáns titkos akció volt, amit a Szovjetunió ellenségei nevében hajtott végre. Miután Szolovjov végzett az írással, Dmitrijnek ellenőriznie kellett a szöveget pontosság szempontjából, és alá kellett írnia minden oldalt. A tisztogatásokat különös módon jellemezte, hogy minden groteszk törvénytelenségük ellenére megszállottan ragaszkodtak a papírformához, így igyekezve megőrizni a tisztességes eljárás látszatát.

Dmitrij látta, hogy a hosszú kihallgatások mennyire igénybe veszik kínzóját. Szolovjov üzöttnek és kimerültnek tűnt; a legtöbb kihallgatóhoz hasonlóan ő is egész éjjel dolgozott, és nappal aludt. Sokan erős italozással tudtak megbirkózni a munkával, és amikor sikerült néhány órát aludniuk, rémálmok gyötörték őket. Az egyik, már-már baráti hangulatú beszélgetésük alkalmával, amikor Dmitrij a külföldi útleveleiről és a nagy mennyiségű készpénzről beszélt, ami külföldön a kezében volt, Szolovjov arcán furcsa kifejezés jelent meg, mintha akkor döbbent volna rá valamire.

– Vagyis bármikor elszökhettél volna valahová a sok pénzzel, és élhettél volna luxusban a halálodig?

– Igen, megtehettem volna.

– És… mégis visszajöttél?

– Vissza, a hazámba – mondta Dmitrij, és felpillantott, hogy Szolovjov szemébe nézzen.

Az NKVD tisztje értetlenkedve belemarkolt a hajába.

– A külföldi valuta helyett a szovjet golyót választottad? Mindened megvolt, és visszamásztál ide? Agyalágyult! Se lelked, se eszed!

Ez a közjáték ritka bepillantást engedett a tisztogatások kulisszái mögé. Miközben a kimerült Szolovjov szakadatlanul szitkozódott a bajusza alatt, Dmitrij először látott kínzójában egy emberi lényt, aki valami módon talán szintén a borzalmas rendszer áldozata volt.[11]

Dmitrij életét talán az sem mentette volna meg, ha külföldön marad. Ignatz Reiss, egy illegális ügynök, aki az 1930-as években néha amerikai üzletembernek kiadva magát Európában dolgozott, annyira elborzadt a Szovjetunióból érkező hírektől, hogy 1937 nyarán kiszállt, és egy francia újságoknak írt nyílt levélben Sztálin politikáját a szocializmus elárulásaként ítélte el. Mindössze hat hétbe telt, mire egy csapat illegális kollégája megtalálta rejtekhelyét egy svájci faluban, és csapdába csalta, elhitetve vele, hogy hasonlóan gondolkodó elvtársakkal fog találkozni baráti körülmények között. Kilyuggatott holttestét az út szélén elhagyva találták meg Lausanne mellett.[12] Hasonló sorsra jutottak más illegálisok is, akik úgy döntöttek, hogy Nyugaton maradnak.

Az INO vezetői számára sem volt kegyelem, ugyanúgy likvidálták őket, mint szinte minden szovjet kormányhivatal és intézmény magas rangú tisztviselőit. 1938 februárjában az INO fejét, Szluckijt a Lubjankában lévő irodájában elkábították kloroformmal, majd mérget fecskendeztek be neki. A hivatalos jelentés szerint szívrohamban halt meg.[13] Helyére Szergej Spiegelglass került, egy tapasztalt illegális ügynök, aki Ernst Deutschlander fedőnéven tevékenykedett Párizsban, egy halkereskedésből irányítva illegális működését.[14] Mindössze három hónapot töltött az INO élén. Utódja, Zelman Passzov öt hónapig húzta. Mindkettőjüket letartóztatták, és ellenséges kémként agyonlőtték.

Ahogy telt-múlt az 1938-as év, úgy tűnt, hogy Mejer Trilisszer, a ravasz vén bolsevik, aki az 1920-as években végig vezette az INO-t, a tisztogatást túlélő magas rangú hírszerzők kicsiny csoportjához tartozhat. Az 1930-as évek közepén őt bízták meg, hogy szűrje ki a felforgatókat a Kominternből. Az ő irányítása alatt tartóztatták le a német és a lengyel kommunista párt Moszkvába emigrált vezetőit.[15] A tisztogatások előrehaladtával ő a pálya széléről szurkolt, éberségre és kíméletlenségre szólítva fel a kapitalista kémek elleni harcban. De 1938 novemberében, amikor a vérontás már csillapodott, őt is letartóztatták.

Csak a rákövetkező év augusztusában tett vallomást, és a bírósági aktájából kiderül, hogy a fogvatartott kérte, vallomását halasszák el, „míg eszébe nem jut ellenséges tevékenységének minden részlete". A visszafogott megfogalmazás erősen utal arra, hogy Dmitrijhez hasonlóan Trilisszer megtöréséhez is hónapokig tartó kínzások kellettek. Végül mégis vallomást tett. Trilisszer a negyvenhárom gépelt oldalt kitevő kihallgatási jegyzőkönyv minden oldalát aláírva elismerte annak pontosságát, és bevallotta, hogy az INO élén töltött ideje alatt titokban végig a briteknek kémkedett.[16]

Trilisszer 1901 óta hűségesen szolgálta a bolsevik ügyet. Éveket raboskodott egy cári börtönben, és még hosszabb ideig volt jeges szibériai száműzetésben.

A forradalom után a semmiből felépített egy ütőképes hírszerző szolgálatot, az INO-t.

Most egy sötét, magányos börtöncellában várta a kivégzését, miután „beismerte" az abszurd vádat, miszerint a zseniális kémhálózatot, amit kiépített, nem a Szovjetunió javára, hanem annak elpusztítására tervezték.

A történészek évtizedek óta próbálnak kiigazodni a Nagy Terroron, a huszadik század egyik legrejtélyesebb bűntettén. Két év alatt több mint 680 000 embert lőttek agyon az állam ellenségeként, köztük a legrégebbi és legnagyobb tiszteletnek örvendő bolsevikokat és a kormányzati intézmények zömében a vezetőség többségét.

1937-ben több tényező együttesen tette lehetővé a tisztogatást. Fontos volt a geopolitikai háttér: mind a hitleri Németország, mind a Japán császárság terjeszkedési tervei miatt egyre inkább lehetett számítani egy nagyobb háborúra, és Sztálin nem akarta megkockáztatni a széthúzást az országban, amikor ez bekövetkezik. Jóllehet a trockista elemeket és az imperialista titkosszolgálatokat egyesítő hatalmas összeesküvés nem létezett, a hazai bolsevik elit nem támogatta maradéktalanul az átfogó és erőszakos változásokat, amelyeket Sztálin a szovjet társadalomban végrehajtott. És húzódott a háttérben egy cinikusabb számítás is. A vérontás szinte az összes „régi bolsevikot" kiiktatta, a Trilisszerhez hasonlókat, akik már a forradalom előtt párttagok voltak, és így legitimitásuknak nem közvetlenül Sztálin volt a letéteményese. Őket akarta lecserélni fiatalabb, lojális bólogató Ivánokra.

Ha meg akarjuk magyarázni, hogyan kerülhetett sor a Nagy Terrornak nevezett időszakra, nem lehet elmenni a bolsevik mentalitás egy további eleme mellett. Ez nem más, mint a párt régi kitartása a konszpiracija mellett, és a tekintélyes múlttal rendelkező küldetések, amelyek a hosszú távú beépülésekre alapoztak. A bolsevikok tökéletesítették az illegális hírszerzés művészetét, a kapitalista állam mintapolgáraiként viselkedő férfiak és nők dolgoztak titokban Moszkvának. Sztálin abból indult ki, hogy nyilván a Szovjetunió ellenségei is alkalmaznak ilyen nagyívű összeesküvéseket.[17] Minden bizonnyal tudta, hogy áldozatai között akadnak, akik nem követték el az ellenük felhozott vádakat, de mintha őszintén hitte volna, hogy sok bűnös van közöttük. Mindenütt ellenséges illegális ügynököket látott, akik eljátsszák, hogy a Szovjetuniót szolgálják, miközben a megbuktatására szövetkeznek, ugyanolyan alattomosan tevékenykedve idehaza, mint Dmitrij Londonban Joe Perelly szerepében. Egy olyan rendszer fejében, amely illegális ügynököket képezett ki arra, hogy

éveken át leplezzék valódi elkötelezettségüket és szándékaikat, a gondolat, miszerint a szovjet elit is hemzseg a hasonlóan kétszínű alakoktól, paranoiás lázálomból észszerű aggodalommá vált.

Dmitrij valószínűleg annak köszönhette az életét, hogy hónapokig nem volt hajlandó beismerni a bűnösségét. 1938 vége felé Sztálin elbocsátotta Jezsovot, és a tömeges letartóztatások kezdtek lecsengeni. Az oly sok vádat koholó Jezsovot hamarosan letartóztatták, és őt magát is megvádolták kémkedéssel külföldi hatalmak számára: egyidejűleg dolgozott Lengyelországnak, Németországnak, Nagy-Britanniának és Japánnak. Méltó lezárása volt ez a tébolynak.

Dmitrij csak 1939. május 8-án került bíróság elé, egy hónappal Jezsov letartóztatása után. A rutinszerű tárgyalás egyoldalas ítélete ismertette a vádlott hosszú pályafutását a cseh hírszerzés szolgálatában. A bíróság állítása szerint Dmitrijt az 1920-as években szervezték be Prágában, és amikor 1936-ban visszatért külföldi kiküldetéseiről Moszkvába, dolgozott tovább a cseheknek, mint „illegális moszkvai rezidensük", és titkos információkat küldött vissza Prágába.[18] A vád szerint Dmitrij Bisztroljotov lényegében kettős illegális ügynök volt: nyugati ügynök, aki magát nyugati ügynöknek kiadó szovjet ügynöknek adta ki magát. Az 1939-es viszonylag engedékenyebb környezetben megúszta a halálos ítéletet, amit oly sok korábbi kollégájára és főnökére kiszabtak, és húsz év kényszermunkára ítélték. Amikor 1954-ben végül szabadon bocsátották, kiábrándultan és megtörten került elő, nem lehetett már ráismerni a csillogó szemű illegális ügynökre, aki egy évtizeden át csábította a nőket és verte át a férfiakat szerte Európában.

A következő évtizedekben a Központ megpróbált feltámasztani valamit Dmitrij Bisztroljotov és a többi nagy illegális látásmódjából és célkitűzéseiből.

De a szovjet hírszerzés soha nem heverte ki teljesen a pusztító haragot, amellyel a sztálini rendszer lesújtott legragyogóbb szolgálóira.

II. RÉSZ

HÁBORÚ ÉS HIDEGHÁBORÚ

5.
Amerikai úttörők

Az első illegális ügynökök az Egyesült Államokban

1937 vége felé egy késő reggelen Michael Straight levelet kapott anyja Park Avenue 1172. szám alatti, manhattani nagypolgári lakásán. „Drága barátom, nemrég érkeztem, és a jövő héten szeretnék találkozni veled. Üdvözlettel, Anthony." Néhány nappal később csörgött a telefonja, és a hívó „Anthony barátjaként" mutatkozott be.

Straight Amerika egyik leggazdagabb asszonyának, a The New Republic társalapítójának, Dorothy Whitney-nek a fia volt, és nemrégiben töltötte be a huszonegyedik évét. Nem sokkal korábban érkezett vissza az Egyesült Államokba Cambridge-ből, ahol közgazdaságtant tanult John Maynard Keynestől. Megválasztották a Cambridge Union elnökévé, itt felfigyelt rá Anthony Blunt művészettörténet-professzor, aki másodállásban a szovjet hírszerzés tehetségkutatójaként is dolgozott, és olyan baloldali diákokat fedezett fel, akik ígéretes karriert futhatnak be az államapparátusban, miközben hasznosak lehetnek Moszkva számára.

Blunt kiaknázta Straight rokonszenvét a baloldal ügyével, és azt tanácsolta a fiatal amerikainak, hogy térjen haza, szakítsa meg a kapcsolatot minden baloldali ismerősével, és mondja meg a barátainak és a családjának, hogy hátat fordított korábbi kommunista nézeteinek. Straight engedelmeskedett, szenvedélyesen szónokolt a „vörösök" ellen bárkinek, aki hajlandó volt meghallgatni, és korábbi nézeteit ifjonti balgaságának tudta be. Manikűrözte a körmeit, és brillantinnal hátrafésülte a haját, úgy érezte, hogy mindez alá fogja támasztani hirtelen megkomolyodását. Néhány hónappal később befutott a levél, majd a telefonhívás. A férfi a vonalban azt mondta, egy közeli étteremben fogja várni.

Amikor Straight megérkezett a helyszínre, a harmincas évei közepén járó, sötét hajú férfit látott barna öltönyben, aki egyedül ült egy kétszemélyes asztalnál és a bejáratra szegezte a tekintetét. A férfi biccentett, amint meglátta, és üdvözlésképpen felállt, amikor Straight közeledve kezet nyújtott.

– A nevem Michael, akárcsak az öné – mondta a férfi, és szívélyes mosoly terült el az arcán, amikor kezet ráztak. – Michael Green.

Egy pincérnő lépett oda hozzájuk. Straight nem kért enni, de Green addigra már rendelt. Meghozták a rendelését, és ő nekilátott.

Green elnézést kért, amiért nem hozta magával az iratot, aminek kezeskednie kellett volna érte – egy cetliről volt szó, amire Straight még Cambridge-ben írt valamit, és Bluntnál hagyta, aki megígérte neki, hogy ha valaki a jövőben felveszi vele a kapcsolatot, ezt fogja felmutatni. Straight ettől ideges lett, ugyanakkor megnyugtatta a tény, hogy Green egyáltalán tudott a cetli létezéséről, és ismerte Anthonyt. A férfi barátságos modora is eloszlatta az aggályait.

Míg Green ebédelt, kikérdezte Straightet, milyen pályafutást tervez. Az akcentusát Straight nem tudta pontosan elhelyezni, de európainak vélte. Straight kifejtette, hogy régebben külügyminisztériumi karrieren gondolkozott, de most már inkább a munkaügyi minisztériumban szeretne elhelyezkedni. Azt tervezte, hogy néhány hónapot a General Motorsnál dolgozik Detroitban, hogy munkatapasztalatot szerezzen. Green bólintott. Áttértek a kommunista doktrínák megvitatására.

„Michael Green" valójában egy Iszhak Ahmerov nevű szovjet illegális ügynök volt. Nagy reményeket fűzött Straighthez, aki naiv volt, és nem elég céltudatos, de rokoni kapcsolatai és vagyona révén jó eséllyel befolyásos emberré válhatott. Ami azt illette, a fiatalembernek olyan jó kapcsolatai voltak, hogy Nagy-Britanniából hazatérve beugorhatott a Fehér Házba, Roosevelt elnökkel egy esetleges kormányzati pozícióról tárgyalni.

A találkozó után Ahmerov táviratban megírta az értékelését Moszkvába: „Megszilárdítottuk a barátságunkat. Buzgón meghallgatja és megfogadja a tanácsaimat. Amennyire csak tudom, terelgetem őt ideológiai értelemben."[1]

Az 1920-as években a szovjet illegális ügynökök igyekeztek alacsony rangú rejtjelezőket és követségi titkárokat beszervezni Európában, hogy megszerezzék a rivális országok titkait, de az 1930-as években egy sokkal nagyratörőbb stratégia bontakozott ki: ígéretes fiatal baloldaliakat toboroztak, abban a reményben, hogy idővel beszivárognak a nyugati döntéshozás központjaiba. Blunt, aki Michael Straightet Cambridge-ben beszervezte, közben több brit diákot is becserkészett. Egyikük, Kim Philby, a brit hírszerzés ranglétrájának a tetejéig vitte, miközben mindvégig szovjet kettős ügynök volt. A Központ ugyanebben reménykedett Amerikában is. Nem sokkal később Iszhak Ahmerovnak már számos beépített embere volt az amerikai intézményrend-

szer szívében, és a hidegháború első csatáit vívta már akkor, amikor az amerikaiaknak még fel sem tűnt, hogy hadat viselnek.

Az Egyesült Államokat az 1920-as években nem tartotta kiemelten fontosnak az INO számára.

Amerika eleinte az ügynökség brit osztályához tartozott, „mivel angolszász ország volt, és amúgy sem zavart minket különösebben", ahogy egy tiszt fogalmazott.[2] Amellett a kapitalista világrend dobogó szíve sem tűnt a küszöbönálló forradalom termékeny talajának. „Az amerikai proletariátust megfertőzték az olyan burzsoá allűrök, mint a spórolás és az ingatlan és autómobil vásárlása", panaszkodott Pjatnyickij a Kominterntől.[3]

Sztálin követelte, hogy fektessenek nagyobb hangsúlyt a külföldi hírszerzésre, és amikor 1930 januárjában a Politbüro összeült, az Egyesült Államokat még mindig messze nem kezelték kiemelt helyen, de fokozatosan egyre jobban foglalkoztatta a hírszerzésnél alkalmazott lubjankai fejeseket. 1932-ben Moszkva New Yorkba küldte Valentin Markint, az első illegális ügynököt, aki az Egyesült Államokban szolgált. Egy évvel később a két ország végre hivatalos diplomáciai kapcsolatot létesített, vagyis az INO immáron diplomáciai fedésben működő legális ügynököket is küldhetett az újonnan megnyitott nagykövetségre.

Moszkva azt remélte, hogy a nagy gazdasági világválság okozta gazdasági zűrzavar megteremti a népi békétlenség feltételeit Amerikában, de az INO azt is észlelte, hogy Washington egyre nagyobb befolyással bír a világ színpadán. „Nincs olyan probléma, még tisztán európai sem, amelynek megoldásához Amerika ne járulna hozzá gazdasági és pénzügyi ereje révén", állt egy táviratban, amit 1934-ben Markinnak és más hírszerzőknek küldtek. „A helyzet megköveteli az USA-ban működő hírszerzésünktől ..., hogy a rendelkezésünkre álló és a beszervezésre szánt ügynökök iratokat és ügynökök által hitelesített anyagokat juttassanak el hozzánk az USA álláspontjairól."[4]

Amerika gyorsan fejlődő gazdasága is nagy érdeklődésre tartott számot, mivel Sztálin erőteljesen ösztökélte az iparosítást a Szovjetunióban. „A munkánk fő célja műszaki információ begyűjtése az USA-ból", nyilvánította ki a Központ 1934-ben, szorgalmazva, hogy Markin és mások olyan informátorokat toborozzanak, akik megszerezhetik nekik Amerika tudományos és technológiai titkait.[5]

Markin felvette az Irving Steppin nevet, és egy kisebb kozmetikai cég résztulajdonosának adta ki magát. Kiválóan tudott németül, de az angolt borzalmas, erős akcentussal beszélte. Nem próbált személyesen amerikai informá-

torokat toborozni, inkább az Amerikai Kommunista Párt, a CPUSA helyi közvetítőivel dolgozott. Ezt részben a nyelvi hiányosságai indokolták, de stratégiai értelme is volt. A Központ egy olyan, baloldáliakból álló hálózatot akart kiépíteni az amerikai kormányzatban és annak környezetében, amely ideológiai meggyőződésből végzi a hírszerzést és szerez be iratokat. Jobb volt abban a hitben hagyni őket, hogy a CPUSA-nek dolgoznak, és nem a szovjet hírszerzésnek, így egy nemes belpolitikai ügyet szolgáltak, nem hazaárulást követtek el.

A CPUSA-t nem sokkal az orosz forradalom után alapították; a Kominternből merített ihletet, a legális és illegális munka leninista kombinációját pártolva az amerikai kormány elleni harcban: „két kar közül az egyik a nyílt színen mozog, a nyilvánosság előtt, a másik láthatatlan, titkos, földalatti".[6] A pártnak létezett egy hivatalos New York-i központja, a Union Square-től kétsaroknyira délre, de számos titkos hálózatot is működtetett. Az INO ezeknek bőséges hasznát tudta venni, és rájuk építve megvetette a lábát Amerikában, a hatóságok nem okoztak különösebb fejfájást. A Nyomozó Iroda (amely 1935-ben egészítette ki a nevét a „Szövetségi" szóval) megpróbálta kigyomlálni ezeket a kommunista hálózatokat az amerikai politikai életből. De az Iroda mindösszesze néhány száz ügynököt foglalkoztatott, és az 1930-as években a szervezett bűnözés erőre kapása miatt fontosabb dolga is akadt.

Markin elsőként Alexander és Helen Koralt szervezte be, egy baloldali beállítottságú házaspárt, akiknek volt két kisfiuk. Ők egyengették az új ügynök útját, bevándorlási hivatalnokokat megvesztegetve szereztek be anyagokat, fotósnak és futárnak adva ki magukat. Markin az ő keleti 88. utcában lévő manhattani lakásukat használta készpénz és iratok tárolására. Alexander rendszeresen angolra is oktatta, igyekezett feljavítani korlátozott szókincsét és vaskos szláv akcentusát.

Koralék ismerték Markin hamis személyazonosságát, de más ügynökök csak a kódneveit tudták. Whittaker Chambers, a baloldali író Herman néven ismerte, és úgy gondolta, hogy „könyörtelen szeme" van, „petyhüdt, falfehér arca züllöttséget sugall". Másoknak a szürke bőrszíne és a rossz fogai tűntek fel, és úgy vélték, hogy ha józan, akkor könyörtelen és kegyetlen, ha pedig részeg, ami gyakran előfordult, akkor rendkívül érzelgős. Az alkohol feloldotta a határozott, kemény fellépését, és olyankor hajlamos volt sírva fakadni. Hangot adott bánatának, amiért a felesége és a fia a Szovjetunióban vannak, és kínok kínját állta ki, amiért lebénult fia kerekesszékhez van kötve. „Mi lesz velük, ha már nem leszek?", jajveszékelt.[7]

Ez hamarabb bekövetkezett, mint amire akár Markin is számított volna. Az egyre ritkábban józan illegális ügynök 1934 nyarán vesztette életét egy kocsmai verekedésben, aminek a jelek szerint semmi köze nem volt a kémtevékenységéhez.[8] Iszhak Ahmerovnak, aki néhány hónappal korábban, Markin helyetteseként érkezett New Yorkba, és aki később Michael Straight tartótisztje lett, kellett elvarrnia a szálakat, és ő gondoskodott arról, hogy az amerikai hatóságok ne vegyenek észre semmi gyanúsat az elhunyt férfival kapcsolatban.

Iszhak egy tatár családba született Kazany városának közelében 1901-ben, ugyanabban az évben, mint Dmitrij Bisztroljotov. Dmitrijhez hasonlóan ő is gyerekfejjel nézte végig az orosz forradalom és polgárháború véres felfordulását. Iszhak otthagyta az iskolát, és beállt inasnak a nagyapja szőrmekereskedésébe, majd tizennyolc évesen, 1919-ben csatlakozott a bolsevikokhoz, és lendületesen mászott fel a ranglétrán. 1921 végén Petrográdba küldték, hogy az újonnan alapított kommunista egyetemen tanuljon, amely abban a palotában működött, ahol egy évtizeddel korábban a cár rövid életű Dumája ülésezett. Az iskola három hónapos képzést biztosított az új káderekneк a marxista eszmék és a politikai szervezkedés alapjaiból, majd a szovjet állam peremvidékeire küldte őket agitálni.

Iszhakot egy rövid közép-ázsiai tartózkodás után áthelyezték Moszkvába, ahol a város legtekintélyesebb egyetemének külügyi karára iratkozott be, és angolt, franciát és törököt tanult. Miután több szolgálatot teljesített a szovjet birodalom távoli helyőrségeiben, valamint egy ideig a törökországi szovjet diplomáciai missziókban dolgozott, az INO illegális hírszerzési osztálya szervezte be, és első küldetésére Pekingbe küldték. Edir Bey néven török diáknak adva ki magát beiratkozott angolt tanulni a Jencsing Egyetemre, egy amerikai intézménybe, amely brit és amerikai misszionáriusoknak tanított kínai nyelvet.[9] Iszhaknak az angoltudását kellett csiszolnia, és közben kapcsolatot létesítenie nyugatiakkal, és információkat szereznie a kínai politikai helyzetről. Néhány hónap elteltével visszahívták Moszkvába egy újabb küldetésre.

1934. április 23-án érkezett hajóval New Yorkba a török papírjaival. Beiratkozott egy intenzív angolnyelv-tanfolyamra a Columbia Egyetemen, és hosszú órákat töltött a New York-i Közkönyvtárban, újságokat és könyveket olvasott, hogy minél jobban elmerüljön az amerikai életben. Egy orosz vidéki fiú számára New Yorkba költözni olyan volt, mint átlépni egy másik dimenzióba. Csodálkozott, micsoda hatalmas adagokat szolgálnak fel az éttermekben és a kávézókban, és órákon át sétált Manhattan sugárútjain, fejét ámulattal

felszegve a magasba. A krach utáni években a kapitalista dicsvágyat új, szimbolikus módokon fejezték ki: 1931-ben elkészült az Empire State Building, és már épült a Rockefeller Center. Ezzel együtt az igazságtalanságnak és a szegénységnek bőven akadtak látható jelei ahhoz, hogy megerősítsék Iszhakban a kapitalizmus erkölcsi csődjéről szóló tanokat.

Első New York-i nyara 1934-ben elviselhetetlenül forró volt. Július elején porvihar söpört végig a városon, egyméteresre csökkentve a látótávolságot; nem sokkal később jött egy villámárvizet okozó zivatar.[10] A hőség és a por egészségi problémák sorát okozta Iszhaknak, a Kínában összeszedett szemfertőzése belobbant, a szeme folyamatosan véreres volt. Ezzel együtt egykettőre szerzett egy új személyazonosságot az Egyesült Államokban. Koralék begyűjtötték egy bizonyos William Greinke születési anyakönyvi kivonatát, aki 1903-ban született New Yorkban német szülők gyermekeként, és csecsemőkorában meghalt. Alexander Koral hamisan azt vallotta, hogy tizenöt éve ismeri „Bill Greinkét", ezzel hitelesítette Iszhak útlevélkérelmét. Iszhak szeptember 29-én megkapta amerikai útlevelét, négy hónappal azt követően, hogy megérkezett az Egyesült Államokba. Egyik napról a másikra levetette a török diák álcáját, és egy New York-i születésű ember bőrébe bújt.

Billként Iszhak a keleti 83. utca 10. szám alatt bérelt lakást, tízpercnyi sétára Koralék otthonától a keleti 88. utcán, és mindössze egy tömbre a Central Parktól. Helen Koral iratokat és készpénzt szállított Iszhak és a szovjet konzulátus között. A bécsi születésű kommunista, Hede Massing volt Iszhak hálózatának másik kulcsszereplője. A nő még 1933 októberében érkezett New Yorkba, és a papírjai szerint a *Weltbühne*, egy liberális német újság tudósítója volt, amely a náci hatalomátvétel után Prágába költözött. Gyakran futárkodott, mikrofilm-negatívokkal megtömött apró csomagokat szállított Amerikából Párizsba, és ott átadta őket a kapcsolattartóinak az INO-ban, akik továbbították Moszkvába.

Iszhaknak volt kulcsa Massing lakásához az 52. utcában, és néha bejelentés nélkül beugrott hozzá. Máskor egy előre egyeztetett kód segítségével telefonon beszéltek meg találkozókat. Gyakran találkoztak a New York-i Közkönyvtár fő fiókjának 5. sugárúti bejárata előtti kőpadon.[11] Massing feladatai közé tartozott, hogy összeállítsa azoknak az orvosoknak, ügyvédeknek és más szakembereknek a névsorát, akik nem kérdezősködnének sokat az ügyfelek akcentusáról és származásáról, ha szükség adódna a szolgáltatásaikra. Hasznos összekötőként is működött Iszhak és a CPUSA földalatti szervezetének tagjai között, akik különböző feladatokat hajtottak végre a szovjet ügynökök számára.

Az amerikai politikai színtéren a kommunisták még mindig csak marginális erőt képviseltek, de a gazdasági válság évei rokonszenvet keltettek az ügyük iránt, és könnyebben tudtak toborozni elit körökben. A CPUSA-t rendkívül értékes helyi partnerré tette, hogy volt már tapasztalata a földalatti hálózatok működtetésében, még ha az NKVD-hez képest lazábban is működtek. A CPUSA számos szervezője Kelet-Európából származó amerikai állampolgár volt, köztük a magyar születésű Joseph Peters, aki elintézett ezt-azt mind a CPUSA, mind az NKVD hálózatainak, valamint a szovjet katonai hírszerzés által működtetett, teljesen különálló kémhálózatnak is. Massing úgy mutatta be Peterst Iszhaknak, mint aki amerikai útleveleket, állampolgársági papírokat és születési anyakönyvi kivonatokat tud szerezni az ügynökök számára.[12]

Petersen keresztül Iszhak megismerkedett Gerald Graze-zel is, a Közszolgálati Bizottság egyik köztisztviselőjével, aki titokban a CPUSA földalatti hálózatához tartozott. Graze feladata volt kivizsgálni a kormányzati alkalmazottak munkahelyi panaszait. Iszhak megkérte, hogy készítsen másolatot a hasznos információkról, és finoman érdeklődjön a közszolgák politikai beállítottsága felől, amikor interjút készít velük. Graze egy kis lakást is bérelt havi 25 dollárért, ahová Iszhak elszállásolt egy másik illegális NKVD-ügynököt, aki stúdióként használta, és a Graze és mások által rendelkezésre bocsátott iratokról készített fényképeket.

Bill Greinkeként Iszhak az illegális ügynökök legnehezebb feladatát vállalta magára: a műveleti ország szülöttjének adta ki magát. Ez szinte megugorhatatlan feladat volt, ezért a Központ jellemzően egy harmadik ország állampolgárságával ruházta fel az ügynökeit, Dmitrij Bisztroljotov például a magyar Perellyként munkálkodott Nagy-Britanniában. Iszhaknak elég volt a száját kinyitnia, és már le is leplezte magát, hogy nem New York-i születésű. Massing csak Billként ismerte, de nem volt kétsége afelől, hogy új tartótisztje orosz. Egy „ostoba, arrogáns, beképzelt... *apparatcsik*nak" tartotta, és emlékezett, hogy találkozott ilyenekkel egyéves moszkvai tartózkodása során.

Iszhak kétségtelenül nem mozgott olyan könnyedén a New York-i társaságban, mint ahogy Dmitrij Londonban. Messze nem volt ideális, hogy német származásúnak mondta magát, de szinte egy szót sem beszélt németül. Sötét, gyulladt szemével és sűrű fekete hajával nem is festett kifejezetten németnek. De Iszhaknak arra gondja volt, hogy a legtöbb ember, akivel szoros kapcsolatba került, megbízható kommunistaszimpatizáns legyen. A rövid, mindennapos érintkezések során a New York-i üzletekben vagy éttermekben kevésbé okozott gondot megkérdőjelezhető származása, Londonban vagy Párizsban

feltűnőbb lett volna. Elvégre ez a bevándorlók városa volt, és senki nem kapta fel a fejét, ha olykor belebotlott valakibe, akinek nem tudta elhelyezni az akcentusát.

1935-ben New Yorkban csatlakozott Iszhakhoz Borisz Bazarov, a veterán illegális ügynök, aki a mogorva olasz kommunista, Da Vinci szerepében Dmitrijjel együtt dolgozta meg Ernest Oldhamet. Bazarov megnyerőbb ügynök volt Iszhaknál, és el tudta bűvölni a munkatársait, különösen Massingot. A bolsevik forradalom tizennyolcadik évfordulója alkalmából, 1935. november 7-én ötven szál hosszú szárú vörös rózsát küldött neki az angolt és a németet keverve az alábbi üzenettel: „Életünk nem természetes, de el kell viselnünk az emberiségért. Bár nem áll módunkban ezt mindig kifejezni, a mi kis csoportunkat a szeretet és az egymás iránti ragaszkodás tartja össze."

Massing méltányolta Bazarov gesztusát, és sokkal komolyabb ügynöknek tartotta, mint Iszhakot, a „moszkovita automatát". Minél több időt töltött Massing Iszhakkal, annál kevésbé kedvelte. A modorát elviselhetetlennek, a külsejét betegesnek és alultápláltnak találta. Felfigyelt gyulladt szemére, és „egy fantáziátlan, riadt kisember apró, csúnyácska szemének" tartotta. Massing megvetése nem nélkülözte az osztálygőgöt: Iszhak az orosz vidéken nőtt fel, és nem rendelkezett olyan kozmopolita neveltetéssel vagy kiváltságos háttérrel, mint sok más korai illegális ügynök, és még tinédzserkora előtt abbahagyta az iskolát. De Massing talán a tartótisztje nőgyűlöletére is reagált. Iszhak mintha fenyegetve érezte volna magát a Massinghoz hasonló erős, értelmiségi nők által, akik viszont sokszor lekezelőnek és alantasnak találták őt.

Egyetlen kivétel volt: a kansasi születésű Helen Lowry, a CPUSA vezetőjének, Earl Browdernek az unokahúga, akit Browder megbízható asszisztensként ajánlott Iszhaknak és Bazarovnak. Bazarov pozitív értékelést küldött Moszkvába Helenről: „Komoly, nyugodt, megfontolt lány, szívvel-lélekkel elkötelezett irántunk… és ért a gyorsíráshoz és a gépíráshoz." Bazarov azt tervezte, hogy Helent áthelyezteti Washingtonba, ahol hamisítatlan amerikai külseje és középnyugati akcentusa révén sokkal kevésbé lesz feltűnő, mint egy tetszőleges illegális ügynök. Iszhak elkezdte oktatni a lányt a *konszpiracija* alapjaira, és a pár gyorsan egymásba gabalyodott. Iszhaknak már volt egy orosz felesége, de beleszeretett Helenbe. Életük hátralévő részét együtt töltötték.[13]

Miután Iszhak összeköltözött Helennel, ugrásszerűen megjavult az angol nyelvtudása. Egyre jobban öltözködött is; a Központ pénzén barna öltönyöket

és szalmakalapokat vásárolt. Mire 1937 végén találkozott Michael Straighttel, mind a beszédét, mind a modorát kicsiszolta. Ha őrzött is valamennyit a vidékiségből, ami annyira zavarta Massingot, Straight a hitelesség jelét látta benne. Mivel Straight Amerika egyik leggazdagabb családjába született, kereste élete célját, és azt remélte, hogy a kommunista mozgalomban majd megtalálja. A családi vagyonból származó jövedelme évi 75 000 dollárra rúgott, ami akkoriban óriási összegnek számított, és miközben szégyellte a gazdagságát, fel is vágott vele. Egy alkalommal mellékesen megkérdezte Iszhakot, nem kér-e 12 000 dollárt, mert történetesen volt nála annyi, de nem volt rá szüksége. Iszhak nevetgélve azt tanácsolta Straightnek, hogy tegye a pénzt a bankba, de amikor megírta a Központnak az esetet, tömör választ kapott: „Fogadja el tőle ezt a pénzt, és küldje el nekünk!"[14]

A Központ tanácsára Iszhak lebeszélte Straightet arról, hogy Detroitban vállaljon munkát, és azt javasolta, térjen vissza eredeti ötletéhez, miszerint beáll a külügyminisztériumba dolgozni. Straight beleegyezett, és 1938 elején ebből a célból Washingtonba költözött. Új munkakörében elsőként az európai fegyverkezésről kellett jelentést készítenie, ezt Iszhakkal is megosztotta.

A Központ türelmetlenül várta, hogy végre megkaparinthasson valami titkosított, szaftosabb anyagot, és utasította Iszhakot, hogy képezze ki Straightet, mi módon lehet potenciálisan hasznos titkokat felkutatni: „Derítse ki, ki mindenkivel áll kapcsolatban, emelje ki a legértékesebbeket, és tanítsa meg neki, hogyan tud az értékes kapcsolatokat kihasználva érzékeny anyagot gyűjteni, miként férkőzzön a kijelölt személyek közelébe."

Nem sokkal később azonban a Központ irányt váltott, és úgy döntött, inkább nem hajszolja Straightet, hanem kivár. Straight elvégre még csak a húszas évei elején járt, hosszú kormányzati pályafutás állhatott előtte. Célszerűbb volt tartogatni Straightet, hátha a jövőben sokra viszi, semmint kockáztatni a lebukását azzal, hogy túl buzgón kutatja a kisebb jelentőségű titkokat.

Iszhak rendszeresen Washingtonba utazott, hogy együtt ebédeljen Straighttel, és ilyenkor találkozott Laurence Duggannel is, egy másik külügyminisztériumi informátorral, aki sokkal értékesebbnek bizonyult.[15] Straighthez hasonlóan Duggannek is előnye származott abból, hogy rokonai voltak az amerikai politikai elit felső rétegeiben. A Harvard elvégzése után, 1930-ban a külügyminisztériumban vállalt munkát. 1934-re az NKVD szovjetszimpatizánsként tartotta számon, és Massingot jelölte ki kapcsolattartójaként. Duggan elmondása szerint csak az tette számára elviselhetővé a sok szmokingos fogadást, hogy hasznára válhatott a szovjet ügynek.

1937-ben Duggant osztályvezetővé léptették elő, így hozzáférhetett minden távirathoz, ami a külügyminisztériumba érkezett. A szerencsés fejleményt követően a Központ utasította Iszhakot, hogy váltsa le Massinget, és legyen közvetlenül Duggan tartótisztje. Iszhak kialakított egy menetrendet: kéthetente egyszer New Yorkból Washingtonba utazott. A megbeszélt napon Duggan ebédidőben eljött a külügyminisztériumból, miután titokban egy vastag köteg táviratot gyömöszölt az aktatáskájába. Sétált néhány sarkot, hogy egyértelműen kiderüljön, hogy senki nem figyeli, és ekkor Iszhak előbukkant a semmiből, átvette az iratokat, bepattant egy taxiba, és elhajtott egy közeli lakásba, amit az embere, Gerald Graze bérelt a számára. Ott egy másik szovjet ügynök várta, fényképezőgéppel a kezében. Egy gyors fotózás után Iszhak összeszedte az iratokat, és visszasietett Dugganhoz, aki időközben magányos ebédje elköltése után kijött az étteremből, és már úton volt vissza a munkahelyére.

Idegtépő gyakorlat volt, ráadásul Duggan nem volt kimondottan intrikus alkat. Rettegett a lelepleződéstől, és minél tovább dolgozott Iszhakkal, annál jobban félt. Az aggodalom a tetőfokára hágott, amikor Moszkvában megkezdődtek a tisztogatások. Duggan azt kérdezte, hogyan lehet biztonságban a személyazonossága, ha csakugyan ennyi ellenséges kém dolgozik a szovjet hírszerző apparátusban. 1938-ra, amikor Moszkvából egyre több hír érkezett a tisztogatásokról, Iszhak a beszélgetéseik nagy részét azzal töltötte, hogy könyörgött Duggannek, ne szakítsa meg velük a kapcsolatot.

1939 júniusában Iszhak jelentést tett egy bő háromórás „gyötrelmes társalgásról" Duggannel. Az illegális ügynök biztatta az informátorát, hogy a globális összképre koncentráljon. A fasiszta Németország egy rettenetes imperialista háború kirobbantására készül, mondta, és azzal, hogy Duggan segít a Szovjetuniónak, nemcsak Moszkvát, hanem a haladó emberiség egészét segíti. Sok aggódó informátort meggyőzött ez az érv. Bármilyen borús hírek érkeztek is a Szovjetunióból, a kommunizmus kinyilvánított céljai továbbra is nemesek voltak, és az emberek felemelését segítették elő. Hitler egyre fenyegetőbb fellépése jelentette a nagyobb veszélyt.

Augusztus 23-án egy olyan megállapodásról érkeztek hírek, amelytől ez az érvelés hamvába holt. A Szovjetunió és a náci Németország megnemtámadási paktumot írt alá, és szeptember 1-jén Hitler lerohanta Lengyelországot. A szerződés titkos kiegészítésében Moszkva és Berlin megállapodott a terület felosztásában, és a szovjet hadsereg szeptember 17-én kelet felől megszállta Lengyelországot. A német és a szovjet csapatok közös díszszemlét tartottak Breszt városában, közel az új határvonalhoz, amit Hitler és Sztálin közösen

meghúzott. Gyalogosok, motoros egységek és harckocsik haladtak el a rögtönzött lelátó mellett, ahol Heinz Guderian náci tábornok és Szemjon Krivosein szovjet parancsnok vigyázzban állt.

A felvonulás után egy zenekar a „Deutschland über Allest", majd az Internacionálét, az akkori szovjet himnuszt játszotta.[16]

A szovjetek azt az álláspontot képviselték, hogy Európa kapitalista országai nem mutatkoztak hajlandónak Moszkvával közös frontot alkotni Németország ellen, így a Szovjetuniónak nem maradt más választása. De az optikája külföldön és belföldön egyaránt borzalmas volt. A szovjet államnak évek óta az adta létjogosultságát, hogy kiáll a fasizmus és az imperializmus ellen; ráadásul a közelmúltban több tízezer szovjet tisztviselőt végeztek ki, mert állítólag segítették a fasiszta Németországot. Most meg maga Sztálin kötött alkut Hitlerrel.

Duggant lelombozták az Európából érkező hírek, és könyörgött Iszhaknak, hogy szakítsák meg a kapcsolatot. Straight is fel volt dúlva. Átadott az összekötőjének egy feljegyzést, amelyben kifejtette, hogy szerinte a paktum katasztrófa lesz a Szovjetunió és a világ számára. Iszhak mindent elkövetett, hogy meggyőzze Straightet, a megállapodás voltaképpen a diplomácia diadala. „Nagyszerű napok elé nézünk", mondta, és azt jövendölte, hogy a szovjet katonákat felszabadítóként fogják üdvözölni Kelet-Európában, és a forradalom átterjed Németországra és Franciaországra.

Iszhakot alighanem ugyanúgy megrémítette a megállapodás, mint Straightet. Hamarosan még több oka lett az aggodalomra, amikor a Központból felszólították a hazatérésre. Egy évvel korábban főnökét, Borisz Bazarovot visszahívták, és a nép ellenségeként kivégezték. Iszhak tudta, hogy ő is ugyanerre a sorsra juthat. Helennel megbeszélték, mitévők legyenek. Végül úgy döntöttek, megkockáztatják a hazautazást, és a házaspár 1939 novemberében elindult, remélve, hogy megkímélik az életüket.

Iszhaknak otthon Lavrentyij Berijával kellett szembenéznie, aki Jezsov letartóztatása után vette át az NKVD irányítását. Berija lejjebb csavarta az erőszakos tömeges tisztogatásokat, de nem volt kevésbé kegyetlen elődjénél. Szadista gazember volt, vékony ajkát fagyos megvetéssel szorította össze, sötét szemmel nézett ki csiptetős szemüvege mögül, és személyesen kínozta meg ellenségeit. Néha elküldte a gorilláit, hogy az utcán kapjanak el nőket, és hozzák a villájába Moszkva központjában. Berija megkímélte Iszhakot a letartóztatástól, de megalázó módon lefokozta, és kezdő asszisztensnek tette meg a Lubjanka épületében az INO amerikai részlegénél, jóllehet Iszhaknak több tapasztalata volt a tényleges kémkedésben, mint a legtöbb embernek az épületben. Új fő-

nöke, Vitalij Pavlov huszonöt éves volt. Pavlov csupán egy szibériai mozdonyjavító üzemben szerzett munkatapasztalatot, mielőtt nemrégiben behívták az NKVD-be.

A tisztogatások megtizedelték az NKVD európai hálózatait, és Iszhak hazarendelésével az Egyesült Államokban sem maradtak illegális ügynökök. De Berija ahelyett, hogy helyrehozta volna ezt az önsorsrontó rombolást, inkább egy küldetés megtervezésére összpontosított, amelyre közvetlenül Sztálin utasította. A küldetés a Kacsa hadművelet nevet kapta.

6.
Kacsa hadművelet

Trockij meggyilkolása

Berija 1939 márciusában egy este behívatta az irodájába Pavel Szudoplatovot. Az ígéretes fiatal illegális ügynök merényletekre specializálódott, és nemrég tért vissza egy küldetésből, melynek során Jevhen Konovalec, egy ukrán nacionalista vezető közelébe férkőzött, és hónapokon át a bizalmasát játszotta. A szovjeturalomra nézve potenciális fenyegetésnek tartott Konovalec édesszájúságát tudta kihasználni, egy rotterdami kávézóban robbantotta fel egy bonbonos dobozba rejtett pokolgéppel.[1] Szudoplatov túlélte a tisztogatást, de még keringtek vádak a feltételezett ideológiai elhajlásaival kapcsolatban. Eltűnődött, vajon Berija hívása földi pályájának a végét hírnökli-e. Berija ezzel szemben megkérte, hogy kísérje el egy fontos találkozóra. Szudoplatov csak akkor döbbent rá, kivel készülnek találkozni, amikor az autó a Kreml tornyaihoz közeledett.

A Kreml területén belül Berija és Szudoplatov elsétált a macskaköveken a tizennyolcadik századi Szenátus-palotához. Fellépcsőztek a második emeletre, és egy hosszú, vörös szőnyeggel borított folyosóra értek, ami egy hatalmas fogadóterembe vezetett. Alekszandr Poszkrebisev, Sztálin személyes titkárságnak a vezetője egy íróasztalnál ült, felette a falon egy fénykép a fiatal, daliás Sztálint ábrázolta a polgárháború idején. Poszkrebisev halkan, érzelmektől mentesen üdvözölte Beriját, és a szárnyas ajtón át a szomszédos szobába terelte a látogatókat.

Sztálin irodájában sötét lambéria és behúzott függönyök voltak; Lenin nézett le rájuk egy falra akasztott portréról. Sztálin felállt az íróasztal mögül, és üdvözölte a látogatóit. A Szovjetunió feje nemrégiben töltötte be a hatvanat, és az életben idősebbnek és elgyötörtebbnek tűnt, mint a filmhíradókban. Az arca himlőhelyes volt, a bajusza és a fogai sárgák a dohánytól. Szudoplatov ugyanakkor összeszedettnek és kiegyensúlyozottnak látta Sztálint, aki a szokásos bő, katonai stílusú tunikáját viselte. A szovjet vezér lassan járkált fel-alá a szobában, miközben Berija ismertette a hírszerzési műveletek aktuális

tervét, és elmagyarázta, hogy Szudoplatovot választotta a külföldi hírszerzés új helyettes vezetőjének, aki a trockisták elleni összes műveletért fog felelni. Sztálin kezében sercent egy gyufa, és meggyújtotta a pipáját, amit mindvégig a kezében tartott.

– A trockista mozgalomban nincsenek fontos személyiségek, csak maga Trockij. Trockijjal kell végezni, és elhárul a veszély – mondta Sztálin, és visszaült a helyére.[2]

Trockijt 1929 februárjában száműzték a Szovjetunióból, amikor Sztálin még nem érzett kellő magabiztosságot ahhoz, hogy letartóztassa és kivégeztesse politikai ellenfeleit. Trockij egy Isztambul melletti szigeten álló pompás villában rendezkedett be. Ott írta meg *Az orosz forradalom története* című háromkötetes művét, amelyben azzal vádolta Sztálint, hogy lerombolta Lenin örökségét. 1933-ban távozott, és Párizsba, majd Norvégiába költözött. Az első moszkvai kirakatper 1936-ban halálra ítélte, és az NKVD-t már régen megbízták a merényletének megtervezésével, de mivel folyton letartóztatták azokat, akik a műveletért feleltek, a küldetést soha nem vitték véghez.

Trockij szeretett volna minél távolabb kerülni a potenciális szovjet orgyilkosoktól, így elfogadta a mexikói kormány ajánlatát a menedékre, és 1937 januárjában egy olajszállító tartályhajó fedélzetén megérkezett az országba. Feleségével együtt Mexikóváros Coyoacán negyedében telepedett le, Diego Rivera és Frida Kahlo vendégeként a művészházaspár Kék házában. Trockij és Kahlo hamarosan viszonyba keveredtek egymással, ami feszültséghez vezetett Trockij és Rivera között, és gondokat okozott Trockij házasságában is. A feleségével együtt végül elköltöztek egy közeli villába az Avenida Vienán. Trockij a vaskerítést lecseréltette egy bástyákkal ellátott magas betonfalra, így a villa börtön hatását keltette.

Sztálin személyes sértésnek vette, hogy Trockij továbbra is életben van. Több tízezer embert végeztek ki a trockizmusuk miatt, de ő maga valahogy mégis ép és egészséges volt. Mexikóból tovább publikálta a sztálini uralmat élesen kritizáló írások sorát. Sztálint fűtötte a személyes bosszúvágy, de attól is tartott, hogy Trockijnak a globális baloldali mozgalom egy részére gyakorolt befolyása rombolja a kommunista egységet, amit a kommunista frakciók közötti belharcok a spanyol polgárháború idején nyilvánvalóvá is tettek.

– Ha nem likvidáljuk Trockijt… nem számíthatunk szövetségeseinkre a nemzetközi kommunista mozgalomban, amikor az imperialisták megtámadják a Szovjetuniót – mondta Berijának és Szudoplatovnak. Egy évet adott

nekik, hogy elvégezzék a feladatot. Szudoplatov próbálta megtalálni a módját, hogy tapintatosan elmagyarázza a legfőbb vezetőnek, talán nem ő a legalkalmasabb ember a mexikóvárosi munkára, mivel nem tud spanyolul.

– A maga dolga és kötelessége a párt iránt, hogy felkutassa és összeállítsa a megfelelő és megbízható csapatot a feladat elvégzésére – morogta Sztálin grúz akcentusával. – Minden segítséget és támogatást megkap, amire csak szüksége van. Közvetlenül Berija elvtársnak fog jelenteni, és senki másnak, de a küldetés végrehajtásának teljes felelőssége magára hárul.

Szudoplatov megkérte Naum Eitingont, aki épp akkor tért vissza Moszkvába, miután három éven át a polgárháborús Spanyolországban vezette a szovjet hírszerzési hálózatokat, hogy segítsen neki kidolgozni egy tervet. Úgy döntöttek, hogy Eitingon kapcsolataira támaszkodva két különálló merénylőcsoportot alakítanak. Úgy tervezték, hogy a két csapatot külön képezik ki, és nem is fognak tudni egymásról. Az egyik csoport arra készült, hogy nyers erővel megrohamozza Trockij telepét, majd kivégzi őt. Egy második, árnyaltabb eljárást is kidolgoztak arra az esetre, ha az első csoport kudarcot vallana: Eitingon egy Joszif Grigulevics nevű fiatal litván zsidót tett az első csoport élére, aki később az egyik legismertebb szovjet illegális ügynökké vált. Grigulevics folyékonyan beszélt spanyolul, miután tinédzserévei egy részét Argentínában töltötte, és Spanyolországban a trockisták megölése és az ellenséges vonalak mögötti gyújtogatók kiképzése volt a szakterülete. Grigulevics mindig jól öltözködött, sötét, csillogó szeme és sűrű fekete haja volt, és könyörtelen természetét könnyed bájjal palástolta. Eitingonhoz és Szudoplatovhoz hasonlóan ő is csak hajszál híján élte túl a tisztogatást, és most Mexikóba küldték, hogy felügyelje a merényletet. Franciának adta ki magát, eltúlzott francia kiejtéssel fűszerezve a spanyol beszédét, és Felipe néven mutatkozott be a mexikóiaknak az orgyilkos osztagban. Helyettesének a sztálinista mexikói festőt, David Siqueirost nevezte ki, aki szintén megjárta a spanyolországi hadak útját. És ami még fontosabb volt, összebarátkozott Robert Sheldon Harte-tal, egy fiatal amerikaival, aki Trockij villájában dolgozott biztonsági őrként és asszisztensként.

A támadást 1940 májusának egyik éjszakájára időzítették. Grigulevics és bandája rendőrségi egyenruhát öltött; Siqueiros esőkabátot, szemüveget és álbajuszt viselt. A csapat lopakodva közelítette meg a telepet, és egyetlen lövés nélkül sikerült lefegyverezniük és megkötözniük az őröket. Harte ezután kinyitotta a kaput a barátjának, feltehetően előre egyeztettek. A férfiak berohantak a telepre. Trockij lövések hangjára ébredt, és egy röpke pillanat erejéig azt hitte, tűzijátékoznak, aztán gyorsan ráeszmélt, mi történik. A feleségével

a földre vetették magukat, de a támadók két ajtó és a kertre nyíló ablak felől egyszerre bekerítették a szobát. Néhány perc múlva a lövöldözés abbamaradt, és a férfiak elrohantak. Trockij és felesége valahogy egyetlen karcolás nélkül túlélték a támadást. Az éjszaka egyetlen halálos áldozata Harte volt, akit agyonlőttek, hogy ne tudja azonosítani az illegális ügynököt, aki elnyerte a bizalmát.

Annyira valószínűtlen volt, hogy egy csapat orgyilkos eljuthatott Trockij hálószobájáig, és aztán életben hagyták, hogy a mexikói rendőrség eleinte arra gyanakodott, az egész akciót maga Trockij szervezte meg önmaga népszerűsítésére. Megmagyarázhatatlan kudarc volt ez Grigulevics pályafutásában, amit később sorozatos sikerek fémjeleztek. A mexikói rendőrség figyelmét legalább sikerült elkerülnie. A nyomozást vezető Leandro Sánchez Salazar ezredes azonosított egy házat az Acacias negyedben, másfél kilométerre Trockij otthonától, mint a támadás vezérének menedékét, de mire az emberei házkutatást tartottak, már csak a párizsi Boulevard Saint-Michelen vásárolt luxus alsóneműt találták meg. Miután Salazar kihallgatta az egyik merénylőt, aki beárulta a támadás titokzatos francia szervezőjét, az ezredes elfogatóparancsot adott ki a francia „Felipe" ellen. Grigulevics meghúzta magát, megváltoztatta a külsejét, és különböző fedett lakások között ingázott. Egy beszámoló szerint később északra menekült át a határon, és az új-mexikói Santa Fében lévő fedett lakás felé vette az irányt. Egy másik változat szerint egy pszichiátriai intézetbe vetette fel magát, ahol két hónapig inkognitóban maradhatott, amíg lecsitult a vihar, és el tudott utazni Havannába.[3] Bárhogyan is történt, elmenekült a mexikói hatóságok elől, akik soha nem jöttek rá valódi kilétére.

Eitingon, aki 1939 végén hamis iraki útlevéllel lépett be Amerikába, és a támadás előtt New York és Mexikóváros között ingázott, attól tartott, hogy a kudarc miatt mind rá, mind Grigulevicsre kivégzés vár. Táviratozott Moszkvának a második csoportról, amit felkészített a műveletre, és esedezett még egy esélyért. Amikor a jelentése befutott Moszkvába, Berija ismét elvitte Szudoplatovot egy találkozóra Sztálinnal, ezúttal a vezér Moszkva melletti dácsájába. A kiszámíthatatlan Sztálin meglepően jól fogadta a rossz hírt, jóváhagyta a második csapat bevetését, és marasztalta a vendégeket vacsorára.

A sikertelen támadás után Trockij még jobban megerősítette a villája védelmét. Ezt már képtelenség volt megrohamozni.

A második csapat, egy anya és fia páros, lassú beszivárgást tervezett. Caridad Mercader kubai születésű kommunista volt, aki elhagyta gazdag spanyol

férjét, hogy harcoljon a spanyol polgárháborúban, ahol megismerkedett Eitingonnal, és a szeretője lett. Eitingon beszervezte Caridad fess fiatal fiát, Ramónt is. Amikor Franco erői a győzelem kapujában voltak, Eitingon segített a párosnak Párizsban letelepedni. 1938 júniusában Ramón tető alá hozott egy találkozót egy Sylvia Ageloff nevű nővel, egy brooklyni szociális munkással, aki két nővérével egyetemben személyesen ismerte Trockijt. A nő azért utazott Franciaországba, hogy részt vegyen a Negyedik Internacionálé nyitókongresszusán. Ezt a globális kommunista szervezetet Trockij a sztálinista Komintern vetélytársaként hozta létre. A jóképű Mercader úgy mutatkozott be Sylviának, mint Jacques Mornard, egy belga üzletember, aki nem nagyon foglalkozott politikával, de szenvedélyesen szerette a színházat. Gyorsan levette Sylviát a lábáról, és a pár több hónapot töltött együtt Párizsban, majd 1939 februárjában Sylvia visszatért New Yorkba.

Amikor Eitingon a Kacsa hadművelethez toborzott embereket, eszébe jutott egykori szeretője és annak trockista kapcsolatokkal rendelkező fia, és vázolta nekik az új küldetést. 1939 végén Caridad és Ramón felszálltak egy New Yorkba tartó hajóra. Megérkezésük után Ramón felhívta Sylviát, és azt mondta neki, hogy munkát talált Mexikóvárosban. Megkérdezte, nem akarna-e odaköltözni vele. Sylvia örömmel élt a lehetőséggel, hogy egy városban tartózkodjon Trockijjal, politikai eszményképével, és igent mondott. Ramón elmagyarázta neki, hogy azért menekült el, mert el akarta kerülni a behívót a belga hadseregbe, és egy Frank Jacson névre kiállított hamis kanadai útlevéllel szökött meg. A kubai most már duplán illegális volt: Ramón Mercader a magát Frank Jacsonnak kiadó Jacques Mornard-nak adta ki magát.

Mexikóvárosban aztán Ramón lassú léptekkel haladt előre. Olykor elvitte Sylviát Trockij villájához, de nem próbált betolakodni, hanem kint várta meg a nőt a kocsiban. Májusban invitálták be először a telepre, mindössze öt nappal a sikertelen Siqueiros-féle támadás után. Barátságosan elcsevegett Trockijjal, de nem időzött, viszont ajándékozott egy játék repülőt Trockij unokájának. Ramón heti rendszerességgel látogatta a villát, gyakran hozott apró ajándékokat, és soha nem élt vissza a háziak vendégszeretetével. Augusztus 20-án egy megírt cikkét szorongatva a kezében érkezett, és kikérte Trockij véleményét. Ramónt addigra már jól ismerték az őrök, így senkinek nem jutott eszébe megmotozni, jóllehet nagyon furcsán volt felöltözve a napsütéses időjáráshoz képest: hosszú kabátot viselt. Egy háztömbbel arrébb Eitingon és Caridad várt rá egy autóban. Miközben Trockij a dolgozószobájában

lapozgatta a cikket, Ramón Trockij mögé lépett, előhúzott a kabátja alól egy jégcsákányt, és a koponyájába mélyesztette. A támadás csak megsebesítette Trockijt, aki áthatóan felsikoltott, és ez riasztotta az őröket. Berontottak a szobába, és nekiestek Ramónnak, de Trockij rájuk szólt, hogy ne öljék meg, mert ki kell hallgatni. Ramónt letartóztatták; Trockij másnap a kórházban belehalt a sérüléseibe. Caridad és Eitingon már elszáguldottak, amint rájöttek, mi történt, és hosszú útra indultak Kubán, New Yorkon és Kínán keresztül vissza Moszkvába.

A mexikói rendőrség nekilátott kideríteni a merénylő személyazonosságát, aki kórházban feküdt, miután Trockij őrei megverték. A feldúlt Sylvia Ageloff elmagyarázta a rendőrségnek, hogy a szeretője, aki ezek szerint visszaélt a bizalmával, mert így akart Trockij közelébe férkőzni, nem kanadai, és nem Frank Jacsonnak hívják, hanem valójában egy Jacques Mornard nevű belga. A mexikóvárosi belga nagykövetség egyik tisztviselőjét a kórházba hívták. Azt mondta, erős a gyanúja, hogy a férfi még csak nem is belga, mivel a brüsszeli jezsuita főiskola, ahol állítólag tanult, nem létezik, és a francia kiejtése inkább svájcinak hangzik.[4] Ramón Mercader még a tárgyaláson sem volt hajlandó elárulni valódi nevét vagy állampolgárságát. Húsz év szabadságvesztésre ítélték.

Kétszer kellett nekifutni, de a Kacsa hadművelet végül sikerrel járt. Trockij egy évtizeddel élte túl, hogy elhagyta a Szovjetuniót. Az embert, aki a forradalom előtti években oly sokat tett a *konszpiracija* szabályainak csiszolásáért, egy olyan ügynök fosztotta meg az életétől, aki lenyűgözően jól tartotta magát hozzájuk.

A szovjet nyilvánosságban nemigen beszéltek Sztálin első számú ellenségének haláláról. Egy rövid cikk a *Pravda* 3. oldalán annyit írt, hogy Trockijt valaki a közeli kíséretéből ölte meg. Sztálin személyesen fogalmazta meg a cikket, és az „Egy nemzetközi kém halála" címet adta neki.[5]

7.
Barbarossa hadművelet

Hitler lerohanja a Szovjetuniót

A Hitlerrel kötött megnemtámadási egyezmény aláírását követő huszonkét hónapban Sztálin meg volt győződve, hogy új szövetségese nem meri a megállapodást megszegve megtámadni a Szovjetuniót. Biztosra vette, hogy a nácik előbb Nagy-Britanniát hódítják meg, és csak utána fordítják a figyelmüket kelet felé, mert úgy vélte, Hitler nem ismétli meg Németországnak az első világháborúban elkövetett hibáját, nem nyit egyszerre két frontot. Sztálin kapott jelentéseket, sokszor az illegális ügynököktől, amelyek bőségesen tartalmaztak figyelmeztetést Hitler valódi terveiről. De ő annyira a *konszpiracija* megszállottja volt, hogy abból indult ki, ezek egy megtévesztés részei, és az általa felépített rendszerben nem maradt már senki, aki elég bátor vagy ostoba lett volna ahhoz, hogy akár csak szolid ellenvéleménynek is hangot adjon, amikor a Nagy Vezér tévedett. Így történt, hogy Sztálin, aki mindenütt szovjetellenes összeesküvéseket látott, nem vette észre a legnagyobb cselszövést.

1939 májusában Sztálin Pavel Fitint nevezte ki a külföldi hírszerzés élére. A mindössze harmincegy éves Fitin csak az előző évben lépett be az NKVD-be, és öt hónap alatt kiképezték kezdő ügynöknek. A tisztogatásokból hasznot húzó többi Bólogató Ivánnal ellentétben Fitint kedvelték az emberek, de nem lehetett tőle elvárni, hogy mindössze egyéves munkatapasztalattal hatékonyan elvezessen egy egész hírszerző szolgálatot. Az alatta lévő ügynökséget igencsak megtizedelték. Sok INO-kiküldöttet lelőttek, másokat, mint például Ahmerovot, hazahívtak, és informátorok ígéretes hálózata maradt utánuk összeköttetők nélkül. A londoni legális rezidencia 1940 februárjában teljesen megszűnt, míg a berlini megfelelőjének 1939-re csak két operatív munkatársa maradt, szemben az 1935-ös tizenhattal. Ekkor Berija egyik kedvence, Amajak Kobulov, aki nem beszélt németül, és soha el sem hagyta a Szovjetuniót, lett az új németországi legális kiküldött mint követségi tanácsos.

Moszkvába még így is rengeteg hasznos információ eljutott hírszerzés révén, főleg Nagy-Britanniából. A Központ négy legális ügynököt küldött a londoni kirendeltség újbóli megnyitására, és 1941 elején újra felvették a kapcsolatot a cambridge-i ötökkel, a brit baloldali szimpatizánsokkal, akiket nagyjából ugyanakkor szerveztek be, mint Michael Straightet, és mostanra már rangos pozíciókat töltöttek be. John Cairncross Winston Churchill egyik miniszterének magántitkára volt, Kim Philbyt pedig a Különleges Műveletek Parancsnoksága vette fel, a felforgató tevékenységet végző új brit ügynökség, amelynek célja az ellenséges vonalak mögötti szabotázsakciók végrehajtása volt. 1941 folyamán az NKVD londoni kirendeltsége közel nyolcezer titkos brit diplomáciai és politikai dokumentumot küldött haza Moszkvába, ami figyelemre méltó mennyiség.

De ezek nagy részét figyelmen kívül hagyták, mivel attól tartottak, hogy a cambridge-i ötök esetleg kettős ügynökök lehetnek, egy kifinomult brit összeesküvés résztvevői, akik hamis hírszerzési információkkal látják el a Központot.

Az egyre aggasztóbb német haditervek több német tisztviselőt is arra késztettek, hogy a tisztogatások előtt kiépített hálózatokon keresztül titkokat szolgáltassanak ki szovjet összekötőknek. 1940 december végén a Führer aláírta a szigorúan titkos 21. számú utasítást, amely elrendelte, hogy a német erőknek még Nagy-Britannia legyőzése előtt fel kell készülniük „Szovjet-Oroszország gyors hadjáratban történő megsemmisítésére". A hadművelet a Barbarossa fedőnevet kapta, és időpontját előzetesen 1941 májusának közepére tűzték ki. Csak néhány ember tudott a parancsról a náci katonai vezetés csúcsán, de a szovjet ügynököknek hamar a fülükbe jutott az utasítás híre, és továbbították Moszkva felé.

A következő hónapokban a lehetséges német támadásról szóló sutyorgások egyre inkább kakofóniává váltak, több irányból is érkeztek hírek Fitin asztalára. A legmegbízhatóbb információk némelyike Richard Sorgétől származott, a szovjet katonai hírszerzésnek jelentő zseniális illegális ügynöktől. A német kommunista Sorgét először a Komintern szervezte be az 1920-as években. 1933 óta Japánban állomásozott, és bár a saját nevét használta, náciszimpatizáns német újságírónak adta ki magát. Jó viszonyt ápolt Eugen Ott-tal, a tokiói német nagykövetség attaséjával, akit 1938-ban nagykövetté léptettek elő. Eugen Ott a legjobb barátjának és legmegbízhatóbb tanácsadójának tekintette Sorgét, és a Berlinből érkező szigorúan titkos küldeményeket azonnal megmutatta neki. Sorge haladéktalanul megüzente rádión Moszkvába az információkat Hitler előkészületeiről. Jelentései azonban ellentmondtak a hivatalos moszkvai álláspontnak. 1941 februárjában a katonai hírszerzés vezetője, Filipp Golikov táviratozott Sorgénak, és a szemére vetette, hogy anyagai „nem titkosak és nem időszerűek". Golikov azt is közölte Sorgével, hogy csökkenti a költségkeretét.[1] Sorgénél jobban pozicionált szovjet kém aligha lehetett a világon bárhol, de túl óvatos moszkvai főnökei nem tudták felmérni, mennyire értékes információkhoz fér hozzá.

1940 szeptemberében a Központ Berlinbe küldte Alekszandr Korotkovot a hasznavehetetlen rezidens, Kobulov helyetteseként. Korotkov, aki a háború után az illegális ügynököket irányító, újonnan létrehozott osztály élére került, a harmincas években illegális ügynökként dolgozott szerte Európában. 1940. szeptember 17-én felkereste Arvid Harnack lakását a Woyrschstrassén, a Tiergartentől délre. Korotkov német beszéde enyhe akcentust hordozott, amikor Alexander Erdbergként bemutatkozott. Harnack, aki a gazdasági minisztériumban dolgozott, az 1930-as évek közepén kapcsolatban állt a követség legális ügynökeivel, bár tisztázta, hogy inkább hazafias, náciellenes németként, mint szovjet ügynökként cselekedett. Az elmúlt két évben nem állt kapcsolatban a szovjet hírszerzéssel, és eleinte gyanakvással fogadta Korotkovot. Miután Harnack meggyőződött róla, hogy az illegális ügynök nem a Gestapo provokátora, elárulta, hogy saját hatáskörben kiépítette a minisztériumokban dolgozó ellenállók hálózatát. Legígéretesebb informátora Harro Schulze-Boysen volt, a Luftwaffe hírszerző szolgálatának hadnagya. Schulze-Boysent kedvelték a kollégái – Hermann Göring vendégeskedett az esküvőjén –, de titokban undorodott a nácizmus ügyétől. 1941 márciusában Korotkov külön is felvette a kapcsolatot Schulze-Boysennel.

Korotkovot annyira megrémítette, amit ezek az informátorok a Szovjetunió elleni támadás tervéről mondtak neki, hogy a protokollt megsértve közvetlenül Berijának írt, aki a figyelmeztetést rémhírterjesztésnek tartotta, és lesöpörte az asztalról.

Fitin, a külföldi hírszerzés fiatal feje mindent megtett, hogy közvetítse az Európa-szerte dolgozó ügynökök riadalmát, és több mint száz figyelmeztetést továbbított Sztálinnak a német támadásról, aki ezeket többnyire figyelmen kívül hagyta.[2] A katonai hírszerzés is kapta tovább a részletes tájékoztatásokat Sorgétől. Június 1-jén táviratozott Moszkvába: „Berlin arról tájékoztatta Ottot, hogy a német támadás június második felében veszi kezdetét. Ott 95%-ra teszi a háború kirobbanásának esélyét." A távirat összefoglalója Sztálin asztalán

kötött ki. „Gyanús. A provokációnak szánt táviratok között kell szerepeltetni", firkantotta rá Sztálin ceruzával.[3]

Sztálin biztosra vette, hogy Nagy-Britannia próbálja rávenni egy megelőző csapásra a németek ellen, ami egy második frontot nyitva levenne valamennyi terhet London válláról. Ahelyett, hogy megváltoztatta volna feltételezéseit, inkább figyelmen kívül hagyta a rengeteg hírszerzési információt, melyek szerint a valódi fenyegetés Németország felől érkezik.[4] A németek is táplálták még Sztálin paranoiáját egy ügyes dezinformációs hadjárattal, hamis pletykákat terjesztve a különböző csatornákon keresztül. Június előrehaladtával azonban egyre nehezebb volt figyelmen kívül hagyni a hírek áradatát. Június közepén Korotkov Berlinből üzent Moszkvának, miszerint a Schulze-Boysentől származó értesülések alapján Hitler végleges döntést hozott arról, hogy egy hét múlva megtámadja a Szovjetuniót. Ezt az üzenetet gyorsan követte egy másik: „Németország előkészületei a Szovjetunió elleni fegyveres támadásra befejeződtek, a csapás bármikor bekövetkezhet."

Fitin megmutatta a jelentést új főnökének, Vszevolod Merkulovnak, Berija egyik kebelbarátjának, majd sürgősséggel továbbították Sztálinnak, aki behívta mindkettőjüket a Kremlbe. A szovjet vezér szórakozott biccentéssel fogadta ideges vendégeit.

– Olvastam a jelentésüket – mondta Sztálin kettőjüknek, hangjában egy csipetnyi megvetéssel. Fitin és Merkulov hallgatott. Sztálin beleszívott a pipájába. – Ki készítette ezt a jelentést?

Fitin ismertette Schulze-Boysen életútját, elmagyarázva, hogy egy németről van szó, aki ideológiailag közel áll a szovjet ügyhöz, és a náci légügyi minisztérium munkatársa.

Hosszú csend állt be, Sztálin tovább járkált. Amikor visszaért az asztalához, megfordult, és gúnyosan Fitin és Merkulov felé vakkantotta egyszavas ítéletét.

– Dezinformáció!

Ezzel elbocsátotta őket.

A szovjet illegális ügynökök két ellenséges fővárosba is beszivárogtak, és Tokióból és Berlinből részletes és konkrét információkat szolgáltattak a közelgő náci inváziról. De mindez lepergett Sztálinról. Miután elbocsátotta Fitint és Merkulovot, újra megnézte a magukkal hozott jelentést, amelyben felvázolták a Schulze-Boysen által szerzett információt. Az első oldalra ceruzával felfirkantotta a válaszát: „Küldje el a német repülős informátorát a kurva anyjába!"

Minden hírszerző szolgálat küzd a megerősítési torzítással, és ezt különösen tetten lehetett érni Szovjet-Oroszországban, ahol a politikai elit szentül hitte, hogy a világ a marxizmus–leninizmus szigorú törvényei szerint működik. Ha a terepről érkező jelentések ellentmondtak annak, ahogyan Lenin írásai szerint a világnak alakulnia kellett, akkor helytelennek minősítették őket. A briliáns és leleményes illegális ügynökök hozzáértése, amivel információt gyűjtöttek, ritkán párosult ennek megfelelő elemzői képességgel a fogadó oldalon.

Ez a tendencia csak erősödött, ahogy Sztálin vezetési stílusa egyre paranoiásabbá és diktatórikusabbá vált. Az emberek a környezetében a fejük tetejére állva biztosították őt éleslátásáról, és rendkívül nagy bátorságot igényelt volna bárkitől, hogy hangot adjon ellenvéleményének. Június 21-én Berija elrendelte, hogy négy NKVD-s tisztet, akik továbbra is küldtek jelentéseket a német támadás előkészületeiről, „tiporjanak el a munkatáborok porában". Ugyanezen a napon a tőle megszokott talpnyaló hangnemben üzenetet írt Sztálinnak: „Én és a népem az emlékezetünkbe véstük bölcs következtetését: Hitler 1941-ben nem fog megtámadni bennünket."

Aznap éjjel minden idők legnagyobb inváziós hadereje megtámadta a Szovjetuniót.

8.

A füttyös

Beépülve a Harmadik Birodalomban

Nyikolaj Hohlov gyerekkorában arról álmodott, hogy filmrendező vagy filmszínész lesz. Jelentkezett a Szovjetunió legjobb filmművészeti intézetébe, de végül nem vették fel. A tizennyolc éves Nyikolajt 1940-ben ellenben felvették a Music Hall Arts újonnan megnyílt műhelyébe, ahol tökéletesítette a fütyülésre épülő műsorszámát. 1941 tavaszán egy kabarétársulat tagjaként kezdett a Szovjetunióban turnézni. Amikor a Szovjetunió belépett a háborúba, az apja és a mostohaapja bevonult, és a frontra küldték őket, de Nyikolajt a gyenge látása miatt alkalmatlannak ítélték. Azt mondták neki, folytassa csak a fütyörészést, elvégre a szórakoztatás és a propaganda is szerves része a háborús erőfeszítéseknek. Kapott egy mellékszerepet egy nagy hazafias filmben, és elindult az Uralba forgatni.

Nyikolaj 1941 szeptemberében tért vissza Moszkvába, amikor a városban ideges hangulat uralkodott, miután a németek három hónapon át mélyen előrenyomultak a szovjet területre. Ismét felkereste a sorozóhivatalt, hogy érdeklődjön a bevonulás felől. Az ügyeletes tiszt adott neki egy telefonszámot, hogy hívja fel. Amikor telefonált, egy hang a lakcímét kérdezte, és azt parancsolta, hogy várjon további utasításokra. Nemsokára beállított hozzá egy férfi, és átvitte a városon a Lubjankába. Egy hetedik emeleti irodában egy Mihail Makljarszkij nevű tiszttől Nyikolaj megtudta, hogy lenne egy küldetés a számára. – Fontos állami feladatra hívattuk. Természetesen csak akkor, ha vállalja. Mi kizárólag az önkéntesség elve alapján dolgozunk – mondta Makljarszkij. Nyikolaj bűntudatot érzett, amiért a színpadon fütyörészett, miközben az apja és a mostohaapja a fronton harcolt. Kész volt megtenni bármit, amit a hazája kíván tőle.

A németek ekkor már csak néhány tíz kilométerre voltak Moszkva központjától. A Wehrmacht egy héten belül elfoglalta Minszket, a nyár végére pedig Kijevet. A szovjet haderőket meggyengítette, hogy Sztálin hallani sem akart a készültség fokozásáról egy esetleges támadásra számítva, valamint, hogy

az elmúlt években a legjobb parancsnokok közül sokat kivégeztek. – Lenin nagyszerű örökséget hagyott ránk, és mi, az örökösei telibe szartuk – mondta Sztálin egy héttel az invázió után, a pánikkal átitatott önreflexió ritka pillanatában. Augusztusban Hitler elrendelte, hogy a seregei a Krím és a donbaszi szénbányák elfoglalására összpontosítsanak, és csak azt követően vegyék célba Moszkvát, de szeptemberre megint közeledtek a fővároshoz. Moszkvát most először fenyegették idegen erők azóta, hogy Napóleon több mint egy évszázaddal korábban rövid időre elfoglalta.

Mivel a nácik hétről hétre egyre tovább nyomultak előre, egyre nőtt az esélye a taktikai visszavonulásnak Moszkvából, ahogyan azt a cári erők tették a napóleoni seregek felett aratott végső győzelem előtt. Az NKVD-nél Makljarszkijt azzal bízták meg, hogy szervezzen egy földalatti mozgalmat, amely a visszavonulás után a nácik által ellenőrzött Moszkvában pokollá tudná tenni a német megszálló hatóságok életét.

Makljarszkij azt mondta Nyikolajnak, hogy egy négyfős, fiatal művészekből álló társulatban fog fellépni – lesz egy füttyművész, egy színész, egy énekes és egy zsonglőr. Egyelőre próbálni fogják a műsorukat, és a fronton lépnek majd fel, hogy tartsák a katonákban a lelket. Amikor azonban megtörténik a visszavonulás Moszkvából, a négyes maradna a városban, és azt mondaná az érkező németeknek, hogy mindig is a náci üggyel szimpatizáltak.

– A németek szeretik a művészetet, főleg, ha nem túl komoly – mondta Makljarszkij Nyikolajnak. – Ha a németek beveszik Moszkvát, akkor minden bizonnyal rendeznek egy győzelmi parádét. Tegyék csak. Talán még Hitler is eljön rá. Találjon ki egy nagy színpadi műsort a náci vezérkarnak! Német tábornokok, állami tisztviselők, mindenféle miniszterek… és akkor hirtelen… robbanás!

A kvartett Nyikolaj lakását használta főhadiszállásnak Moszkva központjában.

Az NKVD élelemmel, pénzzel és fegyverekkel látta el őket, kaptak pisztolyokat, gránátokat és robbanóanyagokat. Egy NKVD-ezredes elvitte őket a Moszkva peremén elterülő mezőkre, ahol megtanulták, hogyan kell mágneses aknákat, csapdákat és elektromos detonátorokat építeni, valamint bombákat készíteni. Nyikolaj azt gyakorolta, hogyan kell gyújtózsinórt vágni, beilleszteni egy alumíniumcsőbe, majd a fogaival leszorítani. Egy TNT-téglába bedugva kezdetleges, de halálos robbanószerkezetet lehetett így készíteni.

Egyik-másik este egy idős, méltóságteljes férfi, aki Petya bácsiként mutatkozott be, rájuk telefonált a lakásban. Oktatta őket a *konszpiracijára:* hogyan

szervezzenek titkos találkozókat, és mi módon biztosítsák, hogy a résztvevőket ne kövessék, hogyan vegyék észre, ha megfigyelik őket, és miként szállítsanak fegyvereket és robbanóanyagokat Moszkvában lebukás nélkül. A még mindig tizenéves Nyikolaj számára ez teljesen új terep volt, de lehetetlen volt nem komolyan venni a szürreális feladatokat, mivel Moszkvában hétről hétre feszültebb lett a légkör. Napközben az élelemért sorban álló emberek gyakran összeverekedtek, és a pánikba esett helyiek között gyorsan terjedtek a képtelen pletykák. Éjszaka a kijárási tilalom és az áramszünet miatt kísérteties csend ereszkedett a városra.

Október 8-án az Államvédelmi Bizottság megkezdte a komoly előkészületeket a visszavonulásra, és elrendelte több száz gyár, valamint a kocsiszínek, hidak, pékségek és erőművek aláaknázását.

Ha kiadják a parancsot, egész Moszkvát robbanásoknak kell megrázniuk, hogy Hitler csapatai ne egy működő metropoliszt, hanem elszenesedett maradványokat foglaljanak el. Egy héttel később Sztálin értekezletet tartott a Kreml irodájában, és itt elhatározták, hogy a szovjet kormányt a fronttól több száz kilométerre fekvő Kujbisevbe, egy Volga menti városba kell evakuálni. A védelmi létesítményeket, egyetemeket és színházakat is áttelepítik. Maga Sztálin napokon belül elhagyni készült a fővárost.

Ugyanezen a napon Makljarszkij behívta Nyikolajt és társát, Szergejt a Lubjankába. Ahogy a két barát Moszkva belvárosának utcáit rótta, a levegőben fanyar, égett szag terjengett. Fekete hamu hullott a városra boruló sötét égből, ahogy a kormányhivatalok és más létesítmények iratait eltüzelték a kivonulás előtt. Amikor Nyikolaj és Szergej megérkezett a Lubjankába, mindent átjárt a zűrzavar, a titkárnők a folyosókon szaladgáltak, kezükben a megsemmisítésre szánt titkos akták kötegeivel.

Makljarszkij hangja a hetedik emeleti irodájában egyszerre volt gyengéd és szigorú.

– Mit mondhatnék, gyerekek? Semmi jót. Elhagyjuk Moszkvát. A német tankok már a város határában vannak. Ne feledjék, mit védelmeznek. Várják a tájékoztatást és az utasításokat. – Miután Makljarszkij búcsúcsókot nyomott az arcukra, emlékeztette a két fiatalembert, hogy legyenek türelemmel, várják a parancsokat, és nyerjék el az érkező németek bizalmát. – A föld alatt találkozunk – kiáltotta, ahogy Nyikolaj és Szergej végigsétáltak az irodájától a lifthez vezető hosszú folyosón.

Másnap az NKVD vezetősége, valamint a legmagasabb rangú kormánytisztviselők és a különböző minisztériumok személyzetének nagy része a moszkvai

Kazany pályaudvarról Kujbisevbe indult. A palotaszerű végállomáson nagy volt a nyüzsgés, emberek ezrei keresték a vonatot, ami evakuálja őket. A Bolsoj Színháznak hetvenöt vagonra volt szüksége a művészek, a családtagjaik, valamint a különböző jelmezek és színpadi díszletek számára. November végére a vonatok összesen hetvenezerszer fordultak, hogy kétmillió embert és ötszáz gyárat ki tudjanak költöztetni Moszkvából. Nyikolaj és társulata a városban maradt, pókereztek és forró teát ittak a lakásban, és várták a németeket.[1]

A Wehrmacht végül nem jutott el Moszkváig. A Vörös Hadsereg lassan, de biztosan megállította a német előrenyomulást. „Szinte érthetetlen, és ugyanaz ismétlődik: az oroszok mindent egybevetve fanatikus és szívós harcosok", írta egy német parancsnok a feleségének.[2] A szimbolikus fordulópont november 7-én jött el, amikor Sztálin elrendelte, hogy tartsák meg a forradalom évfordulója alkalmából rendezett hagyományos felvonulást. A szovjet vezér az invázió okozta sokk után összeszedte magát, és úgy döntött, nem hagyja el a várost. A felvonulás napján legközelebbi munkatársai társaságában ott állt Lenin mauzóleumának a tetején, és figyelte a Vörös téren átdübörgő tankokat. – A most vívott háború felszabadító háború, igazságos háború – mondta Sztálin az összegyűlt katonáknak a rádió által országosan közvetített beszédében. Megidézte Lenin filozófiáját és a forradalom örökségét, de az orosz történelem nagy katonai hőseiről is megemlékezett.

A hosszú tél beálltával a főváros elleni náci előrenyomulás megtorpant.

1941 végére elképesztő módon 3,1 millió szovjet katona halt meg, tűnt el vagy esett hadifogságba, további 1,3 millió pedig megsebesült vagy megbetegedett.[3] De a német előrenyomulást megállították, és a Moszkvát fenyegető veszély enyhült.

Mindazonáltal Ukrajnában, Belaruszban és Nyugat-Oroszországban nagy szovjet területek álltak német megszállás alatt. Ahogy a bolsevikok létrehoztak egy részleget a polgárháború alatt „hátrahagyott" illegális ügynökök igazgatására, ugyanezt tervezték most a Wehrmacht által lerohant területeken is.

– Elviselhetetlen körülményeket kell teremteni az ellenséges erők és minden bűntársuk számára – mondta Sztálin.

Korotkovot, az illegális ügynököt, akinek berlini informátorai pontosan megjósolták a támadást, visszarendelték Moszkvába egy új kiképző központ felállítására. A végzettek egy része beejtőernyőzött az ellenséges vonalak mögé, mások több száz kilométert tettek meg sílécen az erdőkön át. Az újoncok között sok sportoló vagy munkás volt, akiket sebtiben átképeztek szabotőrökké,

de másokat hosszú távú beépülésekre szántak. Őszre az első ilyen ügynökök készen álltak az indulásra, miután kiképezték őket az alapokra, nem sokkal intenzívebben, mint Nyikolaj Hohlovot az elmaradt moszkvai küldetése előtt. Fedősztorijuk sokszor gyenge lábakon állt; egy moszkvai műszaki intézetből származó diákot 1941 szeptemberében ejtőernyővel dobtak le a megszállt Mikolajiv peremén. Az iratai alapján nácibarát grúz volt, de alig beszélt egy szót is grúzul, és nap mint nap rettegett, hogy véletlenül összefut „honfitársaival".[4]

Moszkva a megszállt európai országokba is küldött illegális ügynököket. Sok volt közöttük az 1930-as években beszervezett külföldi kommunista. Az NKVD feljegyzései szerint a háború első három évében 190 illegális ügynököt küldtek huszonhét országba. Néhányan közülük egy hálózatba szerveződtek, amely Vörös Zenekar néven vált ismertté, és a nácik által ellenőrzött területen belül működött Leopold Trepper vezetése alatt. Trepper lengyel-zsidó kommunista volt, akit a szovjet katonai hírszerzés toborzott az 1930-as években, és Európába küldték, ahol egy esőkabátot exportáló brüsszeli üzletet vezető quebeci iparosnak adta ki magát. Miután a nácik elfoglalták Belgiumot, Trepper a Vörös Zenekar kulcsfontosságú összekötője lett. Mindeközben Nagy-Britannia segített a szovjeteknek számos francia és német kommunistát visszatelepíteni hazájukba egy szigorúan titkos, közös illegális beépülési program részeként. Azok, akik nem buktak le, új személyazonosság alatt, titokban új életet kezdtek a hazájukban.[5]

A Központ a beépülésnek egy merészebb válfajára is kidolgozott terveket a megszállt területeken. Ha a megbízható szovjet illegális ügynököket ki lehet képezni arra, hogy nácinak adják ki magukat, akkor több lehetőségük adódna titkos akciókra és szabotázsra az ellenséges vonalak mögött, mint a helyiek partizáncsoportjainak. Szudoplatovnak eszébe jutott Nyikolaj Hohlov, és úgy gondolta, hogy a fiatal füttyművész színészi tehetsége és árja vonásai miatt tökéletes lenne a szerepre.

1942. január 1-jén kora hajnalban Makljarszkij és Szudoplatov kopogtatott Nyikolaj lakásán, több üveg borral és virágokkal a kezükben. Szudoplatov nevetgélve elmondta Nyikolajnak, hogy a kabarékvartett szabotőrei abban a néhány hónapban, amíg várták a németek érkezését, nem tartották magukat annyira a *konszpiracijá*hoz, mint ahogyan azt a Központban hitték. Barátokat hívtak meg magukhoz, és célzatos pillantásokat vetve beszéltek a rájuk váró magasztos feladatokról. Ha a németek mégis eljutottak volna Moszkváig, nem tartott volna sokáig, amíg valaki feladja őket. Az ugyanakkor egyértelműen látszott, hogy Nyikolaj bírja a nyomást, mondta Szudoplatov, és ha akarja,

hosszabb távú megbízás vár rá. Hozzátette, emlékszik, hogy Nyikolaj gyerekkorában a színészetről ábrándozott.

– Most valóra válhat az álma, egy különbséggel: saját magát kell rendeznie, és a szerepet nem a színpadon, hanem a való életben kell eljátszania – mondta.

Nyikolaj 1942 nyarán kezdte meg a kiképzést az új küldetésre. Az egyik oktató megtanította neki, hogyan keverjen vodkából és glükózból olyan oldatot, amellyel láthatatlan leveleket írhat, egy másik megmutatta, hogyan dekódolja a rádióüzeneteket, egy harmadik pedig segített, hogy pontosabban tudjon lőni. Gyakorolta az ejtőernyős ugrásokat kis Douglas repülőgépekből. A kiképzés legfontosabb része azonban otthon történt. A német kommunista Karl Kleinjungnál szállásolták el, aki a náci hatalomátvétel után elmenekült hazájából, harcolt a spanyol polgárháborúban, majd a Szovjetunióban telepedett le.

Karlnak az a feladat jutott, hogy gyorsan felhozza Nyikolaj némettudását a kisiskolás szintről. Néhány hónapon belül el kellett tudnia adni magát anyanyelvű beszélőnek. Nyikolaj hosszú estéket töltött Karllal, utánozta a német kiejtését, lemásolta a gesztusait, és történeteket hallgatott a németországi életről. Az oktatók náci könyveket és újságokat hoztak Nyikolajnak, hogy lapozza át őket, és minden este német propagandaadásokat hallgatott a rádióban. Egy idő után kettesben meglátogattak egy hadifogolytábort a Moszkvától nem messze fekvő Krasznogorszkban, ahol Nyikolaj és Karl kifaggatták a fogságba esett németeket a náci tisztek mindennapjairól. Mondták a férfiaknak, hogy mutassák meg, miként kell köszönni a felettes tiszteknek, magyarázzák el a felvonulási szabályokat és egyéb apróságokat, amik segítségével a majdani illegális ügynökök még az alapos megfigyelőket is megtéveszthetik.

Ezek után Nyikolaj és Karl Obolovkába, egy másik hadifogolytáborba utazott, 400 kilométerre Moszkvától, hogy kipróbálják a tanultakat. Amikor megérkeztek a közeli városba, a helyi NKVD-parancsnok elolvasta a Moszkvából magukkal hozott levelüket, és minden további nélkül kerített nekik néhány piszkos német egyenruhát. A két férfi átöltözött, és miután a négy fal között rövid ideig gyakorolták a menetelést, a parancsnok behívott egy őrt.

– Vigye át ezeket itt a táborba! – vakkantotta az őrnek.

– Igenis! – hangzott a válasz. – Nyomás, fritzek!

Nyikolaj egy hónapon át játszotta Walter Latte, egy Sztálingrádtól északra fogságba esett altiszt szerepét. Karllal együtt mindenféle kiváltság nélkül beilleszkedett a tábori életbe, hosszú napokon át rönköket rakodtak vagy árkot

ástak. Nyikolajnak az volt a feladata, hogy megfigyeljen, elvegyüljön, és lehetőség szerint kerülje a felesleges érintkezéseket, hogy senkinek ne tűnjön fel a megmaradt kis orosz akcentusa. Arra is edzenie kellett magát, hogy semmi szín alatt ne reagáljon az orosz szóra, akár az örök elvakkantott parancsaira, akár a közeli mezőn dolgozó falusi nők faragatlan tréfáira, mert szívesen gúnyolódtak a németeken. Csak a tábor parancsnoka tudta, hogy az újonnan érkezett páros nem igazi fogoly. Minden este egy órára elosontak a tábor egyik szegletébe, és kolbász vagy más csemegék mellett, amelyek kiegészítették a zabkásából és kemény fekete kenyérből álló tábori étrendjüket, átbeszélték az NKVD-s tartókkal, hogyan telt a napjuk.

A táborban töltött utolsó estéjén Nyikolaj a barakkja előtti ösvényen ácsorogva észrevette, hogy egy idős német tábornok közeledik felé. Nyikolaj mereven bámulta a naplementét, de az öreg német a távolságtartását mélabúnak értelmezte, és rácsapott Nyikolaj vállára.

– Minden rendben lesz. Látjuk mi még a hazát – mondta az öreg kedves, atyáskodó hangon.

1943 augusztusában egy éjszaka egy jelöletlen, szürkészöld terepszínűre festett Douglas repülőgép tompított fényekkel felszállt egy Moszkva melletti katonai repülőtérről, és nyugat felé vette az irányt. Nyolc férfi ült a kemény, hideg padokon. Ormótlan sisakjukban, zömök ejtőernyős hátizsákjukkal úgy néztek ki, mint csigák egy sorban. A férfiak között ült Karl és Nyikolaj, akik német katonai egyenruhát viseltek a repülős overall alatt. Nyikolaj a *Geheime Feldpolizei*, a katonai titkosrendőrség iratait hordta a zsebében. A dőlt, írott betűs német nyelvű, nyomtatott irat a 49-es frontszekcióban szolgáló főhadnagyként, Otto Wittgensteinként azonosította birtokosát. Voltak nála továbbá bélyegzővel ellátott papírok is, amelyek Wittgensteint Orsából Minszkbe rendelték. Karlnak Otto Schulze tizedes nevére kiállított papírjai voltak. Úgy tervezték, hogy főleg Schulze tizedes, mint az alárendelt tiszt, fog beszélni kettőjük nevében, míg Wittgenstein hadnagy igyekszik majd tartani a száját. A német katonai titkosrendőrség tisztjei egyenruhát viseltek, de megengedett volt a civil ruhás munkavégzés is, ami a két férfi számára nagyobb rugalmasságot engedett meg ellenséges területen.

A repülőgép rázkódva emelkedett tovább, és az utastérben ülő férfiak a padon lecsúsztak a farok felé. A szőrmekabátot viselő másodpilóta kijött a pilótafülkéből, és elkiáltotta magát: „Most repülünk át a front felett!" Nyikolaj szíve szökkent egyet. Tudta, hogy bármelyik pillanatban megkezdődhet a légvédelmi ágyúk félelmetes sortüze. De azon az éjszakán a sze

mellékük szegődött. A gép továbbrepült egy Minszktől hatvan kilom
fekvő erdős területre, ahol három égő tábortűz jelezte, hogy biztonsá
megkísérelhetik a leszállást a mezőkön. Nem lesz szükség az ejtőern
A gép meredeken megdőlt, és rázós landolást hajtott végre. Az ablak
Nyikolaj látta a levegőbe kilövellő szikrákat, ahogy emberek eltapostá
zet. A pilóta kinyitotta a repülőgép acél csapóajtaját, és Nyikolaj és K
ugrottak a földre. Szinte teljes sötétség övezte őket, leszámítva a naranc
fényt a tüzek helyén.

– Viktor elvtárs és Volin elvtárs? – szólalt meg egy hang, Karl és Ny
fedőnevét használva. A két férfi előrelépett, és kezet fogott az idegen
akik majd kalauzolják őket. Egy csendes országúton vezették őket tíz
iszínű overallt viselő férfi kíséretében. Hajnaltájban a csoport egy mo
ingoványhoz közeledett. A férfiak egyenként, bot segítségével egyensúl
óvatosan lépkedtek a keskeny fatörzseken, hogy átkeljenek a zöldesen cs
ló lápon. Végül egy kis partizántáborhoz értek, ahol Emmanuil Kucin e
végre elmondta Nyikolajnak, mi lesz a küldetése: merényletet kell elkö
Wilhelm Kube, Belarusz náci kormányzója ellen.

Egyszerű a gondolatmenet, magyarázta Kucin. Kube testőrei soha ne
gednének egy helyi lakost a főnökük közelébe az utcán, de náci tiszti e
ruhában Nyikolaj könnyűszerrel odaléphetne hozzá. A küldetés legelső
vezése óta egyre fogósabb a feladat, ismerte el Kucin.

– Kubét már nem szokták látni séta közben. Zárt autóban utazik, és
lanul és csak rövid időre bukkan fel az irodájában. Az az igazság, hogy
okosodott. De attól még likvidálni kell![6]

A németek még a háború elején elfoglalták Minszket, miután a helyi s
vezetés elmenekült. A város új urai azonnal kiszemelték a nagy léleks
zsidó közösséget, akikkel kegyetlenkedni lehetett; a minszki gettóba z
százezer zsidó zöme nem érte meg a háború végét. A lakosság fennm
része számára az élet könyörtelen szerencsejátékká vált. A *Minsker Ze*
a német megszállók új lapja arra figyelmeztetett, hogy minden egye
botázsakcióért ötven embert véletlenszerűen kiválasztanak és agyonlő
A szovjetbarát földalatti mozgalom iránti rokonszenv legcsekélyebb gy
végzetesnek bizonyulhatott. A megszálló erők városszerte akasztófáka
tottak fel, és sokszor hetekig hagyták lógni a holttesteket, amiken tábl
lezték, hogy a német uralom ellenségeiről van szó.

Az ötvenhárom éves Kube, akit Hitler Belarusz birodalmi főkomisszárjává nevezett ki, szeptember elején érkezett Minszkbe. Kube 1927 óta tagja a pártnak, buzgó ideológus, aki szabadidejében német népi színdarabokat írt. Nem riadt vissza az erőszak alkalmazásától, de ügyes adminisztrátor volt, és frusztrálta az SS-egységek kontraproduktív kegyetlensége. Úgy vélte, ezzel sok helybéli lakos jóindulatát elvesztették, pedig néhányan kezdetben még akár üdvözlendő alternatívát is láttak a nácikban a szovjeturalommal szemben. Miután világossá vált, hogy új uraik még a szovjeteknél is barbárabbak, a suttogva terjedő toborzási felhívások a partizánhálózatok növekedéséhez vezettek. Főleg spontán módon szerveződtek, de az NKVD gyorsan megpróbálta átvenni a mozgalom irányítását, bázisokat hoztak létre a lakott területek körüli erdőkben, és kódolt üzenetekkel futárokat szalasztottak a városokba.

Mire Nyikolaj és Karl elindultak Minszkbe, több más partizáncsoport is közeledett a város felé, és mind Kubét akarták kiiktatni. Júniusban, a megszállás második évfordulóján az egyik ilyen csoport bombát rejtett el a minszki színházban. Kubét akarták megölni egy délutáni ünnepségen, ahol a Hitlerjugend belaruszi tagozatának megalakulását készült bejelenteni, de a bomba csak az esti előadáson robbant fel, amikorra már nem voltak németek az épületben.[8]

Ahogy a nácikra egyre nagyobb veszélyt jelentettek a partizánok, a megtorlások egyre véresebbé váltak. 1943 nyarán az SS elindította a Cottbus hadműveletet, és a szovjetszimpatizánsok kíméletlen hajszája során több ezer embert kivégeztek.[9] Ebben a közegben minden helybéli gyanakvást keltett, így Nyikolaj és Karl német egyenruhája még többet ért. Két hetet töltöttek a partizántáborban, ahol kiképezték és eligazították őket, majd egy kísérettel hosszú gyalogútra indultak mocsarakon és erdőkön keresztül, hogy elérjenek egy álmatag faluba. Innen már magukra voltak utalva. Egy Minszk külvárosában lévő fedett lakásba kellett menniük, amelynek a címét előre megjegyezték. Ott kellett találkozniuk Maruszjával, egy fiatal nővel, akit Kucin egy a táborhoz közeli faluban szervezett be. Egyik minszki barátnője még a háború elején elmenekült a városból, és otthagyta neki az otthona kulcsát. Maruszja a hidegvérének köszönhetően könnyed kokettálással jutott át az ellenőrzőpontokon, így kedvére utazhatott be a városba és ki a városból, futárként és összekötőként működött a partizántábor és a városon belül működő ügynökök között. Egy nappal azelőtt, hogy Karl és Nyikolaj útnak indult, a nő a fedett lakáshoz

ment, mert azt az utasítást kapta, hogy ott várjon két német egyenruhát viselő szovjet ügynököt.

Karl és Nyikolaj kigyalogoltak a faluból egy országútra, ahol leintettek egy arra haladó német katonai teherautót. Ahogy megállapodtak, Karl beszélt, és miután kiderítette, hogy a teherautó Minszkbe tart, kérte, hogy vigyék el őket. A sofőr mellett ülő katona meglátta Nyikolaj hadnagyi rangjelzését, és kipattant, hogy átadja a helyét, de az illegális ügynök ragaszkodott hozzá, hogy hátul üljön, mert ott kevésbé lesz rosszul a zötykölődéstől. Minél kevesebbet akart társalogni. Nyikolaj és Karl csendben ültek a Minszk felé közeledő teherautó hátsó ülésén. A város szélén egy őrposztról horogkeresztes zászló lengett. Nyikolajban tudatosult, hogy mélyen ellenséges területen van, ahonnan nincs kiút, ha a legcsekélyebb hibát is elköveti.

Minszk központjába érve Karl és Nyikolaj leugrottak a teherautóról, és gyalog mentek tovább. A helyiek nem néztek a szemükbe, amikor elsiettek mellettük, a német egyenruha megfélemlítette őket. Időnként német katonák kisebb csoportjai tisztelegtek az elhaladó tisztnek. Nyikolaj minden egyes lépéssel egyre magabiztosabban mozgott az álruhájában. Végül megtalálták a megbeszélt címet, és bekopogtak az ajtón. A fiatal Maruszja kiszaladt, és átölelte Nyikolajt.

– Ottó, drágám! – kiáltotta vidáman, és betessékelte a két férfit a házba.

Maruszja révén Nyikolaj és Karl több helybélivel is megismerkedett, akik segítettek a partizánoknak. Sokan gyanakvással tekintettek a két náci egyenruhás férfira, de Maruszja kezeskedett értük. Nem volt más választásuk, mint megbízni új ismerőseikben, de ha csak az egyikük is a Gestapo besúgója volt, az a küldetésük és az életük végét jelentette volna. Az egyik nő felkínált egy üres lakást a párosnak, és a barátai civil ruhát hoztak nekik: Karlnak egy világosbarna öltönyt, Nyikolajnak pedig egy szürke hajszálcsíkosat, amiben szerinte úgy festett, mintha egy gestapós hivatalnokot egy feketepiaci devizaspekulánssal kereszteztek volna. A civil ruhák kisebb feltűnést keltenek, amikor ki-be mászkálnak a lakásból. Nyikolaj és Karl a partizánok több más fedett lakásához – *konszkvartyira* – is kapott kulcsot a városban, hogy raktárként és rejtekhelyként használják őket.

A két illegális ügynök már éppen kezdett otthonosan mozogni Minszkben új személyazonosságával, amikor elterjedt a hír, hogy agyonlőttek egy német egyenruhát viselő partizánt. Karl és Nyikolaj minden sarkon elkezdtek hátrafelé pillantgatni, érezték az elhaladó tisztek rájuk szegeződő tekintetét, és

meg voltak győződve, hogy hamarosan lebuknak. Úgy döntöttek, a legjobban úgy tudják lecsillapítani az idegeiket, ha végletesen felvállalják hamis személyazonosságukat, és célba vették a kaszinót, amit a németek egy volt gyári menzán nyitottak meg. A náci tisztek ott gyülekeztek, hogy igyanak, szerencsejátékot játsszanak és énekeljenek. Nyikolaj és Karl alászálltak egy füstös terembe, és a korsó sörükkel leültek az egyik asztalhoz. Karl szóba elegyedett egy kölni tizedessel, Nyikolaj pedig játszotta a hallgatag felettesét. A műsort egy bohócruhás férfi szolgáltatta, aki Nyikolaj számára érthetetlen affektálással vicceket kiabált, harsány nevetést váltva ki az összegyűlt németekből. A bohóc később egy pattogó dallamot kezdett püfölni a zongorán; néhány versszak után Nyikolaj ráérzett a szövegre, és vele énekelt. Lassan alkalmazkodott a szerephez. Ahogy az alkohol felmelegítette belülről, és szétnézett a hozzá hasonló egyenruhás férfiak között, már nem érezte úgy, hogy egy hajszál választja el a lebukástól. Otto Wittgenstein hadnagy csak egy náci tiszt volt a sok közül, aki egy nehéz munkanap után a kaszinóban eresztette ki a gőzt.

Miután Nyikolaj és Karl beleszokott az életbe a megszállt Minszkben, fel kellett keresniük azokat a személyeket, akik segítségükre lehettek küldetésük teljesítésében. Megkeresték Jelena Mazanikot, a város központjában álló Kube-villa házvezetőnőjét. Kube színésznő feleségével, Anitával élt ott, akinek azután kezdett udvarolni, hogy a nő játszott az egyik színdarabjában. Velük voltak a gyerekeik is. Jelena a háború kitörése előtt egy kormányzati büfében dolgozott, és informálisan az NKVD-nek is készített jelentéseket. A férje az NKVD-nél volt sofőr, és amint kitört a háború, elmenekült, Jelena pedig Minszkben rekedt. A nő abban a tiszti kaszinóban talált munkát, amit Nyikolaj és Karl is látogatott, először takarított, majd felszolgált. Mielőtt Kube félténi kezdte volna az életét, gyakran megfordult a kaszinóban, hogy a csinos női személyzetet a múltjukról és politikai nézeteikről faggassa. A nőknek, akik a leginkább kedvére voltak, felkínálta, hogy dolgozzanak a villájában házvezetőnőként.[10]

Jelena huszonhét évesen már túl idős volt ahhoz, hogy felkeltse Kube érdeklődését, de a nőnek szívélyes viszonya alakult ki Karl Wildensteinnel, egy náci tiszttel, aki Kube jobbkezeként szolgált, és Wildenstein megkedvelte őt. Szobalányként alkalmazta az újonnan épült kormányzói kúria második emeletén lévő kis lakrészében. Moszkvában később a kihallgatói többször is megkérdezték Jelenát, hogy volt-e szexuális viszonya Wildensteinnel. A nő beismerte,

hogy kapott a férfitól pénzt és vodkát, és flörtöltek, de kitartott amellett, hogy ennél több soha nem történt.

Egy futár Kucin partizántáborából eljuttatta Nyikolajnak az információt, hogy Jelena férje él és virul, és az NKVD-nél sofőr valahol Szibéria mélyén. Az NKVD sejtette, hogy Jelena feltehetően nem meggyőződéses náci, csak próbál a lehető legjobban talpon maradni az aktuális rendszerben. Így aztán talán lehet rá hatni nyomásgyakorlással. Nyikolaj az egyik megbízottjával megsúgatta Jelenának, hogy érkezett egy férfi Moszkvából, aki információval rendelkezik a férjéről, és rávette egy találkozóra. Amikor Jelena megérkezett, Nyikolaj átadta neki a férje üdvözletét, és megesküdött, hogy „él, és jó egészségnek örvend". Ezután Nyikolaj elmondta neki, hogy fontos küldetéssel érkezett Minszkbe, és szüksége lenne Jelena segítségére, számítva a szovjet haza iránti szeretetére, és komoran célozgatva, hogy ideje lenne megmutatnia, melyik oldalon áll.

– A hazánk még mindig bízik magában. De mindennek van határa. Hosszú ideje nem hajlandó szembenézni az igazsággal. Most kénytelen lesz – mondta Nyikolaj. – Nem fenyegetem, csupán emlékeztetem bizonyos szerencsétlen körülményekre – tette hozzá. Miután többször is elmondta a magáét, elhallgatott, mert látta, hogy Jelena ujjai az asztal szélét markolják, és az arcából kiszökött minden szín.

– Nem kell most rögtön válaszolnia – mondta Nyikolaj. – Főleg azért, mert a maga helyzetében csak egy válasz lehetséges. Másikat nem fogadunk el. – Ezzel távozott.

Jelena nem a német főnökei iránti lojalitása miatt vonakodott azonnal igent mondani. Ami azt illeti, felkereste már őt egy másik csoport, amelynek Kube volt a célkeresztjében. Minszkben azon kevesek közé tartozott, akik személyesen megközelíthették a birodalmi főkomisszárt, így nagy keresletnek örvendett. A másik csoport egy fiola mérget adott át neki, azt remélve, hogy bele tudja keverni a náci ételébe. Az volt a gond, hogy Kube gyerekei általában korábban ettek este, vagyis, ha Jelena napközben megmérgezi a levest, akkor az még azelőtt kiderül, hogy Kube és a felesége asztalhoz ülnek. A tervet végül elvetették. Most egy náci egyenruhás idegen férfi bukkant fel, és Jelenát óvatosságra intette a viselkedése. Félt, hogy Nyikolaj esetleg a Gestapo ügynöke, akit azért küldtek, hogy próbára tegye. Idegei kisimultak, amikor egy szakács barátja, aki korábban hajlandóságot mutatott, hogy csatlakozzon az ellenálláshoz, Nyikolaj kapcsolattartójának a kérésére jótállt a férfiért.

Egy héttel később Nyikolaj újra találkozott Jelenával, talpig német egyenruhában, és egy élénk rózsaszínű csomagot hozott a hóna alatt, úgy becsomagolva, mint amit az ember a kedvesének szán. Két kis mágneses bomba volt benne, ceruza méretű gyújtószerkezettel és nyomtatott használati utasítással. Jelena óvakodva fogadta Nyikolajt, egy hokedlin ült összekulcsolt kézzel, és várta, hogy a férfi elmondja, amit akar. Nyikolaj felfedte, miért utazott Minszkbe. – Ritka lehetőség van most a kezében, hogy elősegítse egy olyan küldetés sikerét, amelyről meg fognak emlékezni, amikor megírják a háború történetét – mondta neki. A nő tiltakozott, azt mondta, nem fog belekeveredni ilyen ostobaságba, de meghallgatta Nyikolajt. A férfi azt mondta neki, hogy két lehetősége van: Elláthatja őt pontos információkkal Kube mozgását illetően, és segíthet neki és a többieknek bejutni Kube villájának a kertjébe, ahonnan lesből gránáttal rátámadnának. Volt egy második terv is.

– Van egy kis szerkezet, egy úgynevezett mágneses bomba. Egy apró, cseppet sem feltűnő doboz, ami minden vasból készült tárgyhoz, akár a főkomiszszár ágyának rugóihoz is makacsul hozzátapad – mondta. Elmagyarázta, hogyan lehet a kis gyújtószerkezetet úgy beállítani, hogy a bomba egy adott időpontban robbanjon fel.

– Nem is tudom, elvtárs – felelte Jelena, és Nyikolaj ebből az utolsó szóból már biztosan tudta, hogy a nő rászánta magát. Elbúcsúzott tőle, és otthagyta neki a bombát az ajándékcsomagolásban.[11]

Szeptember 21-én Jelena fél hétkor kelt fel. Miután körbejárta a lakását, és fejben újra és újra végigvett minden eshetőséget, a bombát a táskájába tette, és elindult dolgozni. Magával vitte a felhasználatlan mérget is, elhatározta, hogy lenyeli, ha elfogják. Amikor megérkezett a kúriába, felment az emeletre. Csak a második emeleten tartózkodhatott, ott volt Wildenstein lakrésze, valamint Kube irodája és vendégszobái. Kube hálószobájába és az első emeleti étkezőbe szigorúan tilos volt belépnie.

Jelena elkezdte kitakarítani Kube szobáit, kiürítette a hamutartókat és kivitte az előző éjszakáról ottmaradt whiskys poharakat. Wildenstein és Kube is indult valahova. Jelena biccentéssel köszönt Anitának, mondta neki, hogy fáj a foga, és engedélyt kért, hogy később a nap folyamán elmehessen a fogorvoshoz, ha rosszabbodna. Röviddel ezután Anita elment elintézni néhány dolgot, és magával vitte az egyik szolgálót. Így csak Jelena és egy másik fiatal cseléd, Janina maradt a házban. Jelena tudta, hogy Janinának van egy titkos német szeretője, így magához intette, és odasúgta neki, hogy üres a ház, nyugodtan

osonjon fel a második emeletre, és hívja fel a férfit telefonon Kube irodájából. A lány örömmel fogadta az ajánlatot, és felszökellt a lépcsőn.

Jelena felkapta a táskáját és egy gyereknadrágot, és felsurrant az első emeletre. Ha elkapják, azt fogja mondani, hogy cérnát keres a nadrág megvarrásához. A szívverése olyan hangosan dübörgött a fülében, mint egy dob. Kivette a bombát a táskájából, lefeküdt a földre az ágy mellé, és a bombát a matrac alá rögzítette. A gyújtószerkezetet tizenöt órára tekerte, hogy a bomba az éjszaka közepén robbanjon fel. Ezután leült az ágyra, és óvatosan rugózott egyet, hogy megbizonyosodjon, a bomba nem esik le. Idegtépő pillanat volt, de a szerkezet a helyén maradt. Jelena felkapta a táskáját és a nadrágot, kiszaladt a szobából, és amikor meglátta a közeledő Janinát, szólt neki, hogy egyre jobban fáj a foga, és azonnal elmegy a fogorvoshoz.

Amikor Jelena hazaért, megragadta a húgát, Valját, és elszaladtak a megbeszélt találkozóhelyre, ahol várta őket egy sofőr, akinek volt engedélye elhagyni Minszket. A két nővér beugrott a teherautó rakterébe, és fél órán át zötykölődtek, mígnem a teherautó megállt Minszktől úgy húsz kilométerre. Kiugrottak, és az erdőn át eljutottak egy partizántáborig. Hajnalban, amikor Kube mélyen aludt az ágyában a feleségével, Jelena és a húga pedig idegesen mászkált fel-alá a táborban, a bomba a terv szerint felrobbant. Kube azonnal meghalt; a felesége csodával határos módon túlélte a robbanást.

Karlt és Nyikolajt kora reggel ébresztette annak a szakácsnak a fia, aki jótállt értük Jelenánál. Lángvörös arccal adrenalintól fűtött mondatokat hadart. Kube meghalt, álmában ripityára robbantották, mondta. Az SS vadászik az elkövetőkre, a városból minden kifelé vezető utat lezártak. Karl és Nyikolaj gyorsan egyenruhát öltöttek, elhagyták a lakást, és leintettek egy SS-esekkel tömött teherautót, amely a Minszktől délre fekvő Trosztenyecben lévő koncentrációs táborba tartott. A teherautó átsuhant a hadseregen és a város szélén az SS ellenőrzőpontjain, és amikor egy útelágazáshoz ért, Karl és Nyikolaj kiugrott. Miután a jármű eltűnt a messzeségben, lejöttek az útról, és átbotorkáltak az erdőn. Aznap éjjel összefutottak egy partizánosztaggal, amit a bázisról küldtek ki a keresésükre. Kibújtak a náci egyenruhájukból, és várták a hírt, hogy mikor küldenek értük egy repülőgépet, ami visszaviszi őket a szovjet front túloldalára, miután egyértelműen sikeresen teljesítették a küldetésüket.

Szudoplatov későbbi becslése szerint a Szovjetunió a háborús évek alatt tizenötezer ügynököt küldött át a fronton túlra, együttesen nyolcvanhét magas rangú nácit tettek el láb alól. Az ügynökök közül sokan németnek álcázták

magukat. Nyikolaj Kuznyecov, aki Paul Siebert főhadnagynak adta ki magát, és legalább hat náci tisztviselőt ölt meg, mielőtt elfogták és kivégezték, később az egyik legünnepeltebb szovjet háborús hős lett. A Kube elleni merénylet volt talán a leglátványosabb mind közül, olyannyira, hogy az SS-en és a Gestapón belül azt pletykálták, hogy egy riválisnáci frakció keze lehetett benne a vezetésen belül.

A szovjeteket fellelkesítette a diadal. „Két éven át veszett farkasok gyötörték hazánkat", írta Ilja Ehrenburg a gyilkosság után egy újságcikkben. „Most megkezdődött a hajsza. A farkasokat mindenütt levadásszák."[12]

9.
Korai beszivárgások

Indul a hidegháború

A háborúban huszonhétmillió szovjet állampolgár vesztette életét. Az ország háború előtti vagyonának egyharmada megsemmisült, többek között harminckétezer gyár és negyvenezer kilométernyi vasútvonal.[1] Az 1945. májusi örömteli ünneplést pusztító éhínség követte az ország nagy részén. Ráébredtek, micsoda hatalmas erőfeszítésre lesz szükség az újjáépítéshez.

Sztálinnak ugyanakkor némi örömre is adott okot a geopolitikai helyzet. A győzelem minden maradék kétséget eloszlatott a bolsevik forradalom tartósságával kapcsolatban. Lehetett szeretni vagy utálni a Szovjetuniót, de mindenki elfogadta a kialakulóban lévő világrend kulcsfontosságú részeként, és állandó helyet kapott a hamarosan megalakuló Egyesült Nemzetek Szervezetének Biztonsági Tanácsában. 1945 végére már csak Sztálin volt hivatalban a háborús vezetők közül, miután Roosevelt meghalt, Churchill pedig meglepő módon kikapott a választásokon.

Sztálin azért is tudott kialkudni a Szovjetunió számára kedvező feltételeket a háború utáni rendezés során , mert kíméletlenül kémkedett a szövetséges országokban. Nagy-Britanniából a cambridge-i ötök továbbra is elképesztő tempóban látták el Moszkvát titkos információkkal: Donald Maclean több száz iratot küldött a külügyminisztériumból, Anthony Blunt pedig több mint ezerhétszáz iratot lopott el az MI5-től a háború alatt.[2] Kim Philby került az MI6 új osztályának az élére, amit a szovjet kémkedés elhárítására hoztak létre, és az első perctől kezdve keresztbe tett az erőfeszítéseknek.

Moszkva az Egyesült Államokban is figyelemre méltó ügynökhálózatot tartott fenn. A háború elején a Központ visszaküldte Iszhak Ahmerovot New Yorkba, mert rájöttek, mennyire abszurd a legjobb amerikai kapcsolatokkal rendelkező illegális ügynököt a Lubjankában tartani gyakornoki szerepkörben. Egy kalap- és szőrmeboltot használt elsődleges bázisként a nyugati 57. utcában. A szovjetek szerepvállalása a hitleri haderő legyőzésében ismét pozitív

fényben tüntette fel az országot, és Iszhak visszaédesgetett néhány elhidegült informátort az oldalukra. Újra felvette a kapcsolatot Gerald Graze-zel és Laurence Duggannal a külügyminisztériumban, és megkezdte Nathan Silvermaster, egy odesszai születésű tisztviselő beszervezését a pénzügyminisztériumban. Éttermekben vagy a Leon and Eddie'sben, a nyugati 52. utcán lévő zűrös éjszakai szórakozóhelyen találkoztak, ahol Silvermaster átadta az amerikai kormányban dolgozó kommunista szimpatizánsoktól származó információkat. Silvermaster szentül hitte, hogy egy igazi amerikaival van dolga, vagyis Iszhak sokat fejlődött abban, hogy született New York-inak adja ki magát, amióta Hede Massing „moszkovita gépnek" nevezte.[3]

1943 márciusában az amerikaiak megnyitottak egy szigorúan titkos létesítményt az új-mexikói Los Alamosban, ahol tudósok egy nukleáris fegyver kifejlesztésén dolgoztak. Az NKVD egy hónapon belül értesült az úgynevezett Manhattan projektről. Kisvártatva már egy kiépült informátorhálózat látta el Moszkvát műszaki és tudományos információkkal, amelyeket a szovjetek aztán saját atomprogramjukhoz használtak fel. Iszhak nem volt közvetlen kapcsolattartója ezeknek az informátoroknak, de az információ nagy része rajta keresztül áramlott: csak 1945-ben közel kétezer tekercs mikrofilmet küldött Moszkvába.[4]

Miközben Sztálinnak nyakra-főre jelentettek a hírszerzők Nagy-Britanniából és Amerikából, sem Londonnak, sem Washingtonnak egyetlen ügynöke sem volt a moszkvai hatalmi központ közelében. Ebből következett, hogy a „Nagy Hármas" teheráni, jaltai és potsdami értekezletein, ahol a háború utáni Európa sorsáról döntöttek, Sztálin sokkal tájékozottabb volt állítólagos szövetségeseit illetően, mint fordítva. Amikor az új amerikai elnök, Harry Truman Potsdamban azzal a hírrel próbálta lenyűgözni Sztálint, hogy az amerikaiak „egy új, szokatlanul pusztító erejű fegyverre" tettek szert, nem értette, hogy Sztálint miért nem rázza meg jobban a közlendője. Sztálin valójában sokkal korábban értesült a bombáról, mint Truman, akit csak az elnöki esküjének letétele után avattak be a titokba.

* * *

A háború idejére alakult szövetség gyorsan felbomlott. Churchill már 1946 márciusában beszélt a kontinensen leereszkedő „vasfüggönyről". Választások, manipuláció és kényszer ötvözésével Sztálin tett róla, hogy Európa keleti fele megbízhatóan kommunista irányítás alá kerüljön. Újabb elnyomó intézkedések sorozatát kezdeményezte, különösen az új területeken hűtlennek ítélt elemek ellen.

Németországot hivatalosan is felosztották, és a nyugati hatalmak létrehozták az Észak-atlanti Szerződés Szervezetét, a NATO-t, egy védelmi célú katonai szövetséget. Az Egyesült Államok elindította a Marshall-tervet, egy hatalmas gazdaságélénkítő programot az újjáéledő Európában, hogy a meggyengült gazdaságokat megtámogassa, nehogy az elszegényedett lakosság a szavazóurnáknál a kommunistákra adja le a voksát, például Görögországban és Olaszországban.

A lehetőség elméletileg adva volt az országoknak Európa keleti felében is, de Sztálin, feltételezve, hogy a pénz politikai lekötelezettséggel jár, megtiltotta Csehszlovákiának és Lengyelországnak a részvételt a programban.

A Truman-kormányzat 1947-ben létrehozta a CIA-t, az amerikai külpolitika új, fontos szervét. A CIA-t a háború alatt létező Stratégiai Szolgálatok Hivatalához, Amerika első, kifejezetten külföldi hírszerző ügynökségéhez hasonlóan nemcsak hírszerzésre, hanem titkos műveletek tervezésére és végrehajtására is szánták. Egy évvel később egy szigorúan titkos irányelvben ismertették a bevethető módszereket, mint „propaganda, gazdasági hadviselés, a megelőzést célzó akciók, például szabotázs ... ellenséges államok elleni felforgatás, ideértve a földalatti ellenálló mozgalmaknak nyújtott segítséget ... és a szabad világ veszélyeztetett országaiban a helyi antikommunista elemek támogatása".[5] A gyakorlatban ez az amerikai életmódot árnyalt módon népszerűsítő művészeti kiállítások és irodalmi vállalkozások finanszírozásától az 1948-as olasz választásokba való titkos beavatkozásig terjedt. A CIA pénzt juttatott a kommunisták ellenfeleinek, és a konzervatív koalíció így győzedelmeskedni tudott. A CIA elkezdte továbbá az újdonsült kommunista országok száműzöttjeit kiképezni gerillaharcosokká, majd visszaküldték őket a hazájukba, hogy elvessék a békétlenség magját.

A kommunista és a kapitalista világ közötti szembenállás sorsdöntő pillanata 1949. augusztus 29-én következett be, nem sokkal hajnalhasadás után. A kazah sztyeppék egy félreeső részén egy hatalmas fehér tűzgömb tűnt fel a látóhatáron, ami az ég felé emelkedve narancssárgává, majd vörössé változott, egy gomba alakú törmelékfelhővel a nyomában. A lökéshullámok egy lavina dübörgésével érkeztek meg a tíz kilométerre lévő megfigyelőbunkerhez, miközben a szovjet tudósok és politikai megfigyelőik egymást ölelgették nagy boldogan. Négy évvel Hirosima és Nagaszaki után a szovjetek letörték az amerikaiak nukleáris monopóliumát. Az áttörést zseniális tudományos elmék,

a Gulag munkájának gyümölcsei és – a legnagyobb mértékben – az amerikai programból ellopott információk tették lehetővé. 1950 végére az Egyesült Államok több mint háromszáz működőképes atombombával büszkélkedhetett, míg a Szovjetunió csak öttel. De a hidegháború alapját képező elv, miszerint az egyik fél csak a világ lakosságának megtizedelését kockáztatva tud támadást indítani a másik fél ellen, már így is működött.[6]

Amerikában egyre jobban féltek a kommunizmustól mint lehetséges felforgató ideológiától. 1945 végén Elizabeth Bentley, a szovjet hírszerzés egyik futárja, akinek Iszhak Ahmerov volt az összekötője, elment az FBI-hoz, és feljelentett több tucat embert, köztük vezető kormánytisztviselőket is, azzal vádolva őket, hogy információkat szolgáltattak ki Moszkvának. Jóllehet Iszhak igazi nevét és címét nem tudta, a Központ biztonsági okokból kötelességének érezte visszahívni a férfit Moszkvába. Bentley bizonyítékai még inkább meggyőzték az FBI igazgatóját, J. Edgar Hoovert, hogy a kommunizmus egzisztenciális fenyegetést jelent az országra nézve. „A kommunizmus valójában nem politikai párt, hanem életforma, egy rosszindulatú és gonosz életforma. Egy betegséghez hasonló állapotra vall, járványként terjed, és mint a járvány esetében, karanténra van szükség, hogy megakadályozzuk a nemzet megfertőzését", mondta a Kongresszusnak 1947 márciusában.

Hoover nyomására Truman elnök aláírta a Lojalitás és Nemzetbiztonság Programot létrehozó elnöki rendeletet. Ez megteremtette a jogi alapot az FBI számára, hogy több mint kétmillió kormányzati alkalmazottat átvilágítson, és közülük több mint négyezernek a magánéletét és politikai meggyőződését mélyrehatóbb vizsgálatoknak vesse alá. A feltételezett szovjet fenyegetés elleni állandó harc Hoover egészségtelen rögeszméjévé vált: egy alkalommal azt állította, hogy a Szovjetunióban gyerekek millióit képezik ki ejtőernyősnek, és tervben van egy „nagyszabású támadás, kis bombákat szállító öngyilkos légideszantosokkal".[7] Antikommunista küldetését hamarosan Joseph McCarthy szenátor is felkarolta, és eltökélte, hogy az amerikai élet minden területéről kiűzi a „vörösöket".

Mindez nagyrészt paranoiás képzelgésen alapult, de a szovjet kémek eddig kétségtelenül viszonylag könnyedén tevékenykedtek Amerikában. A vörös riadalom készült pontot tenni ennek a végére. Az FBI a háborús évek alatt jelentősen kibővült, 1941 és 1945 között 2280-ról 15 000-re nőtt az alkalmazottainak száma.[8] A háború vége felé Julius Rosenberg, a kommunizmussal szimpatizáló mérnök a hadsereg kötelékében több mint ötvenszer találkozhatott szovjet összekötőjével, Alekszandr Fekliszovval, aki diplomáciai fedésben

New Yorkban dolgozott. Éttermekben beszélgettek, vagy sötét mozitermekben egyeztették dokumentumok átadását. Rosenberget 1950-ben letartóztatták, és 1953-ban feleségével, Ethellel együtt villamosszékbe küldték; ekkor már elképzelhetetlen volt, hogy egy szovjet legális ügynök könnyedén besétáljon egy étterembe, és találkozzon egy olyan fontos informátorral, mint Rosenberg. Minden szovjet hírszerző tiszt tudta, hogy amint kilép a követség épületéből, körültekintően meg fogják figyelni.[9]

Ezt ellensúlyozandó a Központ kidolgozott egy tervet, hogy létrehozza az illegális ügynökök új hálózatát Nyugaton. A Központ a terv három előnyével számolt. Először is, az illegális ügynökök szabadon mozoghattak, nem kellett tartaniuk a megfigyeléstől, amivel a diplomáciai fedésben dolgozó kémek keltek és feküdtek. Másodszor, használhattak „hamis zászlót" munka közben, megtévesztve nem balos célpontokat, hogy más ország vagy ügy érdekében tevékenykednek. Végezetül, ha a hidegháború egyszer annyira kiéleződik, hogy megszakadnak a diplomáciai kapcsolatok, és a szovjet nagykövetséget bezárják, az illegális ügynökök az országban maradhatnak bevetésre készen.

De hol keressék ezeket az új kémeket? 1946-ra a Szovjetuniónak mindössze huszonnégy illegális ügynöke maradt, akik tizenkét országban szolgáltak, és sokan közülük már nem voltak aktívak. Iszhak visszahívásával az Egyesült Államokban egyáltalán nem maradt illegális ügynök. Ennek orvoslására 1947-ben a Lubjankában külön osztályt hoztak létre, hogy kiválasszanak és kiképezzenek új káderekt, valamint iratokkal lássák el őket. Ezt az osztályt Alekszandr Korotkov vezette, aki annak idején Berlinben dolgozott, és a támadás előestéjén figyelmeztetéseket küldött Hitler terveiről. Korotkov 1949-re negyvenkilenc új illegális ügynököt toborzott. A Központ fokozatosan elkezdte őket külföldre küldeni.[10] Korotkov megértette, hogy az új hidegháborús helyzet új taktikát igényel; az illegális ügynökök már nem tudtak úgy működni Nyugaton, mint Iszhak a háború előtti években. Ebben az új korban egy Michael Green néven bemutatkozó férfi, aki lágyított szláv mássalhangzókkal tűzdeli meg beszédét, és találkozókat szervez amerikai kormányzati alkalmazottakkal, valószínűleg nagyon gyorsan felhívja magára az FBI figyelmét. Egy új illegális ügynöknek atombiztos fedősztorival kellett rendelkeznie, és alapos kiképzésben kellett részesülnie, ha ki akarta játszani a fokozott éberséget.

1950 márciusában egy Ivan Kovalik nevű férfi egy New Yorkba tartó gőzösön elhagyta a lengyelországi Gdynia kikötőjét. Valódi neve Valerij Makajev volt, és az első illegális ügynökök között volt, akiket a háború után küldtek

az Egyesült Államokba. A Központ hét hónapon át teljes munkaidőben képezte Makajevet, hogy ki tudja magát adni az ukrán származású, Chicagóban született Kovaliknak. Az igazi Kovalik gyerekkorában emigrált, és először Lengyelországban, majd a Szovjetunióban telepedett le, ahol az illegális ügynökök osztálya megszerezte lejárt amerikai útlevelét, és a fényképét lecserélte Makajevére. A varsói amerikai nagykövetség korrupt hivatalnoka segítségével Makajev meghosszabbíttatta Kovalik régi amerikai útlevelét. Hosszú órákon át tanult angolul és lengyelül, és találkozgatott Iszhakkal, hogy az amerikai életről beszélgessenek. A nyelveket könnyen elsajátította, bár az oktatóinak bevallotta, fél, hogy álmában esetleg oroszul beszél, és leleplezi magát.

A Központ azt tervezte, hogy Makajev majd egy „illegális rezidenciát" vezet, ahol két további szovjet illegális ügynök is dolgozik, az egyik osztráknak, a másik finnek adja ki magát. A szovjet nagykövetségen működő legális rezidenciával párhuzamos hálózatot kellett létrehozniuk. A Központ a jövőben további illegális rezidenciák felállítását tervezte az Egyesült Államokban. Mindegyik közvetlenül Moszkvából kapta volna a parancsokat, és a nagyobb operatív biztonság érdekében egyik sem tudott volna a másikról.

A Központ 25 000 dollárt adott Makajevnek készpénzben, ami akkoriban óriási összegnek számított, és megbízta az első nagyobb feladatával: legyen Kim Philbynek, Moszkva ekkor már egyik legértékesebb ügynökének tartótisztje.[11] Philby 1949-ben az MI6 összekötő hivatalának vezetőjeként került Washingtonba, így teljes rálátása volt az Egyesült Államok terveire, hogy antikommunista csoportokat készítsen fel a keleti blokk országaiba való beszivárgásra. A szovjetek a Philbytől származó információkkal felfegyverkezve minden ilyen küldetést meg tudtak hiúsítani. Philby minden személyes kapcsolatot megszakított a szovjet diplomatákkal, mert attól tartott, hogy felhívja magára az FBI figyelmét. Barátján, Guy Burgessen keresztül juttatta el az információkat Moszkvába, aki szintén szovjet ügynök volt, de nem számított a legmegbízhatóbb futárnak, mert sokszor a sárga földig leitta magát. Makajev dolga volt helyreállítani a közvetlen kapcsolatot úgy, hogy Philbynek ne kelljen találkoznia senkivel, akinek ismertek voltak a szovjet vagy kommunista kapcsolatai.

Miután Makajev megérkezett Amerikába, sutba dobta a kiképzésen kapott utasításokat. Tehetséges zenészként elhelyezkedett a New York-i Egyetemen, zeneszerzést tanított. Megismerkedett egy lengyel balerinával, akibe beleszeretett, és jobban lekötötte az udvarlás, mint a kapcsolattartás a hozzá rendelt ügynökökkel. Az operatív célokra szánt pénzösszegek nagy részét pazar

ajándékokra költötte szíve választottja számára. A hidegháborús kémkedés új feltételeiből következett, hogy az illegális ügynököknek semmilyen kapcsolatuk nem volt a szovjet nagykövetséggel, így a Központ nem tudhatta, hogy Makajev letért a pályáról.

Philby, aki páratlan módon belelátott a CIA és az FBI titkaiba, 1951 tavaszán rájött, hogy az amerikaiak hamarosan leleplezik Donald Maclean külügyminisztériumi diplomatát, Philby régi barátját, mint szovjet kémet. Philby 1951 májusában szólt Burgessnek, hogy figyelmeztesse Macleant, mire a két férfi elmenekült Nagy-Britanniából, és a Szovjetunióban bukkant fel újra. Philby tudta, hogy elkerülhetetlenül ő is gyanúba keveredik: mindhárman együtt tanultak Cambridge-ben, és ő maga néhány héttel korábban vendégül látta Washingtonban a labilis Burgesst.

Itt kellett volna közbelépnie Philby új illegális tartótisztjének. Makajevnek kétezer dollárt kellett volna elhoznia egy New York-i rejtekhelyről, és átadni a készpénzt Philbynek. Ezek után, amikor Philby úgy érezte volna, hogy szorul a hurok, fogta volna a pénzt, hogy hamis papírokkal Mexikóba vagy a Karib térségbe utazzon, és onnan a szovjetek Moszkvába tudták volna menekíteni. Amikor azonban Makajevnek meg kellett volna szereznie a pénzt, nem találta a rejtekhelyet, és Philby pénz nélkül maradt. Philby talán eleve úgy döntött, hogy mindenképpen állja a sarat, de így nem is volt más választása. Egyre erősödött a gyanú, hogy ő a „harmadik ember" a Burgess–Meclean-kémhálózatban, és 1951 júniusában Londonba hívatták. Az elbocsátást megelőzendő felmondott az MI6-nél, és bár le nem tartóztatták, kormányzati titkokhoz többé nem fért hozzá.

Makajevet Moszkvába rendelték, ahol hűvösen fogadták, és megrovásban részesült a fegyelmezetlenségéért, valamint a működésre szánt pénzeszközök helytelen felhasználásáért. Egy beszámoló szerint nem sokkal később szívpanaszai lettek, és a műtőasztalon meghalt.[12]

Néhány hónappal Makajev hazahívása után, 1951. november elején a kanadai Halifaxban kikötött a *Nea Hellasz* nevű görög hajó, amely Marseille-ből indult. Az utasok között volt Jevgenyij Brik, egy frissen kiképzett illegális ügynök, akinél egy Ivan Hladysh névre kiállított kanadai útlevél és egy üreges érme volt, benne mikrofilmek jövőbeli találkozók helyszíneiről és időpontjairól. Két héttel később Brik a montreali botanikus kertben találkozott egy szovjet kémmel, aki diplomáciai fedésben dolgozott az ottawai nagykövetségen. Átadta a férfinak az útlevelét, és kapott egy új névre, David Soboloffra kiállított születési anyakönyvi kivonatot, valamint egy vaskos köteg kanadai dollárt.[13]

Brik indulás előtt kétéves képzésben részesült, főként a kémkedés fortélyaiból. Már eleve anyanyelvi szinten beszélt angolul, mivel több évig New Yorkban tanult, ahol az apja a szovjet kereskedelmi képviseletnek dolgozott. Moszkvában könnyes búcsút vett feleségétől, Antoninától, és megígérte, hogy hamarosan visszatér. Kiküldetésének első fázisában nem várták el tőle a kémkedést. Egyszerűen csak körbe kellett járnia azokat a kanadai városokat, ahol „Soboloff" elvileg lakott élete különböző szakaszaiban, meg kellett jegyeznie az épületeket és a részleteket, hogy később meggyőzően tudjon mesélni „ifjúságáról". A terv szerint kanadai útlevelet kellett szereznie, majd ürügyet találnia, hogy átköltözzön az Egyesült Államokba. A Központ által kitalált új stratégia volt az illegális ügynököket Kanadán vagy Latin-Amerikán keresztül küldeni az Egyesült Államokba, ezzel megkönnyítve az alkalmazkodás időszakát. Az ügynökök kevésbé ellenséges környezetben tökéletesíthették álcájukat, majd a megfelelő percben, amikor már bizonyították, hogy bírják a hamis személyazonossággal járó nyomást, beszivároghattak az Egyesült Államokba. Mindeközben a Központ rábízta Brikre öt kanadai ügynök irányítását, akiket a nagykövetségen dolgozó legális ügynökök szerveztek be.

Brik nehezen illeszkedett be Soboloffként, magányos volt, és nem érezte, hogy bírná a feszültséget. Amikor még küldetése elején ellátogatott Winnipegbe, ahol elvileg valamikor élt, az ágyban kötött ki Larissával, a panzió tulajdonosainak férjezett lányával. Néhány nappal később szerelmet vallott neki, és azt mondta, vele akarja leélni élete hátralévő részét. Larissa nyomorúságos házasságban élt egy kanadai katonatiszttel, és hálás volt a figyelemért. Lelkes udvarlója elbűvölő volt és vicces, és semmiből nem lehetett arra következtetni, hogy valójában szovjet állampolgár, akire Moszkvában vár a felesége. Néhány hónappal később engedett a férfi kérlelésének, és elhagyta a férjét.

Briken annyira eluralkodtak az érzelmek, hogy mindent bevallott Larisszának, a valódi kilétét és a küldetését is. A nő elképedt, és ragaszkodott hozzá, hogy a hatóságok előtt is ismételje meg a vallomását. Némi vita után Brik beleegyezett, mert mindenféleképpen sínre akarta tenni a kapcsolatát Larissával. A döntése katasztrofális eseménysort indított el. A kanadaiak meglátták a kiváló lehetőséget: kettős ügynökként foglalkoztatni egy szovjet illegális ügynököt. Rábeszélték Briket, hogy dolgozzon tovább a szovjet hírszerzésnek, ők meg szemmel tartják, és így kideríthetik, hogyan működik az illegális program. Azt is elintézték, hogy Larissát és a férjét Kanada messzi északi részére helyezzék át. Brik soha többé nem látta viszont a nőt. A kedélyállapota erősen

leromlott, és nagyon rákapott az italra, de beleegyezett, hogy a szokásos módon tartja tovább a kapcsolatot Moszkvával.

1955-ben elérkezett az idő, hogy Brik négy év terepmunka után Moszkvába látogasson, ahol találkozott a Központban a feletteseivel és a feleségével. A Lubjanka belsejéből származó információkra áhítozó kanadaiak könyörögtek neki, hogy utazzon haza, és megígérték, a visszatérése után majd végre megszakíthatja a kapcsolatát a szovjet hírszerzéssel, és új személyazonossággal letelepedhet Kanadában. A Rio de Janeirón, Párizson, Brüsszelen, Helsinkin és Leningrádon át vezető kanyargós út után Brik landolt Moszkvában. A kifutópályán a rá váró hírszerző tisztek letartóztatták, és a Lubjankába vitték, ahol hosszas kihallgatás után végül tizenöt év börtönre ítélték.[14] Kiderült, hogy egy eladósodott kanadai hírszerző tiszt felvette a kapcsolatot az ottawai szovjet nagykövetséggel, és készpénzért cserébe információkat ajánlott fel, többek között azt, hogy egy Kanadában illegálisan tevékenykedő ügynök átállt a másik oldalra.

Brik és Makajev vesztét nem a bravúros kémelhárító munka okozta, hanem az, hogy egyikük sem tudta kezelni a kettős élet feszültségét. Ezeket a kudarcokat aztán még sok hasonló követte. Egy idő után mindez elvezetett oda, hogy a Központ felülvizsgálta az illegális ügynökök megteremtésének és kiküldésének a módját, de csak fokozatosan ismerték fel, mennyi minden szorul változtatásra. Többek között azért, mert a kudarcok mellett volt egy bámulatos siker is, egy küldetés, amely mintha arról árulkodott volna, hogy a nagy formátumú, sziporkázó illegális ügynököknek még nem áldozott le teljesen.

10.
Signor Ambasciatore:

Megölni Titót

1953. április 27-ének reggelén Josip Broz Tito a belgrádi Fehér Palota egyik egyszerűen berendezett szobájában fogadta Teodoro Castro Costa Rica-i diplomatát. Tito a háború idején a jugoszláv kommunista partizánokat vezette, a háború után a kormány élére ült, és most ő gyakorolta a legfőbb hatalmat. Ő volt az elnök, a miniszterelnök, a hadsereg marsallja és az országban született gyerekek közül minden kilencediknek a keresztapja.[1] Ő okozta továbbá a legnagyobb fejfájást Sztálinnak a kommunista blokkban, mivel 1948-ban nyilvánosan szakított a szovjet vezérrel, és bejelentette, hogy Jugoszlávia a saját politikai útját fogja járni.

Tito számára a találkozás Castróval egy újabb apró lépés volt a cél felé, hogy új szövetségeket kössön szerte a világon, és megszilárdítsa Jugoszlávia státuszát Moszkvától független kommunista országként. A harmincas évei végén járó, elbűvölő diplomata mintha ösztönösen megértette volna Tito szorult helyzetét. Elmagyarázta a jugoszláv vezetőnek, hogy a közép-amerikai nemzetek a Moszkva által támogatott sztalinisták és a Washington által támogatott diktátorok harapófogójába kerültek. A boldog kivétel Costa Rica volt, mondta, ahol az 1948-as forradalom után igazi reformmozgalom alakult ki, és az ország keményen küzdött, hogy ne térjen le a semlegesség útjáról. Castro a diplomaták megnyerő hízelgését elővéve dicsérte Titót, mint a blokkokból nem kérő vezetők példaképét. Tito rendkívül népszerűvé vált Costa Ricában, sőt az egész régióban, mondta. Célzott a kereskedelem bőséges lehetőségeire is: Costa Rica eladhatná Belgrádnak a világ legjobb kávéját és kakaóját, cserébe pedig cementet és ipari gépeket vásárolhatna.

A társalgás angolul folyt; a tolmács időnként besegített egy-egy szóval Titónak, ha szüksége volt rá. Mindkét férfi pipát szívott, aminek a végébe függőlegesen cigaretta volt dugva, ez volt Tito jellegzetes dohányzási stílusa, és látogatója tiszteletből utánozta. Castro faggatta Titót, kérdezgette a Jugoszláviával kapcsolatos elképzeléseiről, és említette politikai kapcsolatait Rómában és a Vatikánban. Több viccet is mesélt az olaszok kárára. A jó hangulatú találkozó után Tito megjegyezte segédeinek, hogy a Costa Rica-i szimpatikus volt, de behízelgő modorával nyilván egy kedvező kereskedelmi megállapodást akart elérni az országa számára.[2]

Tito joggal sejtett hátsó szándékot Castro elbűvölő modora mögött, de annak semmi köze nem volt a kereskedelmi megállapodáshoz. A férfi, akivel Tito aznap reggel találkozott, igazi akkreditált Costa Rica-i diplomata volt, de valójában nem Teodoro Castrónak hívták, és még csak nem is járt Costa Ricában, jóllehet hosszasan tudott anekdotázni az állítólagos hazájáról. Az igazi neve Josif Grigulevics volt, ő volt az a szovjet illegális ügynök, aki „Felipének", a „francia zsidónak" adta ki magát, ő szervezte az első, sikertelen merényletkísérletet Trockij ellen Mexikóvárosban. Néhány hónappal a találkozó előtt Sztálin fontos feladattal bízta meg Grigulevicset: nem kereskedelmi megállapodást kellett aláírnia Titóval, hanem meg kellett ölnie.

Joszif meghökkentő életútja a kelet-európai forradalmártól a közép-amerikai nagykövetig a litvániai Trakaiban kezdődött, ott született 1913-ban, az anyja orosz volt, az apja karaita, azaz egy zsidó vallású kis népcsoporthoz tartozott. Apjától, Romualdtól örökölte csillogó barna szemét és sűrű, sötét haját, később ezeknek köszönhetően ment el latin-amerikainak. 1926-ban Romuald elhagyta a családját, hogy Argentínában kezdjen új életet, és a tizenéves Joszif erre úgy reagált, hogy Vilniusban belevetette magát a földalatti forradalmi mozgalomba, emiatt eltanácsolták az iskolából, és még börtönben is ült.

Miután kiszabadult a börtönből, a rendőrség még mindig a sarkában volt, így Varsóba, majd Párizsba menekült, ahol több lengyel forradalmárral megismerkedett, és valószínűleg a szovjet hírszerzéssel is itt került először kapcsolatba.[3] Innen Argentínába vitte az útja, ahol újra felvette a kapcsolatot az apjával, aki ekkor már egy gyógyszertárat vezetett Entre Ríos tartományban, Buenos Airestől északra. Joszif bekapcsolódott az argentin földalatti kommunista mozgalomba, és néhány év múlva már szinte hibátlanul beszélt spanyolul. 1936-ban visszautazott Európába, mert erősen hitt abban, hogy a spanyol polgárháborúban hasznára lehet a kommunista ügynek. Miután a szovjetek átvilágították argentínai tevékenységét, az NKVD tolmácsként alkalmazta, és fokozatosan egyre fontosabb műveletekkel bízta meg. Az aktájában feljegyezték, hogy személyesen vett részt hosszú és valószínűleg erőszakos kihallgatásokon és ellenségek „likvidálásában".

A Trockij elleni merényletkísérlet Joszif számára ritkaságszámba menő kudarcot jelentett, de a menekülést a helyszínről tökéletesen kivitelezte. Miután

Kubában meghúzta magát egy ideig, Argentínába költözött, ahol a háború kitörése után egy többnemzetiségű szabotőrbandát toborzott, főként tengerészekből és kikötői munkásokból. Ez a különítmény időzített gyújtószerkezeteket fejlesztett ki, és olyan raktárakban és hajókon helyezte el őket, amelyekről feltételezni lehetett, hogy chilei műtrágyát juttatnak a náci Németországba, ahol robbanóanyag készül belőle. Arra is használták őket, hogy felgyújtsanak egy Buenos Aires-i német könyvesboltot, amely náci irodalmat árult. Joszif KGB-aktája szerint a csapat körülbelül 150 ilyen eszközt vetett be, és elsülylyesztett két nagy német hajót.[4]

A Latin-Amerikában töltött évek alatt Joszif a mindennapi társalgások során a körülményektől függően brazilnak, franciának vagy argentinnak adta ki magát. Különféle iratokat használt – volt köztük amerikai, mexikói és chilei –, amelyek többsége hamisítvány volt, és gyakran ki kellett selejtezni őket, mert nem voltak elég strapabíróak a hosszú távú használathoz. Egy 1945. júliusi chilei látogatása során azonban szerzett egy halom teljesen törvényes iratot, amit aztán évekig tudott használni.

Joszifnak a Chilében beszervezett ügynökei között volt a Costa Rica-i író, Joaquín Gutiérrez Mangel, aki akkoriban hazájának alkonzulja volt Santiagóban. Együtt kiagyaltak egy történetet, amivel le tudták nyűgözni az idősödő főkonzult. Gutiérrez még régebben olvasott egy Costa Rica-i földbirtokosról és kávétermelőről, aki nemrég hunyt el gyermektelenül. Azt javasolta Joszifnak, adja ki magát az öregúr fiának, akit kitagadtak, mert házasságon kívül született. A történet szerint évekkel korábban Chilébe emigrált, ahol nem kellett szembenéznie a szomorú ténnyel, hogy otthon nem tartottak rá igényt. Most, az apja halála után „Teodoro Castro Bonnefil" újra fel akarta fedezni Costa Rica-i gyökereit. Gutiérrez biztosította a főnökét, hogy a történet hiteles, és Joszifnak nemsokára volt egy Castro névre kiállított útlevele, valamint egy ajánlólevele a főkonzultól.[5]

Az év végén Joszif Montevideóban feleségül vett egy másik összeesküvőt, a mexikói kommunista Laura Aguilart. Mindketten hamis néven éltek: a férfi Teodoro Castro, a nő pedig az uruguayi Inelia Idalina de Puerto Neves volt. Az esküvőjük után a Központ elrendelte, hogy a házaspár Brazíliában telepedjen le. Rióba költöztek, könyvesboltot nyitottak, és várták a további utasításokat. Laura 1946-ban megszülte José nevű fiukat.

A gyermek azonban szívrendellenességgel született, és hat hónappal később meghalt, amitől a szülők depresszióba zuhantak. Joszif elkeseredésében haza akart térni, és a Központ engedélyezte a házaspárnak, hogy a Szovjetunióba

utazhasson egy kis pihenőre. 1947 novemberében eladták a könyvesboltot, elhagyták Riót, és az ottani barátaiknak azt mondták, hogy Európába költöznek, hátha találnak gyógyírt összetört szívükre.

Joszif és Laura a decemberi hóviharok közepette érkezett a szovjet fővárosba, ami sokkoló volt, különösen Laura számára, aki eddig még nem hagyta el Latin-Amerikát. Nem tudta megszokni a rövid, sötét nappalokat, a havat és a dühösen rajuk meredő idegeneket, akik a burzsoá külföldit látták bennük.[6] Ráébredtek, hogy nem kívánnak a szükségesnél tovább Moszkvában maradni, a Központ pedig örömmel vette Joszif hasznát. Mostanra már tíz nyelven beszélt, és atombiztos hamis személyazonossággal rendelkezett, ami felbecsülhetetlen értékkel ruházta fel. Korotkov bevetette Joszifot néhány rövid távú küldetésre, majd tervet készített egy újabb hosszú távú letelepedésre, ezúttal Rómában.

A hidegháború korai szakaszában Olaszországért folyt a legádázabb küzdelem. A legyőzött tengelyhatalom stabilan a nyugati befolyási övezethez tartozott, de az ország elszegényedett lakosságának nagy hányada támogatta a helyi kommunista mozgalmat. Közeledett egy sorsdöntő választás. 1948 áprilisában az amerikai külügyminisztérium egyik tanácsadója arra figyelmeztetett, hogy „ha Olaszország vörössé válik, a kommunizmust nem lehet feltartóztatni Európában".[7] Abban az évben, a pápa szónoki segítségével és az újonnan alapított CIA pénzügyi támogatásával, a kereszténydemokraták nyerték meg a választást, de a helyi kommunista párt jelenléte nem gyengült.

Joszifnak és a feleségének megparancsolták, hogy szerezzenek turistavízumot Olaszországba, majd vessék meg a lábukat Rómában. A beutazás előtt Joszif az összekötőivel együtt csiszolta a „legendáját", fedő személyazonosságának háttértörténetét. Teodoro Castro 1913-ban született Costa Ricában, de Chilébe költözött, miután az apja kitagadta. Nem sokkal a harmincadik születésnapja után, amikor már sikeres és gazdag üzletember volt Chilében, úgy döntött, változásra vágyik, kiváltott egy Costa Rica-i útlevelet, és nekivágott a kontinensnek. Éppen Uruguayban üdült, amikor megismerkedett „Ineliával", és Brazíliába költöztek. Tragédia érte őket, meghalt csecsemő kisfiuk, ami Ineliának akkora gyászt okozott, hogy az egészsége is megsínylette. A házaspár kénytelen volt külföldön gyógykezeltetni a nőt. Az elmúlt egy évben Franciaországban, a Clermont-Ferrand környéki gyógyfürdőkben és Svájcban éltek. Ezt követően Rómába utaztak a Szentatya áldását kérni. Itt ráébredtek, hogy kedvükre van az olasz éghajlat, ezért a maradás mellett döntöttek.[8] Az egész

teljes badarság volt, leszámítva a halott fiukról szóló részt, ami pompásan illeszkedett a legendába. Korotkov meg volt győződve, hogy Joszif gond nélkül meg tudja vetni a lábát az üzletember álcája alatt. Megvolt hozzá a sármja, és a Központ kész volt biztosítani az indulótőkét.

Miután a pár megérkezett Rómába, Joszif tiszteletét tette a város latin-amerikai diplomáciai és üzleti közösségének legfontosabb játékosainál. Laura hamis személyazonossága révén a házaspár megismerkedett az uruguayi konzullal és feleségével. Joszif unalmas, harácsoló antikommunista ideológusnak találta, de kiváló kapcsolatai miatt elhatározta, hogy el fogja viselni. A konzul bemutatta neki Giulio Pacellit, XII. Pius pápa unokaöccsét, aki számos szerepe egyikeként Costa Ricát képviselte a szentszék előtt. Pacelli, akit a *Time* magazin „a Vatikán közismert figurájának" nevezett, sok ajtót nyitott meg Joszif számára.[9]

Joszif nap mint nap makulátlanra fényesítette a cipőjét; jól szabott öltönyben járt, amit általában szürke selyemnyakkendővel egészített ki. Sötét haját gondosan hátrafésülte magas homlokából, bajuszát pedig két elvékonyodó háromszögre nyírta. Fennhéjázó hatást kelthetett volna, ha a szemében nem táncolt volna a pajkos fény, és kevesen tudtak ellenállni a bájának. Laura is eljátszotta a szerepét, sok találkozóra elkísérte a férjét, és saját kapcsolatokat épített ki a latin-amerikai közösségben. Hónapról hónapra bővült a kapcsolati hálójuk.

Joszif nagy áttörésére 1950 őszén került sor, amikor Costa Rica-i méltóságok egy csoportja egy európai körút keretében Rómába látogatott. Köztük volt José Figueres, az ország legjelentősebb politikusa. Figueres az 1948-as forradalom egyik vezetője volt, másfél évig volt Costa Rica elnöke, majd lemondott. 1953-ban egy újabb elnöki ciklusra megválasztották. Ezen az utazáson elsősorban új piacokat akart találni a kávénak, Costa Rica fő exportcikkének, amelyben személyes érdekeltségei voltak. Joszif előzetesen gondosan tanulmányozta Figueres beszédeit, hogy majd kedvező benyomást tudjon kelteni. Amikor találkoztak, az olaszországi kávépiacról és a Costa Rica-i vállalkozások felvirágoztatásának lehetőségeiről beszélt. Figueres gyorsan megkedvelte „Teodoro Castrót", és még azt is megjegyezte, hogy rokonok: Teodoro néhai apja távoli unokatestvére volt. Figueres úgy vélte, újonnan talált rokona jobb pozícióban nem is lehetne, hogy segítse kereskedelmi vállalkozásait, és a küldöttség azzal a megállapodással távozott, hogy Joszif lesz a közvetítőjük Olaszországban. A Központ által küldött indulótőke segítségével 1950 végére Joszif felállított egy irodát a Piazza Sallustión.

Costa Ricának nem volt diplomáciai képviselete Olaszországban; az ország ügyeit Antonio Facio, egy Spanyolországban állomásozó diplomata intézte. Amikor Facio a feleségével Rómába utazott, Joszif hasznát tudta venni a kapcsolatának Pacellivel, és elintézte, hogy találkozhasson a pápával. Ez tovább öregbítette tekintélyét a külügyminisztériumban, és Facio kifejezetten megilletődött. Nemrégiben vesztette el két gyerekét, és a pápa vigasztaló szavai sokat jelentettek neki.[10] A látogatás után Facio azt javasolta, hogy Rómában élő rokonszenves fiatal honfitársát ajándékozzák meg a Costa Rica-i misszió főtitkárának címével.

1951 júliusában Joszif hosszú jegyzéket írt a Costa Rica-i külügyminisztériumnak, és ebben hálálkodva kifejtette, mennyire meghatódott Facio felajánlásától, hogy képviselje országát. „Egyetlen Costa Rica-i sem vágyhat jelesebb kitüntetésre, mint hogy az ön kitűnő vezetése alatt szolgálhassa az anyaföldet", írta. Leírta, hogy soha nem múlt el „lelki kötődése" a „hazája" iránt, hiába élt oly hosszú időn keresztül a határain túl. Castro levele hemzsegett az aktuális kormány dicséretétől, és a célzásoktól, hogy miféle gazdasági lehetőségeket tudna ő kínálni. Megjegyezte, hogy Olaszország évente harmincezer zsák Costa Rica-i kávét importál, de ennek nagy része svájci, holland vagy brit közvetítőkön keresztül érkezik, akik a profit nagy részét zsebre vágják. Közvetlen értékesítés esetén Costa Ricának nagyobb részesedés jutna a nyereségből, magyarázta. Joszif közölte a minisztériummal, hogy már szerzett diplomáciai épületet a Costa Rica-i külképviselet számára, „egy palotát a város szívében". Biztosította a minisztériumot, hogy minden költséget személyesen ő fog viselni.

A levél cirkalmas hízelgésekkel zárult:

Várom kegyes parancsait, amelyeket pontosan és lelkiismeretesen fogok végrehajtani, és kérem, hogy tolmácsolja leghőbb üdvözletemet kiváló elnökünknek.
Engedelmes szolgája és hűséges barátja továbbra is áll rendelkezésére,
Teodoro B. Castro
megbízott ügyvivő

Róma, 1951. július 7. [11]

Nem sokkal később Costa Rica-i diplomataútlevél érkezett Teodoro Castro és a felesége számára; a fényképük fel volt ragasztva a lapra, és a külügyminisztérium hivatalos bélyegzőjével látták el.

Joszif alig egy éve érkezett Rómába úgy, hogy senkit nem ismert. Bámulatosan jól játszotta a szerepét. A Központban az alábbi értékelést írták róla: „Jó kiállású, az ízlése extravagáns, mindig gondosan és szépen öltözködik, nagyvonalú, bármilyen témáról képes társalogni, és sokszor az adott pillanatban kitalált vicceket vagy történeteket tud mesélni. Ezeknek köszönhetően könnyen teremt kapcsolatot az emberekkel, és kiválóan tud másokat beszervezni, akár úgy, hogy ráveszi az embereket az együttműködésre, akár úgy, hogy a tudtuk nélkül kihasználja őket."[12]

Mint azt Joszif az évek során többször is bebizonyította, szükség esetén hajlandó volt tarkón is lőni őket.

* * *

A négy év, amit Joszif Rómában töltött, az átmenet időszaka volt, amikor a város kilábalt a háború utáni komor depresszióból, és a *dolce vita* csillogó otthonává vált, filmsztárokat és turistákat vonzva a világ minden tájáról. Az Audrey Hepburn és Gregory Peck főszereplésével készült 1952-es Római vakáció volt az első amerikai film, amit teljes egészében Olaszországban forgattak, és ez elindított egy trendet. A *Le Ore* című magazin minden héten címlapon közölt egy felvételt, amit a Via Venetón táborozó és a legújabb hollywoodi hírességek megjelenésére váró fotósok valamelyike készített.[13]

A hollywoodi személyiségek megjelenése Rómában azonban olykor megtévesztő volt. Egy évvel Joszif érkezése előtt Michael Burke filmproducer költözött a városba a családjával, hozva magával lebilincselő modorát és egy halom névjegykártyát, amelyek szerint ő vezette az Imperial Picturest.

Burke valójában az újonnan alapított CIA munkatársa volt, és mély fedésben dolgozott. Ahogy a hidegháború egyre jobban kiéleződött, a CIA-ra fordított források jelentősen megugrottak. 1949 és 1952 között az ügynökség titkos akciókkal foglalkozó szárnyának költségvetése 4,7 millió dollárról 82 millió dollárra emelkedett.[14]

Burke a Borghese-kertek közelében álló luxusvilla legfelső emeletére költözött, és saját bevallása szerint az olasz filmpiacra akart betörni, de esténként egy titkos CIA-lakásba sietett a külvárosba. Egy albán gerillacsapat vezetőivel találkozott, a CIA az Adria túloldalán elterülő, újdonsült kommunista államban tervezte bevetni őket.

Nagyon valószínű, hogy Joszif és Burke együtt vett részt a római diplomáciai világ számos eseményén, az egymást érő ebédek, fogadások és estélyek valamelyikén. Joszif gondoskodott róla, hogy Teodoro Castro mindenki meghívási listáján szerepeljen, mégpedig úgy, hogy ő maga is adott egy partit. 1951. szeptember 15-én, Costa Rica függetlenségének napján kibérelt egy nagy termet a Grande Albergo luxusszállodában. Közel ötszáz vendég jött el, köztük a római diplomáciai kar nagy része és az olasz kultúra számos kiválósága. A diplomata egy San Joséba küldött küldeményében megjegyezte, hogy hazafias megtiszteltetés volt számára állni a terem 600 dolláros bérleti díját és az elapadhatatlan pezsgő, whisky és konyak költségeit.[15] A külügyminisztériumi felettesei el voltak ragadtatva a nagylelkűségétől, nem is sejtve, hogy mindezt a szovjet állam finanszírozta.

Joszif nem sokkal később Castro bőrébe bújva tárgyalásokat kezdett üzleti és politikai ismerősei körében egy közvetlen hajózási vonal létesítéséről Olaszország és Costa Rica között. Fáradozásaiért az olasz miniszterelnök, Alcide De Gasperi egy fényképezőgépet ajándékozott neki, amelyre a következő feliratot gravírozták:

„A barátság jeléül". A fényképezőgép a mai napig ki van állítva a modern orosz kémszolgálat csak alkalmazottak által látogatható múzeumában.[16]

Novemberben Joszifot felkérték, hogy legyen tagja a Costa Rica-i küldöttségnek az ENSZ hatodik ülésén a párizsi Palais de Chaillot-ban. Amíg ott volt, segített megírni egy beszédet Jorge Martinez Morenónak, a Costa Rica-i elnökség titkárának. Az ülésen részt vett az amerikai külügyminiszter, Dean Acheson, míg a szovjet küldöttséget Andrej Visinszkij külügyminiszter vezette, aki nem tartotta valami nagyra a Costa Rica-i küldöttséget, mivel Amerika ölebeinek vélte őket. Fogalma sem volt, hogy van köztük egy szovjet illegális ügynök is.[17]

Az ENSZ-ülés ideje alatt Joszifot meghívták a párizsi jugoszláv nagykövetségre, ahol szóba került Costa Rica és Jugoszlávia diplomáciai kapcsolatainak hivatalossá tétele. Ez zene volt Joszif füleinek; azt mondta, ezer örömmel felvenné nagyköveti portfóliójába a renegát kommunista országot. A két ország külügyminisztériuma megállapodott abban, hogy napirenden tartják a kérdést.[18]

Teodoro Castro a közép-amerikai ország kis diplomáciai testületének egyik leglenyűgözőbb tagjaként kezdett ismertté válni. Laura 1952 tavaszán Costa Ricába utazott, ahol a politikai elittel folytatott megbeszéléseken taktikusan felvetette, hogy talán érdemes lenne férjét diplomáciai rangra emelni. A minisztérium egyetértett abban, hogy új római követük minden várakozást felülmúlt, és rendkívüli követnek és meghatalmazott miniszternek léptették elő,

azaz teljes nagyköveti rangot kapott. Május 14-én Teodoro Castrót berendelték, hogy átadja megbízólevelét Luigi Einaudi olasz elnöknek. Ajándékként vitt egy csomagot a legfinomabb Costa Rica-i kávéból. Az elnöki palotából egy fényűző Fiat 2800-ast küldtek a nagykövetségre, amely most a Viale Bruno Buozzin álló épület földszintjén található lakosztályban kapott helyet. Egy sofőr kinyitotta a kocsi hátsó ajtaját Joszifnak, aki az alkalomhoz illően csíkos szürke nadrágot, fekete mellényt és méretre szabott frakkot viselt. Hat motoros kísérővel az autó a Quirinale-palotához hajtott, ahol az udvaron ünnepélyes trombitaszó jelezte Castro érkezését. Felkísérték a lépcsőn, és a díszőrség mellett elhaladva a hosszú, márványpadlóval és óriási csillárokkal díszített Augustus-terembe léptek.[19]

Az újonnan akkreditált nagykövet két nagyon különböző urat szolgált. Ekkortájt rövid jelentéseket küldött San Joséba a diplomáciai sikereiről, és hosszabb üzeneteket Moszkvába az új kapcsolatairól, valamint megírta az olasz politikával és a Vatikánnal kapcsolatos észrevételeit. A jelentéseket vagy kódolva írta, és a város különböző pontjain lévő rejtekhelyeken hagyta, ahonnan egy legális ügynök begyűjtötte és továbbította őket Moszkvába, vagy személyesen adta át Bécsben, ahová Joszif vagy Laura havonta egyszer elutazott, hogy találkozzon a Központ képviselőjével.[20]

Idővel azonban még Joszif idegeit is kikezdte, hogy egyszerre végzett aktív hírszerzői és nagyköveti munkát. Hogy könnyítsen a terhén, Rómába hívatta Pascal Roccát, aki a háború idején a legfontosabb segédje volt Uruguayban, és követségi titkárrá nevezte ki. A Costa Rica-i követség mindhárom munkatársa – Joszif, Laura és Rocca – immár szovjet ügynök volt. Joszif Roccát futárként használta, és a férfi üzeneteket hordozott oda-vissza Bécs és Róma között; ellátott még egy hasznos feladatot: a követség recepcióján ülve neki kellett kiszűrnie azokat a látogatókat, akik esetleg felismerhették és lebuktathatták volna Joszifot.[21]

A Központ aggódott, hogy egy ilyen jellegű leleplezés esélye egyre csak nő, és illegális ügynökük szemmel láthatóan nagyon élvezi a Costa Rica-i világfi szerepét. Különösön aggasztotta őket, amikor fülükbe jutott, hogy „Teodoro Castro" nyilvános előadás-sorozatot indított Latin-Amerika történelméről. Ha bárki, aki Litvániában, Argentínában, Mexikóban vagy Spanyolországban ismerte Joszifot, felismerné őt új szerepében, Joszif igazi kutyaszorítóba kerülne, így a Központ utasította, hogy kerülje a felesleges feltűnést.

Arra is utasították, hogy a lehető legkevesebb találkozót szervezzen a kémkedéssel összefüggésben. Ha a Központnak sürgős megbeszélnivalója volt vele, este 10 és 11 óra között valaki felhívta a nagykövetséget, és időpontot kért „Signor Martin" számára. Ez volt a kód, hogy másnap este 8:00-kor jelenjen meg a Pantheon előtt. Vagy krétafirkát hagytak egy gyümölcsösstandon, néhány perc sétára a követségtől, a Piazza Don Minzonin, ezt Joszif vagy Laura tíznaponta egyszer ellenőrizte. Amúgy meg Joszifnak a legtöbb időt annak kellett szentelnie, hogy a Costa Rica-i nagykövet, Teodoro Castro életét élje.

Leginkább a Costa Rica és Jugoszlávia közötti diplomáciai kapcsolatok felvételének kérdésköre foglalkoztatta. A moszkvai külpolitika számára az egyik legnagyobb fejtörést az okozta, hogy mi legyen Titóval. Az új kommunista blokk többi országának vezetőjétől eltérően Tito a második világháború után Moszkva segítsége nélkül került hatalomra, amiből arra következtetett, hogy neki szükségszerűen nagyobb mozgástere van a Moszkvától független döntések meghozatalára. Sztálin ezt nem tudta elfogadni, és egyre élesebb volt a szembenállás. A hivatalos szakítás Jugoszlávia és a szovjet blokk többi része között 1948 nyarán került drámai módon a nyilvánosság elé. Minden diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatot megszakítottak, a szovjet sajtó pedig azt írta a Jugoszláv Kommunista Pártról, hogy „gyilkosok és kémek vezetik". Tito el nem kötelezett félként pozicionálta magát a hidegháborúban, és nyugati előkelőségek kezdtek tapogatózó kiruccanásokat tenni Belgrádba.

Sztálin tartózkodott az ország megszállásától, mert nem akart háborút kirobbantani Európában, amikor Koreában izzott a feszültség, de terveket fontolgatott Tito likvidálására. A jugoszláv vezető azonban könyörtelen ellenfélnek bizonyult. 1949-ben dühös levelet írt Moszkvába: „Sztálin ne küldjön több embert a megölésemre. Ötöt már elfogtunk, az egyiknél bomba volt, a másiknál puska… Ha nem hagy fel azzal, hogy gyilkosokat küld rám, én is küldök egyet Moszkvába."[22] Emellett sztálinisták ezreit zárta ki a jugoszláv pártból, sokukat munkatáborba küldve. Egy európai kommunista ország, amely nem hajol meg Sztálin akarata előtt, és közben a kapitalista világgal kokettál, veszélyes példával járhat elöl a többi kelet-európai számára. Sztálin tajtékzott, de nem tudott mit tenni.

Teodoro Castro római diplomáciai körei során megismerkedett Vladimir Velebittel, Jugoszlávia olaszországi nagykövetével. Velebit magas, elegáns férfi volt, sokáig Tito belső köréhez tartozott, és a háború nagy része alatt hamis személyazonossággal működött a partizánmozgalomban. Álmában sem gondolta volna, hogy új barátjának, a Costa Rica-i nagykövetnek is ha-

sonló a múltja. Velebit élvezte Joszif társaságát, és legalább egyszer meghívta őt és a feleségét vacsorázni a követségre, ahol jugoszláv tisztviselők és nyugat-európai diplomaták is megjelentek.[23] Velebitnek is megvoltak a maga titkai, mivel 1950-ben Washingtonba utazott, hogy tető alá hozzon egy titkos partnerséget a jugoszláv hírszerzés és a CIA között. Az amerikaiak felkínálták, hogy „pszichológiai hadviseléssel" segítik a jugoszlávokat, és felállítottak egy korai figyelmeztető kommunikációs rendszert, amit a jugoszlávok szovjet támadás esetén használhattak.[24]

A jó kapcsolatokkal rendelkező Velebit segített Joszifnak egy 1952. júliusi látogatása előtt találkozókat szervezni Belgrádban. Joszif izgult az utazás miatt; a spanyol polgárháborúban a szovjetek oldalán harcolva több jugoszláv kommunistával is találkozott, és most félt, hogy a belgrádi kormányépületek folyosóin összefuthat velük, de úgy döntött, érdemes vállalni a kockázatot. Mivel Belgrádban nem volt szovjet nagykövetség, a Központ számára felbecsülhetetlen értéke lett volna, ha valahogy bejutnak. A találkozók jól sikerültek, és a jugoszláv hatóságok újra meghívták Teodoro Castrót Belgrádba, hogy hivatalossá tegyék a kapcsolatukat és megbeszéljék a kereskedelmi megállapodás részleteit.[25] A visszatérése napján a brit külügyminiszter, Anthony Eden is a városban tartózkodott, amiből kiderült, milyen gyorsan bújik ki Tito tárgyalások útján Sztálin öleléséből. Eden ezen az útján vonakodva ugyan, de meghívta Titót Nagy-Britanniába. Okozott némi meglepetést, amikor a jugoszláv vezető néhány hónappal később elfogadta a meghívást.[26]

Tito több más belgrádi nagykövettel és méltósággal együtt Teodoro Castrót is meghívta szeptember 18-ra egy fogadásra a Fehér Palotába. Ott Joszif röviden elcsevegett Titóval, aki megkérdezte tőle, hogy tetszik neki Belgrád. Joszif azt felelte, hogy a szülővárosára, San Joséra emlékezteti, leszámítva, hogy itt nincsenek vulkánok.

– Vulkánjaink nincsenek, de földrengéseink vannak – válaszolta Tito, majd lépett is tovább, hogy megrázza a következő rá váró kezet.

Joszif egy Moszkvába küldött hosszú jelentésben részletezte a találkozást Titóval, és a látogatása egyéb mozzanatait. Nemcsak egyszerűen tényeket sorolt, hanem elővette írói vénáját, és hosszú, leíró mondatokkal számolt be az eseményről.

Kitért Tito sötét, dülledt szemére, katonai egyenruhájára, tekintélyes pocakjára és fényes cipőjére. Tájékoztatta Moszkvát, hogy a belgrádi könyvesboltokban számos Trockij-művet tartanak, de a szovjet szerzők könyvei hiányoznak. Arról is beszámolt, hogy két fiatal, vonzó nő felkereste a szállodai szobájában,

és megkérdezte tőle, lenne-e szüksége tolmácsra vagy titkárnőre, ami a vendéglátók átlátszó próbálkozása volt, hogy lépre csalják. Végül idézeteket és leírásokat küldött különböző jugoszláv politikusok beállítottságáról, és ezekből kivonatok készültek a moszkvai kabinet számára, miután eltávolítottak minden utalást az információ forrására.[27]

Rómába visszatérve Teodoro Castro élte tovább diplomataéletét. December 21-én pánamerikai ebédet adott, amelyen részt vett többek között az amerikai nagykövet és egy befolyásos bíboros is. Castro a köszöntőjében kifejezte „reményét, hogy az emberiség a jövő évben élvezheti az áhított békét és jólétet". A szomszédos teremben zenekar játszott a vendégeknek. A Costa Ricába küldött jelentésében Castro elismeréssel szólt titkáráról, Pascal Roccáról, aki megszervezte az ebédet, és megírta, hogy a vendégeket pazar ételekkel, garnélarákos piláffal, töltött kacsával és *savarin à la Parisienne*-nel kínálták. Ezzel ravasz módon elérte, hogy szovjet ügynöktársa is elismerést szerezzen a Costa Rica-i külügyminisztériumban.[28]

1953. február elején, egy hónappal Tito tervezett londoni látogatása előtt Joszifot sürgős megbeszélésre hívták Bécsbe. Tito egyre zabolátlanabbul közeledett a Nyugat felé. Sztálin egy időre jegelte a törekvéseit Tito meggyilkolására, de amikor Joszif jelentései elkezdtek moszkvai íróasztalokon landolni, a szovjet hírszerzés vezetésében forogni kezdtek a fogaskerekek. A különböző beszámolók ellentmondanak egymásnak abban a tekintetben, hogy Joszif lelkesen segített-e kidolgozni az összeesküvés részleteit, vagy elborzadt az öngyilkos küldetésnek tűnő akció gondolatától. A bécsi találkozó után azonban kézzel írtak egy szigorúan titkos dokumentumot, amelyben javaslatok szerepeltek arra vonatkozóan, hogyan tudná Joszif likvidálni Titót.

A dokumentum, amelyben Joszif Max fedőnéven szerepelt, négy lehetőséget vázolt fel a merényletre. Mindegyik a végletekig merész volt, de az első volt a legszínpadiasabb: „Utasítani Maxot, hogy szervezzen magánaudienciát Titóval, amelynek során egy ruhájába rejtett zajtalan szerkezet egy adag tüdőpestis-baktériumot bocsát szabadon, ami egészen biztosan Tito és minden jelenlévő halálához vezet. Max maga nem tudná, miféle anyagról van szó, de ő előzetesen kapna pestis elleni szérumot, hogy túlélje az akciót", olvasható a dokumentumban.[29] Az 1940-es évek végén egy titkos szovjet laboratóriumban sikerült kifejleszteni a pestis por alakú változatát. Mire az áldozat rájöhetett volna, hogy megtámadták, az előzetesen beoltott merénylő már rég kereket oldott.[30]

Második lehetőségként Joszif kihasználhatta volna baráti kapcsolatát Velebittel, Jugoszlávia egykori olaszországi nagykövetével, akit éppen akkor helyeztek Londonba, és Tito közelgő nagy-britanniai látogatását szervezte.

Castro meghívathatta volna magát a Titónak Londonban rendezett diplomáciai fogadásra, és ott megölhette volna. „A terrorcselekmény kivitelezése történhet egy személyes tárgyként álcázott hangtalan lőfegyverrel, és az egyidejűleg kibocsátott könnygáz pánikot keltene a tömegben, lehetővé téve Max számára a menekülést és a nyomok eltüntetését", javasolta némi optimizmussal a dokumentum. A harmadik lehetőség megegyezett a másodikkal, csak a diplomáciai testület belgrádi találkozóján került volna sor a végrehajtásra, míg a negyedik terv szerint Tito egy ékszerdobozban kapott volna ajándékot, aminek a kinyitása halálos mérget szabadított volna fel. Joszifnak minden esetben meg kellett írnia egy levelet Teodoro Castrótól a feleségének, amelyben elbúcsúzik tőle, és azzal magyarázza tettét, hogy gyűlöli a kommunizmust, és így az elfogása vagy halála esetén a gyanú nem terelődik Moszkvára.

1953. február 20-án késő este Sztálin behívta a Kremlbe, az irodájába Pavel Szudoplatovot, a hírszerzés vezetőjét, aki annak idején a Trockij megölésére irányuló küldetésért felelt. Szudoplatov a kimerültség jeleit látta az öreg diktátoron. A haja megritkult, nehézkesen, akadozva beszélt. Sztálin átnyújtotta Szudoplatovnak a kézzel írt dokumentumot, benne a négy tervvel a merényletre, és kérte a véleményét. Szudoplatov elborzadt. A javasolt módszerek „gyerekesek és naivak", mondta Sztálinnak. Rámutatott, hogy Tito sokáig harcolt a partizánmozgalomban, és minden támadási kísérletre bizonyára nyugodtan és gyorsan reagálna. Az egész terv veszélyes inkompetenciáról árulkodik, mondta tiltakozva. Ha igaznak fogadjuk el az ő beszámolóját a társalgásról, akkor figyelemreméltóan őszintén szólt az öregedő zsarnokhoz. Sztálin mindenesetre belé fojtotta a szót. A tervet végre kell hajtani.

Szudoplatov több más titkosszolgálati vezetővel is összeült, és újfent vázolta fenntartásait a tervvel kapcsolatban. Megkérdezte tőlük, mivel tudnak igazolni békeidőben egy olyan műveletet, amelynek során egy illegális ügynököt a biztos halálba küldenek. De mintha nem lett volna más lehetőség. Amikor Szudoplatov megvizsgálta a Titóról szóló aktákat, elképedve látta, hogy nincsenek szovjet ügynökök az államfő környezetében vagy a kormányában. Tito mindet kigyomlálta. A csoport feloszlott, és megállapodtak, hogy néhány nap múlva újra találkoznak, és megbeszélik a végső terveket.[31]

Tito még 1953 januárjában megváltoztatta a jugoszláv alkotmányt, és saját magát tette meg elnöknek és miniszterelnöknek is. Korábban a nemzetgyűlés

elnöke volt a névleges államfő, de Tito most hivatalosan is magához ragadta az irányítást. Ennek következtében februárban minden Jugoszláviába akkreditált nagykövetet felszólítottak, hogy mutassa be ismét a megbízólevelét az új államfőnek. Castro a többi latin-amerikai ország nagykövetével együtt áprilisi időpontot kapott a szertartásra. Ennél jobb időzítést elképzelni sem lehetett volna: Joszifnak nem kellett könyörögnie egy találkozóért Titóval; felajánlották neki. Valószínűleg ez volt a nagy lehetőség.

Nem lehet tudni, mi járt Joszif fejében, és miket beszéltek Laurával a közelgő küldetésről. A házaspár megkérdőjelezhetetlen odaadással szolgálta a szovjet ügyet, Joszifnak pedig volt tapasztalata a merényletekben. De jó néhány év eltelt már azóta, hogy legutóbb bepiszkolta a kezét. Időközben hozzászokott a diplomaták vonzó életéhez. Most arra kérték, hogy minderről mondjon le. A legjobb, amiben reménykedhetett, az Trockij merénylőjének, Ramón Mercadernek a sorsa volt, aki több mint egy évtizeddel később még mindig egy mexikói börtönben rohadt. Trockij ráadásul száműzött forradalmár volt; egy államfő meggyilkolása egészen más lapra tartozott. A Központ ragaszkodott ahhoz, hogy búcsúlevelet írjon a feleségének, vagyis pontosan tudták, hogy jó eséllyel a halálba küldik.

Joszif türelmesen várta, hogy megtudja, melyik opciót választották a merényletre. Amikor aztán végül hírt kapott Moszkvából, az nem kódolt üzenet formájában érkezett, hanem az összes olasz újság címlapján olvasni lehetett. Rómában, sőt az egész világon erről beszéltek. A szovjet rádió szavai szerint: „Lenin fegyvertársának, aki a zsenialitásának és ügyének zászlóvivője volt, a kommunista párt és a Szovjetunió bölcs nevelőjének a szíve megszűnt dobogni".

Mindössze kilenc nappal azt követően, hogy Sztálin a Kremlben találkozott Szudoplatovval, a vezért Moszkva melletti dácsájában félig eszméletlenül találták saját vizeletének tócsájában. Négy nappal később meghalt. Az utcai hangszórók gyászindulókat játszottak a megrendült polgároknak szerte a Szovjetunióban. Pártfunkcionáriusok és munkásszövetkezetek országszerte nagyszabású tisztelgéssel adóztak Sztálin zsenialitása előtt. Ezek a megnyilvánulások túlzásokba estek, de többnyire szívből szóltak. Sztálin negyedszázadon át uralkodott legfőbb vezetőként, és a halálát döbbent gyásszal fogadták. A márciusi hideg ellen vastag ruházatot viselő emberek hosszú, kígyózó sorokban várták, hogy elvonulhassanak Sztálin holtteste előtt, amely a Szakszervezetek Házában volt felravatalozva, ahol az 1930-as évek néhány első kirakatperét tartották. Március 9-én, egy jéghideg napon Sztálin koporsóját

a palaszürke égbolt alatt a Vörös térre vitték, ahol Lenin mellett, a mauzóleumban helyezték örök nyugalomra. Hatalmas tömegek próbáltak bejutni a térre, és több százan haltak meg a tolongásban, ők voltak a diktátor utolsó áldozatai.

Rómában a Costa Rica-i Köztársaság rendkívüli követe és meghatalmazott minisztere fellélegzett.

Sztálin halála után Moszkva lefújta a Tito elleni merényletet, de Teodoro Castrónak attól még meg kellett jelennie a megbeszélt időpontban, így Joszif 1953 áprilisában Belgrádba indult bemutatni a megbízólevelét. Egy adag pestisbaktérium vagy mérgezett ékszerdoboz helyett egy zsák finom Costa Rica-i kávét csomagolt. Április 27-én reggel negyvenperces személyes audienciát kapott Titótól, és a találkozóról készült fényképet Costa Rica legfontosabb újságjának a címlapján hozták le.[32] A találkozóról három feljegyzés maradt fenn – egy a jugoszláv levéltárban, kettőt pedig Joszif írt a Costa Rica-i külügyminisztériumnak, illetve a moszkvai feletteseinek. Mindegyik hangsúlyozza, mennyire baráti légkörben telt a megbeszélés, és hogy milyen kereskedelmi megállapodás jöhet létre nagy eséllyel.[33]

Joszif ismét Olaszországra összpontosította figyelmét, ahol épp izgalmas választási kampány zajlott. A kommunisták erős kihívónak ígérkeztek a kormányzó keresztény demokraták ellen a júniusi szavazáson. A Vatikán is beszállt a küzdelembe, bejelentve, hogy a kommunistákat támogató katolikusokat kiközösítik. Úgy festett, ez a választás fontos mérföldköve lesz a háború utáni európai rend megteremtésének.

Április végén ilyen légkörben érkezett új amerikai nagykövet Olaszországba. Clare Boothe Luce színésznő, drámaíró, újságíró és – 1943 és 1947 között – kongresszusi képviselőnő volt, Henry Luce, a *Time* főszerkesztője volt a férje. Most ő lett a világ első női amerikai nagykövete, az olaszországi poszttal Eisenhower melletti kampányolását jutalmazták.

Clare Boothe Luce Rómában aztán beleszokott az ebédek és estélyek fárasztó taposómalmába, amelyek némelyikére a rezidenciáján, a tizenhatodik századi Villa Tavernában került sor. Elsősorban a kommunizmus okozta fenyegetés aggasztotta a közelgő választásokon, és erről számos levelet írt a külügyminisztériumba.[34]

Látványosan kerülte a Szovjetunió és szövetségeseinek diplomatáit. „Nem érintkeznek velem, és én sem velük", mondta határozottan. Ugyanakkor egy levéltárban őrzött hivatalos programterv szerint alig négy nappal azt követően, hogy bemutatta megbízólevelét az olasz elnöknek, az első hivatalos látogatói

között szerepelt Teodoro Castro, Costa Rica nagykövete, aki beugrott egy kávéra. Két héttel később Castro ismét találkozott Luce-szal egy pánamerikai ebéden, amelynek az ecuadori nagykövet volt a házigazdája.[35] Joszif ez idő alatt rendszeresen tette tiszteletét a Vatikánban is. A Pacelli bíborossal való kapcsolatának köszönhetően gyakran bejutott XII. Piushoz, az antikommunista pápához.[36]

Szovjet tisztviselők vagy diplomaták soha nem járulhattak volna Tito, Luce vagy XII. Pius elé. Joszifon keresztül a Kreml és kémfőnökei mindhármukkal személyes kapcsolatot tudtak kiépíteni.

Hét évvel a fiuk elvesztése után Laura ismét teherbe esett, és júniusban megszületett a kislányuk, a szülők örömére ezúttal egészséges gyereket hozott a világra. A Romanella nevet kapta szülővárosa után, bár későbbi útlevele szerint Moszkvában született, és Nagyezsdának hívták. Az örvendetes magánéleti eseményeken kívül 1953 nyarán jelentős politikai történések zajlottak mindhárom országban, melyekkel Joszif kapcsolatban állt. Az olaszországi választásokon a kommunisták ismét vereséget szenvedtek, de a baloldali pártok összesen így is megszerezték a szavazatok 35 százalékát. „Olaszország lassan, de biztosan a Kreml felé halad", írta Washingtonba a csüggedt Luce, aki helyesen számolt azzal, hogy az ország továbbra is a hidegháború egyik kulcsfontosságú csatatere marad. A következő hónapban Teodoro Castro választott hazájában, Costa Ricában egy régi barátja és üzlettársa nyerte meg az elnökválasztást, José Figueres. Joszif eltűnődött, esetleg kinéz-e neki egy újabb előléptetés. Ha Laurával egy időre Costa Ricába költöznének, talán még külügyminiszter is lehet belőle.

A legjelentősebb hírek azonban Moszkvából érkeztek. Amíg Sztálin élt, az utódlás kérdése tabu volt, így a halála utáni első hetekben egy bizottság vezette botladozva az országot, mindenki próbált valami pozíciót kiharcolni. A szovjet vezetők nagy része egy dologban értett egyet: mind félt a nemzetbiztonság főnökétől, Berijától, és együttesen kitervelték a letartóztatását. Ha Beriját a valódi bűneivel vádolták volna meg, az az elit más tagjait is kellemetlenül érintette volna, így inkább azt olvasták a fejére, hogy összeesküvést szőtt „a kapitalizmus újjáélesztésére és a burzsoázia uralmának visszaállítására". Decemberben elítélték és kivégezték. Ez volt a sztálini korszak sztálinista lezárása.

Joszif gyanította, hogy megkezdődhet a hírszerző szolgálatok tisztogatása, és a Központnak megfogalmazott talpnyaló levelében kifejtette, hogy ő és

Laura egyetért a párt bölcs döntésével Berija eltávolítását illetően. A Moszkvából érkező bizonytalan hírek fokozták a házaspár aggodalmát, miközben éppen egy újszülöttről gondoskodtak. A boldogulás a római mindennapokban egyre inkább kötéltáncnak tűnt. A kommunista Lengyelország Jan Drutót nevezte ki római nagykövetnek, akit Joszif még ifjúkorából, a vilniusi földalatti mozgalomból ismert. Nyilván csak idő kérdése volt, hogy a két nagykövet ugyanazon a programon vegyen részt, és Joszif lelepleződjön. Egyéb epizódok is fokozták az idegességét. Egy milánói átszállás során Joszif bőröndje eltűnt. Úgy döntött, nem tesz feljelentést a lopás miatt, mert félt, hogy nemkívánatos nyomozást indít el vele, de nyugtalanította a gondolat, hogy esetleg nem véletlenről van szó.

Rómában, amikor Marc Chagall-festményeket nézett egy kiállításon, egy barátja megkérdezte, tetszenek-e neki, mire szórakozottan egy pattogós nyettel válaszolt. Azonnal rájött, hogy elszólta magát, visszanyerte lélekjelenlétét, és kuncogva hozzátette: – Úgy tudom, a művész szülőföldjén így mondják.

Amikor megjött a parancs, hogy készüljenek fel a hazatérésre Moszkvába, Joszif megkönnyebbült, bár nem tudott szabadulni a gondolattól, hogy érkezéskor esetleg letartóztatják. Fokozatosan előkészítette a távozásukat. Szeptemberben táviratozott a Costa Rica-i külügyminisztériumba, és közölte, hogy „egy kényes betegség miatt" a feleségének el kell hagynia Rómát. Engedélyt kért, hogy a telet Svájcban tölthesse vele. December 5-én Joszif és Laura Bécsbe utazott, majd onnan Moszkvába repültek. A Costa Rica-i külügyminisztérium meg törhette a fejét, mi is történhetett országuk olaszországi nagykövetével. Soha többé nem hallottak Teodoro Castro felől.

A Berija bukását követő hónapokban Nyikita Hruscsov fokozatosan az új vezetés meghatározó alakjává vált. Az alacsony, kövérkés, visszafogott Hruscsov talpraesett ügyvezető volt, aki szerény származásból küzdötte fel magát a szovjet rendszerben. Teljes mellszélességgel vett részt az 1930-as évek sztálini terrorjában, amikor moszkvai és ukrajnai pártfőnökként személyesen hagyta jóvá letartóztatások ezreit. Ennek ellenére a Szovjetunió új vezetőjeként egy kevésbé erőszakos és nyitottabb politikát hirdetett meg. A népszerű szovjet író, Ilja Ehrenburg 1954-es regénye, az Olvadás lett a névadója annak a viszonylagos liberalizációnak, ami Hruscsov vezetését jellemezte.

Hruscsov felügyelete alatt átszervezték a biztonsági szolgálatot, amely a forradalom óta eltelt harminchét év alatt a Cseka, a GPU, az OGPU, az NKVD és az MGB nevet viselte ebben a sorrendben. Az 1954 márciusában felvett név

– Állambiztonsági Bizottság, röviden KGB – tartósabbnak bizonyult. Az újonnan alakult KGB olyan funkciókat foglalt magába, amelyekért az országok zömében több ügynökség vagy minisztérium felelt: nyomon követte a belső biztonsági fenyegetéseket és árgus szemmel figyelte a potenciális politikai disszidenseket, de a hosszú országhatár biztosításáért is felelt, és gyűjtötte a külföldi hírszerzési információkat. A KGB székhelye ugyanabban a Lubjanka téri épületben volt, ahol Mejer Trilisszer dolgozott az 1920-as években. A háború utáni újjáépítési program keretében hatalmas terekkel bővítették, és az épületből egy mustársárga behemót lett.

1954 júniusában a Politbüro összeült, hogy megvitassa, hogyan lehetne megerősíteni a KGB műveleteit az Egyesült Államok és nyugati szövetségesei ellen, és arra jutottak, hogy nagyobb hangsúlyt kell fektetni az úgynevezett aktív intézkedésekre, többek között a külföldi közéleti személyiségekről szóló kompromatok gyűjtésére és dezinformációs kampányokra. A KGB vezetése követelte továbbá, hogy ismét nagyobb súllyal essen latba az illegális hírszerzés.[37] Az illegális ügynökökkel foglalkozó „speciális csoportfőnökség", amely később egyszerűen S csoportfőnökségként vált ismertté, terveket dolgozott ki, hogy tisztjeit legális fedésben a világ különböző pontjain lévő szovjet nagykövetségekhez küldjék. Az ő feladatuk volt születési anyakönyvi kivonatok, útlevelek és egyéb személyazonossági okmányok beszerzése a majdani illegális ügynökök számára.

Joszif volt az utolsó a korai nagy illegális ügynökök között, aki az ösztöneire és érzékeire hagyatkozott. Ahogy az S csoportfőnökség egyre több alosztályt és bürokratikus részleget hozott létre, az illegális ügynököket sokkal szabályozottabb módon képezték és küldték ki. Többé nem volt helye az improvizációnak, ami annyira jellemezte Joszif római éveit.

Joszif kémkedési pályafutása véget ért, amint visszautazott Moszkvába. Túl sokan ismerték már Costa Rica-i nagykövetként ahhoz, hogy külföldön új személyazonosságot vegyen fel. Három évtizedes pályafutása során több tucat könyvet írt, köztük David Siqueiros mexikói festő életrajzát, amelyből kimaradt, hogy a könyv szerzője annak idején parancsnoka volt a könyv alanyának egy Trockij elleni sikertelen merényletkísérletben. Csak néhány megbízható kollégájának árult el bármit is a múltjáról. Évekkel később, ráunva a tudományos munkára, vakmerő tervet vezetett elő egykori főnökeinek a KGB-ben. Egy férfi, akit még Argentínából ismert, időközben fontos latin-amerikai politikus lett, és Joszif megtudta, hogy a repülőgépe Ázsia felé

tartva le fog szállni a Szovjetunióban tankolni. Joszif azt javasolta, hogy ő majd a reptéren felbukkan, és amíg a barátja a földön van, megpróbálhatná ott helyben megnyerni a szovjet ügy számára. A KGB nemet mondott, túl nagynak ítélte a kockázatot.

Amikor Joszif értesült az elutasításról, fintorgott az új KGB szigorú szabályai miatt. „Egykor romantikusak voltunk… Mostanra mind nagyon pragmatikusak lettetek", mondta elmélázva.[38]

11.
Illegálisok közszemlén

Az Abel-per és a CIA első illegális ügynökei

Dmitrij Bisztroljotov, Iszhak Ahmerov és Joszif Grigulevics fényes sikereiről néhány emberen kívül senki nem tudott a Központban. A nyugati kémelhárító ügynökségek a dezertőrök révén láttak bele valamennyire az illegális programba, de a szélesebb nyilvánosság sem Nyugaton, sem a Szovjetunióban nem szerzett tudomást a KGB legértékesebb kémjeiről. 1957. október 14-én ez egy csapásra megváltozott, amikor egy apró, madárarcú, visszafogott férfi jelent meg vádlottként egy brooklyni bíróságon, ahol az *Amerikai Egyesült Államok kontra Rudolf Ivanovics Abel, más néven „Mark", más néven Martin Collins és Emil R. Goldfus stb.* ügyet tárgyalták. Több váddal is szembe kellett néznie, onnantól, hogy az Egyesült Államokban tartózkodott, de nem vette magát nyilvántartásba külföldi ügynökként, odáig, hogy katonai és atomtitkokat akart átadni a Szovjetuniónak, és mindezt bűnszövetségben elkövetve. Négy évvel korábban Ethel és Julius Rosenberget villamosszékbe küldték, miután az utóbbi vádpontban bűnösnek mondták ki őket.

Alig tíz nappal a tárgyalás megkezdése előtt a szovjetek fellőtték a Szputnyikot, az első műholdat, ráijesztve Amerikára, amiért Moszkva most először megelőzte őket a technológiai versenyben. Most, a bíróság épületében a hidegháború új frontja vált láthatóvá. Megmozgatta az emberek fantáziáját, és új félelmeket keltett a kibontakozó történet egy férfiról, aki az elmúlt évtizedben csendes, szerény életet élt New Yorkban, miközben mindvégig titkos szovjet ügynökként dolgozott. Hogyan lehet kiszúrni egy illegális ügynököt? Hányan lehetnek még közöttünk? Meg lehet bízni bárkiben?

* * *

A pillanatnyilag Rudolf Abel néven ismert férfit öt hónappal korábban tartóztatták le. Egy kora reggel kopogtak a manhattani keleti 28. utcában lévő Latham Hotel 839-es szobájának ajtaján. A férfi álmából felriadva, még mez-

telenül résnyire nyitotta az ajtót, mire három férfi berontott, és felmutatták FBI-jelvényüket. Közölték vele, hogy mindent tudnak róla, és javasolták, hogy saját érdekében működjön együtt. A férfi csak annyit kért, hadd húzzon alsóneműt. Miután felöltözött, repülővel egy texasi kihallgatóközpontba szállították. Elismerte, hogy szovjet állampolgár, és Rudolf Abelt adta meg a neveként, de határozottan tagadta, hogy kém lenne. Azt a valószínűtlen történetet adta elő, hogy saját elhatározásából jött az Államokba, mivel a Szovjetunióban talált egy nagy pénzösszeget, és hamis amerikai útlevélre költötte.

Abel szállodai szobájának, valamint a brooklyni Fulton Streeten bérelt műtermének alapos átkutatása során kémkedési eszközök széles skáláját találták, amiből kiderült, hogy a története hazugság. Előkerült egy születési anyakönyvi kivonat Emil Robert Goldfus és egy másik Martin Collins névre. A nyomozók 6500 dollár készpénzt, üreges mandzsettagombokat, felfirkantott kódokkal teli füzeteket találtak, valamint olyan területek térképeit, amelyeken fontos amerikai védelmi létesítmények álltak. Az egyik rövid ceruzának le lehetett venni a végét; a belsejében tizennyolc apró filmkocka lapult. Felnagyítva a kódolt rádiós üzenetek ütemterve jelent meg 1957 napjaira vonatkozóan, időpontokkal és frekvenciákkal, valamint levelek egy moszkvai feleségtől és lánygyermektől. A képkockákat a mikropontnak nevezett fototechnikai eljárással készítették, amelynek során egy mikroszkopikus lencsével ellátott fényképezőgép nagy felbontású negatívokra készített fényképeket, amelyeket szabad szemmel nem lehetett látni.

A férfi valódi neve, amit az amerikaiak akkoriban még nem tudtak, William Fisher volt. Rudolf Abelnek Fisher egyik KGB-s kollégáját hívták, és azért ezt adta meg, mert így a hír nyilvánosságra kerülésével a KGB-ben tudták, hogy elkapták. Ettől fogva mindig is Abel néven ismerték.

1903-ban született emigráns orosz szülők gyerekeként a brit Newcastle-ban, és az 1920-as évek elején költözött a Szovjetunióba. A háború alatt a Vörös Hadsereg egyik rádiós zászlóaljában szolgált, majd a háború után az illegális ügynökök programjába szervezték be.

Akkor már elmúlt negyvenéves, de a háborút követően a toborzók nem nagyon válogathattak az alkalmas jelöltek között, és angol anyanyelve értékes adottságnak számított. Miután Abelt kiképezték, 1948-ban az Egyesült Államokba utazott ideiglenes, litván személyazonossággal, amitől a megérkezése után azonnal megszabadult, és egy New York-i rejtekhelyről magához vett egy halom készpénzt és egy Emil Goldfus névre kiállított amerikai születési

anyakönyvi kivonatot.[1] A Központ azt mondta Abelnek, ne kockáztassa meg az álláskeresést, mert ha a munkaadó utánanéz Goldfus múltjának, lelepleződhet. Inkább komoly művészi tehetségét bevetve festőként kezdett bohém életet élni Brooklynban.

A Központ rábízta Abelre az amerikai nukleáris programban és annak közelében aktív informátorok csoportját. Az volt az elképzelésük, hogy Abel egy amerikai kommunista házaspáron, a küldöncként működő Morris és Lona Cohenen keresztül irányítja majd őket. De 1951-ben az FBI letartóztatta a Rosenberg házaspárt, akik munkakapcsolatban álltak Lonával, mire a Központ kimenekítette Cohenéket az országból. A mccarthyizmus virágkorát élte, és az FBI nyitva tartotta a szemét, így aztán túlságosan veszélyessé vált ismert kommunistákat alkalmazni futárként, asszisztensként és közvetítőként. A hálózatot feloszlatták, és Abel soha nem pótolta őket újabb beszervezésekkel.[2] Élte a művészek békés életét, és csak alkalmanként kapott megbízást kémkedésre. 1953-ban beköltözött egy műterembe a Fulton Streeten, nem messze a Brooklyn hídtól. Havi 35 dollárért bérelte a szűkös, legfelső emeleti lakást, összebarátkozott más művészekkel, és egyre-másra festmények és vázlatok kerültek ki a keze alól.

A Központ összehozta Abelt egy másik illegális ügynökkel, akit Abel csak Vikként ismert, ez egy kódnév volt. A férfit Reino Hayhanennek hívták, Leningrád közelében született finn szülők gyerekeként, és folyékony finn nyelvtudása miatt szervezték be. Hayhanen az idahói születésű Eugene Makinak, egy finn származású amerikainak adta ki magát. A két illegális ügynök rendszeresen találkozott a brooklyni Prospect Parkban és a város más helyszínein. Abel kisebb feladatokat bízott Hayhanenre, például hogy hagyjon ott valamit egy rejtekhelyen, vagy hozzon el valamit onnan, valamint kutasson fel a Központ számára érdekes személyeket. Gyorsan rájött, hogy új asszisztense inkompetens, és alkoholproblémákkal küzd. Meg volt győződve, hogy csak idő kérdése, és Hayhanen mindkettőjüket lebuktatja. Egy 1956-os moszkvai látogatása során könyörgött a Központnak, rendeljék haza a finnt.

1957 áprilisában Abel közölte Hayhanennel, hogy további utasításokért vissza kell térnie Moszkvába. Hayhanent azonban nem ejtették a fejére, tudta, hogy valami bűzlik. Párizsban kellett volna átszállnia és útlevelet váltania, de ehelyett besétált az amerikai nagykövetségre, és mindent elmondott. Abelnek csak a kódnevét, a Markot tudta, de Abel a *konszpiracija* szabályait megszegve egy alkalommal magával vitte asszisztensét a Fulton Street-i műtermébe.

Az FBI Abel távollétében átkutatta a lakást, és utána szemmel tartotta a férfit. Egyik este, amikor Abel felbukkant, követték a manhattani szállodáig. Néhány héttel később lecsaptak rá.[3]

A tárgyalást a Kelet-New York-i bíróság épületében tartották, melynek gótikus tornyai egy különös véletlen folytán éppen Abel műtermére néztek. Hayhanent szánták a koronatanúnak. Az ügyész azt remélte, hogy vallomása minden kétséget kizáróan bizonyítja majd Abel bűnösségét, és ő lesz az első külföldi állampolgár, akit békeidőben kémkedésért elítélnek az Egyesült Államokban. A két illegális ügynökre, akik még egyszer, utoljára találkoztak a bíróságon, teljesen ellentétes sors várt: Abel a villamosszékre számíthatott, Hayhanen pedig új személyazonosságra a CIA tanúvédelmi programjában. Kettőjük közül mégis Abel tűnt nyugodtabbnak. Hayhanen sötét szemüvegben érkezett a bíróságra. Fekete bajusza mintha be lett volna festve, ritkuló haját hátrafésülte. A felügyelőinek minden reggel be kellett állítaniuk a megfelelő alkoholmennyiséget a számára: ha nem kap eleget, használhatatlan; ha túl sokat kap, akkor esetleg összevissza beszél. A tanúk padján láthatóan ideges volt, és mintha az összeomlás szélén állt volna.[4]

Abelt mindeközben az önuralom zenszerű aurája vette körül. Grafitszürke öltönyt és vékony csíkos nyakkendőt viselt, ritkán szólalt meg, és a tárgyalás nagy részében portrékat rajzolt a résztvevőkről. Nem kívánt tanúvallomást tenni vagy tanúkat beidézni a védelme érdekében, és alig leplezett megvetéssel mosolygott, amikor egykori asszisztense tanúskodott ellene. Sok szemlélőt lenyűgözött sztoicizmusa és méltóságteljes ábrázata; a bíróság által kirendelt védője, James Donovan őszinte rokonszenvet táplált ügyfele iránt. Ám egy percre sem merült feledésbe a bíróságon, miféle rezsimet szolgált Abel, és a közvélemény nem fogta a pártját.

„Ez a bűncselekmény veszélyt jelent a civilizációra, veszélyt jelent erre az országra és az egész szabad világra … Az amerikai nép egésze a sértett fél", jelentette ki az ügyész a tárgyalás vége felé. Az esküdtszéknek alig három óra kellett, hogy eljusson az egyhangú ítéletig: bűnös. A bíró megkímélte Abelt a villamosszéktől, de harminc év szabadságvesztésre ítélte.

A per révén Abel közismertté vált. A *Life* magazin címlapsztorija mesteri kémként írt róla, aki „sikeresen beilleszkedett az amerikai élet sodrásába". A magazin felhívta az olvasók figyelmét, hogy Abelt ugyan elfogták, de bizonyára bolyonganak még hozzá hasonlók észrevétlenül Amerika parkjaiban.[5] A szovjet sajtó hivatalosan tagadta, hogy Abelnek bármi köze lett volna a KGB-hez. Amikor azonban 1960-ban Gary Powers amerikai pilóta gépét egy

felderítő repülés során lelőtték a Szovjetunió felett, lehetőség adódott a cserére. Egy 1962-es fagyos reggelen Abel és Powers lassan elsétáltak egymás mellett a berlini Glienicke hídon.[6]

Nem sokkal Abel tárgyalása után az Atlanti-óceán túloldalán a brit nyomozók is szimatot kaptak. A CIA adott egy fülest az MI5-nak, miszerint néhány évvel korábban a varsói brit nagykövetség egyik alkalmazottja, Harry Houghton együttműködhetett a lengyel hírszerzéssel. Houghton most a brit tengeralattjáró-kutató intézetben dolgozott Portlandben, a La Manche-csatornánál. Barátnője, Ethel Gee szintén ott állt alkalmazásban, és mindkettőjüknek hozzáférése volt a brit atomtengeralattjáró-programmal kapcsolatos információk aranybányájához.

Az MI5 megfigyelői követték Houghtont Londonba, és látták, amint átad egy szatyrot egy ismeretlen félnek, és cserébe kap egy borítékot. Az MI5 feltételezte, hogy a lengyel nagykövetség egyik alkalmazottjáról lehet szó, de amikor ellenőrizték az autója rendszámát, kiderült, hogy a jármű egy Gordon Lonsdale nevű kanadai üzletember nevén van. Lonsdale cége egy Wardour Street-i címre volt bejegyezve a Soho szívében. Lonsdale öt éve érkezett Kanadából Nagy-Britanniába, és azóta különböző zenegépeket és automatákat értékesítő vállalkozásokat alapított.

Az MI5 időt és költséget nem kímélve elkezdte megfigyelni Lonsdale-t. Amikor átkutatták a széfjét egy londoni bankban, előkerült egy öngyújtó, amelynek titkos rekesze apró, egyszer használatos, rádióadások dekódolására szolgáló kódtáblázatokat rejtett. Miután az amerikaiak tájékoztatták az MI5-ot az Abel-ügyről, kezdték megérteni, mivel van dolguk.

1961 januárjára a brit hatóságoknak elég sok minden volt a kezükben ahhoz, hogy letartóztassák Lonsdale-t, Houghtont és Geet. Razziát tartottak egy antikvárius házaspár ruislipi házában is, ahova Lonsdale gyakran ellátogatott. Helen és Peter Kroger új-zélandi útlevéllel rendelkeztek, de a szomszédoknak azt mondták, kanadaiak. Amikor a rendőrök benyomultak a házba, a kémfelszerelések valóságos tárházát találták: rádiókészülékeket, fényképészeti felszereléseket, papírt mikropontos íráshoz, valamint titkos rekeszeket tele készpénzzel és hamis útlevelekkel.

A „Kroger házaspár" valójában nem volt más, mint Morris és Lona Cohen, akik Abelnek futárkodtak a férfi New York-i tartózkodása első időszakában. Mire Abelt letartóztatták, ők már régen elmenekültek az Egyesült Államokból. Néhány évig a szovjet blokkban húzták meg magukat, majd új személyazo-

nossággal újra felbukkantak Londonban, és rádiós és logisztikai központot biztosítottak Lonsdale nagy-britanniai tevékenységeihez.

Amikor Lonsdale információt kapott Houghtontól, azonnal Ruislipbe sietett, hogy lemásolja a dokumentumokat. Az információkat aztán Moszkvába küldték Cohenék nagy sebességű rádióadója segítségével vagy a boltjukból származó antik könyvek külföldre feladott csomagjaiban. A dokumentumok valószínűleg a *Dreadnought,* az első brit atom-tengeralattjáró szonárjával kapcsolatban tartalmaztak információt, valamint arról, hogy a brit tengeralattjárók hol és mikor merészkednek titokban szovjet felségvizekre.

Abelhez hasonlóan Lonsdale sem volt hajlandó együttműködni a nyomozókkal.

– Bármilyen feltett kérdésre a válaszom „nem". Tehát ne fárasszák magukat azzal, hogy kérdeznek – mondta a nyomozóknak. 1961 márciusában huszonöt év börtönre ítélték, bár ő mindvégig kitartott amellett, hogy kanadai és Gordon Lonsdale-nek hívják.

Az ítélethirdetés után Charles Elwell, az MI5 vezető nyomozója hónapokon át próbálta kideríteni Lonsdale valódi személyazonosságát, és végül megfejtette a rejtélyt. Lonsdale 1922-ben született Moszkvában Konon Molodijként. Molodij gyerekkorában egy nagynénjénél élt Kaliforniában, ennek köszönhette kiváló angol nyelvtudását. 1938-ban visszatért a Szovjetunióba, és a háború alatt egy partizánegységben szolgált az ellenséges vonalak mögött. Egy kiképzést követően New Yorkba küldték, és eredetileg azt tervezték, hogy rádiósként fog dolgozni Abel keze alá. 1954-ben azonban átvezényelték Londonba. 1955 márciusában hajóval érkezett Nagy-Britanniába, Gordon Lonsdale néven.

Elwell gyakran meglátogatta Molodijt a börtönben, és baráti kapcsolat alakult ki közöttük, amire csak 2019-ben derült fény, akkor oldották fel a titkosítás alól a lebilincselő ügyiratokat. A páros fokozatosan egyre közelebb került egymáshoz, amikor hosszú órákon át társalogtak a kommunizmusról, az életről és a szerelemről. Amikor végre rátértek a kémkedés ügyére, Elwell megpróbálta rávenni Molodijt, hogy valljon színt a múltjáról, a kiképzéséről és a KGB-vel kapcsolatos ismereteiről. Célzott rá, hogy ez esetben talán lehetne alkut kötni Molodij büntetésének csökkentéséről vagy akár a szabadon bocsátásáról. Molodij eleinte azt mondta Elwellnek, hogy nem tud alkut kötni, mert akarja még látni a gyerekeit Moszkvában, de mintha már nem zárkózott volna el valamiféle megállapodás elől, és kíváncsi volt, mit kész Elwell felajánlani. Elwellnek azt mondta, ha visszamegy, ötvenszázalékos eséllyel agyonlövik.

Elwell reménykedett, hogy nyélbe lehet ütni egy olyan alkut, amely az együttműködésért cserébe új életet kínál Molodijnak Nagy-Britanniában, de odafent úgy döntöttek, hogy a közvélemény ezt helytelenítené. A beszélgetéseknek a börtönben végük szakadt.

1962 őszén a szovjetek letartóztatták és bebörtönözték Greville Wynne brit üzletembert, aki az MI6 futárjaként dolgozott Moszkvában, és 1964 áprilisára megszervezték a kémcserét. Amikor Molodijt a börtönből kocsival a repülőtérre vitték, ahol egy berlini gépre kellett felszállnia, egy pillanatra eltűnt a szokásos jókedv az arcáról. „Vajon mi lesz ennek az egésznek a vége?", tűnődött komoran.[7]

Abel és Molodij perei felrázták a nyugati hírszerző ügynökségeket az álmukból. Elgondolkodtak, hogyan lehetne más illegális ügynökök nyomára bukkanni, és álmélkodtak a szovjet program leleményességén. – Bárcsak lenne három vagy négy ilyen emberünk most Moszkvában – mondta Allen Dulles, a CIA igazgatója egy magánbeszélgetés során Abel letartóztatása után. Dulles tudta, milyen nehéz illegális ügynököket munkába állítani, mert éppen akkor állították le a CIA saját programját, ami ezt célozta. Az 1950-es évek elején az ügynökség összefogott az NTS-szel, egy emigráns oroszokból álló szervezettel, amelynek a szovjethatalom megdöntése volt a célja, hogy a Szovjetunióba beszivárgó ügynököket képezzenek ki, így terjesztve ki hosszabb távon azt a CIA-programot, amely során Albániába, Romániába és más kelet-európai helyszínekre telepítendő gerillaharcosokat neveltek. Az NTS egy marginális szervezet volt, de a CIA benne látta a legígéretesebb társulási lehetőséget a Moszkva elleni munkában.[8] Amerikai ügynökök az NTS-szel közösen próbáltak olyan orosz és ukrán emigránsokat felkutatni, akik alkalmasak lennének titkos munkára a Szovjetunióban. A kiválasztott férfiakat új személyazonossággal látták el, hogy egészen biztosan ne kerüljenek fel semmilyen szovjet megfigyelési listára.

A CIA szerzett egy tizenöt szobás egykori szállodát egy félreeső tóparti tisztáson a német–osztrák határhoz közel, és titkos kiképzőbázissá alakította át. A CIA illegális ügynökei mind orosz anyanyelvűek voltak, így nem kellett olyan nyelvi képzésben részesülniük, mint nyugatra készülő szovjet megfelelőiknek, de ettől még intenzív képzést kaptak a beépülés alapjairól. A hat hónapos tanfolyam során hosszú órákon át tanulták, hogyan kell kódolva kommunikálni, ejtőernyős kiképzést kaptak, hogy majd be tudjanak jutni az országba, és részletesen tájékoztatták őket az életről a Szovjetunióban, kitérve

azokra az aspektusokra, amelyekről az emigránsok lemaradhattak, hiszen eljöttek onnan. Az önvédelemre és a fizikai edzésre is nagy hangsúlyt fektettek, képezték őket fegyvertelen harcban, és mindennap még reggeli előtt hosszú távokat futtattak le velük.[9] Miután a férfiakat ledobták a szovjet belaruszi erdőkben, a nagyvárosok felé kellett venniük az irányt, személyazonosságot kellett szerezniük, és információkat visszajuttatniuk a Szovjetunióban zajló életről. A későbbiekben arra akarták használni őket, hogy támogatást mozgósítsanak a szovjet rezsim elleni partizánháborúhoz. Továbbá minden illegális ügynöknek magával kellett vinnie és a landolás helyéhez közel az erdőben azonnal el kellett ásnia egy csomagot vészhelyzet esetére, ami tartalék rádióból, fegyverekből, élelemből és egy egészségügyi készletből állt. A csomagot aztán ki tudnák ásni éles háború esetén, amelyben a CIA elképzelése szerint ezek az illegális ügynökök kulcsszerepet játszanának, miután visszahúzódtak az erdőkbe. „Megszervezhetik saját titkos bázisaikat, vagy csatlakozhatnak már létező partizáncsoportokhoz rádiósokként", állt az érthetetlenül derülátó CIA-tervekben.[10] A férfiak kaptak egy halom aranyérmét, hogy könnyebben tudjanak a feltételezett helyi partizáncsoportokból tagokat toborozni, és a CIA hamisítói iratokat is készítettek, amelyeket mintha a szovjet hatóságok állítottak volna ki, és igazolták, hogy a férfiak titkos küldetésen lévő szovjet biztonsági ügynökök, akiknek minden szükséges segítséget meg kell kapniuk. A kiképzők beismerték, fogalmuk sincs, hogy bárki elhinné-e az iratok hitelességét, és azt mondták az illegális ügynököknek, hogy csakis abszolút vészhelyzetben vegyék elő őket.

A CIA összesen tizenegy illegális ügynököt dobott le két alkalommal, 1952-ben és 1953-ban. Az ügynökség nagyszabású terveiről hamarosan kiderült, hogy ábrándos képzelgések.

Néhányuk egyenesen belesétált egy csapdába, kapcsolatba léptek „elvtársakkal", akikről kiderült, hogy szovjet provokátorok; mások biztonságban földet értek, de gyorsan lelepleződtek. 1954-re a CIA úgy számolt, hogy a tizenegy ügynökből mindössze három aktív még mindig. Washington olyan kevés információval rendelkezett az életről a Szovjetunióban, hogy bármi, amiről ezek hárman hírt tudtak adni, értékesnek bizonyulhatott. De a CIA az első perctől fogva nehezített pályán játszott. A Szovjetunió rengeteg papírmunkával és szigorú ellenőrzésekkel tartotta szemmel saját állampolgárainak életét és mozgását. A CIA illegális ügynökeinek egész egyszerűen sokkal nehezebb volt észrevétlenül beszivárogni egy merev rendőrállamba, mint a szovjet illegális

ügynököknek a szabadabb nyugati környezetbe. A projektet 1959 októberében hivatalosan is leállították.[11]

A CIA leállított illegális programjának részletei szigorúan titkosak maradtak, amíg 2007-ben fel nem oldották az iratok titkosítását, de Abel és Molodij nagyon is nyilvános pere a hidegháborún nevelkedett elmékben ráirányította a reflektorfényt a szovjet illegális ügynökök gondolatára. 1961-ben, Molodij perének évében J. Bernard Hutton *School for Spies (Kémek iskolája)* című könyve a nyugati olvasók számára betekintést ígért az elképesztően nagyszabású szovjet illegális programba. Hutton nagy részletességgel írt egy titkos kiképző létesítményről, amely a belső szovjet területeken terpeszkedett egy hatalmas régióban. Gaczynában felépítették a különböző kapitalista országokban található városrészek pontos mását: volt amerikai, kanadai, brit, sőt még indiai zóna is. „Gaczyna minden egyes körzetében az angol nyelvű világ országaiban található utcák, épületek, mozik, éttermek, büfék, ivók és más tipikus létesítmények hű másolatai találhatók", írta Hutton.[12] A brit szektor százhatvan négyzetkilométernyi szovjet területet foglalt el, és volt benne egy városutánzat, valamint egy vidéki terület több faluval. Az itt lakók brit ruhát viseltek, szalonnát és tojást reggeliztek, igazi londoni buszokon utaztak az angol nyelvű munkahelyükre, és a fizetésüket fontban kapták, amiből valódi brit termékeket vásárolhattak a boltokban. Hutton rávilágított, micsoda bámulatos erőfeszítéseket tettek a szovjetek, hogy illegális ügynököket képezzenek ki, akik aztán beszivároghattak nyugatra, és kedvükre rombolhattak.

Hutton minden egyes szava Gaczynáról teljes sületlenség volt. A Szovjetunióban semmi nem hasonlított még csak megközelítőleg sem egy ilyen létesítményre. De az elképzelés, hogy kiképzett illegális ügynököktől hemzsegő teljes mesterséges városok léteznek, rezonált az Abel és Molodij pere által kiváltott aggályokkal. Az embereken elhatalmasodott a rettenet, hogy atomháború hozhatja el a világ végét. De ennél alattomosabb volt a félelem, hogy a szomszéd vagy a kolléga titokban szovjet kém lehet.

Ami azt illeti, a KGB nem ontotta magából futószalagon a hamisított nyugati állampolgárokat, ellenkezőleg, az 1960-as évek elejére válságba került a program.

Abel évekig nem bukott le, de hosszú amerikai tartózkodása nem járt sok haszonnal a hírszerzés szempontjából. Ezzel szemben Molodij gyümölcsöző

kémhálózatot működtetett, de tetten érték, amikor éppen titkos iratokat lopott. A hosszú távú illegális kiküldetést mintha már nem lehetett volna összeegyeztetni az aktív kémkedéssel. Az S csoportfőnökség választ előtt állt: vagy illegális alvóügynököket küld, akik tétlenül várják az utasításokat vészhelyzet esetén, vagy aktív kémeket, akik az aktuális sürgős ügyeket intézik, de a lebukást kockáztatják. A működésre nehezedő nyomást tetézte az arra utaló jelek sokasága, hogy az illegális élettel járó magány és lelki kín a legtöbb ember számára túl megerőltető. Abel és Molodij is gyötrelmesen magányosnak találta a külföldi létet, és ők sikertörténetnek számítottak. A háború után nyugatra küldött illegális ügynökök közül sokan összeomlottak a nyomás alatt. Rákaptak az italra, önsorsrontó viszonyokat folytattak, Brik és Hayhanen még az ellenségnek is feladta magát.

Még ennél is égetőbb probléma volt, hogy milyen kevés szovjet állampolgár rendelkezett gyakorlati tudással a Nyugatról. Az 1920-as és 1930-as években a KGB elődjei olyanokat szerveztek be illegális ügynöknek, akik a viharos forradalmi évek alatt külföldön éltek mozgalmas életet. A háború utáni illegális ügynökök, mint Brik, Abel és Molodij, a gyerekkorukat nyugati országokban töltötték. Az 1950-es évek végére, miután a határok bezárultak, és a hivatalok egyre nagyobb gyanakvással viseltettek mindenki iránt, aki tartósan külföldön tartózkodott, kevés volt az ilyen tapasztalatokkal büszkélkedő potenciális újonc. Ezzel együtt a KGB nem fontolgatta komolyan, hogy felhagyjon az illegális ügynökök programjával. A kiszámíthatatlan hidegháborúban, amely bármelyik pillanatban élesedhetett, fontosabb volt, mint valaha, hogy legyenek ügynökeik, akik a diplomáciai kapcsolatok megszakadása esetén is az ellenséges vonalak mögött maradhatnak. A Központ úgy döntött, a nehézségek leküzdhetők, minden csak megfelelő erőforrás kérdése. A KGB készült növelni azoknak a tiszteknek a számát, akik a világ szovjet nagykövetségein állomásozva támogatják a terepen dolgozó illegális hírszerzőket, és megfelelő személyazonosságot találnak a számukra; ők alkották az úgynevezett N osztályt. A szóba jövő újoncokat is sokkal nagyobb gondossággal készültek kiválogatni, és intenzívebb képzésnek készültek kitenni őket. A Központ most először úgy döntött, hogy nőket is kiképez ügynöknek, így akarta elejét venni a magánynak és a veszélyes szerelmi afféroknak. Ezentúl az illegális ügynököket párba állítják, és együtt küldik őket külföldre, hogy egymás társai legyenek, és szemmel tartsák egymást.

Évről évre egyre nőtt és bonyolultabb lett az illegális ügynökök kiválasztását, kiképzését, dokumentálását és beszivárgását támogató apparátus. Az S csoportfőnökség tisztjei a szovjet blokk több ezer olyan fiataljának az aktáit böngészték át, akiket regionális felderítők potenciális KGB-munkatársaknak szemeltek ki. Az ideális jelöltnek magas szintű nyelvtudással kellett rendelkeznie, és igazolhatóan hazafias és összeszedett embereket kerestek. Elég szemrevalónak kellett lennie, de nem lehetett annyira vonzó, hogy kilógjon a tömegből. Ideológiailag megbízható, zseniális elemzőkre volt szükség, akikről el lehetett hinni, hogy lelkiismeret-furdalás nélkül tudnak szakmányban megtéveszteni másokat. Az S csoportfőnökség addig szűkítette a jelöltek körét, amíg csak a szigorú feltételeknek megfelelő maroknyi ember maradt. Ezután megkezdődött a próbák könyörtelen időszaka. Az S csoportfőnökség hamarosan már minden idők legintenzívebb kiképzési programját hajtotta végre. A nyugati városok replikái Gaczynában csak a képzelet szüleményei voltak, de a valóság semmivel sem volt kevésbé figyelemre méltó.

1964-ben, néhány hónappal a csere után, amely során Konon Molodij átvágott a kettéosztott Berlinen, majd visszatért Moszkvába, egy vidám fiatalember a másik irányba tartott a kettéosztott német fővároson. Az útlevél, amelyet a nyugat-berlini osztrák nagykövetségen készült átvenni, Karl-Bernd Motl osztrák állampolgár nevére szólt. A férfit valójában Jurij Linovnak hívták, és éppen első igazi küldetésére indult.

Hosszú út vezetett odáig, hogy Jurij illegális ügynökké váljon és nyugati állampolgárnak adja ki magát. Az egész egy álmos kisvárosban kezdődött, mélyen Oroszország Feketeföld körzetében. Közel egy évtizedébe telt, mire ide eljutott. Kiképzésének és szolgálatának az évei jól példázták a szovjet illegális programot a hidegháború derekán: hazaszeretet és fájdalom, életerős becsvágy és növekvő frusztráció, valamint az egyre intenzívebb kiképzés. A KGB azt remélte, minden erőfeszítést igazol majd az eredmény: a nyugatiak között lófráló, elhivatott szovjet ügynökök, akikre nem vetül gyanú, és elvethetik a pusztítás magvait a kapitalista világban.

III. RÉSZ

EGY ILLEGÁLIS ÉLET

12.
Eredet

Egy illegális ügynök beszervezése és kiképzése

1955 tavaszának egy felhős délutánján Jurij Linov elsétált a kis házból, ahol a szüleivel lakott az isten háta mögötti Kalacsban, Moszkvától bő hatszáz kilométerre, a helyi sorozóbizottsághoz a városka másik végében. Minden tavasszal itt kellett megjelenniük a végzős középiskolás fiúknak, hogy kiderüljön, hol kell teljesíteniük a sorkatonai szolgálatot. A vézna fiú, akinek megtévesztő testalkata ruganyos kisportoltságot takart, okos diák volt, tanulmányi versenyeket nyert angolból és földrajzból, de nem gondolta, hogy egyetemi tanulmányokat tartogat számára a sors. A háború utáni évtized keményen érintette Jurijt és a családját, és ő biztos állásra vágyott, amivel támogatni tudná a szüleit. A leszerelés után a nagyapja nyomdokaiba lépve a vasútnál akart munkát találni.

Ahogy megérkezett a sorozóbizottsághoz, egy oldalsó szobába irányították. Bekopogott, és amikor belépett, egy asztal mögül két elegáns, civil ruhába öltözött férfi pillantott fel rá. Intettek Jurijnak, hogy üljön le, és kérdezték, milyen tervei és céljai vannak az életben. Jurij említette a sakk és az angol nyelv iránti szeretetét. Az a furcsa benyomása támadt, hogy a két férfi már eléggé képben van róla és a családjáról. A férfiak nem mutatkoztak be, és nem magyarázták el, honnan jöttek vagy milyen szervezetet képviselnek. De nem volt nehéz kitalálni.

Az egyikük felvetette, hogy Jurij esetleg szeretne egyetemre járni, és nyelveket tanulni. Később talán szóba jöhetne egy külföldi pályafutás. A külföldi kalandok ígérete különösen egzotikusan csengett Jurij fülében, hiszen ritkán hagyta el Kalacsot, ami kátyús utakon többórányi autózásra volt a legközelebbi várostól, Voronyezstől. Persze hogy szeretne, mondta, és feszítette a büszkeség, amiért neki kínáltak fel egy ilyen lehetőséget.

– Az államnak szüksége van az ilyen emberekre, mint maga, Jurij – mondta a férfi elismerően.

Jurij 1938-ban született, egy olyan társadalomba, amely még viselte a kollektivizálás és a tisztogatások erőszakhullámai okozta hegeket, és amely nem sokkal később a háború rémálmában találta magát. A legádázabb harcok hónapjaiban a frontvonal mintegy ötven kilométerre volt Kalacstól, amely pont rajta feküdt a szovjetek egyik legfontosabb utánpótlási vonalán Sztálingrád felé. Jurij első emlékeiben a végeláthatatlan harcoszlopok dübörgése és a repülőgépek zúgása szerepelt.

Jurij apja, Fjodor, a helyi újság egyik szerkesztője, a háború első napjaiban indult a frontra. Fjodor szerény iskolai végzettsége ellenére egy vasúti munkás fiaként kikezdhetetlen proletár származásának köszönhette az újságírói állást, és a párthűsége miatt kapott megbízást politikai komisszárként a hadseregben. A Dnyipro folyó melletti frontszakaszra vezényelték, hogy tegyen róla, a közlegények körében ne hangozzék el lázító, szovjetellenes fecsegés. Jurij, az anyja és nagyanyja magukra maradtak Kalacsban. Élelmiszerhiány volt, és mindenki túlórával támogatta a Vörös Hadsereg háborús erőfeszítéseit.

A háború utáni évek is szűkösek voltak a család számára, Jurij anyja próbált elég élelmet termeszteni Jurijnak és a nagymamájának a túléléshez. Jurij apja sebesülten érkezett haza, miután egy katonai kórházban lábadozott. Egyik szemét repesz ütötte ki, a nemi szervét pedig egy német mesterlövész szakította le. „Ne provokáld az apádat", súgta szigorúan Jurij anyja, amint konfliktust orrontott. „Sebesült."

Jurij később, amikor felidézte a fényképeket az apja 1930-as évekbeli szerkesztőségéből, amiket egy fiók mélyén talált, ráeszmélt, hogy Fjodor Linovnak más démonokkal is meg kellett küzdenie. Sok arcot otrombán lekapartak a képekről. Akkoriban Jurijnak fogalma sem volt az okáról; később arra tippelt, hogy ezek az emberek az apja egykori barátai és kollégái lehettek, akiket a tisztogatások során likvidáltak. Fjodor soha nem beszélt arról az időszakról, és Jurij nem kérdezte. Jóval később a szerepek felcserélődtek: Jurij szülei soha nem kérdezték, miért tűnt el a fiuk évekre, és miért csak egy postafiók címét tudta megadni, telefonszámot meg soha. Könnyebb az álma annak, ki keveset tud, tartotta a mondás.

A háború utóhatásai Jurij cseperedésének minden mozzanatát áthatották. Gyakran lehetett hallani dörgéseket a Kalacs környéki mezők felől; Jurij unokatestvérének a fél szemét vitte ki egy felrobbanó régi gránát, amikor a közelben játszott. Az osztálykirándulások során gyakran látogattak kórházakba és szanatóriumokba, ahol a gyerekek dalokat énekeltek és verseket olvastak fel

a sebesülteknek. A háborúba induló fiatalembereknek csaknem a felét soha nem látták viszont, és a hazatértek közül sokan viselték a fizikai vagy pszichés sérülés sebeit. Az egyik kémiatanár, aki harcban vesztette el a fél lábát, puszta látványával folyamatosan emlékeztette őket a háború árára. Más tanárok ok nélkül megverték a diákokat, az indulatuk szinte minden előjel nélkül lángolt fel. Jurij gyakran unatkozott, csak az angolórákon nem, amiket Lilija Bahmet, egy frissen végzett tanárnő tartott, aki angyali megjelenésével és szelíd modorával kitűnt a megfáradt, traumatizált idősebb tanárok karából. Jurij szerelmes volt belé, és még szorgosabban dolgozott a házi feladatain, így bámulatos nyelvi tehetségre tett szert.

Nyolcadikos volt, amikor egy reggel a diákokat beterelték az előcsarnokba, ahol az igazgatónő érzelmes beszédet tartott. Sztálin – a nagy vezető, gondolkodó, tanár és mindannyiuk apja – meghalt, rebegte a gyerekeknek könnyek között. Az iskola levelet fog írni a Kremlnek, mondta, amelyben kifejezi a tanulók részvétét és elszántságát, hogy megvédjék a nagy nemzetet ebben a nehéz időszakban. Az igazgatónő férjét még az 1930-as években, a sztálini tisztogatások idején tartóztatták le, és a Gulágon ült, mint a nép ellensége, a nő gyásza mégis őszintének tűnt.

A két férfi a sorozóbizottságnál ennek az erőszak által megtört, de a nagy feltámadás érdekében összefogásra buzdított államnak a szolgálatát ajánlotta fel Jurijnak. A háborúnak Jurij gyerekkorára vetülő árnyéka meghatározta ifjúkorát, és egész életében elkísérte. A szovjet állampolgárok egy teljes nemzedékét formálta, és évtizedekig óriási hatással volt a társadalomra. Most, hogy új kapitalista ellenségek tűntek fel a láthatáron, mindennél fontosabb volt egy újabb háború megakadályozása.

Nem sokkal a kalacsi beszélgetés után Jurij megtudta, hogy a harkivi Krupszkaja Idegennyelvi Intézetbe fog járni, és német nyelvet és kultúrát fog tanulni. A város hatalmas károkat szenvedett a háborúban, de mire Jurij 1955-ben megérkezett, a városközpont nagy részét újjáépítették, a széles sugárutak mentén pompás épületek sorakoztak. Két évvel Sztálin halála után a diktátor képmását és tanításait még mindig nem lehetett megkerülni. A portréi ott lógtak mindenütt, és az egyetem atlétikai stadionjának egyik oldalát egy hatalmas molinó ölelte körbe, amely a „Minden világrekord legyen a miénk" felhívását idézte.

1956 februárjában aztán Hruscsov az egész szovjet korszak egyik legjelentősebb beszédét mondta el a moszkvai pártkongresszus nem tervezett, titkos

ülésén. Négyórás kirohanást intézett Sztálin személyi kultuszának következményei és a korszak „kegyetlen és embertelen kínzásai" ellen. Sztálin szemére vetette, hogy a háború előestéjén figyelmen kívül hagyta a hírszerzést. Jóllehet a beszédet hivatalosan nem hozták nyilvánosságra, a nyugati újságokba kiszivárgott a híre, és a következő hetekben az ország minden tájára eljutott.[1] Jurij harkivi egyetemén nem zengtek többé dicshimnuszok Sztálin zsenialitásáról. Mire Jurij 1959 őszén megkezdte tanulmányainak ötödik és egyben utolsó évét, Sztálinnak már egyetlen portréját sem lehetett látni az egyetem folyosóin. A Marx, Engels, Lenin és Sztálin alkotta híres kvartett, amely egykor az ideológiai ihlet forrását jelentette minden szovjet diák számára, trióra zsugorodott.

A harkivi KGB-központ tisztjei szemmel tartották Jurijt az egyetemi évei alatt, mint a sok jelölt egyikét, akiből esetleg illegális ügynök faragható. Írtak a kalacsi KGB-irodáknak, hogy biztosak legyenek benne, nincs ok szovjetellenes tevékenységet gyanítani a közeli rokonságában. Tanárait és diáktársait kikérdezték a jelleméről és nyelvi képességeiről, és listát készítettek az ismerőseiről. Miután elégedettek voltak az eredményekkel, rászánták magukat a következő lépésre: az utolsó év elején találkozóra hívták Jurijt, hogy megkérdezzék, nincs-e kedve segíteni a KGB munkáját és jelenteni diáktársairól. Néhány hónappal később hivatalos ajánlatot tettek neki, hogy legyen ügynök az egyetemen belül. Céloztak rá, hogy amennyiben alkalmasnak bizonyul, akkor a végén igazi állás várhat rá, és a külföldi út sincs kizárva. Jurij örömmel beleegyezett, alig várta, hogy szolgálhasson. Azt mondta, azóta, hogy a sorozóbizottság elé került Kalacsban, KGB-s karrierről álmodott. A megbeszélés végén a férfiak parancsba adták neki, hogy írjon meg egy együttműködési esküt, amit az aktájához fognak csatolni: „Én, Jurij Linov, hazaszerető férfi, ezzel az esküvel önkéntesen beleegyezem, hogy együttműködöm az állambiztonsági szervekkel az ellenséges elemek azonosítása és leleplezése érdekében. Az együttműködés titkát megőrzöm." Kék tintával aláírta, és ellátta keltezéssel is: 1960. január 3.[2]

Huszonegy évesen Jurij immár hivatalosan is KGB-ügynök volt. Egyetemi tanulmányai mellett hetente kétszer találkozott új tartóival jellegtelen *konszkvartyirák*ban városszerte. Eleinte többnyire a diáktársairól kérdezték ki. A válaszai segítettek a KGB-nek azonosítani az esetleges szovjetellenes agitátorokat, és Jurij általuk meg tudta mutatni, mennyire képes teljes pszichológiai portrékat készíteni esetleges célpontokról. Egy alkalommal a tartótisztjei arra kérték, hogy mondjon el nekik mindent Vlagyimir Vorobjovról, aki egy évvel felette

járt német szakra, de időközben lediplomázott és a nyugat-ukrajnai Lvivbe költözött. Jurij évek óta jóban volt Vlagyimirrel, és még Vlagyimir szüleit is meglátogatta egy közeli városban, de a tartótisztjei most azt követelték, hogy áruljon el nekik minden negatívumot, amire csak emlékszik régi barátjáról. Jurij bevallotta, mindig is idegesítette Vlagyimir lustasága, amit például az is bizonyít, hogy mindig sokáig aludt. Komolyabb hangot megütve felidézte, hogy Vlagyimir egyszer azt mondta, vágyálma Nyugat-Németországba disszidálni. A KGB valójában már tudott erről. Egy másik diák, aki jelen volt, amikor Vlagyimir ezt a megjegyzést tette, besúgta őt, az ügynökök csak arra voltak kíváncsiak, hogy Jurij tartja-e a száját, vagy elárulja régi barátját. Átment a vizsgán.[3]

Jurij kiképzése idővel más elemekkel is kiegészült. Külön németórákat vett még az egyetemi tanulmányain túl, különös hangsúlyt fektetve a kiejtésre, és angolul is tanult. Egy alkalommal két férfi érkezett két félliteres vodkásüveggel. Az egyikük emberes adagokat töltött ki, koccintott Jurijjal, és azt mondta neki, hogy egy kortyra gurítsa le. Jurij utálta az alkoholt, de volt annyi esze, hogy ne vitatkozzon. A férfi azonnal töltött még két pohárral. Egy órán belül elfogyott a vodka, és Jurij és ivótársa rendesen berúgtak. A harmadik férfi, aki színjózan maradt, szelíden kérdezősködni kezdett, ami egy idő után haragos vallatássá fajult, hogy kiderüljön, Jurij részegen másképp viselkedik-e. Jurij még az este vége előtt hányt egy kiadósat, de nem mondott semmit, ami nem lett volna helyénvaló.

A Jurij kiképzéséért felelős két férfi egyike Vaszilij Katrics volt, egykori partizánparancsnok, aki a háború alatt náci felségterületen dolgozott. Elmagyarázta, hogyan kell kiszúrni, ha megfigyelik vagy követik az embert; Jurijnak minden este, mielőtt megérkezett a *konszkvartyirá*ba, meg kellett bizonyosodnia, hogy nem követik. Ha mégis, nem jelenhetett meg a találkozón, haza kellett mennie. Harkivban persze a Jurijt követő emberek a KGB-nek jelentettek, de a külföldön rá váró bizonytalan jövőben az ellenség lesz a nyomában. Katrics nem beszélt idegen nyelveket, és soha nem dolgozott nyugaton, de a háborúban fontos tapasztalatokat szerzett a földalatti működéssel kapcsolatban. Egyik tanácsa Jurijnak évekre megragadt az emlékezetében: „Ne kísértse a szerencsét!" Mindig jobb lefújni egy küldetést, mint lebukni; jobb fáradságos ellenőrzésekkel bíbelődni, elkerülve a bajt, mint levágni a kanyarokat.

Jurij továbbra is jelentett barátairól és diáktársairól, és mindig tájékoztatta Katricsot, amikor bárkitől felforgató gondolatot hallott. Az egyik hallgató elszólta magát Jurij előtt, hogy egy titkos klubban a diákok Freud, Hemingway

és más betiltott nyugati szerzők csempészett szövegeit olvassák. Jurij azonnal leadta a drótot a tartótisztjeinek, akik megbízták, hogy szerezzen további információkat.[4] Katrics folyamatosan azt a mantrát sulykolta, hogy a KGB előtt nem lehetnek titkok. Jurijnak még a kollégiumi szobáját is bepoloskázták, hogy ellenőrizzék, mit beszél, amikor nem dolgozik. Mint az aktájába tett feljegyzés írta, így lehet „teljeskörűen felmérni személyes és szakmai kvalitásait, ideológiai felkészültségét és hazánk iránti elkötelezettségét".[5]

Ötévnyi tanulmány után Jurij vörös diplomával végzett, a szovjet egyetemeken ez volt a kiválóság jele. A záróvizsgáit megelőző hónapokban a diplomások kiküldetéséről döntő bizottság arról tájékoztatta, hogy a donbaszi Horlivka városába küldik, ahol egy helyi középiskolában fog angolt és németet tanítani. Jurij ezt némileg furcsállta a sok képzés után, de mostanra már megtanulta, hogy ne kérdezősködjön. Elkezdett felkészülni a költözésre. De Jurij tudta nélkül a harkivi tartótisztjei ragyogó jelentést küldtek róla Kijevbe, amelyben megfontolt, intelligens és szerény embernek írták le, aki politikailag megbízható, hajlandó jelenteni a barátairól, tiszteli a KGB-t, és alig látni részegen. Harkiv elküldte továbbá felvételen, ahogy Jurij németül beszél, és a szakjelentés azt írta, hogy szókincse, nyelvhelyessége és hanglejtése egyaránt kiváló. Ejtett pár hangtani hibát, de az értékelő összességében pozitívan nyilatkozott, és úgy vélte, hogy ha megfelelő oktatásban részesül, és valódi németek között tölt időt, szert tehet anyanyelvi szintű folyékony nyelvtudásra.[6] Mindez együttvéve elég volt ahhoz, hogy a KGB engedélyezze Jurij továbblépését a képzés következő szakaszába. Az utolsó találkozóik egyikén, 1960 nyarának elején Katrics közölte Jurijjal, hogy mégsem Horlivkába megy. Kapott helyette egy kijevi címet, és meghagyták neki, hogy ott jelentkezzen további utasításokért.

Jurijt Kijevben egy férfi fogadta, aki úgy mutatkozott be, mint kiképzésének új „gondnoka". Elmagyarázta, hogy Jurij fedésként állást kap a 102-es számú intézetben, egy kijevi tudományos kutatóközpontban, ahol elvileg fordítóként fog dolgozni. Kap egy kis hivatalos fizetést, és ha összefutna bárkivel Harkivból, vagy valami új ismerőse kíváncsiskodna, ezt nevezi meg munkahelyeként. Jurij minden részletet megjegyzett.

A bő egymilliós ukrán főváros alig volt nagyobb Harkivnál, de sokkal inkább keltette egy metropolisz érzetét. A Hrescsatik nevű főútvonal volt a város háború utáni újjáépítésének ékköve, egy hatalmas sugárút, amelynek két oldalán impozáns sztálinista neoklasszicista épületek tornyosultak a középső terület fölé. Máshol lombos fasorok mellett régebbi épületek álltak, és élénk kék

trolibuszok robogtak a központban. Azon az őszön megnyitották a város első metróvonalát. Jurijt feldobta, hogy egy ilyen élettel teli városba költözhetett.

Nem sokkal a megérkezése után egy szombat délelőtt sétálgatott a városban, és mozijegyet váltott egy ebédidőben adott filmre. Később elsétált egy előre leegyeztetett találkozóra a gondnokával az operánál. A férfi a megbeszélt időpontban, 14:40-kor megjelent a jegypénztárak közelében. Csevegtek az opera következő műsoráról; aztán a férfi átnyújtott Jurijnak egy vastag, rubelekkel teletömött borítékot, és azt mondta neki, hogy frissítse fel a ruhatárát.

Jurij másnap elindult Podilszkijba, Kijev régi üzleti negyedébe.

Néhány órán át próbálgatta az öltönyöket, kalapokat és kesztyűket a Zsitnij központ különböző üzleteiben. Délután közepére mindkét keze szatyrokkal volt tele, és hazavillamosozott. Másnap reggel visszament Podilszkijba. A hagyományok szerint a vásárlásokkal teli hétvégét egy itallal kellett megünnepelni, és Jurij észrevett a piacon egy középkorú férfit, aki kimért moldovai bort árult. Legurított egy pohárral, és olyan jó íze volt, hogy úgy döntött, iszik még egyet. A napjával elégedetten rájött, hogy maradt még egy kis pénze, és vett még ezt-azt: zoknit, zsebkendőt és egy nyakkendőtűt.

Egy héttel később megjelent Jurij lakásán a kiképzője, kezében jegyzettömböt és tollat szorongatott.

– Jó a memóriája? – kérdezte.

– Azt hiszem, igen – felelte Jurij.

– Írjon nekem egy részletes beszámolót a múlt hétvégéről. Hová ment, mit fizetett, kivel találkozott. Mindent a lehető legrészletesebben. – A férfi átnyújtotta a jegyzettömböt, és távozott.

Jurij azt tapasztalta, hogy tisztán fel tudja idézni a két napnak a részleteit. Emlékezett a mozilátogatásra: az első húsz percben híradót adtak Gary Powers ügyéről, ő volt az az amerikai pilóta, akinek a gépét az év elején lelőtték az Ural felett, az előadás második felében pedig egy dokumentumfilmet adtak tehetséges szovjet nőkről. Egyéb részleteket is leírt, például, hogy a második sorban ült, balról a harmadik széken, egy sovány, szőke nő és a fia mellett, és hogy az ülése mellett visszataszító módon egy tócsa olvadó fagyi volt a padlón. Ezután részletes beszámolót írt a ruhavásárlásáról: az üzletekről, ahol vásárolt, az eladók külsejéről, és hogy hányas számú villamosokra szállt fel a két nap alatt, amíg a városban jött-ment. Leírta, hogy a beszerzéseit megünnepelendő megivott egy pohár moldovai bort, és még arra is emlékezett, hogy az utolsó tételek – zokni, zsebkendő és nyakkendőtű – 38 rubelbe és 40 kopejkába kerültek, és nem volt nála pont annyi. Megígérte a boltosnak, hogy visszatér, és

átadja a 15 kopejkát, amivel adós maradt. Jurij tizenöt oldalnyi beszámolót írt kék tintával, girbegurba betűkkel. Emlékei részletességével elégedetten adta át.

– Nagyszerű – dünnyögte a férfi, amikor másnap reggel átolvasta Jurij jegyzeteit. – Csak annyi, hogy amikor borozott, biztos, hogy egy pohárral ivott? Nem kettővel?

Jurijnak ekkor eszébe jutott a második pohár. Döbbenten nézett az oktatójára.

– Szokjon hozzá, hogy mi mindent tudunk – mondta a férfi, és mosoly bujkált az arcán.

Képzett KGB-megfigyelők csapata valójában egész hétvégén követte Jurijt, és részletes gépelt jelentést készítettek arról, hogy mikor hova ment, kivel érintkezett, és titokban készítettek néhány fényképet is.[7]

Az eset megrázta Jurijt, és néhány hétig még jobban ügyelt, hogy megfigyelik-e, miközben Kijevben járt-kelt. Néha felismerni vélt egy arcot, egy járást, egy pár cipőt. Vajon ugyanaz a személy mered éppen a mögötte lévő kirakatra, akit fél órával korábban látott feléje vetni egy pillantást? Vagy úrrá lett rajta a paranoia, és valójában csak egyszerű kijeviek élték a mindennapjaikat? Nehéz volt megállapítani.

Jurijjal a Kijevben töltött első hónapjaiban közölték először, hogy illegális ügynök lesz. Nem kapott részletes tájékoztatást a program tágabb struktúrájáról, és azt sem árulták el neki, kap-e más is hasonló kiképzést, de arra céloztak, hogy végül az Egyesült Államokba küldik majd, aminél szebb küldetésről nem is álmodhatott egy hazafias szovjet állampolgár, aki meg akarta védeni az anyaföldet a hidegháborús ellenségeitől. A következő két évben Jurijt személyre szabottan képezték ki, az 1960-as évektől kezdve minden reménybeli illegális ügynöknek át kellett esnie ezen a vérmérsékletet és állhatatosságot folyamatosan próbára tevő programon. Akárcsak Harkivban, a kiképzés nagy része *konszkvartyirá*kban zajlott. A kiképzés ideje alatt Jurij egyszer sem lépett be a KGB hivatalos épületébe. Egyenruhás KGB-tisztet sem látott soha. Sok oktatójának a valódi nevét sem árulták el neki, és a legtöbbjük nem tudta az övét. Ebben az időszakban Gennagyij Dugyeckij névre kiállított szovjet iratokat használt.

Hosszú tanórákon át tanulta a német nyelvet és kultúrát, és minden este több órát töltött el német újságok és regények olvasásával. Alaposan a fejébe verték a marxizmus–leninizmust és a szovjet külpolitikát is, hogy Jurij szilárd ideológiai alapokkal felfegyverkezve merészkedjen ki a kapitalista vadonba.

Megtanították a kódolt rádióüzenetek fogadására és megfejtésére, valamint a kémkedés egyéb fogásaira is. A kiképzés kulcsfontosságú része volt, hogy megtanulja észlelni, ha megfigyelik, és ebbe Jurij kimondottan nagy lelkesedéssel vetette bele magát, azok után, hogy nem vette észre, hogy követik bevásárlás közben. A kiképzők megtanították neki, hogyan használja ki a város természetes sodrását, a forgalmas metróállomásokon és utcákon jól el lehet vegyülni a tömegben, az üresebb területeken pedig arra lehet kényszeríteni a követőnket, hogy maradjon le, a lerázást kockáztatva, vagy fedje fel magát, ha mégis tartja a lépést. Egy jól kiképzett megfigyelőcsapat észlelése nem könnyű feladat. Egy illegális ügynök soha nem teheti nyilvánvalóvá, hogy tart a megfigyeléstől, ezért Jurijnak mindenkin rajta kellett tartania a szemét a közelében, de ügyelve, hogy másoknak ne tűnjön fel ez az állandó fürkészés. A különböző megfigyelők váltogatták egymást; a közbülső időben esetleg át is öltöztek. Lábbelit cserélni azonban ritkán lett volna idejük, ezért Jurijt megtanították, hogy a körülötte lévők cipőjét is figyelje.

Egy nap az egyik kiképzője fekete limuzinban érkezett, amelynek diplomáciai rendszámtáblái hasonlítottak a moszkvai nyugatnémet nagykövetségen használt autókéra. Jurij és az oktatója útnak indultak Ukrajnán keresztül, és csak németül szóltak egymáshoz. Minden útba eső városban a helyi KGB akcióba lendült a „német diplomaták" váratlan megjelenésére. Jurij és kiképzője higgadtan sétáltak át a városokon, lerázva a nyomukba eredő, gyanútlan KGB-seket, miközben igyekeztek feszteleni hatást kelteni, és nem felfedni, hogy tudják, követik őket. Így kockázatmentesen meg lehetett tapasztalni, hogyan működnek valódi megfigyelőcsapatok valódi célpontok ellen. Jurij nagyon izgalmasnak találta.[8]

1961 márciusában a kijevi összekötői azt mondták, utazzon Moszkvába egy német nyelvi felmérőre, amit a KGB legjobb szakemberei tartanak. A kiképzők még ezt a hétköznapi feladatot is bonyolult kémtörténetté változtatták.

Pontosan kilencven perccel a vonat érkezése után Jurij megjelent a Bolsoj Színház jegypénztára előtt. A kapott utasításnak megfelelően az *Ogonek* magazin egy példányát tartotta a jobb kabátzsebében, és a zakója legalsó gombját nem gombolta be. Addig ólálkodott, amíg meg nem pillantott egy férfit, aki sárga bőrkesztyűt viselt a bal kezén, és odasompolygott hozzá. – Nem tudja, mit adnak a Panoráma moziban? – kérdezte. A férfi azt válaszolta: – Nem lenne jobb a Stereo mozi? Közel van, és sokkal impozánsabb. – Miután sikeresen elhangzottak a kódmondatok, a férfiak kezet fogtak, és Jurijt elvitték egy *konszkvartyirá*ba nyelvvizsgát tenni.[9]

Egyszer Jurij azt a feladatot kapta, hogy tudjon meg mindent, amit csak lehet egy kijevi elektronikai gyárról, amely a szovjet hadsereg számára szállított berendezéseket, és féltve őrizte titkait. Jurij először felhívta a személyzeti osztályt, hogy munkát szeretne, de közölték vele, nincs üresedés. Így aztán a kapu előtt várakozott, hátha lát olyan nőket, akik titkárnőként dolgozhatnak az üzemben, és amikor megpillantott egyet, követte a villamoson hazáig. Miután a lakcímét már tudta, másnap visszatért, és az épület belső udvarán várakozott. Amikor a nő felbukkant, megszólította, és úgy tett, mintha lakást keresne a környéken. Némi csevegés után moziba hívta a nőt. Egy kellemes randevú után Jurij ismét meghívta, ezúttal színházba. Minden alkalommal órákon át beszélgettek. A nő megnyílt neki a nehéz magánéletéről és a házasságról szőtt álmairól, és kötődés alakult ki közöttük. Jurijnak sikerült rengeteg, látszólag keresetlen kérdést becsempésznie a beszélgetésükbe a gyárban végzett munkáról. A negyedik randevú után Jurij közölte vele, hogy el kell utaznia egy másik városba, és a visszatérése után majd jelentkezik, aztán megírta a jelentését, nagyrészt arra alapozva, amit a nőtől tudott meg a gyár belső működéséről. A nő soha többé nem hallott felőle.[10]

Jurij megtanult személyiségjelentéseket is írni az esetleges célpontokról.

Nem a beszervezés volt a cél, hanem ártalmatlannak tűnő baráti csevejjel feltérképezni az alany politikai nézeteit, személyes körülményeit és különcségeit, amit aztán egy másik ügynök felhasználhatott beszervezési céllal. Vannak problémák az illető házasságával? Esetleg úgy érzi, hogy a munkahelyén mellőzik, vagy nem ismerik el az érdemeit? Hiú ember, akire hat a hízelgés, vagy esetleg magányos és szerelemre vágyik? Jurij hosszú órákat töltött azzal, hogy pszichológiai portrékat rajzolt különböző típusú emberekről az oktatói számára, akik megtanították neki, hogyan ismerje fel a célpontok gyengeségeit.

Hétköznapibb dolgokat is meg kellett tanulnia. Hetente egyszer egy oktató kivitte Kijev utcáira, hogy megtanítsa vezetni. 1961 áprilisának egyik reggelén, amikor Jurij a Kijev központján át húzódó rakparton vezetett az oktatóval az anyósülésen, megpillantott egy nőt, ahogy kiabálva, hadonászva kirohan egy lakóházból. Utána látta, hogy mások is futnak és kiabálnak. Előrébb emberek megállták az autójukkal, és kiszálltak. Jurij lefékezett, és letekerte az ablakot.

Hallotta, ahogy egy nő azt kiáltja: – Miénk az űr! – Mások is ugyanezt kiabálták. A szovjet rádió éppen most jelentette be Jurij Gagarin 108 perces űrrepülését a Vosztok–1 űrhajóval, ez volt az első alkalom, hogy egy ember

Föld körüli keringési pályára állt. Négy évvel a Szputnyik fellövése után a szovjetek újabb győzelmet arattak az űrversenyben. Jurij érezte, ahogy az érzelmek szétszaggatják a belsejét.

Rövid, mámoros évek voltak ezek a hidegháborúban, amikor úgy tűnt, hogy a szovjetek bebizonyíthatják, társadalmi modelljük meghaladja a nyugatit. A sztálini korszak korlátozásainak lazulásával a mindennapi életben enyhült a félelem és a gyanakvás, és a háborút követő néhány nehéz év után több fogyasztási cikk vált elérhetővé. A városokban családok százezrei költöztek át a zsúfolt kommunális lakásokból a sietve összeszerelt panelházakba, amelyek skatulyaszerű, de saját lakrészeket kínáltak. 1961 októberében Hruscsov bejelentette, hogy a Szovjetunió 1980-ra eléri a teljes kommunizmust, minden állampolgára számára ingyenes lakhatást, egészségügyi ellátást és élelmet biztosít, a munkahét harmincnégy órára csökken, és az életszínvonal magasabb lesz, mint bármely más országban a világon. Mesébe illő állítás volt, de Gagarin repülése mintha megdönthetetlen bizonyítékot szolgáltatott volna arra, hogy a Szovjetunió bármire képes lehet. Jurij ezt a hírt ugyanolyan fontosnak érzékelte, mint az 1945-ös győzelem napjának emlékét.

* * *

A hazája iránt érzett büszkeség segítette abban, hogy a hosszú, fáradságos edzésprogram során is derűs maradjon. A KGB aktájában található egyik dokumentum alapján a Központ azt tervezte, hogy Jurij egy hamis német személyazonossággal végül az Egyesült Államokba költözik.[11] Először azonban egy évet a szocialista Kelet-Németországban kellett töltenie. Az ottani hatóságok nem tudták volna, kicsoda Jurij, de baj esetén nyugodtan kérhette volna, hogy találkozhasson egy szovjet képviselővel, és már szállították is volna vissza a Szovjetunióba. Egy esetleges kudarc után jó eséllyel kitették volna az illegális hírszerzés programjából, de a nemzetközi botrányt el lehetett volna kerülni.

Mielőtt Jurij Kelet-Németországba utazhatott volna, el kellett sajátítania néhány szakmai készséget. Mint a legtöbb illegális ügynökpalántának, neki is volt diplomája egy tekintélyes szovjet egyetemtől, de külföldön értelmiségi munkát képtelenség lett volna találni, ha egyáltalán nem szerepel a nyugati oktatási rendszer nyilvántartásaiban. Ehelyett a KGB „szakmunkás" végzettséggel látta el az illegális ügynököket. Jurij néhány héten át Kijev egyik külvárosában egy műhelyben megtanulta, hogyan kell szétszedni és összerakni egy

írógépet, majd a KGB garázsában elsajátította az autószerelés alapjait. Ez elég nagy változás volt ahhoz képest, amikor német irodalomból, idegen nyelvekből, a marxizmus–leninizmusból és a kémkedés fortélyaiból képezte magát. Össze kellett maszatolnia puha, értelmiségi kezét.

A bevetés előtt Jurij jelentkezett Vinnicja városának egyik önkormányzati taxiszervizébe többéves munkatapasztalatot hazudó iratokkal. Három hónapig teljes munkaidőben dolgozott szerelőként. Egyik munkatársa sem sejtette, hogy új kollégája a KGB legelitebb programjának gyakornoka. Minden kedden este nyolc órakor kódolt utasításokat fogott rádión, ahogy azt majd külföldön is meg kellett tennie. Hosszú órákon át dekódolta az üzeneteket, leküzdve az egész napos fizikai munka utáni kimerültséget. A leginkább azok az üzenetek paprikázták fel, amelyekben egyszerűen csak a legjobbakat kívánták neki. Jurijnak órákba is beletelhetett egy üzenet megfejtése, amiről aztán kiderült, hogy őszinte gratuláció az októberi forradalom negyvennegyedik évfordulójára. Máskor utasították, hogy kivel próbáljon meg helyben kapcsolatot teremteni, vagy hogy személyesen találkozzon egy kiképzővel. Egy alkalommal bemutatták Szergej Sztehovnak, aki 1957-ben a vinnicjai KGB vezetőjeként vonult nyugdíjba. A háború alatt Sztehov partizánokat vezetett, akik németeknek adták ki magukat az ellenséges vonalak mögött. Órákon át szórakoztatta az újoncot a földalatti életről szóló történetekkel, hogy Jurij még büszkébb legyen a közelgő munkájára.[12]

Nem sokkal később Jurijt arra utasították, hogy ruccanjon át három napra a közeli Tulcsinba, ahol egy szovjet katonai bázis található, és gyűjtsön össze minél több információt. A bürokráciával megszállott Szovjetunióban cseppet sem volt könnyű észrevétlen maradni. A szállodák megkövetelték a vendégektől, hogy hivatalosan jelentkezzenek be az útlevelükkel, és a kémfrász évtizedei után a legtöbben nagyon ódzkodtak attól, hogy szállást adjanak egy irat nélküli idegennek. Ha Jurij el akarta kerülni a helyi rendőrség árgus szemét, be kellett vetnie minden báját és újonnan elsajátított képességét, hogy kitérő válaszokat adjon. Elment a piacra, és beszélgetésbe elegyedett a kofákkal, hosszasan mesélt egy kiagyalt kutyaszorítóról, majd készpénzt ajánlott fel szállásért az éjszakára. Végül talált valakit, aki hajlandó volt befogadni. A következő két napot azzal töltötte, hogy minél többet kideríts en a város gazdaságáról és a város peremén lévő katonai bázisról. A harmadik napon azonban a helyi rendőrség elkapta, és bevitte kihallgatásra. A rendőrök arra voltak kíváncsiak, hogy mit keres Tulcsinban, és miért szimatol érzékeny létesítmények körül. Megfenyegették, hogy vádat emelnek ellene kémkedés miatt. Jurij pontot tehetett volna

a dolog végére, ha egyszerűen elmondja, hogy a KGB-nek dolgozik, de továbbra is csak állította, hogy ártatlan, hiába húzódott el és vált egyre fenyegetőbbé a kihallgatás. Végül elengedték. A KGB soha nem árulta el Jurijnak, hogy ez nem valódi letartóztatás volt, hanem megrendezték, mert kíváncsiak voltak, kitart-e a nyomás alatt a fedősztori mellett.[13]

Ez csak egy volt a temérdek próbatétel közül, amit minden illegális gyakornoknak ki kellett állnia, és Jurijt gyakran a tudtán kívül tesztelték. Amikor a szülei meglátogatták Kijevben egy hétvégére, a KGB lehallgatta a lakást, nem árul-e el nekik valamit. Több mint kétszáz oldalnyi kézzel írt leirat került Jurij kiképzési aktájába a szüleivel folytatott hétköznapi társalgásokról. A lényeg: soha egyetlen szóval sem említette a KGB-t, és kitartott amellett, hogy egy tudományos intézetnek dolgozik Kijevben.[14]

* * *

Miután Jurij visszatért Kijevbe, egy délután közölték vele, hogy a következő hetekben meg kell tanulnia a Kelet-Németországban használandó új személyazonosságának háttértörténetét. Hans Pracht 1936 márciusában született, vagyis huszonöt éves volt, két évvel idősebb Jurijnál. Jurijnak Pracht egész életútját is meg kellett jegyeznie – a családi hátterét, szakmai életrajzát és kulturális közegét,[15] továbbá magáévá kellett tennie egy fontos rendezőelvet: nem lehetsz okosabb az álcádnál. Az egyetemen éveken át tanulmányozta a német irodalmat, de egy szerelő aligha jártas Goethében. Ha ilyen témákról kezd el társalogni, azzal csak felhívja magára a figyelmet. Jurijnak sokat kellett tanulnia ahhoz, hogy eljátssza Pracht szerepét, de sok mindent el is kellett felejtenie.

1962 tavaszán Kijevből Kelet-Berlinbe repült, ahol átadták neki egy *konszkvartyira* kulcsát. Volt néhány napja az akklimatizálódásra, mielőtt tovább kellett utaznia Halléba, ami a következő néhány hónapra a lakóhelye lett. Most járt életében először a Szovjetunió területén kívül, és izgatottan szemlélte a látnivalókat. Miután olyan hosszan készült erre a pillanatra, ideges volt, és eleinte kerülte az érintkezést a járókelőkkel. Lassan összeszedte a bátorságát, hogy megszólítson embereket, útbaigazítást kért tőlük, vett ezt-azt a boltokban, és csevegett is. Egy villamoson beszélgetésbe elegyedett egy fiatal nővel, és amikor azt mondta neki, hogy hallei, a nő csak bólintott, nem csodálkozott, nem kérdezett rá az akcentusára. Jurij testét elöntötte az adrenalin, amiért átment ezen az apró, de jelentős vizsgán. Szívesen elhívta volna a nőt vacsorázni, de

eszébe jutottak első oktatójának, Katricsnak a szavai, még Harkivban: – Ne kísértse a szerencsét! – Mondott egy *auf Wiedersehen*t, és leugrott a villamosról.

A kelet-berlini beszokás időszaka után Jurij Magdeburgba és Erfurtba utazott, olyan városokba, amelyek felbukkantak új személyazonosságának múltjában, hogy meggyőzően tudjon majd beszélni róluk. Végül, ahogyan azt még Kijevben megbeszélték, Halléba utazott, a Saale folyó partján fekvő városba, Lipcsétől nem messze. Kibérelt egy kis lakást, amit az alapján választott ki, hogy hol lehet jól fogni a rövidhullámot, és talált munkát egy autóbuszokat és más városi járműveket javító szervizben, ami egy egykori gyár hatalmas csarnokaiban kapott otthont.

Minden reggel nem sokkal öt után kelt, elvégezte a napi testgyakorlatokat, és késő délutánig dolgozott. Esténként csiszolta a némettudását, olvasta a helyi sajtót, és jelentéseket írt. Hetente egyszer találkozott új tartójával, Vlagyimir Nagajevvel Halle leghíresebb egykori lakosának, a zeneszerző Georg Friedrich Händelnek az emlékművénél, és az utcákon sétálgatva megbeszélték, hogy tetszik Jurijnak a németországi élet. Ezeken a sétákon csak németül beszélgettek. Óvatosnak kellett lenniük, de ez még mindig messze volt a nyugati munka körülményeitől, ahol az ügynök csak végső vészhelyzetben találkozik személyesen a tartótisztjével.[16]

Jurij négy hónapja élt Halléban, amikor az Egyesült Államok számára világossá vált, hogy a szovjetek atomrakétákat helyeztek el az újonnan kommunistává vált Kubában. A nagy szuperhatalmak közötti patthelyzet a világot a nukleáris háború szélére sodorta. Bár a közvetlen veszély gyorsan elhárult, a konfrontáció retorikáját fenntartották. A Szovjetunió egy „ragadozóktól hemzsegő imperialista dzsungelben" él, mondta Hruscsov októberben, a Kremlben tartott pártkongresszuson. „Országunk összes népét és ifjúságunkat a szülőföld iránti feltétlen szeretet szellemében kell nevelnünk, képesnek kell lennünk megvédeni, nem sajnálva semmilyen erőfeszítést, sőt magát az életet sem."[17] A kongresszus ideje alatt a szovjetek teszteltek egy termonukleáris bombát, a nemrégiben tervezett „cár-bombát", létrehozva minden idők legnagyobb mesterséges robbanását. Az efféle geopolitikai feszültségeket Jurij a hallei szervizben dolgozva nagyon távolinak érezte. De feltételezte, hogy egy nap majd az ellenséges vonalak mögött fontos szerepet fog játszani az amerikaiak elleni harcban.

Ahogy teltek a hónapok, Jurij egyre képzettebb szerelő lett. A kollégái nem faggatták az akcentusáról vagy a hátteréről; gyanította, hogy a Központ azért döntött úgy, hogy szakmunkásvégzettséget szerezzen, mert így könnyebb

megőrizni az álcáját, és elkerülni a kíváncsiskodást. Néha azonban még mindig elő-előfordult egy-egy feszült pillanat. A nácik legyőzése óta még két évtized sem telt el, és hiába volt lojális a keletnémet kormány Moszkvával, az egyszerű munkásokat bonyolult viszony fűzte a múlthoz. Az egyik középvezető, Jurij főnöke néha elmondta, hogy a háború végén a nagynénjét megerőszakolták a Vörös Hadsereg előrenyomuló katonái, és ő soha nem tudna orosz „férgekkel" barátkozni. Egy másik alkalommal, a téli zimankóban a csoportvezető épp a műhelyben sétált, amikor a szeme megakadt Jurij csizmáján, és megtorpant.

– Pracht! Mi az ott a bakancsán?

– Sűrű zsiradék, szigetel a hideg ellen – magyarázta Jurij.

– Ezt én is megtanultam a háború alatt a szovjet hadifogolytáborban, de itt még senkitől sem láttam – mondta a főnök csodálkozva, és furcsán nézett Jurijra. A következő héten Jurij ideges volt, de az incidens hamar feledésbe merült. Elvégre ki gondolná a fülig olajos egyszerű autószerelőről egy kelet-németországi szervizben, hogy szovjet kém?

Jurijnak minden héten jelentéseket kellett írnia a kelet-németországi helyzetről, vagy személyiségportrékat készíteni a munkahelyén megismert emberekről. Egy alkalommal Nagajev kulcsot hozott neki egy lipcsei *konszkvartyirá*hoz, és azzal bízta meg, Jurijt, hogy férkőzzön a városban élő külföldi diákok közelébe. Akkoriban sok kubai és afrikai diák tanult Kelet-Németországban. Jurijnak meg kellett próbálnia összebarátkozni néhányukkal, és jelentést kellett írnia azoknak a személyiségéről, akik esetleg nyitottak lennének a KGB beszervezési kísérletére.

Jurij látott egy plakátot, amely egy külföldi diákoknak szervezett táncestet hirdetett, és 1962 decemberének egy havas éjszakáján elment a mulatságra. Mire megérkezett, a vendégek többsége már részeg volt, de elbeszélgetett egy józan, komoly kenyai diákkal, aki szenvedélyes dühhel beszélt a kizsákmányoló gyarmatosításról. Raila Odinga apja Oginga Odinga volt, aki annak a politikai pártnak a vezetésében ült, amelyik egy évvel később az újonnan függetlenné váló Kenya kormányzó erejévé vált. Raila elmesélte Jurijnak, hogyan szökött ki a brit fennhatóságú Kenyából Tanzániába, és jutott el nagy vargabetűkkel Kairón és Tunézián keresztül Kelet-Németországba, ahol most nővérével, Ethával együtt tanult. Odingát fűti valami hév, írta Jurij a jelentésében. Míg a többi afrikai diák nevetett és tréfálkozott, a tizenhét éves Odinga komoly volt, szívesen beszélt Kenya mint független ország jövőjéről, és egyértelmű tiszteletnek örvendett újdonsült lipcsei barátai körében, ami főként kenyaiak-

ból, kubaiakból és ghánaiakból állt. Jurijnak ezekhez a beszélgetésekhez át kellett hangolnia magát, mivel egy autószervizben dolgozó munkásból megfontolt fiatal diákká változott, aki el tud diskurálni a marxista elmélet kérdéseiről az antikolonialista politikai elit gyermekeivel.

Küldött Nagajevnek egy jelentést Odingáról és arról, hogyan lehetne megkörnyékezni, és a megbízója azt felelte, hogy üsse tovább a vasat. A következő hetekben Jurij többször találkozott Odingával a kollégiumban, ahol az afrikai diákok laktak, és kettesben elkirándultak a jéghideg télben a hatalmas Népek csatája emlékműhöz Lipcsében. Miután Jurij elhagyta Kelet-Németországot, javasolta a Központnak, hogy ha Odinga kicsit idősebb lesz, érdemes lehet megkeresni, és megpróbálni beszervezni a KGB-be, bár az akták nem tartalmaznak feljegyzést arról, hogy ez valaha megtörtént-e. Odinga később hosszú karriert futott be a kenyai politikában, többek között 2008 és 2013 között az ország miniszterelnökeként szolgált.[18]

Egy idő után Nagajev azzal bízta meg Jurijt, hogy menjen át a berlini fal túloldalára. A falat még 1961 augusztusában emeltek, két hónappal azt követően, hogy a Hruscsov és Kennedy elnök közötti rossz hangulatú bécsi csúcstalálkozón nem sikerült megoldani a hidegháború egyetlen lényegi vitás kérdését sem. Jurij a Friedrichstraße állomáson közlekedett kelet és nyugat között. Megcsodálta a város nyugati felén lévő boltokban a különféle kolbászféléket és a jó minőségű lábbeliket, de nem rendítették meg a hitét ezek a különbségek az életszínvonalban. Tudta, hogy rögös a kommunizmushoz vezető út.

Jurij egyik utolsó kelet-németországi feladata során kiderült, milyen sokat fejlődött a nyelvtudása. Walter Eberharddal, a KGB-vel együttműködő német ügynökkel kellett találkoznia, eljátszva egy nyugatnémet hírszerző szerepét, aki Eberhardot a kapitalista ügynek akarja megnyerni. A KGB elhitette Eberharddal, hogy a megkeresés hiteles, és azt javasolta, tegyen úgy, mintha kötélnek állna. Az egész egy kifinomult trükk volt mindkét férfi próbára tételére, ami szürreális jelleget kölcsönzött a találkozásnak, ahogy Jurij és Eberhard felmondták egymásnak a jelszavakat, próbáltak információt kiszedni egymásból, és memorizálták a lipcsei nagy múltú Thüringer Hofban elköltött étkezésük minden részletét, hogy aztán megírhassák őket a jelentésükben. Eberhard biztosra vette, hogy átlátott a színlelő Jurijon; úgy ítélte meg, hogy beszélgetőpartnere túlságosan is nyugodt hatást kelt ahhoz, hogy ilyen veszélyes feladatot végezzen, és a meséi a nyugat-berlini életről hamisan csengtek. Eberhard azt szűrte le, hogy Jurij a kelet-német titkosrendőrség fiatal ügynöke, aki nyugatinak hazudja magát. Nem dőlt be Jurij komédiázásának, Jurij mégis egyfajta győzelmet könyvelhetett el: megmutatta, hogy képes német anyanyelvűnek kiadni magát.

1963 tavaszán Nagajev közölte Jurijjal, hogy hallei tartózkodása lassan véget ér, és Moszkvába kell utaznia további utasításokért az illegális hírszerző program felső vezetőitől. Jurij összepakolta kevés holmiját, és Berlinbe utazott, ahol leadta a Pracht névre szóló iratait, és újakat vett magához a moszkvai útra. Most Lukjanenko elvtársként, a szovjet hadsereg ügyvédjeként utazott, aki egy kelet-németországi katonai bázisra tett látogatásról tért haza. Nem sokkal azután, hogy a vonat kigördült Kelet-Berlinből, Jurij ráébredt, hogy elfelejtett élelmet vinni a kétnapos útra, mivel hozzászokott a büfékocsikhoz a német vonatokon. Szerencsére egy szibériai pilótával utazott egy kupéban, aki éppen szolgálatból tért haza. A férfi rendkívül nagyvonalú volt az ételével és a pálinkájával, és ahogy a vonat átrobogott Lengyelországon, majd belépett a Szovjetunió területére, a két férfi koccintott a hazatérésre.

Amikor a vonat már Moszkva felé közeledett, a pilóta kért egy szívességet Jurijtól. A fővárosban élt egy nő, akit fel akart keresni, de nem volt szállása a városban, és szállodát nem engedhetett meg magának. Új barátja esetleg elszállásolná őt néhány napra? Jurij szíve összeszorult: ez szóba sem jöhetett. Moszkvában egy KGB-s *konszkvartyirá*ba kellett mennie, ott kellett teljes körű jelentést írnia a külföldön töltött évéről. Hogy időt nyerjen, Jurij biztosította a pilótát, örömmel vendégül látja, de amint a vonat begördült az állomásra, lelécelt. Közel hat évtizeddel később, amikor Jurij felidézte a történetet, még mindig gyötörte a bűntudat, amiért cserbenhagyta a pilótát, pedig az illegális hírszerzői munka rutinszerű árulásai miatt kevéssé furdalta a lelkiismeret. Akkor, 1963-ban még új volt az érzés.

Jurij képzői gondoskodtak róla, hogy a megtévesztés és a cselvetés része legyen a mindennapjainak, egyetlen fontos kivételtől eltekintve: a Központnak maradéktalan őszinteséggel tartozott. Az engedelmesség a feletteseknek szent és sérthetetlen volt az egész KGB-ben, és különös jelentőséggel bírt az illegális ügynökök számára, akiket a külföldi kiküldetések során a KGB kémelhárító szolgálata nem tudott aktívan megfigyelni. „A Központnak soha nem szabad hazudni", ismételgette Jurij gyakran a mantrát, már-már vallási hevülettel, amikor felidézte a kiképzés és a szolgálat éveit, noha életének alapkövetelménye volt, hogy mindenki másnak viszont hazudjon. Egy illegális ügynök kiképzése részben azért tartott ilyen sokáig, mert nagyon nehéz volt egy szovjet állampolgár nyelvét, modorát és fellépését átformálni egy nyugati polgáréra.

De sok munkát igényelt az is, hogy az ellentmondásos pszichés alkatot kialakítsák az ügynökben: úgy kellett simlis, virtuóz kóbor lovagnak lennie, hogy közben szolgaian hűséges a szovjet államhoz.

Moszkvában Jurijt egy *konszkvartyirá*ba hívták, ahol civil ruhás férfiak ültek körül egy vodkásüvegekkel, felvágottakkal és sajtokkal teli tányérokkal megrakott asztalt. Nem mutatkoztak be, de Jurij pontosan tudta, hogy ezek az emberek fontos pozíciókat töltenek be a KGB-ben. – Szóval, most, hogy a munka mézesheteinek vége, készen áll egy ilyen életre? Ha gondolja, most távozhat, és elfelejtjük egymást – mondta az egyik. Jurijnak egyáltalán nem voltak fenntartásai; készen állt a szolgálatra, és koccintottak a jövőjére. – Két dolgot még el kell intézni az elutazása előtt – mondta a férfi. – Egy, be kell lépnie a pártba. Kettő, kerítenünk kell magának egy feleséget.[19]

13.
Párválasztás

Házas- és ügynöktárs kerestetik

A múltban a legsikeresebb illegális ügynökök közül sokan külföldön ismerkedtek meg majdani feleségükkel, és életük új párját bevonták a munkájukba. Dmitrij Bisztroljotov, Iszhak Ahmerov és Joszif Grigulevics mind külföldi nőkbe szerettek bele, akik buzgó kommunisták voltak. A feleségük előtt leleplezték magukat, és ők hű bizalmasaik lettek, és partnerek a kémkedésben. Az 1960-as évekre a szervezet paranoiája túlságosan magasra szökött ahhoz, hogy megengedjen egy komoly szerelmi kapcsolatot a külföldön tartózkodó illegális ügynökeinek, és nem engedhették, hogy az ügynökök felfedjék valódi személyazonosságukat egy nő előtt. Tudták, hogy egy tartós viszony katasztrofális következményekkel járhat, mint Jevgenyij Brik esetében, aki az 1950-es évek elején szerelmes lett, és mindent bevallott kanadai kedvesének.

Az S csoportfőnökség levonta a következtetéseket Brik kudarcából. Mire Jurij Linov a kiképzése végére ért, a KGB már elkezdte az illegális ügynököket a kiképzési időszak alatt partnerekkel összepárosítani. Az volt az elképzelés, hogy kiképeznek egy gondosan átvilágított nőt is, a pár együtt utazik külföldre, és életüket egy külföldi párként élik le. A két illegális ügynök egységet alkot, és támaszt nyújt egymásnak, némiképp enyhítve a hírszerzői élet magányosságát. És ha az egyikük elveszítené a hitét a szovjet ügyben, vagy fontolgatná a disszidálást, a másik haza tudná rángatni, még mielőtt túl késő. A KGB, amelynek felső vezetése kizárólag férfiakból állt, abból indult ki, hogy mindig a páros női tagja fogja betölteni a támogató szerepet. Ha nagy ritkán alanyi jogon szerveztek be nőket, más mércét alkalmaztak velük szemben. Galina Linickaja, a kevés egyedül dolgozó női illegális ügynök egyike a KGB-s aktája szerint sajnos hajlott a „túlfűtött szexualitásra", amit a terepen dolgozó férfiaknak valahogy soha nem vetettek a szemükre.[1]

Az illegális ügynökök feleségével szemben kemény követelményeket támasztottak: a nőnek nyelvérzékkel, megingathatatlan személyiséggel és kifogástalan családi háttérrel kellett rendelkeznie. Jurij KGB-aktájából kiderül,

hogy rögtön Kijevbe érkezése után elkezdték felkutatni az eszményi arát. A kiképzés első hónapjaiban a kapcsolattartói jelentést kértek az összes egyetemi barátnőjéről vagy szerelméről, hogy kiderüljön, van-e köztük olyan, aki alkalmas lenne kémtársnak. Harkivban szakított egy lánnyal, Szvitlana Kvitkával, mert szerinte túlságosan rá csimpaszkodott; a kiképzői azt javasolták, hogy vegye fel vele újra a kapcsolatot, hátha a nő odaadását be lehet csatornázni a közös munkába. Szvitlana nagyon örült a viszontlátásnak, de elmondta, hogy gyerekekről és stabil otthonról álmodik. Nyilvánvalóan nem állt készen a kihívásokkal teli külföldi életre, és az ötletet elvetették.[2]

Néhány hónappal később Jurijnak eszébe jutott Rajsza Pancsenko, akivel együtt járt iskolába Kalacsban, és jó nyelvérzékkel rendelkezett. Jurijban felmerült, hogy a nő a voronyezsi egyetemen angolt és németet tanult, és úgy gondolta, talán alkalmas lenne a külföldi munkára, bár fogalma sem volt, vajon egymáshoz jól illenének-e; legutóbb tizenöt éves korukban élvezték egymás társaságát. A KGB nem késlekedett, lenyomozta Rajszát, és Szibéria legmélyén, a kemerovói régió távoli falujában találta meg, a helyi iskolában tanított angolt. A kemerovói KGB elbeszélgetett vele és az iskolaigazgatóval, azt a mesét adva elő, hogy egy szovjet minisztérium nevében keresnek angol fordítókat. Kiderült, hogy kiváló tanárnő hírében állt, de roppant módon unatkozott az elszigetelt faluban, ahol az iskola vezetősége hivatalos megrovásban részesítette, mert „túl divatosan" öltözködött. Egy hónappal később Rajsza hosszú útra indult Kijevbe, azt hitte, egy állami fordítói állásért megy vizsgát tenni. Mint arra a KGB számított, felvette a kapcsolatot régi iskolatársával, Jurijjal. Néhány napot együtt töltöttek Kijevben, és jól kijöttek egymással. Rajszának épp úgy vágott az esze, ahogy Jurij emlékezett rá, és németül és angolul is kiválóan tudott. De a férfi azt is észrevette, hogy könnyen lelombozódik, és gyakoriak a hangulatingadozásai. Félórás autóút után rosszullétre panaszkodott, ami arra engedett következtetni, hogy hiányzik belőle az állóképesség a hosszú távú illegális munkához. „Nem alkalmas kémnek", írta Jurij az írásos jelentésében. Rajsza elutazott Kijevből, és soha nem tudta meg látogatásának valódi okát.[3]

Azokban a hónapokban, amíg Jurij Hallében volt, a KGB folyamatosan dolgozott a problémán. A tuniszi szovjet nagykövetségen az egyik tolmácsot egy rövid ideig alkalmasnak gondolták, de aztán elvetették az ötletet. 1963 márciusában, nem sokkal azelőtt, hogy Jurijnak vissza kellett térnie Halléból Kijevbe, a KGB levelet küldött több regionális központnak Ukrajnában, azt kérve, hogy küldjenek jelentéseket nőkről, akik szóba jöhetnek egy fontos fiatal KGB-tiszt feleségeként. „A jelölt természetesen feleljen meg valamennyi

politikai, erkölcsi és munkaköri feltételnek, amiket munkatársainkkal szemben támasztunk, ezenkívül nem lehet idősebb huszonnégy évesnél, nem lehet magasabb 165 centiméternél, legyen vonzó a megjelenése, és beszéljen németül", állt a körlevélben.

A felhívás sovánka eredményt hozott, ezért a KGB segítséget kért Pavel Bajkovtól, aki Jurijt németre tanította még mielőtt Hallébа utazott volna. Bajkov régebben illegális ügynök volt, Németországban dolgozott közvetlenül a háború utáni években. Ott-tartózkodása alatt beleszeretett egy helyi nőbe, és a Központ engedélye nélkül közös gyerekük lett. Szégyenszemre visszahívták és elbocsátották az aktív szolgálatból, bár kapott egy tanári állást a tekintélyes Sevcsenko Egyetemen Kijevben, hogy puhára essen. Megbízták továbbá az újoncok oktatásával is, így lett Jurij némettanára. Élete hátralévő részében folyamatosan azon tűnődött, mi lehet szerelmével és a gyerekkel, akivel még csak nem is találkozott soha.[4]

Bajkov eltitkolta Jurij előtt a múltját, de valószínűleg személyes tragédiája miatt különösen elhivatott volt, hogy Jurij számára megfelelő feleségjelöltet találjon. Elmondta neki, hogy a harmadéves hallgatói között germanisztika szakon három fiatal nő is megfelelhet a célnak: ők voltak a legjobb tanulók az évfolyamon, és ami még fontosabb, a KGB már átvilágította őket. Bajkov elvitte Jurijt az egyik órára, előre elmagyarázta, melyik három nőre figyeljen, és keletnémet barátjaként mutatta őt be. Élénk, jó hangulatú beszélgetést folytattak a diákokkal. Jurij nevetve, viccelődve válaszolt a kérdésekre a német irodalom klasszikusaitól a német szellemiségig mindenféle témában. Jurij tekintete szinte azonnal megakadt a három jelölt egyikén, Tamara Kovalenkón. Vonzotta őt a tartása, a magabiztossága és a formás alakja. Ahogy beszélt a hallgatókhoz, már el is döntötte, hogy feleségül akarja venni. Tamara némi értetlenkedéssel hallgatta, azon tűnődött, ez a német vajon miért sajnálja le ennyire a saját hazáját. Nem is sejthette, hogy ez a férfi már meghozott egy döntést, amely az ő életének következő évtizedét egyetlen elnyújtott szenvedéssé változtatja.

Mint az egyetemi hallgatók zöme 1963-ban, Tamara háborús gyerek volt. A németek által megszállt harkivi régió egyik falujában született 1942 februárjában. Apját, Vaszilijt a tisztogatások végén szervezték be az NKVD-hez, és nem sokkal a háború kitörése előtt elhagyta a családi otthont. Miután a nácik bevonultak, nők ezreit küldték nyugatra rabszolgamunkára a német gyárakba, köztük Anasztáziát, Tamara nagynénjét is. Tamara anyja a kisbaba miatt menekült meg ugyanettől a sorstól, és mindent elkövetett, hogy elegendő táp-

lálékot vegyen magához, és szoptatni tudja a csecsemőjét. 1943 elején a szovjetek támadást indítottak Harkiv visszafoglalására, és arról terjedtek hírek, hogy a szomszédos faluban a németek a visszavonulás előtt a teljes lakosságot agyonlőtték. Tamara anyja, nagyanyja és dédanyja a csecsemővel együtt kuporogtak egyszerű kunyhójukban. Február 3-án, Tamara első születésnapjának csípősen hideg reggelén felfordulás hangjait hallották odakintről, és a legidősebb asszony keresztet vetett, félelmetes jóslatokat suttogva. Tamara felsírt a bölcsőjében.

Kiáltást hallottak, akcentus nélküli orosz szavak hallatszottak tisztán: – Vannak itt németek?

Tamara anyja résnyire kinyitotta az ajtót. Két jóképű szovjet katona volt előtte fehér, lobogó télikabátban és fehér szőrmesapkában, szép fehér lovakon. A Vörös Hadsereg elfoglalta a falut. Tamara dédanyja a padlóra rogyott, megcsókolta a földet és a bölcsőt, amelyben Tamara feküdt, és óbégatott: – Ez a gyermek! Ez a gyermek a mi őrangyalunk!

A biztos haláltól való megmenekülés történetét az évek során kétségtelenül kiszínezték, de Tamarának gyerekkorában annyiszor mesélték el, hogy elhitte, és úgy érezte, ez bizonyítja, hogy nagy tettekre hivatott a haza szolgálatában.

Apja, Vaszilij 1945-ben tért haza. A nyugat-ukrajnai Korecbe helyezték át, és magával vitte a családját is. A szovjet biztonsági alakulatok az ukrán partizánmozgalom maradványait takarították fel, és sokszor jött éjjel a telefonhívás otthon: felgyújtottak egy pajtát, megtámadtak egy közigazgatási épületet. Tamara apja felkapta a pisztolyát, és elnyelte a sötétség. Vaszilij a szigorú fegyelem híve volt, ritkán mutatta ki az érzelmeit, nem beszélt a munkájáról, és egyszer sem említette egy szóval sem, mit tett a háború alatt. Tamarának magáznia kellett a szüleit, de büszke volt az apjára és a fontos munkára, amit, feltételezése szerint, ilyen nagy titoktartás mellett végzett.

Az iskolában Tamara némettanára gyakran szórakoztatta a diákokat olyan illegális ügynökökről szóló történetekkel, akik a háború alatt az ellenséges vonalak mögött magukat nácinak álcázva merényleteket követtek el. A történetek arra sarkallták Tamarát, hogy szorgalmasan tanuljon németül, jóllehet ez a gyerekkorát tönkretevő ellenség nyelve volt. Szorgalmas tinédzser lett, aki hazafias tettekről álmodozott, részben a nagy szovjet hazát akarta segíteni, részben mogorva apját akarta lenyűgözni.

A gimnáziumban a legjobb tanulóknak járó aranyéremmel érettségizett, és 1960 őszén Kijevbe utazott, hogy megkezdje némettanulmányait az egyetemen. Egy kollégiumban lakott a város szélén, három másik fiatal nővel osztozott egy szobán, és magát nem kímélve iparkodott. Egyetlen kikapcsolódásként eljárt a moziba a Lev Tolsztoj téren, az egyetemtől lefelé a domboldalon, gyakran beszorított egy matiné-előadást, mielőtt beült volna egész napra a könyvtárba. Amúgy nem nagyon barátkozott, a férfiak érdeklődését hárította, mert félt, hogy elvonja a figyelmét a tanulmányaitól.

Aznap, amikor Jurij németnek adta ki magát Tamara óráján, a nő nem volt elragadtatva a vendégtől. Neki is voltak fenntartásai a németekkel – kevesebb mint két évtizeddel a háború vége után melyik szovjet állampolgárnak ne lettek volna –, de furcsállta, hogy a férfi ennyire becsmérlően beszélt a saját népéről. Az óra végén odament hozzá kifejezni nemtetszését. A nő döbbenetére a férfi randevúra hívta. Tamara elpirult, és kínjában elsietett.

Néhány nappal később a férfi ismét megjelent a tanári folyosón, és könyörgött Tamarának, hogy adjon neki egy esélyt, hátha tud rá jó benyomást tenni. Vacsorát javasolt, vagy esetleg akár egy egynapos kirándulást a városon kívüli homokos folyóparti strandokra. Tamara azt felelte – a maga kimért udvariasságával, de félreérthetetlenül –, hogy kopjon le.

Nem sokkal később egy elegánsan öltözött férfi lépett oda Tamarához, és udvariasan megkérdezte, hogy feltarthatná-e néhány perc erejéig. – Az apja egykori munkahelyét képviselem – mondta halkan. Megkérte Tamarát, hogy szombat délután jöjjön el a Kijev központjában álló Lenin-emlékműhöz a lehetséges együttműködésükről beszélni. A kitűzött időpontban, amikor Tamara odalépett a forradalmár impozáns gránit képmásához, nem hitt a szemének. A KGB-s férfi mellett az idegesítő német állt, akinek a legyeskedését többször is visszautasította.

– Üdvözlöm, Tamara Vasziljevna – mondta a német, aki hirtelen anyanyelvi szinten beszélt oroszul, és tisztelettudása jeléül az apai nevén szólította. – A nevem Jurij Linov.

Miután a KGB-s szólt bevezetésként pár szót, magára hagyta Jurijt és az elképedt Tamarát. Jurij magázta a nőt, és a német irodalomról és történelemről beszélt. Érezte, ahogy a nő kissé enyhül, amikor ráébredt, hogy a férfi intelligens, és fontos külföldi munkában vesz részt. De nem értette pontosan, miért kérték fel, hogy találkozzon vele. Megmondta Jurijnak, hogy ő nem az a fajta lány, aki ágyba bújik házasság előtt, mire a férfi azt válaszolta, ő kész azonnal feleségül venni. Tamara nem értette, miért ennyire sürgős minden ennek a férfinak.

– Nem tudja, mennyire szeretek tanulni. Szeretnék magasabb fokozatú diplomát szerezni. Messze nem időszerű nekem a házasság és gyerek – mondta.

Jurij jelentette a rossz hírt a feletteseinek. Ismét a segítségére siettek, és elmagyarázták Tamarának, hogy Jurijnak egy fontos hírszerzői feladathoz lenne szüksége rá. Néhány gyanús német érkezett a Szovjetunióba, turistának adva ki magukat. Többnapos hajóútra készültek a Dnyipro folyón Kijev és Herszon között, több száz kilométert csorogva lefelé. Jurij feladata volt szemmel tartani és elbűvölni őket, hátha elkotyogják esetleges felforgató terveiket. Megkérdezték Tamarát, hajlandó lenne-e Jurijjal tartani erre a fontos feladatra, mint ügynöktársa. Tamara bizalmatlan volt, de aligha utasíthatott vissza egy felkérést, hogy segítsen megvédeni a szovjet államot.

A hajó még alig hagyta el a kijevi folyami kikötőt, Tamara már rájött, hogy átverték. A KGB olyan útlevéllel látta el Jurijt, amelyben Tamara vezetékneve, Kovalenko állt, és házaspárt kellett alakítaniuk, egy kis kabinon osztoztak. Ráadásul gyorsan kiderült, hogy a fedélzeten csak szovjet turisták vannak. Jurij az első este egy üveg borral jelent meg a kabinban, és megpróbálta levenni a nőt a lábáról. A nő dühösen utasította vissza. Zavarában és sértődöttségében Jurij az este hátralévő részében a többi utassal sakkozott. A KGB ugyan elküldte az egyik ügynökét, miután a hajó kikötött Herszonban, hogy játssza el a német „célpont" szerepét, de Jurij és Tamara addigra már alig állt szóba egymással.[5]

Az illegális ügynöki képzés évei azonban türelemre és kitartásra tanították Jurijt, és Tamara ellenállása csak sarkallta, hogy még makacsabbul udvaroljon neki.

Megfogadta, hogy nem adja fel, amíg a nő igent nem mond a házasságra.

Miután Tamara túltette magát a kínos helyzeten, amelybe a hajóúton hozták, beleegyezett egy újabb találkozóba Jurijjal, és amikor kiderült számára, hogy a kérője egy elit kémprogramban vesz részt, amely a hazát segít megvédeni, az ellenállása alábbhagyott. A pár órákon át beszélgetett irodalomról és a németországi életről. Jurij kirándulásokra vitte a nőt világosbarna Pobeda autójával, ami a legtöbb huszonéves szovjet állampolgár számára elképzelhetetlen fényűzés volt. Rendszeresen találkozgattak, és a nő végül beleegyezett, hogy hozzámegy Jurijhoz. A KGB cserébe egy egyszobás lakást adott neki Kijev központjában, nem messze a Hrescsatiktól. A város peremén lévő ócska kollégiumhoz képest nagy előrelépés volt, jelentős kiváltság abban az időben, amikor sokan még mindig nagy, közös használatú lakásokban éltek, ahol egy családnak jutott egy szoba. Jurij egy másik egyszobás lakásban lakott rövid sétatávolságra a Halturina utcában, a bokszedzőterem közelében, ahová hetente többször is lejárt kondiban tartani magát.

Miután Tamara végül igent mondott Jurij házassági ajánlatára, egy sor vizsgálaton kellett átesnie. Kezdődött egy orvosi vizsgálattal a KGB kijevi klinikáján. Ideges volt, amikor az orvosok ellenőrizték a látását, és mindenféle kivizsgálásnak vetették alá. Szívritmuszavart állapítottak meg, de Jurij biztosította őket, hogy Tamara egyszerűen csak ideges volt, és rosszul aludt. A nőt egészségileg alkalmasnak találták. Ezután Moszkvába utazott, ahol egy jellegtelen *konszkvartyirá*ban kellett válaszolnia az S csoportfőnökség vezetőinek kérdéseire. Nemigen ismertettek vele elvárásokat; néhány férfi megszórta kérdésekkel, és latolgatta a válaszait.

Egy idő után az egyik férfi kihirdette az ítéletet. – Nem valami eleven, de gondolom, Jurij elég eleven mindkettőjük helyett – mondta. Ezzel kelletlenül engedélyezték a házasságkötést, és Tamara megkezdhette a kiképzést.

Jurij és Tamara a Vologyimirszka utcai anyakönyvi hivatalban házasodtak össze, nem messze a KGB kijevi központjának impozáns épületétől. Volt ebben valami üdítő szimbolika, bár Jurij valójában soha nem tette be a lábát az épületbe. Az igent 1963. december 20-án, az INO, az első szovjet külföldi hírszerző szolgálat 1920-as megalakulásának évfordulóján mondták ki. Jurij tartói tanúként jelentek meg; családtagok nem jöttek el. Tamara egy elegáns csíkos blúzt viselt, amit Jurij Kelet-Németországban vásárolt neki, utána csokoládét ettek és édes habzóbort ittak, majd hazasétáltak a decemberi fagyban.

Az esküvő után Tamara beköltözött Jurij lakásába. Szinte rögtön teherbe esett. Ha a gyerek a külföldre költözés után fogant volna, valódi nyugati születési anyakönyvi kivonatot kap, és ezzel akár segíthette volna a fedésüket. De Tamara még nem állt készen a külszolgálatra, és egy szovjet születésű gyereket képtelenség lett volna beilleszteni egy illegális ügynök fedősztorijába. Tamara nem értette, miért lomboz le mindenkit ennyire a terhessége. Senki nem magyarázta el neki, mivel jár majd az illegális ügynökfeleség élete, ahogy Jurijt sem világosították fel az illegális hírszerző munkájáról, amikor először beszervezték. Tamara úgy képzelte, majd otthon várja a férjét, miközben az különböző bőrökbe bújva külföldre utazik. Folytatná a tanulmányait, és talán doktorálna, ahogy eredetileg tervezte. A valóság azonban egészen másként alakult.

A KGB úgy állapodott meg az egyetemmel, hogy Tamara az alapképzése utolsó két évét egy év alatt fejezi be, és közben megkezdi a felkészülést a külföldi életre. 1964. szeptember 24-én lánya született, és a Natalia nevet adta neki. Jurij ekkor már nem volt a Szovjetunióban, első alkalommal merészkedett ki

a kapitalista világba. Tamarának egyedül kellett nevelnie Nataliát, miközben folytatta a kiképzését. A jövőben, a közös külföldi kiküldetéseik során Jurijra hárult volna a kémkedés oroszlánrésze, de Tamara német nyelvtudásának is meg kellett ütnie az anyanyelvi szintet. Meg kellett tanulnia dekódolni a rádióüzeneteket is, ami a terepen dolgozó illegális ügynök legidőigényesebb feladata.

Nem sokkal Natalia első születésnapja után a KGB közölte Tamarával, hogy most már neki is át kell esnie ugyanazon a gyakornoki éven Kelet-Németországban, amin Jurijnak. A KGB a Kristina Ackerman személyazonosságot készítette elő a számára, egy német származású szovjet állampolgárét, aki beleszeretett egy másik németbe, amikor az a Szovjetunióban tanult, majd vele tartott Kelet-Németországba, ahol aztán elhidegültek egymástól. Egy év állt rendelkezésére, hogy felfejlessze német nyelvtudását arra a szintre, amivel már Jurijjal együtt Nyugatra utazhattak volna.

A felettesei azt mondták neki, szó sem lehet róla, hogy a kislányát, aki néhány szót már gügyögött oroszul, magával vigye a kiküldetésére. Tamara ezt furcsállta: Ackerman elvileg szovjet állampolgár volt, miért ne lehetett volna egy csecsemője, aki hébe-hóba elrikkant valamit szláv nyelven. De a KGB parancsolt, nem javaslatot tett, így Tamara Nataliát a szüleinél hagyta. Az évet Erfurtban töltötte, a KGB könyvelői állást szerzett neki. Tamara csodálta a rendezett keletnémet társadalmat, de házassága két évének nagy részét külön töltötte a férjétől, és most még a kislányától is elszakították. Nappal pénzügyi papírokat látott el bélyegzővel, látszólag értelmetlen munkát végzett ismeretlen környezetben. A legtöbb este álomba sírta magát.

Jurij sajnálta a feleségét, de már régóta tudta, hogy aki a KGB-nek dolgozik, az alárendeli a vágyait a szervezet érdekeinek. Tamarának is így kellett tennie. A lelke mélyén voltak kétségei a nő jellemét illetően. Túl érzelmesnek, túl törékenynek tűnt ehhez a munkához, könnyekre fakadt a gondolattól, hogy otthon kell hagynia a csecsemőjét. Jurij vajon rosszul döntött? Remélte, hogy a kemény kijevi kiképzés és az Erfurtban töltött idő majd megacélozza a nőt.

Egyelőre fontosabb dolgok miatt főhetett a feje. Közvetlenül Natalia születése előtt üzent neki a KGB, hogy elkészült új nyugati személyazonossága, ami alatt aztán egész illegális pályafutása során élt. Már majdnem öt év telt el azóta, hogy még Harkivban aláírta az esküt, miszerint együttműködik a KGB-vel. Most végre eljött a tettek ideje.

14.
Beszivárgás

Nyugatra hatolva

Hol voltak már azok a napok, amikor az illegális ügynökök hétről hétre cserélgethették az útlevelüket, és könnyedén átlibbenhettek az európai határokon! Egy illegális ügynök új személyazonosságának létrehozása hónapokba, ha nem évekbe tellett, és az S csoportfőnökség többtucatnyi alkalmazottja dolgozott rajta. A hamis személyazonosságoknak két fő válfajuk volt. Az első lehetőség volt az „élő alteregó", amikor az illegális ügynök felvette egy élő ember személyazonosságát, aki sok esetben Nyugatról vándorolt ki a szocialista blokkba. A másik lehetőség a „halott alteregó" volt, az ilyen személyazonosság létrehozása több időt igényelt, de ha egyszer sikerült, jobban meg lehetett benne bízni. A szovjet nagykövetségeken dolgozó KGB-s tisztek világszerte több ezer órán át fürkészték az újságokat, anyakönyveket, sőt még a temetőket is, keresve gyerekként elhunyt személyeket. Ha az illetőnek nem volt élő rokona, „feltámasztották". Az illegális ügynöknek ki kellett kérnie a születési anyakönyvi kivonat másolatát, és elő kellett állnia egy magyarázattal arra, hogyan töltötte a közben eltelt éveket.

Jurij KGB-s aktája alapján a tartótisztjei nem kevés élő és halott ember személyazonosságát latolgatták és vetették el, mire végre találtak egy működőképes megoldást: Karl-Bernd Motl 1943-ban született Chemnitzben. A város immár Kelet-Németországban volt, és időközben átnevezték Karl-Marx-Stadtra, de Motl az osztrák apja révén jogosult lett volna az osztrák állampolgárságra. Jurijnak azt mondták, a személyazonosság egy halott alteregóé, de egy német levéltárban eltemetett iratból kiderül, hogy az igazi Motl valójában élt és virult. A KGB egyszerűen ellopta a személyazonosságát, nem is szólt neki, és a Kelet-Németországban állomásozó tisztjei szemmel tartották, nehogy nyugatra utazzon. Az S csoportfőnökség később még egy szovjet illegális ügynökpárost is küldött Kelet-Németországba, akik németnek adták ki magukat, és más feladatuk sem volt, mint alaposan, de diszkréten szemmel tartani a Motlhoz

hasonló embereket, akiknek a személyazonosságát ellopták illegális ügynökök számára. Jurij soha nem tudta meg, hogy az alteregója még él.[1]

Az 1938-ban született Jurij közel öt évvel volt idősebb Motlnál, de úgy döntöttek, fiatalos külsejének köszönhetően le tud tagadni pár évet. A KGB segített megszerezni Motl születési anyakönyvi kivonatának másolatát a keletnémet hatóságoktól, és leveleket küldött Bécsbe, amelyekben „Motl" engedélyt kért a kivándorlásra és apja állampolgárságának felvételére. A KGB Karl-Marx-Stadtból postázta a leveleket.

Amíg Jurij várta az iratok megérkezését, osztrák újságokat olvasott, és átlapozott egy halom osztrák iskolai tankönyvet, amiket a KGB kirendeltsége szerzett be neki. Fokozatosan eljutott az első osztálytól a középiskola végéig, magába szívva a tudást, amit egy igazi osztrák elsajátított volna az iskolában. Egy kijevi *konszkvartyirá*ban a tartójával közösen készített egy kétoszlopos táblázatot Motlról: bal oldalon álltak Motl életének a részletei, jobb oldalon pedig a Jurij által tervezett utazások, hogy meglátogassa kitalált múltjának helyszíneit, hitelesebbé téve a történeteit. 1964 elején az osztrákok megküldték beleegyezésüket, és néhány héttel később Jurij a levelükkel felszerelkezve átlépte a Kelet- és Nyugat-Berlin közötti határt. Az osztrák konzulátuson minden további nélkül átvette frissen kiállított útlevelét. Utána elindult Bécsbe.

A KGB számára Ausztria ígéretes támaszpont volt: az ország törvényei nem büntették szigorúan a kémkedést, számos nemzetközi szervezetnek volt székhelye Bécsben, és az osztrákok szerettek csevegni. A diplomáciai fedésben szolgáló KGB-tisztek remekül tudtak az idelátogató nyugatnémetek és amerikaiak között toborozni.[2] Ausztriát előszeretettel használták a németül beszélő illegális ügynökök háttértörténetének „feldagasztására" is. Egy alkalommal egy újonnan érkezett, Grazban dolgozó illegális ügynök üzent a Központnak, hogy van egy kollégája, aki felkeltette a gyanúját. Amikor az összeköttetők egyeztettek, rájöttek, mi történt: az illegális ügynök egy kiképzés alatt álló kollégájába botlott, aki véletlenül ugyanannál a cégnél helyezkedett el.[3]

A KGB úgy tervezte, hogy Jurij Bécsben telepedik le. Tamara csatlakozik hozzá, amint készen áll. A páros megrendezi saját megismerkedésüket, egy ideig járnak, majd Ausztriában hamis személyazonosságuk alatt összeházasodnak. Később házastársakként az Egyesült Államokba költöznek. A Motl-életút kapcsán soha nem említik a keletnémet éveket, és senki nem fogja gyanítani a bájos osztrák párról, hogy bármi közük lenne a szocialista világhoz.

Jurij egyike volt annak a nagyjából egytucatnyi illegális ügynöknek, akik 1964-ben frissen jöttek le a gépsorról: ők vészelték át a felkészítő maratont

úgy, hogy nem buktak ki nyelvi, pszichológiai vagy politikai hiányosságok miatt.[4] Ekkorra már mintegy száz illegális ügynököt képzett ki a KGB, akik vagy Moszkvában vártak a bevetésre, vagy már a világ különböző pontjain teljesítettek szolgálatot. Buenos Airesben egy argentin-német házaspár bort és empanadát árult kis éttermében. Mexikóvárosban egy másik házaspár ékszereket javított. Casablancában egy brazil férfi könyvesboltot vitt, egy kelet-afrikai fővárosban pedig egy svájci pár szépségszalont nyitott. Egy iráni házaspár, akik korábban Indiában, Libanonban és Etiópiában éltek, most Franciaországot és Olaszországot járták be.[5] Mind illegális KGB-ügynökök voltak. Legtöbbjük azzal a küldetéssel költözött külföldre, hogy amerikai kapcsolatokat keressen, és felderítsék, milyen módokon lehet áttelepülni az Egyesült Államokba, amit a KGB belső aktái immár *Glavnij Protivnyik*, azaz főellenség néven emlegettek.[6] Jurij tudta, hogy a KGB végül vele is ezt tervezi, de előbb még meg kellett szilárdítania hamis személyazonosságát Európában.

Újdonsült osztrák állampolgárként, Karl-Bernd Motl néven, talált egy lakást Bécs északi részén, Floridsdorfban, és állást kapott egy nagy autószerelő műhelyben. Minden reggel villamossal ment a munkahelyére, és órákon át bütykölt a kocsik alváza alatt. De mindenképpen emelni akart társadalmi státuszán, és egy esti tanfolyamon könyvelést kezdett tanulni. Egy idő után jelentkezett egy újsághirdetésre egy cégnél, ahol szabadúszó biztosítási ügynököket kerestek, és leszerződtették, de kizárólag jutalékot kapott. Mindenkinek, akivel csak találkozott, elkezdett életbiztosításokat árulni, így kíváncsiskodhatott anélkül, hogy gyanút ébresztett volna. Jurij a szabadidejében egy helyi sakk-klubba járt, és összebarátkozott több játékossal. A legérdekesebb barátja a német Bert Berkensträter volt, aki reklámszövegeket írt, és a feleségével élt a városban.

Jurij gyakran feljárt hozzájuk vendégségbe. Berkensträter pacifista volt, és szeretett kísérletezni a nemiség terén, írta Jurij az új barátjáról szóló jelentésében, azt sejtetve, hogy könnyű lenne megnyerni őt a szovjet ügy számára.

Az illegális ügynökök soha nem tudták meg, hogy a Központ megfogadta-e a jelentésben leírt tanácsaikat, így Jurij sem értesült a fejleményekről.

Minden héten kódolt rádióüzenetet küldtek neki a Központból, többnyire piszlicsáré feladatokkal, de néha híreket kapott otthonról. 1964 szeptemberében ez jött: gratulálunk a lánya születéséhez, anya, gyermek egészséges. Néhány héttel később kapott egy üzenetet, amit minden terepen lévő illegális ügynöknek kiküldtek: „mi, a szovjet kgb egyhangúlag támogatjuk a politbüro döntését hruscsov főtitkár elmozdításáról".

A szovjet politikai elit megelégelte Hruscsov gorombaságát, lobbanékonyságát és megalomániáját, és kipenderítette a vezetésből. A Sztálin halála óta eltelt évtizedben fordult a világ, Hruscsovot nem lőtték le, nem csukták börtönbe, csak hagyták békében leélni nyugdíjas éveit. A Politbüro Leonyid Brezsnyevet választotta Hruscsov utódjául. Reszelős hangjával és megjátszott macsóságával Brezsnyev biztos kéz a kormányrúdnál, gondolta Jurij.

Jurij csak fogadni tudta a rádióadásokat. Saját üzeneteit a Központhoz a KGB által „élő postaládának" nevezett útvonalon juttatta el. Megfogalmazott egy ártalmatlan levelet egy képzeletbeli személytől, majd láthatatlan tintával ráírta valódi mondandóját. Ezt követően postázta a levelet a számos fedőcím egyikére valamelyik európai fővárosba, ahol élő postaládáknak beszervezett, megbízható KGB-összeköttetők átvették. A címzett átadta a levelet az S csoportfőnökség egyik tisztjének, az elküldte a Központba, ahol vegyi úton előhívták az üzenetet.[7] A folyamat egy hónapig vagy még tovább is eltartott.

Ha a Központnak új felszereléssel vagy készpénzzel kellett ellátnia Jurijt, vagy ha Jurij üzenete a Központ számára túl sürgős volt ahhoz, hogy levélben küldje el, akkor a rejtekhelyeket használhatta. A mai napig számos hírszerző ügynökség juttat el ezen a módon pénzt vagy utasításokat az ügynökeinek, ha a személyes találkozót túl kockázatosnak ítélik. A szovjet nagykövetségeken működő N osztály tisztjei hosszú napokat töltöttek azzal, hogy a városuk utcáit járva keresték a tökéletes rejtekhelyeket. Moszkvában az illegális ügynökök aztán órákon át memorizálták bizonyos fák, laza téglák vagy különleges lámpaoszlopok pontos részleteit. Londonban az egyik rejtekhely egy knightsbridge-i katolikus templom belsejében volt, Michelangelo Pietàjának másolata mögött.[8] Jurijnak azt mondták, legyen kreatív, amikor Bécsben saját rejtekhelyeket választ. – A nyilvános vécét felejtse el! Európa nyilvános vécéinek a felében már a mi rejtekhelyeink vannak – mondta neki az egyik tartója, csak félig viccelve. Meglepően nehéz volt olyan helyet találni, amit észrevétlenül lehetett megközelíteni, és ahol a kutyák vagy a gyerekek nem veszélyeztették a küldeményt. Sokórányi keresgélés után Jurij megtalálta a tökéletes rejtekhelyet: egy beton lépcsősor alatti zugot a Práter parkban.

Ha jelezni akarta, hogy hamarosan küld valamit, egy krétajelet helyezett egy lámpaoszlopra a park előtti utcában. Egy tiszt az N osztályról később a rendszeres járőrözés során arra haladt autóval; ha látott krétajelet, tudta, hogy Jurij másnap otthagy valamit. Az N osztály embere órákat töltött azzal, hogy

megbizonyosodjon, senki nem követi, majd egy órával az egyeztetett átadási időpont előtt diszkréten világoskék krétajelet firkantott egy padra a park egy másik részén, jelezve Jurijnak, hogy készen áll átvenni a küldeményt. Jurij órákon át járkált a városban, hogy lerázza az esetleges megfigyelőit, majd a levelét egy üres cigarettásdobozba begyűrve otthagyta a rejtekhelyen. Utána visszatért a lámpaoszlophoz, ahol az eredeti jelet hagyta, és letörölte, így jelezve, hogy a küldeményt leadta. Nem sokkal később az N osztály embere tett egy sétát a parkban. Még ha meg is figyelték, megfigyelői csak annyit láttak, hogy megáll egy lépcsőnél, és lehajol bekötni a cipőjét. Nem észlelték, amikor egy alig észrevehető kézmozdulattal kikapott a lépcső alól egy cigarettásdobozt, és a zsebébe dugta, majd ment tovább. Miután elhagyta a parkot, egyszerűen leült egy padra kicsit kifújni magát, és ahogy felállt, letörölte a krétajelet. Jurij még egyszer ellenőrzött mindent, és ha a krétajel nem tűnt el a padról, akkor tudta, valami félrement. Ilyenkor megint magához vette a küldeményt, és egy megbeszélt pótnapon újra kezdte az egész folyamatot. Ebből állt az illegális ügynök élete – időigényes tánclépésekből, amelyeket Moszkvában koreografáltak gondosan, nehogy az illegális ügynök és a támogató tiszt személyesen találkozzon egymással.[9]

Egy év bécsi tartózkodás után Karl-Bernd Motlot behívták sorkatonai szolgálatra az osztrák hadseregbe. Jurij jelezte a Központnak, és utasítást kért. Ő jó ötletnek tartotta teljesíteni a kilenc hónapos szolgálatot, mert még szilárdabb alapokra helyezte volna az álcáját, de a Központ visszahívta Moszkvába. Az új irányelv szerint az illegális ügynököket a lehető legrövidebb ideig akarták tartani háttértörténetük szerinti „hazájukban". A kilenc hónapos sorkatonai szolgálattal Jurij túlságosan szem elé került volna, és szükség sem volt rá, hiszen valódi útlevéllel rendelkezett. Bécsi barátainak azt mondta, hogy pacifizmusára hivatkozva elmulasztja a katonai szolgálatot, majd visszatért Moszkvába. Ott új úti célt jelöltek ki a számára: Dublint. Használható kapcsolatokat kellett kiépítenie, főleg amerikaiakkal, és megvárni, hogy Tamara is befejezze a kiképzést.

Jurijnak Halle és Bécs után harmadszorra kellett új közegben a nulláról kezdenie új életet. Kivett magának egy szobát egy nagy panzióban a Howth Roadon, a Killester nevű külváros közelében, és nekilátott munkát keresni. Feliratkozott az osztrák nagykövetség konzulátusi névjegyzékére, és bejelentkezett a rendőrség idegenrendészeti osztályán. „Bernie Motl", ahogyan később ismerték, néhány hétig hentesinasként dolgozott, de nem boldogult a mun-

kával. Inkább a vállalkozói világban akart szerencsét próbálni. Jurij felidézte John Glenn, az űrhajós történetét, aki 1964-ben a NASA-t otthagyva politikai karrierbe kezdett. Glenn indult az ohiói szenátusi választáson, de kénytelen volt visszalépni, miután elcsúszott a fürdőben, és fejsérüléseket szenvedett. Ez megihlette Jurijt. Talált egy beszállítót, és importált száz darab fürdőszobaszőnyeget. Dublin külvárosaiban, majd később országszerte házalt a portékájával. Tökéletesre csiszolta a reklámszöveget Glenn tragikus sorsáról, és közben életről, szerelemről és politikáról beszélgetett az emberekkel, akikkel találkozott. Gyorsan túladott az első száz szőnyegen, és újabb szállítmányt rendelt.

Hamarosan támadt egy újabb ötlete, amikor észrevette, mennyire megugrott az egy háztartásra eső tévékészülékek száma Írországban.[10] Egy magazinban olvasott egy cikket egy Japánban újonnan kifejlesztett nagyító képernyőről, ami kis televízió elé helyezve megnöveli a kép méretét. Talált egy exportőrt, és amikor az áru megérkezett, ismét a nyakába vette az országot, hogy rábeszélje az embereket egy ilyen eszköz vásárlására. A szovjet titkosügynök igen leleményes üzletembernek bizonyult.

A fürdőszobaszőnyegek és a japán képernyők zseniális fogásával Jurij beszélgetéseket tudott kezdeményezni szerte a szigetországban, csak nem volt világos, milyen céllal. A kémeknek általában azt kell kifundálniuk, hogyan húzzanak ki fontos információt szűkszavú célpontokból, de Írországban Jurij egy ellentétes problémával szembesült. A legtöbb ember, akivel összehozta a sors, örömmel mesélt neki az életéről, néha órákon át. De semmi olyat nem hallott, aminek a KGB jó eséllyel hasznát vehette volna. Egy alkalommal Jurijt arra utasították, hogy utazzon el az északi Enniskillenbe, és jelentsen a katolikus és a protestáns közösségek között fortyogó feszültségekről, amelyek az évtized második felében a konfliktusok kirobbanásához vezettek. Jurij és két ír barátja felkerekedett. Enniskillenben köztársaságpárti kocsmákban iszogattak, ahol a felheccelt közönség nagy ellenszenvet táplált a brit hadsereggel és a helyi protestáns unionista lakossággal szemben. Jurij jelentette a Központnak, hogy északon ki tudna alakítani olyan kapcsolatokat, amiket aztán fel lehetne használni Nagy-Britannia elleni műveletekben. Rádióüzenetben határozottan utasították, hogy ne utazzon többé északra. Egy másik alkalommal néhány keményvonalas ír nacionalistáról írt a Központnak, akiket a bokszedzőteremből ismert, ahova hetente több este is lejárt. A Központ ismét felszólította, hogy kerülje a további kapcsolatfelvételt.

Esetleges küldetése az Egyesült Államokba túl fontos volt ahhoz, hogy kockára tegye, mert felforgató tevékenységgel felhívja magára a rendőrség figyelmét.

Jurij kereste a módokat az időtöltésre. Kihasználta a francia nagykövetség által kínált ingyenes franciaórákat, és még az ír gael nyelvet is megpróbálta megtanulni. Az estéket bokszolással töltötte, vagy sakkozott a dublini sakk-klubban. Néha beszédbe elegyedett fiatal diákokkal, és meghívta őket egy-egy partira. Egyiküket felkerestük ennek a könyvnek a kutatómunkája során, és évtizedekkel később még mindig emlékezett Bernie Motlra, „az érdekesen sakkozó, rokonszenves fickóra", aki később eltűnt.[11] A játszmák után sokszor elment a kocsmába inni és nőkkel ismerkedni. A kalandjairól jelentenie kellett a Központnak, és a szerelmi kapcsolat a helyi nőkkel szigorúan tilos volt. De Jurij azt tapasztalta, hogy a katolikus Írországban túlságosan csimpaszkodnak a nők, ami nem éppen praktikus. Neki titkos leveleket kellett írnia, és órarend szerint rádiózott; nem lófrálhattak emberek az otthonában.

Néha lelombozódott, amikor eszébe jutott Tamara és a lánya, akivel még nem is találkozott. Azon tűnődött, hogyan érhet írországi tartózkodása annyit, hogy külön kelljen élniük, de azzal a gondolattal vigasztalta magát, hogy ő tulajdonképpen a nagy szovjet nemzet nagykövete Írországban. Írországnak ekkor még nem voltak diplomáciai kapcsolatai a Szovjetunióval, így az osztrák fürdőszobaszőnyeg-kereskedő, Bernie Motl volt valójában Moszkva első számú képviselője ír földön, még ha Írországban erről nem is tudott senki.

1966 nyarának egyik estéjén Jurij parancsot kapott, hogy készüljön fel egy londoni találkozóra. Elhajózott Liverpoolba, és csodálkozott, mennyire nincsenek biztonsági ellenőrzések, jóllehet Észak-Írországban egyre feszültebbé vált a helyzet. Liverpoolból vonattal utazott tovább Londonba. A brit pénznemet képtelenül bonyolultnak találta, és többször is hibázott, ahogy próbálta kiszámolni, hány shillinget ér egy font, és hány pennyt egy shilling. Ez amúgy nem okozott gondot: Bernie Motlnak semmivel sem volt kevesebb oka összezavarodni az elavult angol mértékegységek miatt, mint Jurij Linovnak lett volna.

A labdarúgó-világbajnokság a végéhez közeledett, amikor Jurij Angliába érkezett. A szovjet csapat Olaszországot, Chilét, Észak-Koreát és Magyarországot legyőzve jutott az elődöntőbe. Jurij találkozójára nem messze a Wembley

Stadiontól, a bajnokság látványos helyszínétől került sor, néhány nappal a nagy meccs előtt. A megbeszélt időpontban egy ismeretlen, öltönyös férfi üdvözölte oroszul. Az ügynök Moszkvából repült ide, feltehetően a szovjet futballdelegáció egyik tisztviselőjének adva ki magát. Néhány kedves szó kíséretében átadott egy táska készpénzt, és közölte Jurijjal, hogy a felesége nemsokára csatlakozhat hozzá. Úgy fél órát beszéltek, majd a férfi elbúcsúzott Jurijtól.

Néhány nappal később Jurij jegyet váltott a Wembley-ben rendezett mérkőzésre a harmadik helyért, melyen a szovjetek a portugálok ellen játszottak. Kiegyenlített küzdelem volt, és Jurij vigyázott, nehogy indokolatlanul örüljön a szovjet gólnak. Végül 2-1-re kikaptak, a híres Eusébio két gólt is rúgott. Két nappal később az angol válogatott megnyerte a bajnokságot, közel kilencvenhétezer néző előtt 4-2-re legyőzve a nyugatnémeteket. Londoniak milliói vonultak ki az utcára ünnepelni. Az emberek a Trafalgar téri szökőkutakban táncoltak. A győzelem tiszteletére bankettet tartottak, és meghívták rá a nyugatnémet, a portugál és a szovjet delegációt, köztük nyilván a titkos ügynököt is, akivel Jurij találkozott.[12]

Egy évvel később Jurij összecsomagolta dublini életét, és Brüsszelbe utazott. A NATO központja nemrég költözött át Párizs pereméről a belga fővárosba, és a Központ illegális ügynököket küldött oda, hogy a potenciális célpontokat beazonosítsák. Jurij azt az utasítást kapta, hogy néhány héten át derítse fel a várost, aztán Bécsben viszontláthatja Tamarát. Brüsszelbe írországi holmikkal megtömött bőröndökkel érkezett. Miután már egy hetet eltöltött a városban, egy nap megszólalt a fejében a riasztó, amit a kiképzés évei alatt fejlesztett tökélyre. Nem lehetett benne biztos, de gyanította, hogy követik. Egy férfi, akit néhány perccel korábban meglátott, tartotta vele a lépést, és amikor Jurij megfordult, hogy megnézze magának, a követője mintha mosolyt lövellt volna felé. Jurijnak nagyot dobbant a szíve, de nem feledte a kiképzését, és sétált tovább, mintha mi sem történt volna, cikázott a járdán a tömegen át, és a kirakatok üvegében ellenőrizte diszkréten, mi van a háta mögött. És valóban, néhány perccel később megpillantotta ugyanannak a férfinak a körvonalait. Jurij belépett egy kávézóba, leült, és rendelt egy kávét, hogy összeszedje a gondolatait. Rémülten látta, hogy a férfi is bejön a kávézóba, és leül egy asztalhoz, nem messze tőle. Ez a szemérmetlenség nem sok jót ígért. Ha a követője nem bánja, hogy észreveszi, az csak egyvalamit jelenthet: hamarosan letartóztatják. Feldobta volna egy disszidens?

Jurij óvatosan felállt, nem pillantott a szomszédos asztal felé, csak átvágott a kávézón, és belépett a férfimosdóba, közben a közelgő kihallgatásokról kavarogtak a fejében a gondolatok. A követője utánajött. A mosdók mellett álló Jurij megfordult, és szemtől szembe találta magát a férfival. Várta, hogy a földre teperje, és kattanjon a csuklóján a bilincs. A férfi ehelyett rámosolygott, és a szemével az egyik fülke felé kacsintott.

– *Toi aussi, oui*? – kérdezte.

Jurij egy pillanatra összezavarodva megdermedt. Utána jött a felismerés. A férfi nem letartóztatni akarja, hanem pásztorórára hívja. Megkönnyebbülten, ugyanakkor feldúltan kibökte: „*Non, non*", és vesén bokszolta a férfit. Elrohant mellette, ki a mosdóból, majd ki az utcára. Az eset felkavarta. Lopott pillantásait nyilván cinkos összekacsintásnak vélték.

Jurij csak még jobban feszengett, amikor a nyugatnémet, elvált Kristina Stolz – ez volt a felesége, Tamara új neve – megérkezett Bécsbe. Tamara most tette be először a lábát a kapitalista világba. A történet szerint elvált nyugatnémet ápolónő volt, aki szabadságán a szeretőjét, Karl-Bernd Motlot látogatta. Jurij és Tamara viszontlátásának – noha két új személyazonosság álcája mögött – örömteli pillanatnak kellett volna lennie a különélés embert próbáló évei után. Ám Tamara nyilvánvalóan küzdött a rá nehezedő élet pszichés terheivel. Jurij eredetileg azt tervezte, hogy bemutatja néhány bécsi barátjának, de nem volt biztos benne, hogy nem látnának át a fedősztoriján. Tamarát most idegesebbnek és naivabbnak látta, mint ahogy az emlékeiben élt. Tamarának igazi tehetsége volt a rádióüzenetek fogadásához, sokkal gyorsabban tudta leírni és dekódolni az öt számjegyből álló sorozatokat, mint Jurij. De éjszaka nem tudott aludni, és ha mégis, sokszor sírva ébredt. Hiányzott neki a lánya, és azt mondta Jurijnak, rossz előérzetek gyötrik. A páros csak németül beszélt, a *konszpiracija* szabályainak előírásai szerint, de a társalgásaikban annyi érzelem szikrázott, hogy őket hallgatva bárki rájött volna, nem egy átlagos párral van dolga.

Hogy Tamara belerázódjon a nyugati életbe, egy tíznapos olaszországi és svájci kirándulásra indultak. A fedősztori szerint az osztrák férfi és német barátnője együtt üdült, de szokás szerint az volt a feladatuk, hogy felmérjék, vajon találnak-e új ismerőst, aki hasznára lehet a KGB-nek. Az amerikaiakat mindig érdemes volt megcélozni, de egy más nemzetiségű gyors döntést igényelt: Hasznos-e, vagy a Jurij kiképzői által „ballasztnak" nevezett elem? Ő vagy egy családtagja érzékeny intézményben dolgozik? Van kapcsolata az

Egyesült Államokban? Vallott radikális baloldali eszméket vagy más olyan határozott nézeteket, amiket egy beszervező kihasználhatott volna? Ha minden ilyen kérdésre nem volt a válasz, Jurij és Tamara már lépett is tovább a következő célponthoz.

A szószátyár Jurij természetes bájának köszönhetően könnyen beszélgetésbe elegyedett. Egy alkalommal egy kedves kanadai házaspárral találkoztak Svájcban, és Jurij elkezdett arról beszélni, mennyire hiányzik neki a családja, ezzel a bevett csellel lehetett rávenni másokat, hogy a saját családjukról meséljenek. Tamara akaratlanul is folyton témát váltott. Jurij végül félrehívta, és elkeseredett hangon vázolta a helyzetet: – Ez a pasas épp a családjáról kezdene beszélni, te meg egyszer csak rákezdesz, hogy mennyire szereted a német meséket!

Jurij számára egyre világosabbá vált, hogy Tamara nem alkalmas a munkára, amibe bevonta. Udvarias, kedves és naiv volt, ami csupa rossz tulajdonság az efféle munkához. Ráadásul egy kis paranoiát is kifejlesztett magában. Néha könyörgött Jurijnak, ne menjen el otthonról, mert meg volt győződve, hogy elkapják. Amikor a férfi elmesélte neki az esetét a brüsszeli meleg férfival, Tamara biztosra vette, hogy az egész csak csapda volt. Hat együtt töltött hét után Jurij levelet írt a Központnak, és tájékoztatta a tartókat, hogy Tamara alkalmatlan a külföldi munkára.

Néhány héttel később Tamara parancsot kapott, hogy induljon el egymaga kerülő úton haza a Szovjetunióba. Vonattal utazott Nyugat-Berlinbe, onnan tért vissza a keleti oldalra, és fizikailag és lelkileg is kimerülve jelentkezett a városon kívüli Karlshorstban lévő KGB-létesítményben. Elvégezték rajta az egészségügyi vizsgálatot, és amikor az orvosok megláttál az EKG-leletét, idegesen összenéztek. Az egyikük telefonált. – Ezt a nőt most rögtön vissza kell küldeni a Szovjetunióba. Reméljük, hogy túléli – mondta.

Tamarát Moszkvában töviről hegyire kifaggatták, majd kizárták az illegális programból. Sok illegális ügynök – férfiak és nők egyaránt – ugyanerre a sorsra jutott az évek során, mert nem bírták elviselni a KGB által megkövetelt kettős élet terhét, és hogy elválasztották őket szeretteiktől. Néhányan el sem jutottak a kiküldetésig, másokat gyorsan visszahívtak. Néhányan külföldön szolgálva paranoiás rohamokban vagy elmebetegségben szenvedtek, és haza kellett őket rendelni, vagy szélsőséges esetben elrabolni és visszahurcolni. Tamarának megkönnyebbülést hozott, hogy vége a megpróbáltatásoknak, de bizonytalanságot is. Milyen élet vár most rá?

* * *

Jurij másmilyen parancsot kapott rádión: a fő útlevele másolatát használva utazzon Helsinkibe, onnan Prágába.

Tudott a prágai eseményekről, hiszen hónapok óta az újságok címlapján szerepeltek. A szovjetek megszállták állítólagos szövetségesük területét, hogy leverjék a prágai tavasz néven ismert reformsorozatot. Jurij azt még nem tudta, hogy Moszkva reakciójának volt egy másik összetevője is. Azért ment, hogy csatlakozzon az S csoportfőnökség történetének legnagyobb akciójához. Ez a küldetés a szovjetkorszak hátralévő részére újradefiniálta a KGB illegális ügynökeinek szerepét, és olyannyira titokban tartották, hogy Moszkva kémfőnökei a mai napig nem ismerték el a megtörténtét.

15.
Haladás művelet

A prágai tavasz aláásása

1967 tavaszán Leonyid Brezsnyev Jurij Andropovot nevezte ki a KGB élére. A szigorú küllemű Andropov – hátrafésült galambősz hajával és vastag acélkeretes szemüvegével – lett a KGB leghosszabb ideig hivatalban lévő elnöke. A vezetése alatt, az 1970-es években, a gazdasági stagnálás idején a KGB az ideológiai ortodoxiát érvényre juttató szervvé vált, és amikor Brezsnyev végül 1982-ben meghalt, Andropov követte a főtitkári poszton. Andropov később példaképül szolgált a biztonsági szolgálatok egy másik vezetője, Vlagyimir Putyin számára.

Senki nem ismerte ki magát Andropov lelkivilágán. Ritkán szólalt meg nyilvánosan, és a Lubjanka folyosóin sem állt meg könnyed csevejekre.

Még az a néhány közeli munkatársa, aki időt töltött vele, sem igen tudta, mi jár a fejében. A legtöbb KGB-tiszt ugyanakkor tisztelte. A hízelgést nem szívelte, a talpnyalást megvetette, ami ekkoriban már szokatlan volt egy szovjet tisztviselőtől.[1]

Andropov világnézetét a liberalizációtól és a szólásszabadságtól való zsigeri félelem fűtötte, ezt az álláspontot egy évtizeddel korábban fejlesztette ki magyarországi szovjet nagykövetként. 1956-ban számos diák vonult ki Budapest utcáira politikai változást követelve, és sok munkás is csatlakozott, hogy támogassa a tüntetőket. A szovjet nagykövet, Andropov tájékoztatta Hruscsovot a helyzetről. A tüntetők nagy számban fegyvert ragadtak, utcai harcok folytak. A Budapesten állomásozó szovjet csapatok rövid időre kivonultak, de néhány nappal később Hruscsov nagy haderőt küldött vissza Budapestre, hogy kegyetlenül leverje a forradalmat. Mintegy háromezer magyar esett el, és több ezret tartóztattak le a későbbiekben.[2]

Andropov soha nem felejtette el a szürke egyenruhás magyar biztonsági ügynökök lámpaoszlopokról és fákról lelógó vagy az őszi avar halmaiba hajított holttesteinek látványát.[3] Hogy a hűséges kommunista munkások ilyen hirtelen fegyveres ellenállókká tudnak átvedleni, megmutatta, milyen sérülékenyek a szovjeturalom biztosítékai. Ez az élmény egy életre megszállottá tette Andropovot, az volt a célja, hogy a Szovjetunióban és a szélesebb szocialista blokkban is leszámoljon az elhajló gondolatokkal. Mindenhol a kapitalista Nyugat által támogatott összeesküvéseket látta. Alig néhány héttel azután, hogy a KGB elnöke lett, a Politbürónak írt levelében kifejtette, miként próbálják „az imperialista tábor reakciós erői, élükön az USA uralkodó osztályaival, pszichológiai hadviseléssel" aktívan aláásni a Szovjetuniót. Új részleget nyitott a KGB-nél, amely felvehette a harcot a szovjet állampolgárok „ideológiai eltérítése" ellen. Az így létrejött Ötödik Főcsoportfőnökség a következő két évtizedben a másként gondolkodók elnyomásának fő eszközévé vált.[4] Az 1930-as évek tömeges kivégzéseire nem került többé sor, de az Ötödik Főcsoportfőnökség folyamatosan fülelt, hallja-e az elégedetlenségnek bármilyen morajját. Az ideológiailag megbízhatatlannak ítélt személyek nehezen találtak munkát. Néha le is tartóztatták vagy erőszakkal pszichiátriai intézetekbe zárták őket.

Andropov egy éve vezette a KGB-t, amikor a prágai események mintha ugyanazt a forgatókönyvet követték volna, mint a budapestiek tizenkét évvel korábban. Alexander Dubček csehszlovák pártvezető az „emberarcú szocializmus" bevezetéséről beszélt, míg 1968 áprilisában a prágai pártkongresszuson bejelentették, hogy „a szocializmust ebben az országban a saját viszonyainknak és hagyományainknak megfelelő módon építjük fel", ami többek között a szólás-, sajtó-, gyülekezési és vallásszabadság új garanciáit jelentette. A kulturális és szellemi élet fokozatos liberalizációjának köszönhetően a nyugati befolyás Csehszlovákiában már eddig is láthatóbbá vált. A hatóságok szemet hunytak a farmernadrágok virágzó feketepiaca felett; Prágában telt házak előtt mutattak be olyan színdarabokat és filmeket, amelyek egészen biztosan fennakadtak volna a szovjet cenzúrán; és több hollywoodi stúdiónak is engedélyezték a forgatást az országban. Az újságok leközöltek eltérő véleményeket, és vitáknak adtak teret, a fiatalok pedig lelkesen hallgatták a nyugati rádióadókat, a zenét, és követték a divatot. „Az elmúlt néhány évben az itteni ifjúság belépett a beatkorszakba. Kék farmer és hosszú haj mindenfelé", írta egy amerikai tudósító 1967-ben. Nyugat-európai diákok utaztak a városba, ahol együtt énekeltek, gitároztak és füvet szívtak új barátaikkal a keleti blokkból.[5]

Moszkvában a Politbüro egyre nagyobb aggodalommal figyelte a kibontakozó eseményeket. Májusban Brezsnyev Moszkvába hívta Dubčeket, és meg-

dorgálta a nyugati befolyás miatt, kioktatva, hogy a hülye is tudja, ez politikai kötöttségekkel jár. Célzott rá, hogy a szovjetek szükség esetén beavatkozhatnak a „szocializmus védelmében". Dubček maga is finom fenyegetésekkel válaszolt, megjegyezve, hogy számos nyugatnémet cég érdeklődik csehszlovákiai befektetések iránt. Prága visszautasította az ajánlatokat, mondta. Egyelőre.[6]

Andropov nem nézte jó szemmel a csehszlovák reformokat. 1968 márciusában követelte, hogy hozzanak „konkrét intézkedéseket" a fegyveres intervenció előkészítésére, mert attól tartott, hogy a szovjet vezetést meglephetik, mint tizenkét évvel korábban Magyarországon.[7] Az új csehszlovák belügyminiszter, Josef Pavel megígérte, hogy megfosztja az ország biztonsági szolgálatát, az StB-t bizonyos hatásköröktől.[8] A KGB prágai küldöttsége titokban elkezdett együtt dolgozni az StB egyes keményvonalas tagjaival, de Andropov felismerte, hogy ha csak ezen a lencsén keresztül nézik az országban zajló eseményeket, akkor veszélyesen hiányos képet kapnak a hangulatról. A csehszlovák kormány lazított az ország vízumpolitikáján, megkönnyítve a nyugati turistáknak és üzletembereknek, hogy odalátogassanak. Ez a reform megint csak bosszantotta a szovjet vezetést, de Andropov felismerte benne egyúttal a lehetőséget is. A nyugati személyazonossággal rendelkező illegális ügynökök innentől sokkal egyszerűbben tudtak észrevétlenül az országba lépni. Így aztán jobb helyzetben nem is lehettek volna, hogy beszivárogjanak a reformmozgalomba.

Andropov aláírta a parancsot, amivel elindította a Haladás műveletnek nevezett akciót. Tizenöt illegális ügynököt készültek sebtiben Csehszlovákiába küldeni. A következő hetekben tizenegy nyugat-európai férfi, egy Maria Weber nevű svájci nő, egy Oganesz Szaradzsian nevű libanoni szőnyegkereskedő és egy Felipe Burns nevű mexikói érkezett Prágába. A legtöbben Helsinkiből vagy Kelet-Berlinből repültek át; néhányan autóval jöttek Nyugat-Németországból.[9] Kik lettek volna alkalmasabbak, hogy összebarátkozzanak a prágai tavasz élharcosaival, mint az ügyükkel rokonszenvező nyugatiak?

Az S csoportfőnökség korábban is alkalmazott illegális ügynököket gyors merényletekre vagy rövid távú felforgatásokra, de soha nem ilyen léptékben.[10] A sietve kidolgozott akcióterv alapján az illegális ügynökök havi 300 dolláros költségkeretet kaptak, valamint pénzt a prágai lakásbérlésre. Az új prágai ügynökök közül ötnek azt mondták, hogy látogassanak el éttermekbe, múzeumokba, galériákba és szállodákba, és keressenek ellenzéki beállítottságú cseheket. Ha kell, fizethetnek is hasznos politikai információkért, árnyal-

tan célozva rá, hogy az esetleges pénz a nyugati hírszerzéstől származik.[11] Ki kellett deríteniük, kik a mozgalom fő agitátorai, mit terveznek, és kiket lehet közülük beszervezni, akár pénzzel, akár zsarolással. Más illegális ügynököket konkrét célpontokra állítottak rá, például liberális írókra, televíziós műsorvezetőkre és diákvezetőkre. Némelyikük azt a feladatot kapta, hogy barátkozzon cseh újságszerkesztőkkel, és vegye rá őket szovjetellenes nyilatkozatok közlésére, hogy tovább fokozzák a feszültséget. Néhány esetben az illegális ügynököknek párban kellett dolgozniuk, vagyis a megbízóik a szokástól eltérően bemutatták őket egymásnak.[12]

Július 19-én a *Pravda* arról számolt be, hogy a nyugatnémet határhoz közeli Karlovy Vary fürdőváros közelében elásott, amerikai gyártmányú fegyverekre bukkantak. A szovjetek ezt bizonyítékként hozták fel arra, hogy a Nyugat felforgató tevékenységet folytat Csehszlovákiában. A fegyvereket valójában Andropov ügynökei ásták el, praktikusan „Made in USA" feliratú dobozokban.[13] A megrendezett botrány és más hasonló „aktív lépések" több célt is szolgáltak. Moszkva egyrészt „be akarta bizonyítani" a csehszlovák pártelitnek, hogy veszélyes erőket engedtek ki a palackból, melyek a kommunizmus összeomlásához vezethetnek. Andropov számára éppoly fontos volt a Szovjetunión belüli reakció is. A szovjet sajtó többnyire hallgatott a prágai tavaszról, de nem lehetett egyáltalán nem venni tudomást az eseményekről, és fontos volt a szovjet állampolgárokat tájékoztatni, hogy az alávaló amerikai politika eredményezte a helyzetet.

Elvégre az „emberarcú szocializmus" iránti vágy sokakat lelkesíthetett, akik változást akartak, még a párthoz lojálisak körében is. Borisz Polevoj és Konsztantyin Szimonov szovjet írók 1968 májusában kulturális csereprogram keretében Prágába utaztak. A páros a szállodájuk bárjában beszélgetésbe elegyedett egy nyugatnémet újságíróval, és jó pár ital után mindkét író elismerően szólt a Prágában zajló változásokról. Az írók szerencsétlenségére ivócimborájuk se német nem volt, se újságíró, Andropov egyik illegális ügynökébe botlottak bele. A társalgásról készült jelentés ment Moszkvába, ahol újabb bizonyítékát látták annak, hogy a prágai tavasz felforgató hatása elterjedhet, ha nem tartják féken.[14]

Az elégedetlenség mértéke kezdett világossá válni az országban. Andropov úgy vélte, Brezsnyevnek azonnal cselekednie kell, hogy a csehszlovák pártot megregulázzák, és elejét vegyék a hasonló hóbortoknak más szatellitállamokban. A Politbüro júliusi, felfokozott hangulatú ülésén a csapatok bevetése mellett emelt szót. Mások azon a véleményen voltak, hogy tartsanak csúcs-

találkozót Dubčekkel, és próbáljanak diplomáciai kiutat találni a válságból, és Andropovot leszavazták.[15] A Csehszlovákia és a Szovjetunió határán tartott csúcstalálkozó nem vezetett megegyezéshez, és augusztus 21-én Brezsnyev elrendelte az inváziót. A következő napokban több százezer katona lépte át a határt, 1945 óta nem került sor ekkora katonai manőverre Európában. Prágában az StB-tisztek egy csoportja a KGB-tartóik kíséretében behatolt a Központi Bizottság épületébe, és letartóztatta Dubčeket. Dubček engedelmesen megadta magát, megdöbbenve, hogy a szovjetek beváltották fenyegetéseiket. Az utcákon tüntetők tolongtak, feltartott táblákon szólítva fel a szovjeteket a hazatérésre; a városszerte megjelenő falfirkák a szovjet csillag és a náci horogkereszt között vontak párhuzamot. Sok fiatal szovjet katona, akiket azzal a propagandával szédítettek, hogy hősies küldetésen vesznek részt, mert meg kell menteni Csehszlovákiát az amerikai imperialistáktól, feldúltan és összezavarodva tapasztalta, hogy a lakosság gyalázza őket.

A legtöbb cseh és szlovák felismerte, hogy a fegyveres ellenállásra tett kísérletek vérengzéshez vezetnének, és a szovjetek bevonulását a városba nem követte tömeges vérontás. De a hónapok óta tartó reformok által felébresztett szenvedélyt nem lehetett pusztán tankokkal eltiporni. Ilyen mértékű haraggal szembesülve Brezsnyev kénytelen volt eljátszani, hogy tárgyal Dubčekkel. A csehszlovák vezetőt Moszkvába repítették, és éjfél előtt nem sokkal a Kremlbe szállították, még tisztálkodni sem volt lehetősége.[16] Brezsnyev kioktatta Dubčeket és más pártfunkcionáriusokat a megtalált föld alatti fegyverraktárakról (nem tudni, Andropov elmondta-e valaha Brezsnyevnek, hogy a fegyvereket a KGB saját illegális ügynökei helyezték el), majd Dubček csüggedten visszatért Prágába, és kompromisszumra buzdította az embereket. A feszült együttélés hónapjai következtek. Továbbra is járták a szovjet csapatok az utcákat, de a diákaktivisták és az eleven, szabad sajtó továbbra is szorgalmazta a reformokat. Az StB két részre szakadt. Az egyik osztályon a tisztek leszedték a szovjet zászlókat és jelszavakat a falakról. Néhányan elhagyták a munkahelyüket, és bejelentették, hogy mostantól a forradalom szolgálatában fognak beépülni. Mások az StB-ben Moszkvához maradtak hűek, és később jelentették, melyik kollégájuk bizonyult politikailag megbízhatatlannak. 1969 januárjában, öt hónappal a megszállás kezdete után egy Jan Palach nevű diák felgyújtotta magát a prágai Vencel téren, és a kétségbeesett gesztus megragadta a nemzet képzeletét. Néhány napig kórházban kezelték, majd az égési sérülések okozta kínzó fájdalom közepette meghalt; temetése hatalmas tüntetéssé nőtte ki magát.

1969 tavaszára már nem járták tankok Prága utcáit, de a szovjet csapatok harminchat támaszponton állomásoztak Csehszlovákiában, és az összecsapások veszélye továbbra sem múlt el.[17] 1969. március 28-án a csehszlovák jégkorong-válogatott Stockholmban játszott a szovjetek ellen. A csapat a mérkőzés előtt nem volt hajlandó kezet fogni a szovjetekkel, és néhány játékos leragasztotta a vörös csillagot a mezén. A többnyire svéd közönség azt skandálta nekik drukkolva, hogy „Dubček! Dubček!". Az érzelmekkel fűtött és rendkívül feszült mérkőzés végén a csehszlovák csapat 4-3-ra győzött.[18] Otthon az öröm és a düh örvényében százezrek árasztották el az utcákat minden nagyobb városban, ünnepelve a csapatot. Prága központjában egy csoport megtámadta a Vencel téren a szovjet légitársaság, az Aeroflot irodáit, betörte az ablakokat, összetörte a berendezést odabent, és máglyát gyújtott a szovjet utazásokat hirdető plakátokból és Lenin portréiból.[19] Moszkva számára ez volt az utolsó csepp a pohárban, és a következő napokban Dubček helyére a lojális, keményvonalas Gustáv Husákot ültették.

* * *

Ilyen feszült légkör uralkodott Prágában, amikor Jurij Linov kézhez kapta az idézést. Bécsből Helsinkibe repült, ahol átvette Karl-Bernd Motl útlevelének másodpéldányát. A hamisítvány ahhoz elég jó volt, hogy átjusson vele a csehszlovák határon, és így az elsődleges útlevelét nem csúfították el a keleti blokk országainak bélyegzői. Amikor Jurij megérkezett Prága belvárosába, elhaladt egy újságosbódé mellett, ahol a *Večerní Praha* című városi lap címlapján ott volt az Aeroflot kiégett irodájának fényképe. A szigorú fellépés ellenére még mindig sokan remélték, hogy az előző év szelleme feltámasztható. Jurij egy-két kapcsolatot tudott teremteni ezekben a körökben. Bérelt lakása tulajdonosának volt egy fia, aki aktívan részt vett a földalatti diákmozgalomban, és amikor a barátságos osztrák biztosítási ügynök elmondta, mennyire fellelkesítette őt a prágai tavasz, a háziúr összehozta Jurijt a fiatalokkal, és ő hamarosan már egy ivóban beszélgetett a komoly diákokkal. Találkozott egy csoporttal, amely szovjetellenes röplapok nyomtatásában segédkezett, és egy másikkal, amely az állami televíziónak dolgozó gyártásvezetőkből és operatőrökből állt. Jurij célzott rá, hogy talán tudna nekik segíteni eljuttatni ausztriai ismerőseinek az olyan felvételeket, amelyeket az itteni hivatalos média túl érzékenynek talált volna.

Néhány új barátja beszélt németül, de sok fiatal, akikkel találkozott, csak csehül tudott, meg egy kicsit franciául. Jurij elég jól értett csehül, de úgy kellett tennie, mintha egyetlen szót sem értene, mert Karl-Bernd Motl elvileg semmilyen szláv nyelven nem tudott. A sok borral megtámogatott tört francia volt a közvetítő nyelv új barátaival. Nem a nyelv okozta az egyetlen kommunikációs problémát. Jurij okos, jól képzett ember volt, de az elmúlt kilenc évet fülig olajosan töltötte Halle és Bécs autószervizeiben, majd fürdőszobaszőnyegekkel házalt ír kisvárosokban.

Hirtelen fiatal értelmiségiekkel kellett felvennie a versenyt, akik költészetről, filozófiáról és a kommunizmus jövőjéről akartak beszélgetni. Sokkoló változás volt. A fiatal csehek örültek a céljaikat támogató külföldi barátnak; talán azt képzelték, hogy ismer befolyásos nyugat-európai embereket vagy akár titkosszolgálati kapcsolata van. Ők a kommunizmust leginkább megreformálni akarták, nem pedig eltiporni, de minden elérhető segítségre szükségük volt a szovjet elnyomással szemben. Karl-Bernd Motl ráadásul mindig szívesen fizette az italokat, ami gyorsan népszerűvé tette. Az ivóban töltött hosszú éjszakák után Jurij visszament a lakásába, hogy kialudja a másnaposságát, majd jelentéseket írjon az új ismerőseiről, részletezve a politikai nézeteiket és minden olyan személyes gyengeségüket is, amikre később egy esetleges beszervezés vagy zsarolás során lehetett építeni.

Jurij a jelentéseket a városszerte kialakított rejtekhelyeken hagyta. Időnként találkozott Dmitrij Vetrovval, a tartóval, akit a Központ küldött Prágába, hogy koordinálja az illegális ügynökök munkáját. Az ötvenes évei elején járó, nagydarab Vetrov azt mondta Jurijnak, hogy szólítsa őt Dimkának, ami szokatlan bizalmaskodás volt egy KGB-s tartótiszttől. Dimka egyszerre volt kedélyes és könyörtelen, egy rajzfilmben szereplő medvére emlékeztette Jurijt, és esetlenkedése Prágában éles ellentétben állt azzal a rendkívüli óvatossággal, amivel a Központ általában működött, amikor a kapitalista országokban igazgatta az illegális ügynököket. Dimka oroszul beszélt Jurijjal, ami a *konszpiracija* meglepő mellőzése volt. Egy alkalommal beszállt Jurij bérelt autójába, és rágyújtott egy cigarettára. Amikor Jurij lamentált, hogy Dimka szovjet cigarettájának erős füstszagát esetleg felismerik a barátai, akikkel később találkozni akart, Dimka nevetve megvonta a vállát.

Mivel Dimka közvetlenebb volt sok korábbi felettesénél, Jurij egyszer odáig merészkedett, hogy megkérdőjelezte a prágai szovjet művelet észszerűségét. Ezek a fiatal reformerek nyilván nem imperialista reakciósok, csupán

idealisták, akik a szocializmuson akarnak javítani, vetette ellen. Biztos így kell őket kezelni?

– Az a bajod, hogy túl sokat gondolkodsz – förmedt rá Dimka undorodva. – Az ellenség az ellenség. – Mesélt Jurijnak egy akcióról, amiben részt vett, hogy semlegesítsen egy disszidenst Kelet-Berlinben. – Költöztetőnek álcázva jelentem meg nála, és fejbe vágtam. Aztán szőnyegbe göngyöltük a rohadékot, és visszaküldtük a Szovjetunióba. – Ha Dimkán múlik, a prágai célpontokra ugyanez a sors várt volna. – Szőnyeg. Repülőgép. Szibéria – ismételte, hogy sulykolja a lényeget.[20]

Jurij egyik fő prágai célpontja Jiří Hochman újságíró volt, aki egy évtizeden át dolgozott a *Rudé právo* című pártlap külföldi tudósítójaként, többek között Washingtonban. Prágába visszatérve több szovjetellenes vezércikket írt, és elkezdte szerkeszteni a *Reportér* című liberális hetilapot. A KGB főleg az amerikai médiában és politikai körökben ápolt kapcsolatai miatt érdeklődött Hochman iránt, például továbbra is információval látta el a *New York Times* nagy múltú tudósítóját, Tad Szulcot.[21]

Az évek során Hochman interjúkat készített mind a kommunista, mind a kapitalista világ prominenseivel, köztük Fidel Castróval, Mao elnökkel és Jean- Paul Sartre-ral. Egy ilyen világlátott embernek aligha lett volna ideje egy átutazó osztrák biztosítási ügynökre. De Jurij néhány új ismerőse révén megismerkedett Majdával, Hochman feleségének, Zuzanának a nővérével, aki az állami televíziónak dolgozott. Összebarátkozott a nővel és annak kedvesével, Milánnal, aki szintén televíziós producer volt, és a nő meghívta Jurijt Hochmanék Prága melletti vidéki házába. Majda és barátai hosszú órákon át iszogattak és kártyáztak a szomszédos pajtában. Jurijt inkább a főépületben zajló események érdekelték, ahol Hochman és a felesége fogadta az értelmiségi és politikai körökből érkező vendégek folyamatos áradatát.[22] Jurijnak néhányszor sikerült megkörnyékeznie Hochmant, de társalgást nem igazán tudott kezdeményezni. Ezzel együtt sokat megtudott az újságíróról.

Az együttlét új barátaival sok éjszakai kocsmázással, cigarettázással és olcsó borokkal járt. Az egyik görbe estén Karel Kryl, aki a prágai tavasz bárdjaként elhíresülve vált ünnepelt fiatal énekessé, festett egy képet Jurijnak közös italozásuk közben; egy másik alkalommal Jurij egy hegyvidéki házban húzta meg magát a társasággal, mert az a szóbeszéd járta, hogy hamarosan tömeges letartóztatásokra kerül sor. Egyszer, amikor éppen Majdával volt együtt, Jurij észrevett két férfit a nyomukban. Váltottak egy néma pillantást Majdával, és

gyorsan szétváltak. Az StB ügynökei, akik követték Jurijt, bizonyára sejtették róla, hogy kém, de az eszükbe sem jutott volna, hogy a KGB-nek dolgozik. Egy másik alkalommal egy férfi odaoldalgott Jurijhoz, miután meghallotta, hogy németül beszél, és halkan bemutatkozott, elégedetlen StB-alkalmazottnak állítva be magát. Diszkréten megkérdezte, új osztrák barátja nem tudna-e segíteni neki disszidálni Nyugatra. Jurij azt felelte, nincsenek ilyen jellegű kapcsolatai, és azonnal jelentette a történteket Dimkának. – Ellenőriztük, és egyértelműen áruló – mondta később Dimka Jurijnak. Azt nem fejtette ki, mi történt a férfival.

Jurij új baráti köréhez tartozott Jan Křížek, egy magas, iszákos huszonöt éves férfi, ápolatlan szőke üstökkel a fején. Jurij egy vidéki sütögetésen ismerkedett meg vele, néhány nappal később pedig Prágában találkozott Jannal és a barátnőjével. Křížek Jan Palach önfeláldozó tettének a megszállottja volt, és azt mondta Jurijnak, szeretne Palach nyomdokaiba lépni. – Palach már cseh hős, mindenki ismeri a nevét, és hamarosan a Křížeket is mindenki ismerni fogja – vágott fel. Azt mondta Jurijnak, hogy augusztus 21-én, a szovjet invázió egyéves évfordulója alkalmából felgyújtja magát. Jurij nem tudta eldönteni, ez valódi terv volt-e, vagy borgőzös szájhősködés, de úgy érezte, nem tehet mást, mint hogy jelenti. Nem sokkal később Dimka a lakásán hívta fel Jurijt telefonon, ami még az ő laza mércéjével is durva megsértése volt a *konszpirációnak*, és azt akarta, hogy Jurij találkozzon vele a városközpontban. Dimka további információkat akart Křížekről; amint megkapta a kívánt adatokat, gyorsan elnyelte őt az éjszaka.

A csehszlovák társadalomban a szabad gondolkodás és vita maradék lámpásai egymás után aludtak ki. Egy évvel a szovjet invázió után már majdnem teljesen visszaállt a keményvonalas irányítás, amit orwelli nyelven „normalizációnak" hívtak. Az évfordulón tartott visszafogott tiltakozásokat brutálisan elfojtották; két évtizedig nem került sor Csehszlovákiában ilyen jelentős tüntetésekre, amikor is a bársonyos forradalom befejezte azt, ami a prágai tavasszal kezdődött. Ami Křížeket illette, Dimka jókedvűen tájékoztatta Jurijt, hogy letartóztatták és pszichiátriai intézetbe zárták.[23] Sokan mások, akikről Jurij jelentett, hasonlóan sanyarú sorsra jutottak. Karel Krylnek, az énekesnek 1969-ben sikerült elhagynia Csehszlovákiát, és Nyugat-Németországban kért menedéket. Jiří Hochmant minden újságírói állásából elbocsátották, és egy kis faluba száműzték, ahol hegesztőként és teherautó-sofőrként dolgozott egészen 1972-es bebörtönzéséig.[24]

Jurij sajnálta az embereket, akikről jelentett. Sokukat kedvelte. De nem okozott különösebb fejfájást neki a munka. Bűntudatának enyhítésére kitalált egy mentális kapaszkodót: ő mindössze pontos feljegyzéseket készített az illetők gondolatairól, félelmeiről és terveiről, ahogyan azt a Központ megkövetelte tőle. Hogyan vádolhatta volna bárki is megtévesztéssel vagy árulással, amikor mást sem tett, mint aprólékosan feltárta az igazságot?

* * *

A prágai tavasz leverése igencsak megtépázta a Szovjetunió erkölcsi legitimitását az egész világon. Még a támogatók számára is fájdalmasan egyértelmű volt, hogy a csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatos hivatalos nyilatkozatok silány módon elferdítik az igazságot. A szovjetek egy valódi reformmozgalmat vertek szét, nem a reakciósoktól szabadították fel az országot, ahogyan állították. És ezzel egyidejűleg a Szovjetunióban élő másként gondolkodók halovány reménye is szertefoszlott, hogy a Sztálin utáni „olvadásból" valódi reformok bontakozhatnak ki. A megszállás „egy nemzedék idegösszeomlásához vezetett", mondta Vaszilij Akszjonov regényíró.[25]

Az S csoportfőnökség ugyanakkor nagy sikerként könyvelhette el a csehszlovákiai eseményeket. Másfél év leforgása alatt a KGB huszonhét illegális ügynököt küldött Prágába, sokukat több körre is. Ők a helyszínről küldtek elemzést, és idejekorán tudtak figyelmeztetni a potenciális fenyegetésekre. Nem mellesleg egyikük sem bukott le, és egyikük sem ingott meg, még ha magánemberként lehettek is fenntartásaik.

A kapitalista országokban hosszabb ideje „alvó" illegális ügynökök ehhez képest soványka eredményeket szállítottak. Egy belső jelentés arról panaszkodott, hogy ezek a kémek „tétlenek" lettek, nincs meg bennük a kezdeményezőkészség. Az elmúlt két évtizedben az S csoportfőnökség a nyugati hosszú távú kiküldetések biztonságának garantálására összpontosított, és a tényleges kémkedés a háttérbe szorult. A jelentés azt állította, hogy a hosszú távra kiküldött illegális ügynökök megijedtek a valódi operatív munkától.[26]

A Haladás művelet sikere most viszont adott egy sablont a kémkedés egy proaktívabb válfajához. Ennek hatására a KGB megerősítette az S csoportfőnökség Hetedik Osztályát, amely egy csapatnyi moszkvai illegális ügynököt küldözgetett válsághelyzetek gyors kezelésére. Ezek a kémek tudták irányítani az ügynököket, és ki tudták elégíteni a pillanatnyi hírszerzési igényeket, míg az alvó illegális ügynökökre hosszú távon lehetett számítani, ők a nyugati tár-

sadalomba beolvadva várták, hogy egy esetleges háború esetén aktivizálják őket. A Hetedik Osztály hamarosan már harminckilenc aktív illegális ügynököt alkalmazott, akik bármikor bevethetők voltak külföldi küldetésekre.[27] Elsősorban a kapitalista világra összpontosítottak, de Prágában kiderült, hogy az illegális ügynökök a szovjet blokkon belül is hasznosak lehetnek. A Haladás műveletet kiterjesztették azokra a szocialista országokra is, amelyekkel a Szovjetunió elvileg szoros kapcsolatokat ápolt, és a rövid távú küldetések a következő két évtizedben is folytatódtak. Magyarországon a Központ a párt és az értelmiségi elit körében feltételezett „cionista" befolyás megszállottja lett. Illegális ügynökök utaztak Koszovóba, hogy felmérjék a szerbek és albánok közötti feszültséget. Lengyelországban az illegális ügynökök főleg a katolikus egyház iránt érdeklődtek. Megpróbáltak több befolyásos vallási személyiség közelébe férkőzni, többek között Karol Wojtyła krakkói érsek, a későbbi II. János Pál pápa társasága körül legyeskedtek.[28]

A Hetedik Osztály más illegális ügynökei katonai felderítéseket végeztek, amiket egy szovjet diplomata képtelen lett volna megtenni a gyanú felébresztése nélkül. Az egyikük egy évtizeden át magát belga állampolgárnak kiadva járta a világot, és információkat gyűjtött, melyek hasznossá váltak volna, amint a hidegháború felmelegszik. Észak-Írországban ejtőernyős leszállásra alkalmas helyeket keresett, Skóciában pedig azt nézte, hogy a helyi kommunisták hol építhetnének „ellenállási bázisokat". Törökországban, Hongkongban és Kanadában kétéltű partraszállások szóba jövő helyszíneit térképezte fel, Görögországban pedig olyan területeket keresett, amelyek alkalmasak lettek volna improvizált kifutópályának a különleges erők landolásához. Később bejárta az amerikai–kanadai határt, hogy kiderítse, hol lehet a leginkább titokban átlépni.[29] Más illegális ügynökök fegyvereket és robbanóanyagokat hagytak rejtekhelyeken európai városok közelében.[30]

Amikor Jurij Linov 1969 őszén visszatért Prágából, közölték vele, hogy a Hetedik Osztályhoz kerül, mivel a felesége, Tamara megbukott a kiképzésen, és így nem lehet őket párként külföldre küldeni. A KGB juttatott a házaspárnak egy lakást Szerebrjanij Borban, egy kellemes külvárosban Moszkvától északra, ahol az immár ötéves Nataliával és az újszülött Karinával élhettek. Nyáron egy KGB-dácsát használhattak az erdőhöz közel, és egy házvezetőnő segített nekik a főzésben. Most először voltak mind együtt, de a családi élet messze volt a normálistól. Tamara mintha még mindig szenvedett volna, mind

mentálisan, mind fizikailag, a kiképzés megpróbáltatásai miatt. Jurijnak csak a *konszkvartyirá*kon belül volt szabad munkáról beszélnie a tartójával, és megtiltották neki, hogy ivókba és éttermekbe járjon, vagy barátkozzon bárkivel a KGB-n kívül.[31]

Jurij a rendszeres külföldi utazásaihoz megtartotta a Karl-Bernd Motl személyazonosságot. Moszkvában elszórt lakásokban memorizálta a közelgő utazáshoz fontos jelszavakat, címeket és rejtekhelyeket. A Haladás művelet keretében kétszer is ellátogatott Lengyelországba, máskor Koppenhágába, Stockholmba vagy Helsinkibe rendelték, hogy csomagot vagy borítékot szállítson le. Soha nem árulták el neki, mi van a csomagban, vagy ki az ügynök, akivel találkoznia kell. Csak átvette a csomagot egyetlen szó nélkül, majd átadta a KGB egy legális ügynökének rejtekhely útján vagy egymást súrolva jártukban. A KGB változtatgatta, milyen útvonalon juttatta be Jurijt és a Hetedik Osztály más illegális ügynökeit Nyugatra: vagy a Budapestről Bécsbe tartó dunai szárnyashajón, vagy a Friedrichstraße határátkelőn Kelet- és Nyugat-Berlin között, vagy egy szovjet hajón kellett elrejtőzniük, majd Koppenhágában vagy Antwerpenben kisurranniuk.[32] A Haladás művelet küldetéseihez Jurij először ideiglenes okmányokkal átjutott Nyugatra, ott elővette a Motl névre kiáltott útlevelet, majd visszatért a szocialista blokkba.

Egy alkalommal Nápolyba küldték, hogy vegyen fel egy csomagot egy rejtekhelyről, és vigye Rómába. Feltételezte, hogy a csomag a Nápolyban állomásozó amerikai hatodik flotta egyik beépített KGB-sétől származik, de ez csak tipp volt. Letartóztatása esetén nem tudta volna elárulni az informátort. Nem tudott róla semmit.

Jurij remélte, hogy néhány ilyen rövid kiruccanás után a fejesek talán felelevenítik az amerikai útjáról szóló tervet. De Jurij Drozdovnak, az S csoportfőnökség helyettes vezetőjének más elképzelései voltak. Azt akarta, hogy Jurijból váljon a KGB vezető szakértője a „cionista kérdésben", és Izraelben meg akár máshol is zsidó témákon dolgozzon. Drozdov megmondta Jurijnak, hogy meg kell tanulnia héberül és arabul; hangkazettákat és könyveket adott neki, és kapott három hónapot, hogy mindkét nyelvet folyékonyan beszélje.

– Feleségem és gyerekeim vannak, akikről gondoskodnom kell, hogyan tudnám ezt megoldani? – kérdezte Jurij hitetlenkedve.

– Ha gondolja, kilakoltathatjuk őket – válaszolta Drozdov vigyorogva.

Jurij most az egyszer felpaprikázta magát. Folyékonyan beszél németül és angolul, a franciatudása is rendben van, mondta Drozdovnak. Nevetséges arra

kérni, hogy tanuljon meg két nem európai nyelvet, amin eddig meg sem szólalt. Drozdov szemrehányóan nézett rá.

– És az űrhajósok?

– Mi van velük?

– Panaszkodnak tán a súlytalanságra? Nem, mert ez a természetes munkakörnyezetük. Ez meg itt a maga természetes munkakörnyezete. Úgyhogy elég legyen a nyavalygásból, tanulja meg a nyelveket.

16.
A berepülő rezidens

Küldetésen Izraelben

1970 őszén Jurij először látogatott el Izraelbe. Egyszerűen csak el kellett töltenie egy hetet az országban tájékozódás céljából. A kémkedéssel még ráért. Utazása idején éppen válságban voltak az elmúlt két évtizedben fokozatosan romló szovjet–izraeli kapcsolatok. Izrael 1948-as megalakulásakor Sztálin természetes szövetségesnek tekintette a zsidó államot, mivel a Szovjetunió hozzájárult a náci Németország legyőzéséhez, és a korai cionisták között nem kevés baloldali szereplő volt. Sztálinnak arra is volt gondja, hogy számos KGB-informátor legyen az első szovjet zsidók között, akiknek engedélyezték, hogy a Szovjetuniót elhagyva Izraelbe vándoroljanak.[1] Golda Meir a barátság jeleként 1948-ban az első valaha kiállított izraeli útlevéllel a Szovjetunióba utazott, hogy megnyissa a nagykövetséget és a moszkvai zsinagógában ötvenezer emberrel együtt ünnepeljen Ros Hásáná első napján.[2] De Izrael egyre szorosabbra fűzte a kapcsolatát az Egyesült Államokkal, és a Szovjetunióban a több mint kétmilliós zsidó lakosság a kivándorlásról ábrándozott, és ezek rövid úton véget vetettek a baráti kapcsolatoknak. Sztálin mindenhol a feltételezett cionista befolyást látta.

1952 decemberében a Központi Bizottság egyik ülésén azt mondta, hogy „minden zsidó potenciálisan az Egyesült Államok számára kémkedik". Nem sokkal később számos zsidó orvost letartóztattak, azzal a váddal, hogy egy „korrupt zsidó burzsoá-nacionalista szervezet" tagjai, és merényletet terveznek a szovjet vezető ellen.

Sztálin halála után a Központ már kevésbé rögeszmésen kereste a zsidó összeesküvéseket, de az antiszemitizmus nem tűnt el nyomtalanul. A szovjet blokkban számos Haladás művelet foglalkozott azzal, hogy azonosítsa az állítólagosan felforgató „cionista elemeket".[3] Ezzel egy időben a Szovjetunió udvarolni kezdett az arab államoknak. Az 1967-es hatnapos háborút követően az anticionista megszállottság magasabb fokozatba kapcsolt. Egy 1969-ben kiadott szovjet könyv a „harcias sovinizmusban és az antikommunizmusban"

látta a cionizmus alapját, és azt állította, hogy a mozgalmat „az Egyesült Államok és más imperialista országok monopoltőkéjével szoros szövetségben lévő gazdag zsidó burzsoázia" mozgatja.[4]

Moszkva félt Izrael feltételezett befolyásától szerte a világon, de mivel a diplomáciai kapcsolatok megszakítása mellett döntöttek, a KGB-nek korlátozott lehetőségei voltak ügynököket telepíteni az országba. Nagykövetség nélkül a KGB csak néhány informális ügynököt tudott mozgatni, akik a kis jeruzsálemi orosz ortodox egyházi misszióban dolgoztak. A KGB által átvilágított és kivándorolni engedett kevés zsidó között továbbra is akadtak ügynökök, de sokan közülük csak annak érdekében vállalták az együttműködést, hogy elhagyhassák az országot, aztán Izraelbe érve minden kapcsolatot megszakítottak. A KGB illegális ügynökökkel akarta pótolni a hiányt.

Jurij Tel-Avivban szállt le, és egyenesen Jeruzsálembe ment. Órákon át sétált az óvárosban, és meglátogatta a Szent Sír-templomot, a Siratófalat és a Templom-hegyet, a három vallás szent helyét. A hatnapos háború során Izrael területeket hódított el Egyiptomtól, Jordániától és Szíriától, és megszerezte az ellenőrzést Ciszjordánia és Kelet-Jeruzsálem felett. Addig Jeruzsálemet szögesdrót és az izraeli és jordán ellenőrzés alatt álló területeket elválasztó falak osztották ketté; most egy nemzedék óta először újra egyben volt, de feszült légkör uralkodott. A hetvenezer kelet-jeruzsálemi arab lakos gyakran tiltakozott az izraeli törvények érvényesítése ellen, beleértve az izraeli védelmi adó kivetését. Izrael félkatonai erőinek terepjárói cirkáltak a negyedekben.[5]

Egy délután Jurij megismerkedett egy olasz szerzetessel, aki meghívta őt a város keleti részén álló monostorába. Több estét átborozgattak, és a szerzetes beszélt Jurijnak a szerzetesi élet nélkülözéseiről és a döntéséről, hogy életét teljes egészében Isten szolgálatának szenteli. A fáradhatatlan elkötelezettség által vezérelt élet eszméje több húrt pendített meg az „osztrák biztosítási ügynökben", mint azt a szerzetes gondolhatta volna.

A következő két évben a Központ négy további illegális ügynököt küldött Izraelbe rövid utakra, akik kanadainak, spanyolnak, mexikóinak vagy finnek adták ki magukat. Jurijt szemelték ki a munka koordinálására. Egy moszkvai *konszkvartyirá*ban találkozott új tartójával, Vlagyimir Lohovval. A negyvenes évei közepén járó, magas, jóképű Lohov kedves mosolyában Jurij egy egykori illegális ügynök sármját vélte felfedezni, bár Lohov semmit nem árult el neki fedő személyazonosságáról vagy korábbi küldetéseiről. Ha Jurij elolvashatta volna Lohov aktáját, akkor kiderült volna számára, hogy új tartója Oszétiából

származik, az Észak-Kaukázusnak egy olyan régiójából, ahol a helyiek nyelve a perzsával áll távoli rokonságban. 1957-ben csatlakozott az S csoportfőnökséghez, és a történelmi Iszfahánba küldték, hogy a szovjet misszióban dolgozzon, és tökéletesítse perzsa nyelvtudását. Később felvette Hasszanpúr Nazali, egy 1934-ben elhunyt iráni kisfiú személyazonosságát. Az álcát megerősítendő egy merész húzással ellátogatott Nazali szülőfalujába, megkereste az elhunyt gyerek ekkor már idős, törékeny és vak anyját, és azt mondta neki, hogy ő a nő rég elveszett fia. Az idős asszony magához intette, és végigsimított az arcán, majd kijelentette, hogy a fia csakugyan hazatért. Az asszony elérzékenyülve hívta be a férfit szerény otthonába. A szovjet illegális ügynök néhány napra ott maradt, és kitakarította az elhanyagolt házat. Később rendszeresen küldött pénzt az „anyjának", hogy segítse a boldogulását. Lohov évekig élt Hongkongban és Pakisztánban Nazali néven üzletemberként, aki ásványi anyagok exportjával és filmtekercsek importjával foglalkozik. Felesége, Nonna, Jurij feleségéhez, Tamarához hasonlóan nem bírta az illegális élet pszichés terheit, és Moszkvában maradt, míg a férje járta a világot. Lohov végül visszatért Moszkvába, és a Közel-Keletre küldendő illegálisokat képezte ki.[6]

Jurij óhatatlanul megkedvelte új tartóját. Mondta Lohovnak, hogy nem boldogul valami jól a héber nyelvvel, pedig heteken át egész nap tanult, és még úgy is aludt el, hogy a párnája mellett egy magnón héber rádióműsorokat hallgatott. Felvetette, hogy bár Karl Bernd-Motlnak most zsidóvá kellett válnia, a háttértörténete szerint soha nem töltött sok időt Izraelben, és az ottani új bevándorlók többsége sem beszél héberül. Egy osztrák zsidó biztosítási ügynök, aki már eleve folyékonyan beszél héberül, még gyanakvást is kelthet. Nem lenne célszerűbb ott a helyszínen megtanulni a nyelvet? Lehetne az a történet, hogy Motl a hatnapos háborúban aratott izraeli győzelemtől fellelkesülve meghallotta zsidó vére hívó szavát, és úgy döntött, hogy Izraelbe utazik tanulni egy ulpánban, ezeket a héber nyelviskolákat kimondottan erre a célra hozták létre.

Lohov jónak találta az ötletet, és némi tanácskozás után Jurij tervét jóváhagyták. Lohov és Jurij egy megható adalékkal egészítették ki Motl történetét: a férfinak kitaláltak egy zsidó nagymamát, egy holokausztúlélőt, akivel Motl csak közvetlenül a halála előtt találkozott, amikor az asszony már idős és vak volt. Az újonnan kitalált történet szerint, amikor Motl felkutatta a nagyanyját, az idős nő végigsimította a férfi arcát, felismerte benne a rokonát, és könnyes szemmel kifejezte egyetlen utolsó kívánságát: az unokája ölelje keblére zsidóságát, és ne engedje, hogy a család zsidó vonala vele kihaljon. Lohov vetette

fel nagy vonalakban ezt a mesét Jurijnak, de nem említette, hogy a saját élettapasztalatából merített.

Jurijnak volt egy bankszámlája Münchenben Motl nevén, de nem tudta, Izraelben hozzáfér-e majd, ezért egy nagyobb összeget készpénzben kellett magával vinnie, amit a bőröndjének egy titkos rekeszébe rejtett. Három titkos gombot kellett megnyomnia egy adott sorrendben, ha ki akarta nyitni. A rekesz ekkor felpattant, felfedve a dollárokat és az egyszer használatos kódtáblákat, amelyeket a rádióüzenetek megfejtéséhez használt. Lohov memorizálásra átadott neki ábrákat, amelyek egy falszakaszt mutattak a jeruzsálemi óváros egyik sikátorában, ott kellett a készpénz egy részét egy kivehető tégla mögé elrejtenie. A pénzt egy nagyon fontos ügynök fogja felvenni, mondta Lohov Jurijnak.[7]

Egy másik, Leon kódnevű KGB-ügynökről is közölt Jurijjal adatokat. Tőle fontos hírszerzési információkat vártak a Szíriával közös, erősen militarizált határ közeléből a Golán-fennsíkon. Leont akkor szervezték be, amikor a húgát látogatta a Szovjetunióban, és a KGB azt ígérte neki, hogy az együttműködéséért cserébe a húga végül kivándorolhat és csatlakozhat hozzá Izraelben. Jurij feladata volt felkutatni és újra aktiválni Leont.

Még egy utolsó dolgot el kellett intézni Karl-Bernd Motl új, zsidó származásának alátámasztására. Jurij jelentkezett egy észak-moszkvai KGB-klinikán, ahol a sebészeket úgy tájékoztatták, hogy a páciensüknél súlyos fitymaszűkület alakult ki, az ebben a felnőtt férfiaknál ritkán előforduló állapotban az előbőr felhúzása rendkívüli fájdalommal jár. Nem volt más választás, mint a műtét.

Néhány héttel később, miután Jurij felépült a műtétből, felszállt a Helsinkiből Teheránba tartó heti repülőjáratra, amely útközben felvett utasokat a szovjet fővárosban is. Teheránból Rómába repült, ott átvette Karl-Bernd Motl útlevelét, majd Nicosiába, és ott vett egy jegyet a rövid repülőútra Tel-Avivba.[8] Rekkenő júniusi hőségben érkezett Izraelbe, és azonnal felkereste a Bevándorlásügyi Minisztériumot. Elmondta betanult szövegét zsidó vére hívó szaváról, és minden báját bevetve felvetette magát egy öt hónapos tanfolyamra az ország legjobb héber nyelviskolájaként ismert jeruzsálemi Ulpán Etzionba. Mivel nem akart ott helyben lakni, mint a diákok zöme, mert nehezebb lett volna fogadni a heti rádióüzeneteket, kibérelt egy szobát Nyugat-Jeruzsálemben, és mindennap elbuszozott az ulpánba. Főbérlője egy idős, Lvivből származó asszony volt, aki nem is sejtette, hogy a bérlője érti az ukrán nyelvű motyogásait.

Jurij az Ulpán Etzionban töltött napjain héberül tanult, és szokta az izraeli életet. Golda Meir és más politikusok eljöttek beszédet mondani az új diákoknak, és megköszönni nekik a döntésüket, hogy Izraelbe költöznek. A tanár a héber nyelvtani szabályok oktatása közben arra buzdította az osztályt, hogy maradjanak Izraelben és sokasodjanak. Azt mondta, mindenkinek kötelessége legalább négy gyermeket a világra hozni, hogy az arabok ne győzhessenek a puszta számháborúban. Jurij osztályába a világ minden tájáról származó barátságos zsidók jártak, akik Izraelbe költöztek új életet kezdeni. Anne Amerikából érkezett, hogy feleségül menjen egy jemeni ortodox férfihoz, és mintha idegesen nézett volna a jövője elé. Volt egy csupa tűz nő Argentínából, az osztály élő szelleme, és ott volt a hosszú, göndör hajú Miriam, a szenvedélyes iráni cionista, aki zsigeri ellenszenvet táplált az arabok iránt. Volt egy szovjet zsidó is a csoportban, akinek egy éve engedélyezték a kivándorlást, és mesélt az osztálynak a zsidók üldöztetéséről a Szovjetunióban. Volt egy amerikai házaspár, akik gyorsíróként dolgoztak nemzetközi konferenciákon. És ott volt Karl-Bernd Motl, az osztrák-zsidó biztosítási ügynök, aki a tanítás után hosszú órákon át írta osztálytársai jellemzését láthatatlan tintával.

Jurij elmondta a többi diáknak, hogy protestánsnak nevelték, de megvilágosodott, amikor találkozott idős, vak, holokauszttúlélő nagymamájával. Lohov újrahasznosított története nagy hatással volt a hallgatóságra. Miriam különösen megkedvelte őt, és szoros barátság alakult ki közöttük. Egyik este megsúgta Jurijnak, hogy vannak kapcsolatai az izraeli biztonsági szolgálatoknál, akik szeretnék bővíteni külföldi hálózataikat; érdekelné ez Jurijt? Ez az ismeretség hírszerzési aranybányához vezethetett volna, de Jurij tudta, hogy alaposan átvilágították volna a múltját. Azt mondta Miriamnak, hogy pacifista, és ezért kénytelen visszautasítani az ajánlatot.

Egy forró nyári éjszakán Jurij északra, a Golán-fennsík szélén fekvő Kirjat Smóna felé hajtott, ami Leon kibucához közel terült el.

– Közös barátaink üdvözletét hozom – mondta oroszul.

Leon törte az oroszt, amikor válaszolt, majd átváltottak az angol, a héber és a jiddis keverékére, amiből Jurij, folyékony némettudásának köszönhetően, sokat megértett. Leon igazi neve Slomó Ben Jehuda volt; a második világháborúban a brit hadseregben harcolt, később pedig az izraeli katonai rendőrséghez csatlakozott. Most, az ötvenes évei derekán egy építőipari vállalatnál dolgozott a szíriai határ közelében, és számos ismerőse volt a határt őrző IDF-alakulatokban.[9] A KGB azt kérte tőle, hogy hadügyi dokumentumo-

kat és térképeket szolgáltasson az IDF különítményeinek elhelyezkedéséről, valamint minden egyéb, a határral kapcsolatos információról, amire csak rá tudja tenni a kezét. Jurij egy köteg készpénzt adott át Ben Jehudának, cserébe pedig egy iratokkal teli borítékot kapott. Ben Jehuda megkérdezte Jurijt, tudja-e, hogy a húga mikor vándorolhat ki; Jurij szabadkozva azt felelte, hogy nem, de majd rákérdez.

Ahogy Jurij késő este visszavezetett Jeruzsálembe, elfogta az idegesség. Ilyet eddig még nem csinált. Írországban, Ausztriában, Prágában és másutt felkutatott embereket, elbűvölte őket, és információkat szedett ki belőlük. De mindezt mindig Motl, az ártalmatlan osztrák biztosítási ügynök szerepében tette. Most először mutatkozott be szovjet ügynökként egy informátornak, és ez újfajta kockázatot hordozott magában. A következő napokban még jobban izgult, valahányszor orosz szót hallott. Félt, hogy összefuthat Nyuma Rahovszkijjal, egyik régi kijevi bokszpartnerével, aki időközben Izraelbe emigrált. Szinte hallotta, ahogy Nyuma átható hangján rákiált: – A rohadt életbe! Jurij! Mit keresel te itt? – Az ilyen találkozások réme miatt állandóan bizsergett benne némi feszültség.

Tel-Avivból olcsón át lehetett repülni Ciprusra, és Jurij felvetette a csoporttársainak, hogy jó móka lenne eltölteni ott egy hosszú hétvégét. Az ulpánból néhányan át is ugrottak pár napra, henyéltek a tengerparton, koktélokat ittak, Jurij pedig elsurrant találkozni a tartójával, Lohovval, aki iráni személyazonosságát használva repült oda. Míg sétáltak a városközpontban, Lohov elmondta neki, hogy a Ben Jehuda által szolgáltatott információkat a Központ rendkívül értékesnek ítélte.

Izraelbe visszatérve Jurij folytatta a nyelvleckéket. Minden reggel elolvasta a *Haaretz*t és a *Jerusalem Post*ot, és nyilvános előadásokat hallgatott a jeruzsálemi Héber Egyetemen. Hetente egyszer jelentést készített az izraeli politikáról. Összebarátkozott néhány szefárd zsidóval, és arra lett figyelmes, hogy sok sötét bőrű zsidó neheztel az askenázi többségre. Egyik jelentésében Ovadia Józéfről, a szefárd főrabbiról írt, és azt javasolta, hogy a Központ ezekre a nehezteléseke játszva próbálja meg hamis zászló alatt beszervezni.

Az öt hónapos tanfolyam végén Jurij osztályelsőként végzett. Elbúcsúzott a barátaitól, és athéni megállóval elhajózott Haifából Genovába, onnan pedig Rómába ment, majd Bécsbe, Budapestre és Moszkvába. Amikor hazaérkezett, Lohov elmondta neki, hogy Ben Jehuda hírszerzésének köszönhetően

SZEGED Kiebelsberg Könyvtár és Levéltár

sikerült megakadályozni a háborút Izrael és Szíria között, és a Szovjetunió rubelmilliárdokat takarított meg, bár soha nem fedték fel neki, hogy miért és mi módon. Jurijt kitüntették a terepen tanúsított bátorságáért, és Lohov értesítette, hogy Andropov személyesen szeretne vele találkozni.

Egy *konszkvartyirá*ban találkozott a KGB elnökével, egy sarokra a Lubjankától; az volt az érzése, hogy az épületnek titkos bejárata van egy föld alatti alagút felől, és Andropov így egyenesen az irodájából tudott érkezni, nem kellett hozzá kilépnie Moszkva utcáira. Andropov derűs kedvében volt, és megjegyezte, hogy csak egy nap választja el a születésnapjukat, és mindkettőjüket Jurijnak hívják.

– Nagyon érzékletesen ír – mondta Andropov, jelezve, hogy személyesen olvassa Jurij jelentéseit. Egy ideig elbeszélgettek Izraelről, Jurij ottani munkájáról és az ország körülményeiről. Jurij megosztotta nézeteit az izraeli politikáról, de finoman emlékeztette Andropovot, hogy eredetileg Amerikába szánták, és reméli, hogy ez még mindig tervben van. Andropov értelmezhetetlenül oldalra billentette a fejét. A találkozó pohárköszöntővel zárult, hogy megünnepeljék Jurij kitüntetését.

A következő néhány hónapban egy sor rövid küldetésre küldték: Marseille-be, Zürichbe és Bécsbe, mert a KGB meg volt győződve arról, hogy a Szovjetunió ellen nemzetközi cionista összeesküvés szövődik. Jurijnak kellett beügyeskednie magát a helyi zsidó közösségekbe, és megvizsgálni a hozzáállásukat Izraelhez és a Szovjetunióhoz. Kialakított egy kellemes rutint: miután megérkezett egy városba, megvásárolta az összes újságot, és egy kávézóban elolvasta őket, majd elcsevegett a zsidó boltosokkal. Egy-két hét után átcsusszant Nyugat-Berlinből Kelet-Berlinbe, vagy Antwerpenben felszállt egy szovjet teherhajóra, és indult haza. Ezekben a napokban Tamara fáradt közönnyel búcsúzott tőle; a férfi már nem mondta el neki, hová tart, remélve, hogy kevésbé fog aggódni, és Tamara már nem is kérdezte. Jurij most először a tartó szerepét is játszotta, és szervezett egy sor találkozót Ben Jehudával Koppenhágában, Zürichben és Rómában. Az izraeli férfi az otthoni barátainak az mondta, rokonlátogatásra utazik Európába. A találkozók egyre barátságtalanabbá váltak; Ben Jehuda egyre több pénzt követelt, de közben egyre kevesebb értékes információt adott át. Egy alkalommal Jurij a saját karóráját ajándékozta Ben Jehudának, csak hogy ne nyavalyogjon. Végül is Ben Jehuda volt az első igazi ügynöke, akit ő tartott, és a Központ mintha elégedett lett volna az információival, jóllehet Jurij egyre inkább megkérdőjelezte a fontosságukat. Meg akarta őrizni a kapcsolat szívélyességét.

Végül azt tervezték, hogy Jurij vesz egy lakást Nicosiában, és gyakrabban utazik Izraelbe. Ő lett volna Izrael „berepülő rezidense", aki KGB-ügynökök teljes hálózatát irányítja az országban, miközben nagyrészt a határain kívül tartózkodik. 1973 elején Lohov közölte Jurijjal, készüljön egy újabb izraeli látogatásra, hogy lefektesse az alapokat. Ez volt az utolsó útja illegális ügynökként.

1973. február 3-án kora reggel kellett elindulnia Moszkvából, egy nappal Tamara harmincegyedik születésnapja után. Sok születésnapján távol volt, és terveztek egy romantikus vacsorát otthon, meg akarták ünnepelni, hogy a változatosság kedvéért együtt lehetnek. De előbb Jurijnak még el kellett látogatnia egy *konszkvartyirá*ba egy gyors egyeztetésre Lohovval és Anatolij Lazarevvel, az S csoportfőnökség modortalan fejével.

Lohov átnézte a végleges terveket. Jurijnak Dimonába kellett utaznia, a titkos izraeli atomlétesítményhez legközelebbi városba, és újra aktiválni egy Petrescu kódnevű romániai zsidó ügynököt, aki még Bukarestben dolgozott a KGB-nek, de a kivándorlása óta eltűnt szem elől. Lohov elmagyarázta, hogy Jurij visszatérése után rábíznák további ügynökök felügyeletét a KGB izraeli hálózatában, többek között egy latin-amerikai ország tel-avivi nagykövetével és egy nyugatnémet diplomatával tartaná a kapcsolatot.[10] A jelen küldetés során viszont csakis a románra kellett összpontosítania, és feltűnésmentesen kellett Dimonába utaznia.

Miután Jurij megjegyezte a neveket, helyszíneket, címeket és a sok egyéb operatív részletet, alig várta, hogy hazaérjen, és megülhessék Tamara születésnapját. Lazarev azonban még egy kicsit szóval tartotta.

– Hallottam, hogy állítólag jól sakkozik. Fogadok, hogy le tudom győzni – mondta Lazarev, felállított egy táblát, és kitöltött két vodkát.

Jurij könnyűszerrel nyert, és Lazarev újból felállította a táblát egy visszavágóra.

– Mennem kell, Tamarának születésnapja van – mondta Jurij esengően.

– Addig innen el nem megy, míg le nem győzöm – csattant fel Lazarev.

Lazarevvel nem volt könnyű vitatkozni. Szívesen viselte a KGB-egyenruháját a munkahelyén, látványosan gyakorolta a hatalmát a beosztottak felett, és előadásokat tartott nekik a marxizmus–leninizmusról. – És ezt hogyan akarja beadni a munkásosztálynak? – mondogatta, ha a rosszallását akarta kifejezni egy ötlettel kapcsolatban.[11]

Jurij akkor járt volna el okosan, ha hagyja nyerni a főnökét, majd távozik, de eluralkodott rajta a versenyszellem, és újra és újra legyőzte Lazarevet. Lazarev berúgott, egyre bosszúsabb lett, és erősködött, hogy végül nyerni fog. Jurij hajnali kettő körül ért haza, ahol megdermedt születésnapi vacsora és síró feleség várta. A KGB autója, ami hazahozta, odakint várakozott járó motorral. Jurij nem győzött bocsánatot kérni Tamarától, miközben a lakásban rohangálva szedte össze a holmiját. Egy órája volt bepakolni Karl-Bernd Motl bőröndjét, végigtapogatva a ruhák varrását, hogy egészen biztosan ne legyenek rajta moszkvai patyolatcédulák vagy más árulkodó jelek a szovjet életéről. Utána búcsúcsókot adott Tamarának, és kirohant az ajtón a jeges moszkvai éjszakába. Betette a bőröndjét a kocsi csomagtartójába, és a sofőr elindult a Cskalovszkij légibázisra. Ott Jurij felszállt egy Budapestre tartó teherszállító repülőgépre.

Néhány héttel később már keresztül-kasul bejárta Európát, és többször is útlevelet váltott. A nicosiai repülőtéren várta a beszállókapunál a Tel-Avivba tartó gépét. Meglátott egy férfit, aki ugyanarra a járatra várt, és szintén egyedül utazott. Magas, szőke volt, és kissé elveszettnek tűnt. Jurij ránézésre írnek gondolta, így odament hozzá, és megszólította.

– *Cúigí*ból jön, cimbora? – kérdezte, egy Dublinban tanult ír gael szót használva.[12] A férfi zavartan nézett rá. Jurij tett egy újabb kísérletet.

– Ír?

– Ja, nem, brit vagyok. A nevem Hargreaves. John Hargreaves – mondta a férfi, és kezet nyújtott. Hargreavesről kiderült, hogy sofőr, és szabadságot vett ki, hogy Izraelben bibliai helyszínekre látogasson el. Rövid társalgásuk alapján Jurij azt szűrte le, hogy Hargreaves jó szándékú és készséges, de kevés humorérzékkel és korlátozott intelligenciával rendelkező ember – vagyis ideális jelölt volt, hogy a tudtán kívül segítsen neki kémkedni. Elmondta Hargreavesnek, hogy biztosítási ügynök, aki néhány hétre Izraelbe utazik üzleti ügyben, és hogy az ország különböző városaiba készül ellátogatni megbeszélésekre. Felvetette, hogy utazzanak együtt. Ő fizeti az autót és a benzint, Hargreaves pedig vezet. Mindketten láthatnák Izrael nevezetességeit, és neki csak időnként kellene itt-ott megállnia. Hargreavesnek tetszett az ötlet, és beleegyezett. Jurij elégedett volt a végeredménnyel: Mi lehet ártatlanabb két barátnál, akik bejárják a Szentföld történelmi nevezetességeit?

Jurij és Hargreaves leszálltak Tel-Avivban, majd bejelentkeztek a Grand Beach Hotelbe, ami közvetlenül a tengerparton áll, közel a város egyik legnép-

szerűbb strandjához. Másnap autót béreltek. Hargreaves kiválóan vezetett, ami jól jött a rossz minőségű vidéki utakon. Északra hajtottak a Golán-fennsík felé, ahol Jurij elosont találkozni Ben Jehudával, majd délre, a Holt-tengerhez, megállva a Szodoma-hegynél és más bibliai helyszíneken. Jurij azt mondta Hargreavesnek, hogy a visszaúton Tel-Aviv felé még egy rövid megállót szeretne beiktatni Dimonában egy újabb üzleti megbeszélés miatt. Hargreaves nem volt kíváncsi ember, csak örült a lehetőségnek, hogy szundikálhat a kocsiban.

Jurij megkereste a dimonai lakóházat, ahol értesülése szerint a román ügynök, Petrescu lakott. Bekopogott, és egy ötven év körülinek látszó férfi nyitott ajtót. Jurij belátott mellette a szobába, ahol három-négy nő ült és nevetgélt.

– Örülök, hogy újra látom; menjünk ki beszélgetni. Rég nem hallottunk egymás felől – mondta Jurij, remélve, hogy Petrescu megérti a célzást. A férfi bólintott, és sétát javasolt. Amikor kettesben maradtak az utcán, Jurij megkérdezte, visszajöhet-e hozzá egy másik napon. Megbeszélték, mikor találkoznak a dimonai parkban, és néhány nappal később Hargreaves ismét levezetett oda. Jurij ezúttal átnyújtott Petrescunak egy írótömböt láthatatlan íráshoz, valamint címek listáját, ahova a leveleket postáznia kell, és megkérdezte a férfit, hogy tud-e utazni, mert jó lenne Izraelen kívül találkozni. Petrescu azt felelte, szerinte erre nincsen mód.

Lohov elmondásaiból Jurij arra következtetett, hogy Petrescu nemrég érkezett Romániából, ahol a kommunista diktátor, Nicolae Ceauşescu izraeli készpénzért cserébe engedélyezte a zsidók kivándorlását.[13] Petrescu azt mondta Jurijnak, egy textilgyárban dolgozik, és Jurij feltételezte, ez annak a kódja, hogy az izraeli nukleáris programban van állása. Titkok övezték az először 1963-ban működésbe hozott reaktort, és a kormány időnként tréfásan textilgyárként emlegette. Ugyanakkor tényleg volt egy textilgyár is Dimonában. Jurij számára soha nem derült ki, hogy az informátora magas tisztséget tölt-e be az izraeli atomprogramban, vagy egy függönyöket gyártó, alacsony beosztású munkás.

Nem sokkal azt követően, hogy Jurij és Hargreaves visszatért Tel-Avivba kezdődtek a baljóslatú események. Jurij sehol sem találta az útlevelét; átkutatta a szállodai szobáját, de nyoma veszett. Kötelességtudóan elment a tel-avivi osztrák nagykövetségre, hogy bejelentse az irat eltűnését, és kérjen egy újat. A követségről kilépve megpillantott két férfit, akik az utca túloldalán egy csövet javítottak. Valamiért nem illettek oda, gondolta. Két nappal később a szállodában szóltak neki, hogy a rendőrség telefonált, megvan az útlevél, egy jó szándékú polgár megtalálta az utcán, és leadta.

Jurij belső vészjelzője hangosan vijjogott. Aznap este közölte Hargreavesszel, hogy változtak a tervei. Az értetlen angolt a reptérre küldte, és mondta neki, hogy mihamarabb hagyja el az országot. De ő tartotta magát a protokollhoz, és nem akart maga is fejvesztve elrohanni. Ha megfigyelik, ezzel csak a gyanút erősíti. Az Accadia Hotelbe költözött Herzlijában, Tel-Aviv északi részének előkelő negyedében, és ügyelt, hogy semmi olyat ne tegyen, ami furcsa lenne egy ártatlan osztrák biztosítási ügynöktől.

Néhány nappal később kopogtak a szállodai szobája ajtaján. A folyosóról női hang hallatszott; valami gond van a vízvezetékkel, mondta, és egy mesterembernek rá kell néznie.

– Egy perc – kiáltotta Jurij.

Fogta az egyszer használatos szövegfejtő kódokat, és elkezdte lehúzni őket a vécén. Az öblítés hangját hatalmas csattanás követte. Az ajtót berúgták, és a Sin Bét, az izraeli kémelhárítás ügynökei rontottak a szobába.[14]

A Sin Bét valójában már két hete követte Jurijt. Ők lopták el az útlevelét, hogy azonosítani tudják, és március 3-án úgy döntöttek, itt a cselekvés ideje. Letartóztatását Golda Meir személyesen hagyta jóvá. A repülőtéren Hargreavest őrizetbe vették és meztelenre vetkőztették, miközben az ügynökök a varrások mentén szétszaggatták a ruháit, és felvágták a poggyászát, hátha éppen készül titkokat kicsempészni magával. Végül kiderült, nem hazudik, amikor azt mondja, fogalma sincs semmiről, és elengedték.[15]

Jurij a szállodai szobájában kék pulóverben bizonygatta ártatlanságát angolul, németül és héberül. Itt csakis valami szörnyű félreértésről lehet szó, mondta. Ő Karl-Bernd Motl, üzleti úton járja az országot, és közben gyönyörködik a látnivalókban új angol barátjával. De az izraeliek nem készültek csak úgy elengedni. Az egyik fiatalabb férfi oroszul kérte, hogy üljön le.

– Sajnálom, nem értek oroszul – felelte Jurij.

A kihallgató ennek ellenére oroszul beszélt hozzá tovább. Néhány óra huzavona után a férfiak elvitték Jurijt egy fedett lakásba a város északi részén, ami rejtett mikrofonokkal és kamerákkal volt felszerelve.

– Nem akarjuk bántani. Tudjuk, hogy nem gyűlöl minket – mondta az egyik férfi angolul. Töltött egy whiskyt Jurijnak. Jurij visszatolta az asztalon a poharat, mert attól félt, hogy valamit belekevertek.[16] A moszkvai kiképzésen eléggé a fejébe verték: ameddig csak lehet, ne egyen vagy igyon semmit, amit a kihallgatáson kínálnak neki. A kerek perec tagadást nem tudta fenntartani, miután az egyik izraeli az asztalra tett egy fényképet, ami Helsinkiben készült róla és egy másik férfiról, akit felismert, tőle kapott új útlevelet átutazóban.

– Tudjuk, hogy ez az ember a KGB rezidenciáján dolgozik Helsinkiben. Ha maga nem KGB-s kém, akkor mi dolga volt vele?

Minden illegális ügynöknek volt egy *otsztupnaja* legendája, egy „pót háttértörténete", amit akkor vehetett elő, ha elkapták, és megdönthetetlenül rábizonyították a kémkedést. Jurijnak be kellett ismernie, hogy igen, Karl-Bernd Motl csakugyan Moszkvának dolgozott, de most kész izraeli kettős ügynökké válni. Ezzel időt nyerhetett, és remélhette, hogy elengedik. Semmilyen körülmények között nem fedhette fel, hogy szovjet állampolgár, és nem árulhatta el a valódi nevét. A terhelő fotóval szembesítve Jurij elismerte, hogy a KGB-nek dolgozik, és felvetette, akár nyitott lenne az együttműködésre Izraellel. De a kihallgatói kérlelhetetlenül kitartottak amellett, hogy Jurij orosz, pontosan tudják. Jurij végül feladta. Halkan bevallotta, hogy szovjet állampolgár, és a neve Jurij Linov.

Az izraeliek később azt mondták, meglepődtek, milyen gyorsan megtört Jurij. „Meghámozták, mint egy hagymát", emlékezett vissza az egyik nyomozó, addig, mígnem elkezdett mindenféle hasznos információt felfedni a KGB-ről. Jurij másképp emlékszik a történtekre. A Helsinkiben készült fénykép alapján az izraeliek nyilván tudták, hogy kém, ezért azt beismerte, de nem árult el semmit, amit az izraeliek ne tudtak volna már addig is. Állítása szerint csak azért működött együtt, hogy kiszabadulhasson. A kihallgatásnak egy kétnapos időszaka azonban teljesen kiesett az emlékezetéből, és azt gyanította, hogy esetleg elkábították. Izraeli források szerint ez csupán egy olyan kém kifogása, akinek kínos, hogy ilyen gyorsan megtört. Mivel az izraeli levéltárak a mai napig nem kutathatók, az igazságot nehéz kideríteni.

Bármilyen betekintés a KGB működésébe az illegális program tekintetében lenyűgöző hírszerzési információ lehetett a Sin Bét és a Moszad számára, hiszen Izrael volt az egyetlen olyan ország a világon, amely működtetett a szovjet illegális programhoz hasonlót, bár kisebb léptékben. Akárcsak a korai Szovjetunióban, Izraelben is megtalálhatók voltak azok az összetevők, amelyek indokolták az illegális ügynökök alkalmazását: egy új és bizonytalan állam volt, amelynek a létjogosultságát nem ismerte el mindenki, és erős szomszédai a megsemmisülésére vágytak. Adottak voltak az erőforrások is: a világ minden tájáról származó, sok nyelvet beszélő állampolgárok és az ügy támogatói. Néhány Moszad-ügynök nem zsidó üzletembernek adta ki magát származási országában, míg a *miszta'arvim* titkos egység olyan zsidókat toborzott, akik arabnak tudták kiadni magukat, és az arab világba küldte ki őket.[17]

Többhetes kihallgatás után az izraeliek közölték Jurijjal, hogy az ügye bíróság elé kerül. Jurij számára soha nem derült ki, hogyan találtak rá az izraeliek. Nem valószínű, hogy Ben Jehuda árulta el, mivel őt is letartóztatták Jurijjal együtt, és ő is börtönbe került kémkedésért. Vajon Petrescu dobta fel? Elképzelhető: nem jelent meg Jurij tárgyalásán, a nevét soha nem hozták nyilvánosságra, és izraeli források továbbra is szűkszavúan nyilatkoznak arról, hogy hol dolgozott, és mi történt vele a későbbiekben. És akkor még mindig ott volt a kérdés, hogy miként került az izraeliek birtokába a Helsinkiben készült fénykép. Vajon az N osztály embere figyelmetlen volt, és nem rázta le a követőit, mielőtt találkozott volna Jurijjal? Vagy tégla volt a Központban?

Jurijnak bőven adódott ideje törni a fejét a börtönben. 1973 augusztusában tizennyolc évre ítélték egy zárt tárgyaláson, és Ramlába küldték, egy szigorúan őrzött börtönbe, ahol Izrael legveszélyesebb bűnözői raboskodtak. 1962-ben ott akasztották fel Adolf Eichmannt, miután a Moszad Argentínában elrabolta, Jeruzsálemben bíróság elé állították, és bűnösnek találták a holokauszt megszervezésében.

Egy évvel Jurij elítélése után született egy egyezség. Az izraeliek tizenhat szovjet zsidó szabadon bocsátását követelték, akiket 1970-ben tartóztattak le, mert azt tervezték, hogy eltérítenek egy repülőgépet, és elhagyják a szovjet légteret, így próbálva Izraelbe szökni. A KGB egyenlőtlennek ítélte a cserét, és elutasította, de beleegyezett, hogy szabadon engedje a reménybeli gépeltérítők egyetlen női tagját, Szilva Zalmanszont, valamint egy kémkedésért halálra ítélt bolgár zsidót. Beleegyeztek további két szovjet zsidó szabadon bocsátásába, akik éppen a Gulágon töltötték a büntetésüket. A felek megállapodtak abban, hogy a csere nem a nyilvánosság előtt fog zajlani, és Jurij letartóztatásáról vagy szabadon bocsátásáról soha semmit nem hoztak nyilvánosságra.[18]

Jurij egy kereskedelmi járaton repült Tel-Avivból Frankfurtba egy izraeli kísérővel, majd onnan Nyugat-Berlinbe, ahol egy szállodában töltötték az éjszakát közös szobában, hogy Jurij ne próbáljon megszökni. Másnap kora reggel elmentek a Friedrichstraße pályaudvarra, ahol Karl-Bernd Motl oly gyakran ingázott Kelet és Nyugat között. Ezúttal egy két oldalról fegyveresek által biztosított idegőrlő jelenetben egyedül sétált a föld alatti kihalt peronon egy csoport ember felé, akiket csak halványan látott a félhomályban. Nem nézett a mellette ellentétes irányban elhaladó emberekre. A Friedrichstraßéről a KGB karlshorsti bázisára vitték, ahol orvosi vizsgálatnak vetették alá, majd felültették egy Moszkvába tartó repülőgépre. A repülőtéren

egy mogorva tartó fogadta, aki közölte vele, hogy a KGB egyik dácsájába fogják vinni.

Minden hazatérő illegális ügynököt némi gyanakvással fogadtak a moszkvai kémfőnökeik, különösen azokat, akiket külföldön ki is hallgattak. A KGB éveken át képezte ezeket az embereket arra, hogy eltitkolják valódi elkötelezettségüket és könnyedén hazudjanak. Mi van, ha a varázsukat most egykori gazdáik ellen fordítják? Rudolf Abel jó példa volt erre: ünnepelték, amikor visszatért a Szovjetunióba, és bekerült a legendás szovjet kémek kánonjába, közvetlen felettesei mégsem tudtak szabadulni a félelemtől, hogy amerikai fogságban átállt. Olyan erősen gyanakodtak rá, hogy amikor Abel 1971-ben a halálos ágyán feküdt, az S csoportfőnökség vezetője elrendelte a lehallgatását, hátha végső óráiban valamit elkotyog önkívületében.[19]

Jurijra most hasonló gyanú árnyéka vetült. Miért árulta el izraeli fogvatartóinak, hogy szovjet illegális ügynök? Mennyit árult el? Jurij korábban soha nem találkozott fő kihallgatójával, egy Szergej Zaharov nevű, erősen italozó férfival, aki téglákra specializálódott, és az volt a feladata, hogy kiderítse, igazat mond-e Jurij az Izraelben töltött idejéről.[20] Zaharov megparancsolta Jurijnak, hogy írjon részletes beszámolót mindenről, ami Izraelben történt vele a megérkezése pillanatától a letartóztatásáig és a kihallgatásáig. A beszámoló több mint száz kézzel írott oldalra rúgott. Két héttel később újra meg kellett írnia az egészet. És harmadszor is.

Zaharov átböngészte mindhárom változatot, és keresztkérdéseket tett fel Jurijnak az apró ellentmondások miatt. Nagyon gyanakodott Hargreavesre, hiába magyarázta Jurij, hogy ő szólította meg az angolt a repülőtéren, és nem fordítva, ami nagyon valószínűtlenné tette, hogy Hargreaves beépített ember lett volna, mint ahogy Zakharov vélte.

Jurij nem találkozhatott Tamarával, aki nemrégiben hozta világra harmadik közös lányukat. Egyszer elvitték arra a KGB-klinikára, ahol körülmetélték, és bekísérték egy szobába, ahol hazugságvizsgáló várta. A kezéhez vezetékeket rögzítettek, és ugyanazokra a kérdésekre kellett ismételten válaszolnia. Néhány hónap elteltével Zaharov azt mondta Jurijnak, utazzon Kijevbe, és ott várja meg, amíg Andropov hajlandó lesz dönteni a sorsáról. Jurij abszurdnak tartotta az egész helyzetet. Még mindig csak harminchat éves volt, nevetséges lett volna kidobni az ablakon a képzésével eltöltött éveket. Új személyazonossággal még mindig lehet illegális ügynök, talán egy olyan arab országban, amelynek

nincs kapcsolata Izraellel. Felajánlotta, hogy ír egy levelet az ötleteivel, amit továbbíthatnának Andropovnak.

– Figyeljen ide! – mondta Zaharov szigorúan. – Van három lánya és egy beteg felesége. Gondoljon rájuk, és maradjon nyugton Kijevben. Különben diliházban köt ki, még levelet sem írhat, és csak azt fogják mondani, hogy megtébolyodott.

* * *

1975 novemberében Jurijt visszahívták Moszkvába, hogy találkozzon Andropovval a Kirov utcai *konszkvartyirá*ban a Lubjanka mellett.

– Mit iszik? – kérdezte Andropov.

– Semmit, ahhoz túl drágának tartom az ön idejét – válaszolta udvariasan Jurij.

Andropov azt mondta Jurijnak, nem nagyon tartja hihetőnek, hogy az amerikaiak nem kérdezték ki, amíg izraeli őrizetben volt, de nem tűnt dühösnek. Azt mondta, hogy Jurij párttagságát vissza fogják állítani, de az illegális karrierjének vége. Andropov udvarias volt, de szórakozott, és mielőbb túl akart esni a megbeszélésen; az első találkozásukat jellemző szívélyes bajtársiasságnak már nyoma sem volt. A KGB elnöke nagy kötést viselt a dereka körül, úgy tűnt, hogy fájdalmai vannak. Már most veseproblémákkal küzdött, amik aztán fokozatosan súlyosbodtak.

Jurij visszatért Kijevbe, Tamara és a gyerekek mentek utána. Állást kapott egy nemzetközi ügyekkel foglalkozó intézetben, és mellékesen dolgozott tovább a KGB-nek, azokat a szovjet zsidókat segítette felkészíteni az Izraelbe való kivándorlásuk előtt, akik hajlandónak mutatkoztak együttműködni a KGB-vel. Dolgozott idegenvezetőként is hajókirándulásokon külföldi turisták számára a Dnyipro folyón, és jelentette a KGB-nek, ha beszervezés szempontjából ígéretes célpontokat látott. Tilos volt bárkinek is beszélnie korábbi életéről illegálisként, még az új KGB-s kollégáinak sem mondhatott semmit Kijevben. Már négy éve élt a városban, amikor a hitvesi hálószobában egy elromlott radiátort próbált megjavítani, és egy poloskát talált mögötte a falon. A KGB még mindig nem bízott benne. Egyes napokon Jurij keble dagadt a büszkeségtől, amikor arra gondolt, hogy illegális pályafutása során teljes odaadással szolgálta a hazáját. Máskor meg eltűnődött, nem pocsékolta-e el szörnyen az életét.

IV. RÉSZ

A HIDEGHÁBORÚS FRONTOK

17.
Von Hohenstein báró

Beépülve Nyugat-Németországban

1973 augusztusában, amikor Izraelben kezdetét vette Jurij Linov titkos pere, az emberek szerte a Szovjetunióban siettek haza esténként a munkából, hogy *A tavasz tizenhét pillanatá*nak egyetlen részéről se maradjanak le. A sorozat egy kitalált illegális ügynökről, Makszim Iszajevről szólt, aki a háború idején Max Otto von Stirlitz fedőnéven beszivárgott a náci párt felsőbb köreibe, és információt gyűjtött az amerikai tervről, hogy a Szovjetunió kárára különbékét kössenek a nácikkal. A műsor ügyesen mosta össze a régi gonosztevőket a hidegháborús gonosztevőkkel, és a szovjet közönséggel megismertette az illegális hírszerzés koncepcióját. A történetet minden évben rendszeresen ismételte a tévé, és minden idők legnézettebb szovjet sorozatává vált.

Andropov már az elejétől támogatta a műsort, találkozott a szerzővel, Julian Szemjonovval, és engedélyt adott neki, hogy a KGB levéltárában kutasson, és tisztekkel készítsen interjúkat ihletmerítés céljából. Azt akarta, hogy a szovjet népben pozitív kép alakuljon ki a KGB külföldi kémjeiről, és terjedjen a nézet, hogy az illegális hírszerzők a jó ügy elkötelezett szolgái.[1] Iszajev James Bond ellentéte volt; nem voltak kütyük, nem voltak flancos fegyverek és nem voltak érzéki jelenetek.[2] Azt kellett bemutatni, hogy az igazi szovjet hősöknek le kell mondaniuk saját örömeikről a haza védelmében. Az egyik legmegrendítőbb jelenetben Iszajev és a felesége tizenöt év különélés után messziről látják egymást, de csak néma pillantásokat tudnak váltani, miközben a férfi megmarad Stirlitz szerepében. Fiatal szovjet állampolgárok egész nemzedéke nőtt fel Stirlitz eszményképével, köztük egy Vlagyimir Putyin nevű szentpétervári fiatalember is, aki két évvel a sorozat ősbemutatója után belépett a KGB-be, és később úgy emlékezett, hogy a kémregények és -filmek megragadták a fantáziáját. – Leginkább az nyűgözött le, hogy egyetlen ember munkája elérhet valamit, amire egész hadseregek képtelenek. Egy kém kezében emberi sorsok ezrei lehetnek – mondta Putyin.[3]

Iszajev küldetése nem sokban emlékeztetett az illegális ügynökök valódi munkájára, de nem kizárt, hogy a sorozat merített egy csipetnyit a KGB egyik legsikeresebb illegális bevetéséből, ami az azt megelőző években kitalált náci összeesküvők csoportja körül forgott. A küldetést Jurij Drozdov, az S csoportfőnökség helyettes vezetője felügyelte. Drozdov, aki régebben maga is illegális hírszerző volt, hosszú pályafutása során sokféle gúnyát öltött magára, de epizódszerepe a megkeseredett öreg náciként az illegális program egyik legbámulatosabb átlényegüléseként vonult be a KGB-mondatárba.

Amerika volt az első számú ellenség, de a hidegháború szíve Németországban lüktetett, itt került szemtől szembe egymással a kommunista és a kapitalista világ. Az 1950-es években Moszkva első osztályú hírszerzési információkat kapott a nyugat-németországi ellenségeiről Heinz Felfétől, a BND, a nyugatnémet hírszerző szolgálat egyik vezető tisztviselőjétől. A drezdai születésű Felfét elborzasztotta a város lebombázása a szövetségesek által, és ez motiválta, hogy egy évtized alatt több mint tizenötezer titkos dokumentumot adjon át a szovjeteknek a BND-ről és szövetségeseiről. Egy későbbi CIA-s kárfelmérés megállapította, hogy Felfe több mint száz CIA-alkalmazott nevét vagy álnevét adta ki, számtalan művelet és módszer részleteivel egyetemben.[4] Felfét végül 1961-ben letartóztatták, így nagy hiány keletkezett a KGB-nél a hírszerzésben. Végül úgy tudták pótolni, hogy tanultak a HVA, a keletnémet külföldi hírszerző ügynökség módszereiből.

Illegális ügynökök terén a HVA rendelkezett egy hatalmas előnnyel a KGB-vel szemben: nem volt szükség nyelvi képzésre, ha Nyugat-Németországba akartak beszivárogni. Kelet- és Nyugat-Németország között voltak ugyan különbségek a kulturális hivatkozási pontok, az öltözködés és a hajviselet terén, és ezek felerősödtek, ahogy nőtt a két ország közötti gazdasági és kulturális szakadék, de a HVA illegális hírszerzőinek nem kellett éveken át nyelvet tanulniuk ahhoz, hogy Nyugat-Németországban anyanyelvűnek adhassák ki magukat.

A HVA ugyanakkor szembesült ugyanazzal a problémával, ami a KGB illegális ügynökein is kifogott: a hírszerzői nem tudták hasznát venni keleti egyetemi diplomájuknak nyugaton, vagyis szakmunkásként kellett elhelyezkedniük, ami korlátozta lehetőségeiket, hogy beférkőzhessenek a politikai elitbe. A HVA-t sokáig irányító Markus Wolf azonban megtalálta a kerülőutat, hála a HVA egyik illegális ügynöke leleményességének, aki utazó samponügynöknek adta ki magát. Hirtelen ötlettől vezérelve úgy döntött, hogy a munkanap végén a bonni Szövetségi Kancelláriához legközelebbi buszmegállóban áll-

dogálva eltársalog a hazafelé tartó dolgozókkal. Beszélgetésbe elegyedett egy fiatal nővel, akiről kiderült, hogy a kancellárián dolgozik titkárnőként, és rövid időn belül az alkalmi csevegés randevúkhoz vezetett, ezekből szerelmi viszony kerekedett. Ágyban, párnák közt sok hasznos információ elhangzott a nyugatnémet kormánnyal kapcsolatban. Wolf rájött, hogy a titkárnők sokszor ugyanannyi titkos anyaghoz férnek hozzá, mint a főnökeik, akár még többhöz is. Az is világossá vált számára, hogy a háború utáni férfihiány miatt a kormányhivatalokban dolgozó nők közül sokan unatkoztak, magányosak voltak, és kis eséllyel tudtak találni maguknak tisztességes társat. Wolf elhatározta, hogy a hiány betöltésére kiképzi a sármos, figyelmes lovagok utánpótlását.

Az így született program Rómeó-kémek néven vált ismertté, és ahogy a módszer fejlődött, Wolf elkezdte a Rómeók életrajzát konkrét célpontokra szabni. Mielőtt a Rómeó-ügynök kivetette volna hálóját, kapott egy aktát, amely felsorolta a kiszemelt célpont szokásait, hogy mit szeret és mit nem, így könnyebben lehetett manipulálni. Ha egy nő rokonszenvezett a baloldallal, a Rómeó megvárta, míg a szerelem szárba szökik, majd felfedte keletnémet kötődését, és felvetette új társának, hogy segítsen neki az információszerzésben. De az olyan nők esetében, akik soha nem egyeztek volna bele, hogy a kommunista Keletnek dolgozzanak, a Rómeók hamis zászlók egész sorát vetették be. A fedő személyazonosságok között volt egy nyugatnémet jobbos, egy világbéke mellett elkötelezett nemzetközi kutatócégnél dolgozó fizikus és egy entellektüel dán újságírónő is.[5]

Wolf megosztotta a Rómeók által összegyűjtött hírszerzési információkat Moszkvával, de a KGB maga is toborzott keletnémeteket, és megszervezte saját Rómeó-műveleteit. Az első 1968-ban indult, amikor egy illegális ügynök elcsavarta Margret Hökének, a nyugatnémet elnöki hivatal titkárnőjének a fejét.[6] Az ügynök azt mondta Hökének, hogy doktorandusz, és az elnöki hivatalból származó iratokra lenne szüksége a disszertációjához. Az idő múlásával kezdett átlátszóvá válni a történet, és az illegális ügynöknek újabb cselt kellett bevetnie, ha rá akarta venni Hökét, hogy továbbra is ellássa iratokkal. Tudta a szeretőjéről, hogy elkötelezett jobboldali, és soha nem lenne hajlandó Kelet-Németország vagy a KGB számára kémkedni. Ezért azt mondta neki, hogy egy dél-amerikai székhelyű, volt náci tisztekből álló szervezetet képvisel. Azt mondta, azért kell hozzáférnie a nyugatnémet kormányzati iratokhoz, hogy segítse a jobboldal újjászületésének harcát, és az információkért havi 500 márkát ajánlott. Hökét meggyőzte az anyagi és ideológiai ösztönzők elegye. Hozzáfért az elnöki hivatal üléseinek jegyzőkönyveihez, a tájékoztatókhoz

és számtalan más dokumentumhoz. Ezeket mind lefényképezte egy rúzsba rejtett apró fényképezőgéppel, majd a filmet átadta udvarlójának.[7]

Gyorsan világossá vált, hogy az „egykori nácik szervezetének" hamis fája gyümölcsöt hozhat, ha a nyugatnémet hivatalokban akarnak toborozni. A háború után sok náci átcímkézte magát antikommunistának, és a szövetségesek partnert láttak bennük a szovjet fenyegetés elleni új harcban, nem kérdezősködtek túl sokat a múltjukról. A BND-t 1968-ig Reinhard Gehlen, a keleti front náci katonai hírszerzésének egykori feje vezette, és a volt náci tiszteknek különösen nagy szerep jutott a szervezetben.

A BND párizsi rezidenciáját, amely egy régi, pompázatos villában kapott helyet Saint-Cloudban, Gehlen veje, Alfred Dürrwanger, a Wehrmacht egykori őrnagya vezette. A KGB a forrásaitól úgy értesült, hogy Dürrwanger titkárnője, Heidrun Hofer nagy bulikirálynő; a beszámolók szerint nem vetette meg az italt, az irodában pedig fesztelenül, kacéran viselkedett. Egy nap egy Hans Puschke nevű fiatalember lépett be Heidrun életébe.[8] A magas, szőke férfinak kedves kék szeme volt, remekül tudott társalogni és figyelni egyaránt. Elegáns öltönyben, egy csokor virágot szorongatva meg-megjelent a nő lakása előtt. Annyi volt a gond, hogy Hansnak szokásában állt hosszú időre eltűnni, és soha nem hagyta meg az elérhetőségét. Amikor aztán felbukkant, romantikus hétvégékre vitte el a nőt a francia Riviérára, Marseille-be, sőt még Athénba is. Egy fényképen, amit Heidrun az egyik ilyen utazáson készített, Hans boldog, gondtalan turista hatását kelti, tetőtől talpig fehérbe van öltözve, fényképezőgép lóg a nyakában, és az arca meleg napfényben fürdőzik.

Sok szempontból tökéletes szerelmi kapcsolat volt, de Heidrunt aggasztották kedvese hosszú távollétei. A férfi végül megadta a magyarázatot. Az apja régebben SS-tiszt volt, a háború után Dél-Amerikába menekült, és most egy volt nácikból álló szigorúan titkos, *Überlebensträger*, azaz „túlélők" nevű szervezetet vezetett. Hans is hajtott végre a csoportnak titkos küldetéseket Európa-szerte, ami miatt állandóan mozgásban kellett lennie. Elkötelezettségének jeleként azonban megkérte Heidrun kezét, és mondta, hogy szeretné megismerni a szüleit. Nem sokkal később a pár elutazott a nő szülőfalujába. A nő anyja, aki már képben volt arról, hogy Hansnak szokásában áll nyomtalanul eltűnni, bizalmatlan volt az udvarlóval szemben, de az apát elbűvölte a férfi. Hosszasan elbeszélgetett Hansszal a régi szép időkről, és egy hazaszerető idealistát látott a fiatalemberben, aki nagyra értékelte mindazt, amit a nácik tettek Németországért. Azt mondta a lányának, hogy helyesli a kapcsolatot, és hogy Heidrun tegyen meg mindent, amivel segíthet a vőlegényének. Heidrun el-

kezdett információkat átadni Hansnak – nagyon sokat, szinte már túl szépnek tűnt, hogy igaz legyen.

Moszkvában az S csoportfőnökség vezetői azt gyanították, hogy valami nincs rendjén. Talán Heidrun beszámolt a főnökeinek a BND-nél a felkéréséről, ők meg a nő segítségével hamis információkat terjesztettek. Drozdov, az S csoportfőnökség helyettes vezetője megvitatta az ügyet Andropovval. Úgy döntöttek, az lesz a legjobb megoldás, ha küldenek még egy illegális ügynököt, aki Hans apjának adja ki magát, és felméri az új informátoruk szavahihetőségét; ha az derül ki, hogy a segítsége hiteles, akkor Hans álapja még szorosabbra fűzheti a köteléket. Már csak találni kellett valakit, aki eljátszhatja az *Überlebensträger* vezetőjét. Drozdov azt mondta Andropovnak, tudja is, ki lenne erre a feladatra a tökéletes jelölt: ő maga.

Jurij Drozdov nem volt tipikus tagja az S csoportfőnökség vezetőségének, ami többnyire a terepet csak hírből ismerő, hivatásos bürokratákból állt. Drozdov több mint egy évtizedes katonai szolgálat után, 1956-ban csatlakozott a KGB-hez, és németül beszélő illegális ügynöknek képezték ki. Kelet-Berlinbe helyezték, de különböző fedőnevek alatt gyakran utazott nyugatra. Az 1962-es kémcsere előtt, amikor Rudolf Abel visszatérhetett a Szovjetunióba, Drozdovot felkérték, hogy amikor Abel amerikai ügyvédjével tárgyalnak, játssza el Abel távoli német rokonának szerepét. Egy illegális ügynöktől szokatlan módon később a KGB „legális" csapatát erősítette, és a kínai szovjet nagykövetségen diplomáciai fedésben irányított hírszerzési műveleteket. 1969-ben visszatért Moszkvába, és kinevezték az S csoportfőnökség helyettes vezetőjévé.

Drozdov a kiképzésének köszönhetően kellemes beszélgetőpartner tudott lenni, és ha akarta, ellazultak a társaságában az emberek. A sármos külső azonban kíméletlenséget és hajlíthatatlanságot takart. A szemében ülő kedves aggodalom egy pillanat alatt változott át kígyószerű tekintetté. 1962-ben, amikor Rudolf Abel rokonának adta ki magát, Abel ügyvédje, James Donovan „sovány, szigorú külsejű, ötvenöt év körüli férfinak" írta le Drozdovot, és feltételezte, hogy a keletnémet titkosrendőrségnek dolgozik. Drozdov akkor harminchat éves volt.[9] Tizenöt évvel később, ugyanazzal a katonás megjelenéssel, de még öregebb, hosszúkás, zord arcával valóban elment idős, megkeseredett nácinak, jóllehet a háború végén még csak tizenéves volt.

Egy moszkvai levéltárban Drozdov megtalálta az arisztokrata származású Von Hohenstein életrajzát, a báró a keleti fronton esett el a Wehrmacht tisztjeként. Heteken át fabrikált egy új valóságot a báró számára, amelyben túlélte a háborút, és Dél-Amerikába menekült. Egy évtized telt el azóta, hogy Droz-

dov német anyanyelvű személyazonossággal dolgozott a terepen, így nagyon kellett iparkodnia, hogy ismét folyékonyan és akcentusmentesen beszéljen. Elolvasta különböző SS-tisztek emlékiratait, valamint a KGB levéltárában található kihallgatási anyagokat, és kívülről megtanulta a Wehrmacht régi esküjét: „Esküszöm a német nép vezetőjének, Adolf Hitlernek, hogy bátor és hűséges katona leszek."

Drozdov Peruba utazott, hogy lekerekítse a háttértörténetét. Limában sok egykori náci élt, némelyikük a brit és az amerikai hírszerzés segítségével szökött meg Európából, és később a jobboldali dél-amerikai rezsimek tanácsadóiként dolgoztak. Drozdov ellátogatott egy szállodába, ahol a város német közössége szokott összejárni. A recepción árulták a Wehrmacht tisztjeinek emlékiratait, és az étteremből német népdalok dallamai szűrődtek ki.[10] Drozdov Peruban nem öltötte magára Hohenstein szerepét; a szállodában lévő férfiak egy-kettőre szimatot kaptak volna. De elidőzött velük, és meghallgatta a történeteiket, és ezzel gazdagabb háttértörténetet alkotott az *Überlebensträger*ről és állítólagos dél-amerikai hálózatáról.

A KGB főhadiszállásán sugdolóztak, vajon Drozdov nyelvi téren megbirkózik-e a feladattal, de ő kitartott amellett, hogy meg tudja csinálni. Talán a küldetésben rejlő bámulatos szimmetria vonzotta. 1944-ben végzett egy tüzériskolában, éppen időben, hogy a Nagy Honvédő Háború utolsó hat hónapjának harcaiban részt vehessen. Varsó felszabadítása előtt egy tüzérségi szakasz parancsnoka lett, és végül egészen Berlinig eljutott. Kivette a maga kis részét a hitleri birodalom legyőzésében; most, negyedszázaddal később egy olyan titkos csoport vezetőjének bőrébe bújhatott, amely a visszaállításán fáradozott.

Hans azt mondta Heidrunnak, hogy az apja Dél-Amerikából tervez átrepülni kifejezetten azért, hogy őt megismerje. Biztonsági okokból – magyarázta Hans – jobb, ha az apja semleges területen marad, ezért egy ködös reggelen kocsival elvitte a nőt egy elhagyatott faluba az osztrák Alpokban, ahol a férfi már várt rájuk. Heidrunt megrettentette a báró megjelenése – magas, sovány öregember volt, fennhéjázó, arisztokratikus tartással –, de a férfi szívélyesen köszöntötte. Elmondta neki, hogy a hazafias erők egy nap talán újra hatalomra jutnak Németországban, de a szervezetének egyelőre minden elképzelhető segítségre szüksége van, hogy tájékozódhasson a haza ügyeiről. Hohenstein elmagyarázta Heidrunnak, hogy a támogatása igen fontos lehet. Örül, hogy feleségül megy Hanshoz, mondta, és kérte, tegyen meg minden tőle telhetőt a szervezet megsegítésére. Kissé furcsa volt a német kiejtése, de ez nem volt túl

meglepő, elvégre két évtizede bujkált Dél-Amerikában. Rövid társalgás után a férfi elbúcsúzott Heidruntól, és elhajtott a hegyi utakon.

A találkozás során Drozdov meggyőződött arról, hogy Heidrun hiteles forrás. Moszkvába visszaértve jelentette Andropovnak az eredményt. A KGB elnöke azzal ugratta, hogy filmet kellene forgatni a Von Hohenstein bárót alakító Drozdovról, és talán ezzel indította útjára az ötletet, ami végül *A tavasz tizenhét pillanatá*hoz vezetett. A következő hónapokban Heidrun továbbra is annyi információt szolgáltatott, amennyihez csak hozzáfért, nem is sejtve, hogy az *Überlebensträger* nevű szervezet nem létezik, és hogy Von Hohenstein báró munkahelye nem egy titkos perui helyszínen, hanem a Lubjanka egyik padlószőnyeggel borított folyosójáról nyíló nagy irodájában van. 1973-ban Heidrunt visszahelyezték a BND főhadiszállására, ahol a NATO közös katonai projektjeinek koordinálásáért felelős osztályon dolgozott. Hans azt mondta neki, hogy számára túl kockázatos Nyugat-Németországba belépni, ezért hétvégente Salzburgban, Innsbruckban vagy Genfben találkoztak. A Heidrun által átadott iratok között volt egy lista azokról a szovjet diplomatákról, akiket a nyugatnémet kormány kémeknek gondolt, valamint voltak dokumentumok, amelyek a NATO hírszerző szolgálatainak akciótervét vázolták, ha éles konfliktusra kerülne sor a Szovjetunióval. Heidrunt egy idő után nagyon megviselte ez a rapszodikus kapcsolat Hansszal, és hogy jegyességüket még mindig nem koronázta esküvő, és szakítani akart a férfival. A kedvese bocsánatkérések közepette elsimította a dolgokat, és rábeszélte Heidrunt, hogy az anyagokat egy másik illegális ügynöknek adja át, akiről azt állította, futárként dolgozik az *Überlebensträger* számára. Heidrun 1976 végéig áramoltatta az iratokat a KGB-nek, amikor is fényűző életmódja gyanút ébresztett a kollégáiban, ami vizsgálathoz, majd a letartóztatásához vezetett.[11]

Sokkal később Drozdov azt állította, hogy találkozása Heidrun Hoferrel csak egy kicsiny részét képezte Von Hohenstein báró munkájának, az *Überlebensträger* legfontosabb beszervezésének ez volt a főpróbája. A beszervezett tisztnek a KGB a D–104-es kódnevet adta, és munkahelyét Drozdov „a BND legérzékenyebb részének" nevezte. D–104 egy magas rangú Wehrmacht-tiszt fia volt, és többször is találkozott Von Hohenstein báróval, öt éven keresztül kulcsfontosságú információkat adva át, amíg Heidrun Hofert le nem tartóztatták, mert akkor a teljes műveletet fel kellett számolni.

Az 1990-es évek elején a nyugalmazott Drozdov nyilvánosan beszélt D–104-ről.

A BND visszamenőlegesen a tégla nyomába eredt, és a gyanú Volker Foertschre, a BND egyik vezető tisztjére terelődött, mert illett rá a Drozdov

által megadott személyleírás. Ha csakugyan Foertsch volt D–104, akkor a KGB és a Drozdov által alakított álbáró döbbenetes sikert könyvelhetett el. Foertsch vadul tagadta a vádat, és rövid nyomozás után a hajtóvadászatot megszüntették. Drozdov később bő lére eresztve félig-meddig tagadta, hogy Foertsch lenne D–104, huncutul hozzátéve, hogy D–104 csak most, a kirobbanó botránynak köszönhetően ébredhetett rá, hogy évekkel ezelőtt a szovjeteknek dolgozott, nem az *Überlebensträger*nek. Talán soha nem fog kiderülni az igazság D–104-ről. Talán Foertsch volt, talán egy másik tiszt, talán Drozdov képzeletének szüleménye, játék a nyugdíjas évekre, amivel egy kis felfordulást akart kelteni egykori ellenségei berkeiben.[12]

Heidrun Hofer sorsát kevesebb kérdés övezi. Amikor megtudta, hogy egy Rómeó-csapdába sétált bele, megdöbbent, és a kihallgatása szünetében kiugrott a hatodik emeleti helyiség ablakából. Esését egy bozót felfogta, de hónapokat töltött kórházban. Végül ejtették az ellene folyó eljárást. Évtizedekig őrizte azt a néhány fényképet, ami vőlegényéről, „Hansról" és a tőle kapott jegygyűrűről készült. A férfi igazi nevét soha nem tudta meg.[13]

Amikor Andropov értesült Heidrun öngyilkossági kísérletéről, kacarászva mondta, hogy a KGB így végre megbizonyosodhatott, Heidrun nem volt kettős ügynök. Évekkel később Drozdov mosolyogva jegyezte meg, hogy Heidrun kétségbeesése, amikor megtudta, rászedték, azt jelenti, elég jól játszhatta a báró szerepét. Az együttérzésnek ez a hiánya általában jellemző volt a KGB-re, ahol nem sokat törődtek az illegális műveletek emberi költségeivel. De jelen esetben érthetőbb, mint sok másikban. Alfred Dürrwangert, Heidrun főnökét a párizsi BND-nél, 1942-ben lovagkereszttel tüntették ki a kercsi világítótorony elfoglalásáért a Krím félszigeten. A kitüntetéssel járó oklevél büszkén említette, hogy a támadás a Vörös Hadsereg 2100 katonájának halálával és 8100 fogságba esésével végződött.[14] Drozdovban aligha volt kétség, hogy az ilyen ellenség legyűrése bármilyen járulékos veszteséget megér.

18.
Az első számú ellenség

Kémkedés az amerikaiakra

Már a múlt ködébe veszett a kockázatos pillanat, amikor 1962-ben a kubai rakétaválság az atomháború szélére sodorta a világot, és a kölcsönösen biztosított megsemmisítés elve, amely szerint mindkét fél kellően sebezhető volt a támadással szemben ahhoz, hogy egyik se akarjon első csapást mérni, eredményezte a hidegháború sajátos stabilitását. Az egész akkor csúcsosodott ki, amikor Richard Nixon, az amerikai elnökök között elsőként, 1972-ben Moszkvába látogatott. Nixon és Brezsnyev hét megállapodást írt alá, köztük egyet a fegyverkorlátozásról, egyet pedig a véletlen katonai összecsapások megelőzéséről. A következő évben Brezsnyev viszonozta a látogatást, amerikai útjának szimbolikus jelentősége volt az úgynevezett enyhülés korszakának nyitányában.

Még ebben a nyugodtabb időszakban sem voltak kétségek sem Moszkvában, sem Washingtonban afelől, hogy a hidegháború általános keretei örökre velünk maradnak. A KGB számára a főellenség továbbra is a főellenség maradt, és a két szuperhatalom közötti harc globálissá nőtte ki magát, az egész világon harcolt a két rendszer egymással a befolyásért. Moszkva tudományos és technológiai titkokat is el akart lopni Amerikától; a hruscsovi évek gazdasági téren ígéretes rövid időszaka már a múlté volt, és a szovjet gazdaság jócskán lemaradva kullogott kapitalista riválisai mögött.

Ebben a hidegháborús szembenállásban a kémkedés kulcsfontosságú szerepet játszott. A KGB és a CIA fű alatt azon fáradozott, hogy kettős ügynököket szervezzen be a másik oldalról, és mindketten sikerrel jártak. De valódi hírszerzői munkát végezni az ellenfél országán belül mindkét fél számára szinte lehetetlen volt. Az Egyesült Államokban a McCarthy-korszak paranoiás hajszája a kommunista befolyás ellen már alábbhagyott, de az FBI még mindig óriási erőforrásokat fordított arra, hogy meghiúsítsa a szovjet műveleteket amerikai földön. 1966-ban a KGB vezetése megfáradtan jelentette, hogy az FBI olyan intenzíven megfigyeli a diplomáciai fedésben dolgozó legális ügynököket, hogy szinte képtelenség bárminemű kémtevékenységet folytatni az Egye-

sült Államokban. Moszkvában sok CIA-ügynököt az őrületbe kergetett, hogy a KGB-nek mindenhol szeme és füle volt. Egyre bonyolultabb terveket eszeltek ki a megfigyelők lerázására, például furgonban hagyták el a követséget, amelyben két ügynök ült elöl. Az egyikük kiugrott, miután a furgon befordult a sarkon, és hirtelen egy felpattanó próbababa jelent meg a helyén. A moszkvai környezet még ezekkel az innovatív taktikákkal együtt is általában túl kockázatos volt ahhoz, hogy informátorokkal találkozzanak vagy beszervezési ajánlatokat tegyenek.

Moszkva és Washington számára egyaránt nehéz volt a másik ország határain belül kémkedni, ami többek között ahhoz vezetett, hogy a kémkedési csata harmadik országokba helyeződött át. A KGB legális ügynökökből álló különleges osztagokat küldött olyan helyekre, ahol a szovjet diplomatákat nem figyelték olyan intenzíven, mint az Egyesült Államokban vagy Nyugat-Európában, és itt amerikai diplomatákat és más külföldön élő amerikai állampolgárokat céloztak meg.

Az 1970-es években ezeket a tiszteket Mexikóvárosba, Bécsbe, Delhibe, Tokióba, Szingapúrba, Bejrútba, Kabulba, Addisz-Abebába és Monroviába küldték azzal az egyetlen céllal, hogy amerikaiakat szervezzenek be. Csak a skandináv nagykövetségeken tizenöt KGB-tiszt dolgozott teljes munkaidőben amerikaiakon.[1] Egy KGB-s útmutató összegezte az amerikai psziché néhány alapvető jellemzőjét a becserkészést végző tisztek számára. „Az amerikaiak erős soviniszta hajlamokkal rendelkeznek, magabiztosak, más nemzeteket lenéznek, hisznek az amerikai életmód felsőbbrendűségében és büszkék az amerikai 'demokráciára'", szólt a szöveg. A KGB ugyancsak lesajnálta az átlagos amerikai „alacsony kulturális színvonalát", megjegyezve, hogy szellemi táplálékuk nagy részét a moziból és a televízióból szerzik be. „Azt mondják, szeretik Tolsztojt, Dosztojevszkijt és Csehovot, de csak kevesen olvasták ezeket a szerzőket."[2] Az amerikaiak, szűrte le a jelentés, szabadosak szex tekintetében, és „a sikert csak a pénzben mérik". A CIA hasonló útmutatókat készített az ügynökei számára arról, hogyan hálózzák be a kiszemelt szovjet informátorokat, és megerősítette állásait a harmadik országokban is, ahol a szovjet nagykövetség és a KGB legális rezidenciájának szemmel tartása volt az egyik alapfeladat. A kimunkált toborzási násztáncokat mindkét fél kémjei nem Moszkvában és Washingtonban adták elő, hanem a világ semleges országaiban koktélpartikon, tollaslabdameccseken és reggeli séták alkalmával.

Néha erősen éreztette a hatását, hogy kevés dolgos kéz volt a másik szuperhatalom határain belül. A CIA például a kubai rakétaválság előtt tapasztalta

a kínt, amikor Oleg Penkovszkij, a szovjet katonai hírszerzés egyik magas rangú tisztje aggódni kezdett Hruscsov kiszámíthatatlansága miatt, és figyelmeztetni akarta a Nyugatot, hogy nagyon is valós az atomháború veszélye. Kétségbeesésében egy moszkvai utcán megszólított két amerikai diákot, és arra kérte őket, hogy továbbítsanak egy üzenetet a nagykövetségükre. A CIA azonban tudta, hogy moszkvai ügynökeit milyen intenzíven megfigyelik, és attól tartott, hogy képtelenség lenne feltűnés nélkül találkozni Penkovszkijjal. Inkább az MI6 segítségét kérték, ők beszervezték Greville Wynne-t, a vasfüggöny mögött dolgozó brit üzletembert, hogy közvetítsen. Végül Penkovszkij hírszerzésének tulajdonították, hogy a kubai rakétaválság idején az amerikaiak jó döntést tudtak hozni, és a férfi ezáltal talán még az atomháborút is segített elkerülni, de ő maga rövid időn belül lelepleződött. Penkovszkijt és Wynne-t 1962-ben egyaránt letartóztatták; az oroszt kivégezték, Wynne-t pedig bebörtönözték.[3]

Ha a CIA biztonságosan akarta felvenni a kapcsolatot a jövő Penkovszkijaival, szüksége volt saját illegális ügynökökre a Szovjetunión belül, olyan emberekre, akik úgy jöhetnek-mehetnek Moszkvában, hogy nem szegeződik rájuk a KGB félelmetes kémelhárítóinak árgus tekintete. De a CIA kudarcot vallott, amikor az 1950-es évek elején próbált orosz emigránsokat ledobni a Szovjetunióba, és semmi nem utal arra, hogy az ügynökség valaha is megpróbált volna szovjet személyazonosságú illegális ügynököket kreálni. Szinte lehetetlen vállalkozás lett volna ügynököket kiképezni a szovjet élet rejtelmeire, majd ellátni őket olyan háttértörténettel és iratokkal, amelyek kiállták volna a megszállottan bürokratikus Szovjetunióban a tüzetesebb vizsgálat próbáját.

A CIA ugyanakkor pontosan tudta, milyen korlátokba ütközik, ha csak „legális" ügynököket alkalmaz, akik diplomáciai fedésben dolgoznak a nagykövetségeken, és létrehozta a mély beépülés rendszerét, ami a szovjet illegális hírszerzés néhány alapvetését vette kölcsön. Ezeket az illegális CIA-hírszerzőket „nem hivatalos fedésű ügynököknek" (NOC) nevezték. Az S csoportfőnökség kénytelen volt az illegális ügynökeit külföldi személyazonossággal ellátni, mivel a szovjet állampolgárok nem utazhattak szabadon, és így minden külföldön tartózkodó szovjet állampolgárral szemben azonnal felvetődött a KGB-s kapcsolat gyanúja. Egy külföldön élő amerikai ezzel szemben nem keltett eleve gyanút, vagyis a CIA fedőállásokhoz juttathatott NOC-okat amerikai cégek külföldi irodáiban, gyakran az otthoni felső vezetés jóváhagyásával. Ez nagyban egyszerűsítette az új személyazonosságok létrehozásának egész

folyamatát, nem kellett nyakatekert módon élő vagy halott alteregókat felkutatni, mint az S csoportfőnökségen.

Ezzel együtt a CIA megtapasztalhatta, milyen nehéz hosszú távú titkos küldetésekre ügynököket kiképezni. Egy alkalommal egy fiatalember négy évet kapott, hogy felépítse az álcáját egy célországban, ott járt egyetemre, és elhelyezkedett üzletkötőként, de mire készen állt az aktív munkára, már mégsem volt kedve a CIA-nek dolgozni. Máskor meg – írta egy belső jelentés a NOC-okról – a fedő személyazonosság egyszerűen nem volt elég meggyőző: „Túl sok volt az olyan üzletkötő, aki nem adott el semmit, diák, aki nem tanult, tanácsadó, akitől senki nem kért tanácsot. Némelyikük nagy lábon élt kiterjedt családjával, és bebeszélte magának, hogy minden a legnagyobb rendben, amíg mondjuk fedő munkahelyén a főnök rá nem kérdezett a helyi kémfőnöknél: X. Y. a te embered? Ekkora szélhámost még életemben nem láttam![4]

A NOC-ok alkalmazásának előnyei nagyban ellensúlyozták ezeket a nehézségeket, és a program az évek során egyre bővült, egyes NOC-ok hosszú vállalati karriert futottak be, és nem keltettek gyanút. A program azt a problémát azonban nem oldotta meg, hogy a CIA miként tudna emberektől hírszerzési információkat gyűjteni a Szovjetunió területén belül. Moszkvában gyakorlatilag lehetetlen volt NOC-ot elhelyezni. Az ott élő néhány nyugati embert rendkívüli gyanakvással szemlélték, és a KGB jellemzően megfigyelte őket. Ha a CIA a szovjet blokkon belüli akart NOC-munkát végezni, ahhoz szovjet állampolgároknak álcázott illegális ügynökökre lett volna szüksége, és a sikertelen korai kísérletek után nem volt kedve újra próbálkozni.

A KGB-nek ugyanakkor továbbra is szilárd meggyőződése volt, hogy az illegális ügynököknek kulcsfontosságú szerep jut a főellenség elleni kémkedésben. A KGB úgy vélte, hogy az illegális ügynökök jelentik a kézenfekvő megoldást a hidegháborús kémelhárítás környezetében, hiszen nem figyeli meg őket az FBI, és viszonylag szabadon mozoghatnak az Egyesült Államokban. A legális ügynökökhöz képest sokkal szabadabb kezet kaptak abban is, miként próbálnak beszervezni potenciális informátorokat. Az 1960-as évek végére már kevesen éltek nyugaton, akik ideológiai meggyőződés által fűtve készek voltak mindent kockára tenni azért, hogy a Szovjetuniónak kémkedjenek. Ezt a problémát egyfelől pénzügyi ösztönzőkkel vagy zsarolással kerülték meg, másfelől pedig hamis zászlót használva hitették el a frissen beszervezettekkel, hogy valójában egy másik országnak vagy szervezetnek kémkednek. A KGB észrevette, hogy a bevándorló hátterű amerikaiak sokszor forró érzelmeket táplálnak a származási országuk iránt, így a lengyel, görög vagy olasz amerikaiakat a szülőhazájuk hírszerző szolgálatának zászlaját lobogtatva lehetett megkörnyékezni. És akkor még ott volt az ősrégi trükk, hogy a geopolitikai kémkedést ipari kémkedésnek állították be.

Bármelyik lehetőséget választották is, az illegális ügynökök könnyebben tudtak megtévesztő módon megkörnyékezni embereket, mint a diplomáciai fedésben dolgozó legális ügynökök, akik aligha tudták volna leplezni kötődésüket a Szovjetunióhoz.

A gyakorlatban azonban egyre nehezebb volt háttértörténeteket és iratokat kreálni az új illegálisok számára, majd lekötni őket feladatokkal és segíteni nekik megőrizni a józan eszüket, ha már egyszer kijutottak nyugatra. Sok illegális ügynököt, akit eredetileg az Egyesült Államokba szántak – mint például Jurij Linovot –, végül a világ más részeire küldtek, mivel a beszivárgásuk túl bonyolult munkát igényelt. Az 1960-as években legalább négy illegális ügynöknek sikerült bejutnia Észak-Amerikába, mind a Kelet- és Nyugat-Németországon keresztül vezető útvonalon érkezett. De Amerikában aztán az FBI kémelhárítási képességei, valamint az illegális élet pszichés terhe miatt a küldetések zömét lefújták.

1965 februárjában Gennagyij Bljabin és felesége három év kanadai tartózkodás után érkezett az Egyesült Államokba, ahol a nyugatnémet Fischer házaspárnak adták ki magukat. Peter Fischer szabadúszó újságíróként dolgozott, ami kiváló ürügyet szolgáltatott az ismerkedésre és a szimatolásra. A Központ katonai létesítmények fotózásával bízta meg őket, de a házaspárt 1968 nyarán hazahívták, mert attól tartottak, hogy az FBI a nyomukra akadt. Hogy az illegális élettel járó stressz mennyire megviselte őket, azt jól jelzi, hogy később mind Bljabint, mind a feleségét kórházban kezelték alkoholizmus miatt.[5]

1967-ben egy másik illegális érkezett az Egyesült Államokba hasonló háttérrel. Anatolij Rudenko zongorahangolónak tanult Kelet-Németországban, ahol Heinz Walter Feder személyazonosságát vette fel. 1961 áprilisában átkelt nyugatra, és Hamburgban kapott munkát a Steinway zongoragyárnál. Innen Londonba költözött, majd 1967-ben New Yorkban telepedett le, és a Steinway & Sons manhattani bemutatótermében talált munkát a nyugati 57. utcában. Queens Astoria negyedében bérelt egy kis lakást, és járt mindenhova zongorát hangolni, az éjszakai szórakozóhelyektől kezdve a jól ismert koncertzongoristák otthonáig. A munka révén exkluzív otthonokba jutott be, többek között New York kormányzójának és Amerika majdani alelnökének, Nelson Rockefellernek a hatalmas westchesteri birtokára. Profilokat írt Rockefeller szakácsáról és a család pesztonkájáról, akikkel összebarátkozott.

A Központot lenyűgözte, mennyi helyre van bejárása Rudenkónak, bár nem volt világos, hogyan lehetne ezt hírszerzésre kiaknázni. Egy moszkvai látogatás során azonban Rudenko bevallotta, hogy éveken át hazudott a Központnak. Még Hamburgban, 1961-ben beleszeretett egy fodrásznőbe, és engedélyt kért, hogy bevonhassa őt a munkájába. A Központ utasította, hogy azonnal vessen véget a kapcsolatnak, de most kiderült, valójában feleségül vette, és New Yorkba vitte a nőt, de erről a Központot elmulasztotta tájékoztatni. Még ennél is nagyobb problémát jelentett, hogy a férfi beszélt a feleségének a kémkedéséről, és a nő szeme láttára fejtette vissza a rádiós üzeneteket. Mindezt tetézve Rudenko bevallotta, hogy a házassága megromlott, és szenvedélyes viszonyt kezdett egy pennsylvániai könyvelővel. Rudenko felbőszült tartói megparancsolták neki, hogy írjon két búcsúlevelet: az egyiket a feleségének, amelyben közli, hogy elmenekült, mert már elviselhetetlen volt vele az élet, a másikat meg a szeretőjének, amiben bejelenti, hogy elhagyja az Egyesült Államokat, mert el akar menekülni a felesége elől. A KGB a leveleket Bécsben postázta, feladó nélkül. Rudenkót felmentették az aktív szolgálat alól, és kegyvesztetten élte le élete hátralevő részét Moszkva északi részén, egy Proszpekt Mira-i lakásban.[6]

Az évtized legsikeresebb beszivárgását a főellenséghez két illegális ügynök hajtotta végre, ők Gerhard Köhlernek és Erna Deckernek, egy nyugatnémet házaspárnak adták ki magukat. Köhlernek volt egy igazi felesége Moszkvában, de őt alkalmatlannak ítélték az illegális munkára, ezért a KGB talált neki egy keletnémet nőt, akiről úgy vélték, hogy megfelelőbb társ lesz a kémkedéshez. A házaspár Münchenben telepedett le, és 1961-ben nyugatnémet útlevelet kapott. Köhler rádiómérnökként talált munkát, és elkezdett az Egyesült Államokban is megpályázni állásokat. 1963-ban kapott egy ajánlatot, és a házaspár New Jersey-be költözött. A tudományos és technológiai fejlődésről küldtek haza információkat. 1970-ben a házaspár a newarki bíróságon tartott szertartáson megkapta az amerikai állampolgárságot. Hazafiságát bizonyítandó, Köhler még egy önkéntesekből álló hálózathoz is csatlakozott, amely az FBI-nak nyújtott segítséget. A feszültség azonban kezdte megviselni a párt, egyre nehezebben birkóztak meg álházasságukkal. 1971-ben úgy döntöttek, hogy kész helyzet elé állítják a Központot, és Haitire utaztak elválni. Továbbra is egy lakásban éltek, és a barátaik előtt eljátszották a boldog házasokat, de Decker levélben követelte a Központtól, hogy jelöljön ki neki egy új partnert. Köhlert végül 1972-ben visszahívták Moszkvába, ahol újra együtt lehetett valódi orosz családjával. Három évre rá meghalt. A Központ nem talált másik alkalmas társat Decker számára, és nem sokkal később leszerelték.[7]

Hiába merültek fel ugyanazok a nehézségek a terepen dolgozó illegális ügynökökkel, és hiába igényelt egyre több időt, költséget és gondot az új ügynökök „kikeltetése", a Központot nem lehetett eltántorítani. Annak tudtában, hogy milyen nehéz volt a legális ügynökök útján információhoz jutni, a KGB úgy vélte, az illegális munka minden hajcihőt megér. 1969-ben a vezetőség jóváhagyta a tervet, mely szerint 1975-ig tíz új „illegális rezidencia" létesül az Egyesült Államokban, valamint Mexikóban és Kanadában is kettő-kettő. Emellett öt „stratégiai kommunikációs rezidenciát" akartak felállítani a kontinensen, ahonnan az illegális hálózatot lehetne irányítani, ha háborúba keverednének az Egyesült Államokkal.

Ezek a tervek reménytelenül nagyratörőnek bizonyultak. Amikor 1975 beköszöntött, az egész országban egyetlen illegális tevékenykedett, a cseh származású Dalibor Valoušek. Ő és a felesége valahogy megbirkóztak a feladattal járó érzelmi hullámvasúttal, és szilárd alapokat fektettek le a kémtevékenységhez. Valoušek egy merész ötlettel is előállt a tartóinak. Ha beválik, megoldást kínálhat a két legnagyobb problémára, amivel az illegálisoknak a hidegháború kezdete óta szembe kellett nézniük: hogyan tudnak megfelelően beilleszkedni az amerikai életbe, és hogyan tudják egyben tartani a családjukat.

19.
Az örökös

A második generációs illegális ügynökre tett kísérlet

Dalibor Valoušek 1929-ben született egy morvaországi falucskában. A prágai Károly Egyetemen tanult, és 1955-ben beszervezte őt a KGB. A KGB német ajkú személyazonosságot tervezett neki adni, és a kelet-németországi Halléba küldte nyelvi képzésre. Hallében szerelmi viszonyt kezdett némettanárnőjével, Ingével, és miután az S csoportfőnökség kiértékelte a helyzetet, megegyeztek, hogy ketten együtt kiküldhetők külföldre illegális párként. Dalibor egy Wehrmacht-katona, Rudolf Herrmann személyazonosságát kapta, aki 1943-ban esett el a Szovjetunióban. 1957 végén „Rudi", Inge és újszülött fiuk, Peter átkeltek a belnémet határon, és Nyugat-Németországban antikommunistának adták ki magukat, akik elhatározták, hogy új életet kezdenek Nyugaton. Rudi beszélgetése a nyugatnémet biztonsági szolgálatokkal olyan jól sikerült, hogy megpróbálták beszervezni és kémként visszaküldeni Keletre, akkora hatással volt rájuk antikommunista buzgalma. Ő udvariasan nemet mondott.

1962 februárjában nyugatnémet útlevelekkel a kezükben a család Kanadába utazott. Toronto egyik külvárosában telepedtek le, és elkezdtek munka után nézni. Rudi talált egy eladó német csemegeboltot a Yonge Streeten, közel a Canadian Broadcasting Corporation (CBC) székházához, és bankhitelt vett fel, hogy meg tudja venni. Inge a konyhában iparkodott, nagy adag krumplisalátát készített, és barnakenyeret sütött német módra. A helyet hamarosan felkapta a torontói német bevándorló közösség, különösen a jobboldali érzelműek, akik hallgathatták Rudi kitalált háborús hőstetteiről szóló történeteit. Néha bezárkóztak, és a férfiak náci háborús dalokat énekeltek. De jöttek kuncsaftok a CBC-székházból is, akikkel Rudi igyekezett összebarátkozni. Szórakoztatóan tudott mesélni, könnyen szerzett barátokat.

Herrmannék beíratták Petert a helyi óvodába, és 1963-ban Inge megszülte második fiukat, Michaelt. Kis idő elteltével a házaspár úgy döntött, hogy eladják a csemegeboltot, és akkor Inge a gyermeknevelésre, Rudi pedig a már kiépített kapcsolatok kiaknázására tud összpontosítani. Rudi a Németországban

szerzett tudásának köszönhetően hangtechnikusként kapott munkát a CBC-nél a nemzeti műsorszolgáltató egy alkalmazottja révén, akivel a csemegeboltban ismerkedett meg. Közben filmkészítést is tanult, és hamarosan meg is bízták, hogy segítsen a kanadai Liberális Párt kampányfilmjének leforgatásában. Herrmannék kanadai mintacsaláddá váltak, és 1967 februárjában megkapták az állampolgárságot, miután letették a királynőnek szóló hűségesküt a torontói bíróságon. Rudi úgy érezte, jó alapokat fektetett le, amire valódi politikai kapcsolatokat lehet már építeni, de tíz nappal később rádión új parancsot kaptak: tegyenek meg minden szükséges előkészületet az amerikai vízum megszerzéséhez, költöznek az Egyesült Államokba.[1]

A család 1968 elején megkapta az amerikai vízumot. Rudi és Peter New Yorkba repült házat keresni. A tizenegy éves fiú nem tudhatta, amikor az apja egyik házat a másik után vetette el, hogy Rudi nagyon konkrét szempontok alapján válogat: félreeső házat keresett, amelyre nem látni rá a szomszédos ingatlanokról, és ne emelkedjenek akadályok keleti irányban, ahonnan a rádióüzenetek érkeznek, és a ház legyen egy magaslaton, tisztes távolságra a villanyvezetékektől. Végül megtalálta a tökéletes házat Hartsdale dimbes-dombos utcáin, New Yorktól egyórányi vonatútra északi irányban. A barnára festett, szinteltolásos házikót a keleti oldal kivételével mindenhonnan magas fák vették körül, és az úttól távolabb állt, egy meredek felhajtó tetején, ahova nem láttak rá a függöny mögül kukucskáló szomszédok. Kisebb volt a környék nagy nyaralóinál, de egy négytagú család bőven elfért benne. Rudi 32 000 dollárt adott érte, 20 000 dolláros jelzáloghitelt vett fel hozzá.

Májusban, egy hónappal a család költözése előtt Rudi Párizsba repült, hogy egy tiszt az N osztályról eligazítsa. A férfi közölte Rudival, hogy az Egyesült Államokban a progresszíveket kell majd szemmel tartania, és meg kell próbálnia bejutni a Hudson Intézetbe, amit a KGB az amerikai kormány fedőszervének gyanított. Rudi rámutatott a kézenfekvő bökkenőre a tervben: ugyan elsőrangú diplomát szerzett a prágai Károly Egyetemen, de más személyazonosság alatt. Jelenleg végzettség nélküli szabadúszó operatőr volt, nem nagyon látta módját, hogy beszivárogjon egy agytrösztbe. A tartó megvonta a vállát, tegyen meg minden tőle telhetőt.

Rudi összebarátkozott pár emberrel az IBM-nél, aminek az armonki telephelye nem volt messze új hartsdale-i otthonától. A vállalat megbízta oktatóanyagok és reklámok, valamint kongresszusokon levetítendő rövidfilmek forgatásával. Egyre kacifántosabb feladatokat kapott. Egyszer Alaszkába kellett utaznia, hogy elkészítsen egy filmet; az IBM értékesítőit a természet határait

ostromló rettenthetetlen felfedezőkhöz hasonlította. Egy másik alkalommal olyan filmet rendeltek tőle, ami a sport és az üzleti élet vezetőit állította párhuzamba. Rudi elment a Phoenix 150 futamot felvenni, és magával vitte Petert is. Mint kiderült, Rudinak van tehetsége a kapitalizmus erényeit dicsőítő képvilággal megtűzdelt filmek készítéséhez.

Annak az átfogó tervnek a részeként, hogy a terepen lévő illegális ügynököket jobban lefoglalják, a Központ elkezdte Rudit olyan kémkedési feladatokkal megbízni, amelyeket az esetlegesen megfigyelt legális KGB-ügynökök számára túl kockázatosnak ítélt.[2] Rudinak gyakran az ország különböző helyszíneire kellett utaznia, hogy az átadás-átvételhez megfelelő rejtekhelyeket keressen. A rejtekhelyek sokszor katonai létesítmények és más, szigorúan őrzött komplexumok közelében voltak, és Rudi gyanította, hogy a KGB által irányított, beépített ügynököknek volt szükségük ezekre. Kapott érthetetlenebb feladatokat is. 1969 márciusában a Központ arra utasította, küldjön névtelen levelet a NASA-nak, arra figyelmeztetve őket, hogy a következő ember vezette űrrepülésük szabotázs áldozata lesz. Rudi vett egy írógépet egy zálogházban, és legépelte a levelet egy állítólagos hazafias szellemű állampolgár nevében. Azt írta, hogy egy repülőgépen hallott néhány utast, akik egy terrortámadásról beszéltek az űrrepülés ellen, és figyelmeztetni akarta a hatóságokat. Az írógépet fűrésszel szétszedte, darabonként kidobta, és az észak-karolinai Charlotte-ba hajtott. Ott felszállt egy atlantai buszra, Atlantában feladta a levelet, majd hasonlóan cirkalmas úton hazament. A csíny egyszerre volt értelmetlen és bonyolult: a kilövés a terv szerint sikerült.

Miután a KGB úgy döntött, hogy aktívabb szerepet szán az illegálisoknak, Rudira bízták a kapcsolattartást néhány informátorral is, ilyet kevés hosszú távú illegális tett az ötvenes évek eleje óta. Ő lett az összekötője Hugh Hambletonnak, a québeci Laval Egyetem közgazdászprofesszorának, akit két évtizeddel korábban szerveztek be. Hambletont elsősorban azzal lehetett megfogni, hogy mennyire fontos geopolitikai mozgásokhoz járulhat hozzá rejtekéből, és a KGB egyik legértékesebb informátora lett. Az évek során, amikor az 1950-es években Párizsban a NATO-nak dolgozott, titkos iratok százait juttatta el a KGB-nek. 1961-ben hagyta ott a NATO-t, hogy doktorit szerezzen a London School of Economicson, majd a Lavalban vállalt tanári állást. Rudi egy Douglas nevű filmesként mutatkozott be. Azt mondta, egy Québecet jól ismerő tanácsadót keres az új filmjéhez. Amikor később kettesben maradt Hambletonnal, bevallotta, hogy vannak „közös barátaik", és újra aktív szolgálatba állította, gazdasági adatokat és információkat kért tőle a KGB számára.[3]

Rudi filmes munkája nyereségesnek bizonyult. A pincéjébe beállította a legmodernebb sötétkamraeszközöket, és a filmeken vele együtt dolgozó IBM-es munkatársak a hartsdale-i házba jártak vágni. Rudi a kémfelszerelését biztonságosan elzárva tartotta egy emeleti íróasztalban. Hetente egyszer elővette a rádióját, és visszafejtette a Moszkvából érkező üzenetet. A Központ boszszantóan gyakran kérdezett rá, hogy áll a Hudson Intézetbe tervezett beszivárgással.

Hogyan kellett volna egy New Yorkban élő, diploma nélküli filmesnek behatolnia egy washingtoni agytrösztbe? És ha annyira fontosnak tartották, miért nem engedélyezték neki, hogy beiratkozzon egy egyetemre, és pályát váltson?

1972 áprilisában egy este üzenetben utasították, hogy vegyen részt személyesen egy találkozón az ecuadori Quitóban. Ritkán adódott lehetőség a személyes tárgyalásra, és Rudi úgy döntött, arra fogja kihasználni, hogy kifejezze frusztrációját a Központ ügyefogyott utasításai miatt. Mint mindig, most is a fedőmunkájához kapcsolódó ártatlan utazásnak kellett beállítani az útját, így kerített egy ügyfelet, akinek az Andokról volt szüksége filmfelvételekre. Peter már tizennégy éves volt, és spanyolul tanult az iskolában, így Rudi magával vitte, hogy tolmácsoljon neki. Apa és fia elindult egy kéthetes dél-amerikai útra, amely érintette Perut, Brazíliát és végül Ecuadort. Rudi azt tervezte, hogy megmutatja Peternek a világ egy új táját, közben leforgat felvételeket, amelyek pénzt hoznak a konyhára, és a találkozón hangot adhat bosszúságának.

Peter nehezen barátkozott az iskolában. Remek tanuló volt, és kifogástalanul udvarias, de a fejében volt némi zűrzavar. Rudi a kollégáival és a barátaival nagyon kedves tudott lenni, de a fiával amolyan zsarnokként lépett fel: soha nem bántotta, csak elnyomta lelkileg. Az amerikai kultúrát lenézte, és határozottan ellenezte, hogy fia olyan agypusztító dolgokkal töltse az idejét, mint a képregényolvasás vagy a rock and roll hallgatása.

A folyamatos felfordulások sem tettek jót a gyereknek. A fiú négyéves korában a család Németországból először Kanadába költözött. Amikor már kezdte otthon érezni magát Torontóban, kivették az elegáns iskolából, és átköltöztették New Yorkba, ahol az új iskolában erőszakkal elszedték az ebédpénzét. Bánkódott, amiért mintha minden barátjának lettek volna nagyszülei, nagybátyjai, nagynénjei és unokatestvérei, míg az ő szüleinek egyáltalán nem éltek rokonaik, a hat évvel fiatalabb öccsével meg nem tudott értelmes kapcsolatot kialakítani. Némi előnnyel is járt a gyerekkor a Herrmann családban: mire Peter tinédzser lett, már többet utazott a legtöbb kortársánál. A család gyakran nyaralt Európában, és Peter többször is járt már autós utakon Amerikában.

ban, hogy az apját elkísérje, amikor forgatni ment. Most meg erre az izgalmas dél-amerikai kalandra készültek. Otthon az apja folyton parancsolgatott neki; utazás közben Peter úgy érezte, inkább társak. Egyszerű szállodákban szálltak meg, és hosszú felfedező sétákat tettek a városokban. A dél-amerikai út során Rudi fejében kezdett formát ölteni egy gondolat.

Miután Rudi és Peter az ecuadori Guayaquilban megörökítették a mindennapokat, Quito felé vették az irányt, ahol bejelentkeztek egy belvárosi szállodába. Nem sokkal este 6 óra előtt Rudi azt mondta Peternek, hogy elmegy sétálni, és kisurrant egy színház előtti találkozóhelyre, amit a New Yorkban fogott üzenetben jelöltek ki. Nem sokkal az érkezése után odalépett hozzá egy magas, sovány, hosszúkás arcú férfi.

– Jó estét! Olvasott mostanában bármit Elie Wieseltől? – kérdezte a férfi.

– Nem, Hemingwayt olvastam – felelte Rudi.[4]

A kódmondatok elhangzása után a férfi kezet fogott Rudival, és Jurijként mutatkozott be. Szokás szerint ennél többet nem árult el, így Rudinak fogalma sem volt, hogy az egész S csoportfőnökség helyettes vezetőjével találkozik. Drozdovot, aki valószínűleg azért jött Dél-Amerikába, hogy felkészüljön a „náci báróból", akit készült eljátszani, mellékesen megbízták, hogy simítsa el a dolgokat a Központ legfontosabb egyesült államokbeli illegális ügynökével.

– Csak azért vagyok itt, hogy kifejezzem, mennyire méltányoljuk a szolgálatát, és hogy tudassam önnel, mindig szem előtt tartjuk a jólétét – mondta Drozdov.

Rudi rokonszenvesnek találta új kapcsolattartóját, és a Központ iránti haragja elillant. Drozdov azt mondta Rudinak, hogy másnap reggel tízkor találkozzanak a Ciudad Mitad del Mundóban, a városon kívül, ahol egy emlékmű jelzi az Egyenlítő pontos helyét. Rudi megkérdezte, magával hozhatja-e Petert, mire Drozdov azt felelte, örömmel megismerkedne a fiúval.

Másnap reggel Drozdov és Rudi németül beszélgettek, míg Peter szemügyre vette az emlékművet. Hármasban beültek egy közeli étterembe ebédelni. Peternek nem tűnt fel semmi különös; Rudi gyakran elbeszélgetett idegenekkel az utazások során, főleg „német honfitársaival". Drozdov rendelt egy nagy tál *aguado de gallinát*, egy sűrű, csípős helyi pörköltet, és kanalazott belőle Rudi és Peter tányérjára. A fiatal fiú belemártotta a villáját, egy parányi falatot megkóstolt, és azonnal fújtatni kezdett. A szája lángolt. Drozdov közben vidáman lapátolta magába az ételt.

Ebéd után Peter elment sétálni, Rudi pedig elmondta Drozdovnak, hogy szeretné felfedni magát a fia előtt, és bevonni őt a munkába. Rudi félt, hogy

Peter kapitalista amerikaivá cseperedik, neki meg a háttértörténete miatt otthon a reakciós jobboldali németet kellett játszania. Aggódott, hogy ha túl sokáig leplezi valódi elkötelezettségét, akkor örökre elveszítheti a fiút. Drozdov ebéd közben alaposan végigmérte Petert, és kedvére volt a gyerek.[5] Peter sokkal fesztelenebbül beszélt felnőttekkel, mint a vele egykorú gyerekekkel, és megfontolt, tájékozott fiú benyomását keltette. Az illegális ügynökök azzal küzdöttek éveken át, hogy nem rendelkeztek nyugati iskolai végzettséggel, és bármilyen átvilágításon megbuktak volna, ha kormányzati munkára vagy más érzékeny feladatra jelentkeznek. Drozdov izgalmasnak találta a második generációs illegálisok gondolatát, de közben tartott is a biztonsági kockázattól, ha valamit elszúrnak. Azt mondta Rudinak, várjon még ezzel néhány évet.

Az illegális ügynökök számára alig volt kényesebb vagy fájdalmasabb téma a gyerekeknél. Vagyim Kirpicsenko, az S csoportfőnökség vezetője az 1970-es évek végén elismerte, hogy „ritkán van kielégítő megoldás az illegálisok családi életére".[6] Mégis, magától értetődőnek vették, hogy a gyermekekkel kapcsolatos emberi érzelmek másodlagosak. A műveleti követelmények elsőbbséget élveztek. Azok a gyerekek, akik akár csak néhány szót is megtanultak oroszul, elvágták magukat a külföldi kiküldetésektől, így az illegális pároknak, akiknek az indulásuk előtt született gyerekük, a kicsit rokonoknál vagy a KGB árvaházában kellett hagyniuk. Az egyik illegális házaspár egyszer hazalátogatott Moszkvába a külföldön született egyéves kisfiával. A picit a nagymamájánál hagyták, míg ők kipihenték magukat egy fekete-tengeri szanatóriumban. Ez alatt az egy hónap alatt a gyerek felszedett néhány orosz kifejezést, vagyis túl veszélyes lett volna vele együtt visszatérni. Nem vitték magukkal, és a célországban élő barátaiknak azt mondták, hogy a kisfiú tragikus balesetben életét vesztette.[7]

Sok illegális ügynöknek, mint például Rudinak, voltak olyan gyerekei, akik a kapitalista Nyugaton nőttek fel, és magukat átlagos amerikaiaknak, kanadaiaknak vagy németeknek hitték. A Központnak azt a kérdést kellett megválaszolnia, hogy a szülőknek fel kell-e fedniük előttük az igazságot, és ha igen, mikor. A külföldi tartózkodás alatt megtenni hatalmas operatív kockázattal járt volna. Mi van, ha a gyerekek elkotyognak valamit a barátaiknak vagy a tanáraiknak? Sok illegális hírszerző csak akkor fedte fel eredeti személyazonosságát a gyerekeinek, amikor már végérvényesen visszahívták őket a Szovjetunióba; ez általában családi válsághoz vezetett.[8]

Volt egy radikálisabb megoldás, amit szinte soha nem próbáltak ki.[9] Nevezetesen, hogy a felnövő gyerek éveken át tudja, kiknek dolgoznak a szülei, és

később őt is kiképzik a munka folytatására. Rudinak eszébe jutott, mennyire frusztrálta, hogy nem tudott bekerülni a Hudson Intézetbe, és elképzelte, milyen sikerrel járhatna Peter, ha álláshoz jutna ott vagy akár a kormánynál, és felfelé lépkedne a ranglétrán. Rudi úgy gondolta, hogy egy második generációs illegális kinevelésével két legyet üthet egy csapásra: elejét veszi annak, hogy a fiából hétköznapi amerikai kapitalista legyen, és ezzel elveszítse őt, és a KGB szert tesz egy új, sokkal ígéretesebb ügynöktípusra.

1974 tavaszán, két évvel azt követően, hogy Rudi Ecuadorban találkozott Drozdovval, utasítás érkezett a rádión, hogy térjen vissza Dél-Amerikába, ezúttal Chilébe. Néhány hónappal korábban Augusto Pinochet tábornok puccsal megdöntötte a baloldali Salvador Allende elnökségét. Tankok és repülőgépek nyitottak tüzet az elnöki palotára. Allende, miután azzal kellett szembesülnie, hogy nem élvezi a hadsereg támogatását, egy utolsó rádióbeszédet intézett a nemzethez, majd öngyilkosságot követett el. Ezután jött a leszámolás, amelynek során sokakat megöltek, és több tízezer baloldalit letartóztattak. A CIA tagadta, hogy közreműködött volna, de legalább annyi elmondható, hogy üdvözölte a változást, és támogatta a juntát a későbbiekben. Két héten belül megszakadtak a diplomáciai kapcsolatok Chile és a Szovjetunió között, és a santiagói szovjet nagykövetségen állomásozó diplomaták és KGB-tisztek hazamentek Moszkvába.

Néhány hónappal később a Központ már áhította az információt Pinochet Chiléjéből. Rudit bízták meg, hogy töltsön el időt az országban, és jelentsen a társadalom általános hangulatáról, mérje fel, vajon tartós lesz-e az új rezsim.

Rudi szokásához híven jó fedősztorit talált az utazáshoz: egy New York állam északi részén élő orvos ismerőse számára még korábban készített egy rövid oktatófilmet a gyerekszülésről. Most spanyol szinkront rendelt a filmhez, és bejelentette, hogy dél-amerikai körútra indul bemutatni a filmet nővérképző intézményekben. Peter ismét kimaradt az iskolából, hogy Rudit elkísérje, és tolmácsoljon neki. Rudinak ezúttal volt egy hátsó szándéka is.

Kettesben Santiagóba repültek, ahol szinte izzott a levegő a feszültségtől.

Egy egykor fényes szállodában szálltak meg a főváros központjában; a falakon még mindig látszottak a golyó ütötte lyukak a puccs után, a függönyök szakadtak voltak. Az utcán fegyveres őrök járőröztek. Peter rémülten vette észre, hogy két kézzel markolják a géppisztolyukat, ujjukat a ravasz közelében tartva. Rendszeresen fegyvereseket szállító terepjárók száguldoztak az utcákon, és a megrongálódott elnöki palota még mindig be volt deszkázva. Bár

a puccs után sok prominens baloldali személyiség elmenekült az országból, néhányan maradtak, és próbálták megszervezni az ellenállást. A gyanús környékeket gyakran átfésülte a hadsereg, és néhány hónappal Rudi és Peter látogatása után Pinochet csapatai kivégezték Miguel Enríquezt, a Baloldali Forradalmi Mozgalom egyik vezetőjét, miután rajtaütöttek a rejtekhelyén, Santiago egyik külvárosában. Egy délután, amikor Rudi és Peter visszamentek a szállodába, miután egész nap a városban sétáltak, beláttak az egyik szobába, amit éppen takarítottak, és megpillantották egy náci egyenruhás férfi egész alakos portréját, feltehetően a szoba lakóját ábrázolta. Eltűnődtek, vajon a háború után menekült-e Chilébe, vagy nemrég érkezett máshonnan, hogy tanácsot adjon az új jobboldali kormánynak. Akárhogy is, a portré látványa csak növelte bennük a feszültséget. Amikor elvonatoztak Valparaisóba, a tengerparti városba, ahonnan a haditengerészek lázadásával a puccs indult, fegyveresek agresszívan követelték az útlevelüket. Csak Rudi higgadtságának köszönhetően nem vették őket őrizetbe, mint gyanús idegeneket.

Útban vissza New Yorkba Rudi és Peter megálltak Bolíviában és Peruban, ahol Rudinak meg kellett írnia a jelentését. Egy délután éppen sétáltak Miraflores-ben, Lima egyik előkelő negyedében, amely az óceán fölé magasodó sziklákon fekszik, amikor Rudi elérkezettnek látta az időt. Megkérte Petert, hogy üljön le mellé egy padra. Ahogy kinéztek a Csendes-óceánra, Rudi elmagyarázta a fiának, hogy valami fontosat akar elmondani neki, amiről soha nem beszélhet nyilvános helyen, nem mondhatja el a barátainak, Michaelnek, az öccsének meg végképp. Peter bólintott.

– Elmondok neked egy történetet – mondta Rudi, és nagy levegőt vett. – Nem az vagyok, akinek hiszel. Nem vagyok német, és nem Rudinak hívnak, cseh vagyok, a nevem Dalibor Valoušek, és a Szovjetuniónak dolgozom, a KGB-nek.

Mesélt Peternek a családjáról a vasfüggöny mögött. Elmagyarázta, hogy Peter talán hallotta őt úgy beszélni, mint egy náci, de valójában ő pont az ellentéte a náciknak. Kommunista, aki szerint a marxizmus kínál megoldást a világ problémáira. Elmagyarázta, hogy az ő küldetése a világbéke biztosítása. Peteren alig mutatkoztak érzelmek az önleleplezést hallgatva. Halkan feltett néhány kérdést.

– Anya tudja?

– Ő is KGB-ügynök.

Miközben Rudi beszélt tovább, két gondolat futott át Peter agyán. Évek óta úgy érezte, hogy képtelen kapcsolatot teremteni a világgal és a benne élő

emberekkel. Biztosra vette, hogy részben azért, mert a szülein és a testvérén kívül nem voltak rokonai. Ahogy most hallott a nagyszüleiről, nagybátyjairól, unokatestvéreiről, eltűnődött, vajon most minden megváltozik-e. Ugyanakkor velejéig megrázta az apja vallomása. Az oroszok! A KGB! A gondolatok villámként csaptak belé. Az apja diszkrét terelgetésének köszönhetően Peter már elég egyenlőtlenségnek és igazságtalanságnak volt tanúja Amerikában ahhoz, hogy tudja, ez nem az a földi mennyország, aminek egyesek beállítják. Sokat olvasott a Watergate-ről és Vietnámról. Ugyanakkor abban biztos volt, hogy az oroszok a rosszak. Másfelől az apja nem volt rossz, és az apja az oroszoknak dolgozott. Vagyis talán mégsem annyira rosszak? Sok volt ez így egyszerre.

– Szeretnél te is hírszerző lenni, mint én? – kérdezte Rudi a fiát. Peter szédelgett, nem tudta, mit gondoljon vagy mondjon. Így hat azt tette, amit ilyen helyzetekben mindig: elfojtotta az érzelmeit, és úgy döntött, hogy majd később foglalkozik velük. Nyugodtan bólintott és megadta a beleegyezését.

Rudi tájékoztatta a Központot, hogy felfedte valódi személyazonosságát Peter előtt, és egy családi utazást javasolt Kelet-Németországba, Csehszlovákiába és a Szovjetunióba, hogy Peter találkozhasson a rokonaival és leendő munkaadóival. Részletes utasításokat kapott 1974 nyarára, amikor megkezdődik a vakáció. Peter és Rudi külön repülővel indultak Európába, megbeszélték, hogy néhány nappal később Koppenhágában találkoznak. Inge Peter öccsével, Michaellel repült Spanyolországba. Ott beadta egy nyári táborba, és azt mondta neki, hogy Nyugat-Németországba megy, és néhány hét múlva jön érte. Utána elindult Moszkvába.

Koppenhágában Peter találkozott az apjával, és néhány napon át várost néztek. Rudi elvette Peter útlevelét, és eltűnt vele; néhány órával később új okmányokkal tért vissza mindkettőjük számára. Az S csoportfőnökség gyakran használta Koppenhágát illegális ügynökök átutaztatására, mert a kikötőn belül nem volt útlevél-ellenőrzés.

Néhány nappal az érkezésük után Rudi hajnalban felébresztette Petert, a kikötőben felsurrantak egy kis szovjet teherhajóra. Egy faragatlan modorú férfi elvezette őket egy szegényesen berendezett apró kabinba a fedélzet alatt, volt benne egy emeletes ágy és egy kis vécé. A kicsiny ablaknyíláson át szutykos fény szűrődött be. Naponta néhányszor kopogtak az ajtón, és hoztak nekik egy tálca ennivalót. A kabinban állott volt a levegő, ahogy az étel is. Peter nem hozott magával könyveket, és nehezen viselte a hosszú órákat az apró

kabinban. Rudi kérésére a férfi, aki az ételt hordta nekik, hozott néhány angol nyelvű füzetkét a marxizmus– leninizmusról, ezeket Peter átlapozta, de sokat nem értett belőlük. Ez volt az első betekintése az ideológiába, amit mostantól szolgálnia kellett. Az út három hosszú napig tartott, mire a kabin mocskos ablakán át Peter szeme előtt felsejlettek a leningrádi dokkok. Miután leszálltak, két alacsony rangú funkcionárius az S csoportfőnökségtől fogadta őket, és megmutogatta nekik a várost.

Ahhoz képest, hogy csak tizenhat éves volt, Peter már rendkívül sokat utazott, most mégis úgy érezte magát, mintha egy idegen bolygóra lépett volna. Minden másnak tűnt. Nem voltak óriásplakátok a hatalmas utcákon, és a feliratokat nem lehetett elolvasni. Dél-Amerikában Rudi és Peter gyalogosan fedezték fel a környéket, itt viszont fekete Volga limuzinokkal száguldozó szigorú férfiak furikázták őket. Egy Leningrádban töltött nap után Rudit és Petert a vasútállomásra vitték, ahol saját fülke várta őket a Moszkvába tartó éjszakai expresszvonaton. Megérkeztek a főváros Leningrád nevű pályaudvarára, és az egyik Sztálin-kori felhőkarcolóhoz hajtottak a folyóparton. Peternek egy fantasztikus képregényt juttatott eszébe. A hatalmas esküvői tortára emlékeztető épületben egy *konszkvartyira* volt a moszkvai otthonuk. Inge már várta őket.

Egy házvezetőnő főzött a családra, és az első estén együtt vacsoráztak az S csoportfőnökség több tartójával. Az asztal nyolc főre volt megterítve, a tányérokon helyi finomságok voltak. Fejenként három poharat kaptak, egyet a szúrós borzsomi ásványvíznek, egyet a bornak, egyet a vodkának. Mielőtt leültek volna enni, Inge figyelmeztetésképpen odasúgta Rudinak, hogy a tartók nincsenek megelégedve az Egyesült Államokban végzett munkájával. Rudi dühös volt a feleségére, amiért a KGB szócsöveként lép fel. A vacsora alatt érezhető volt a fortyogó feszültség mind a szülők, mind Rudi és a tartók között, de senki nem adott hangot a nemtetszésének. A tartók kérdéseket tettek fel Peternek az életéről és a terveiről. Ő udvariasan és magabiztosan válaszolt. Láthatóan jó benyomást tett az oroszokra.

Másnap reggel egy Andrej nevű férfi jött az S csoportfőnökségtől, hogy megdorgálja Rudit a terepen vallott kudarcai miatt. Andrej azt kérdezte Ruditól, miért állította a jelentésében, hogy esélytelen a progresszív erők győzelme Chilében, megvádolta őt a hanyag elemzéssel és a túlságosan pesszimista szemlélettel. Rudi helyesen mérte fel a helyzetet, de a Központ nem volt hajlandó elfogadni a politikailag kellemetlen tényeket. Közölte Andrejjel, hogy egy idióta, akinek fogalma sincs, mi történik Chilében.

Andrej áttért arra, miért nem tudott Rudi bejutni a Hudson Intézetbe, és azzal vádolta az ügynököt, hogy inkább az amerikai álmot kergeti, semhogy valódi hírszerző munkát végezne.

– Nem csinált semmit. Egész pontosan mit ért el az elmúlt tizennégy hónapban? Semmit; a nagy nullát, leszámítva, hogy éli a *dolce vitát* – mondta gúnnyal a hangjában Andrej.

Rudi elvesztette a fejét, üvöltve „buta, nyomorult parasztnak" nevezte a férfit, akinek gőze sincs az Egyesült Államok működéséről.

– Maga rövidlátó seggfej, azt kérdezi, mit csináltam? Leszállítottam a fiamat; például ezt csináltam. Remek hírszerző lehet belőle, ha a magafajta futóbolondok nem rontják el.[10]

Peter a szomszéd szobában hallotta a kiabálást, de nem értette az elhangzottakat. Csendben ült, és várta, hogy elüljön a zaj.

Egyhetes moszkvai tartózkodásuk alatt a családnak azt javasolták, hogy ne merészkedjenek ki egyedül; a tartók túl nagy kockázatnak ítélték még azt a parányi esélyt is, hogy egy idelátogató turista felismeri őket. Attól még néha kimozdultak: a KGB szerzett jegyeket egy néptáncelőadásra, amit mindenki unt, és a cirkuszba, amit viszont élveztek. Peter álmélkodva nézte közelről a mutatványokat a betonból épült cirkuszi sátorban. Egy másik napon Rudi kisurrant Peterrel a lakásból, hogy megmutassa neki a moszkvai metrót. A fiúnak tátva maradt a szája a hosszú mozgólépcsők láttán, amelyek mintha a föld gyomrába ereszkedtek volna, ahol végül feltárult a peronok palotaszerű pompája. Moszkva után a család repülőre szállt, hogy néhány napot Csehszlovákiában, illetve Kelet-Németországban töltsön. Peter megismerkedett a nagyszülőkkel, akiknek eddig a létezéséről sem tudott. Mindenki barátságosan és kedvesen viselkedett, de ő nehezen emésztette meg az élményt, és úgy birkózott meg vele, hogy többnyire hallgatott.

Amikor visszatértek Moszkvába, a tartók magukhoz vették egy napra Petert, hogy megtanítsák neki a megfigyelés elkerülésének alapjait. Egy másik férfi eljött a lakásba, és megmutatta, hogyan kell láthatatlan tintával írni. Peter korábban vonzó, egyenruhás női ügynököket képzelt el oktatókként, de a tanárai mind férfiak voltak. Egy öreg, esetlen műszaki lángész egy új „gyorsadó" rádiót adott Rudinak, amivel rövidebb idő alatt lehetett visszafejteni a Központ üzeneteit. A férfi *A balfácán* egyik szereplőjére emlékeztette Mel Brooks James Bond-paródiájából, Peter egyik kedvenc tévéműsorából.

Egy másik nagy vacsora alkalmával az egyik kiképző vázolta Peternek az apja munkájának néhány kockázatát és nehézségét, és megkérdezte tőle, hajlandó-e csatlakozni az illegális programhoz. Elmagyarázta, milyen fontos munkát végeznek Peter szülei, kiemelve, hogy kémkedésükkel hozzájárulnak a világbéke megőrzéséhez. Gyorsan kiderült azonban, hogy nem ennyire egyszerű a kérdés. Ha a tartóknak az a benyomásuk, hogy Peter valójában nem szeretne második generációs illegálissá válni, akkor veszélyes lenne őt visszaküldeni az Egyesült Államokba. Ahhoz már most túl sokat tudott. Ebben az esetben Moszkvában kell maradnia, és megvárnia, míg véget ér a szülei külföldi küldetése. Rudi és Inge visszatérnek az Egyesült Államokba, és kitalálnak egy tragikus balesetet, amivel megmagyarázzák a fiuk eltűnését.

– Vagy el kell fogadnod a feltételeket, és bele kell egyezned, hogy segítesz a szüleidnek a küldetésben, vagy itt kell maradnod – mondta az egyik férfi Peternek.

Peter nem akart elszakadni a családjától, így hát rábólintott, hogy szívesen elkezdi az illegális kiképzést. Egyelőre nagyon kevés feladatot kap: hazatér, és megkezdi tanulmányait a montreali McGill Egyetemen. Szemmel tartja a baloldali beállítottságú diákokat, és újonnan szerzett képességei segítségével jelentéseket készít róluk, amiket az apja aztán továbbít Moszkvába. Soha nem hangoztathat nyilvánosan baloldali vagy szovjetbarát nézeteket, és nem érintkezhet kommunistákkal vagy oroszokkal. Megállapodtak, hogy Peter kiképzése a következő nyáron veszi majd komolyan kezdetét, amikor egy hosszabb tartózkodásra visszavárják Moszkvába. Az este lezárásaként a férfiak bejelentették, hogy eldöntötték, milyen kódnévvel látják el Peter KGB-dossziéját. *Erbe* lesz a neve, ez németül annyit tesz: „örökös".

Rudit majd szétvetette a büszkeség, amikor a fiát bevették. Peter keveset szólt, de a lelke mélyén minden forrongott. Amikor Rudi elvitte sétálni a parkba, és megláttak egy babkocsival kínlódó nőt, Rudi megdorgálta a fiát, amiért nem sietett segíteni. Egy igazi férfi mindig segít másokon, mondta neki. Peter elméjét elhomályosította a düh. Elhozol ide, ahol mindenki idegen és furcsa, és most meg rám támadsz, gondolta. Hangosan nem mondott semmit.

Néhány héttel a család hazatérése után Peter elindult a montreali egyetemre. A gimnázium utolsó két évét egy év alatt végezte el, részben azért, mert elég okos volt hozzá, részben azért, mert Rudi és Inge azt remélték, hogy a környezetváltozás segít az elidegenedésen, amit az iskolában érzett. De

mire Peter beiratkozott a McGillre, sok minden nyomasztotta. Vajon képes lesz megfelelni apja túlzott elvárásainak? Lesznek barátai, fog járni valakivel? Tényleg a KGB-nek fog dolgozni élete végéig, és vajon sikerül teljesen titokban tartania? Egy tizenhat éves számára ez nem kevés fejtörést okozott.

Azelőtt a tanulmányi siker volt az egyetlen biztos pont az életében, büszkesége egyetlen forrása. Most először fordult elő, hogy nem ő volt a legokosabb az osztályában. Mint mindig, kifelé nyugalmat sugárzott. De odabent valami közeledett a törésponthoz. Freudot olvasott, és más könyveket a pszichoanalízisről; tanulmányozta a neurotikus zavarok szakirodalmát. Néhány hónappal az egyetem megkezdése után rajzolt egy képet magáról, amelyen nyakával a hurokban élettelenül lóg egy bitófáról. A következő felirattal látta el: „Szar". Mindenféle kísérőlevél nélkül postázta a szüleinek. Nem válaszoltak.

Három hónappal később, 1975 májusában Peter hazatért a nyárra, és Rudi elvitte őt New Jersey-be, hogy megmutassa neki, hogyan kell rejtekhelyen hagyni valamit. Több órát kacskaringóztak az autóval, nem figyelik-e meg őket, majd eljutottak Towacóba, egy faluba New Yorktól úgy negyven kilométerre nyugatra. Rudi azt mondta Peternek, hogy egy nagy tölgyfa tövében dobjon le egy darab hűtőcsövet, majd tegyen egy üres kólásüveget egy másik fa mellé, kicsit távolabb az út mentén, ezzel jelzi, hogy elhelyezte a küldeményt. Elmentek kávézni, majd elhajtottak egy harmadik fa mellett, ahol Rudi egy narancshéjra mutatott. Ez jelzi, hogy egy ügynök felvette a csomagot, magyarázta, és nyugodtan hazaautózhatnak.

Még ugyanazon a héten Rudi megmutatta Peternek, hogyan kell egyszer használatos kódtáblákat használni a rádióüzenetek visszafejtéséhez. Elégedett volt a fia fogékonyságával. Sem Peter, sem Rudi nem hozta szóba a rajzot. Peter nem tudott az apjával érzelmekről beszélni, Rudi pedig már el is felejtette. Amikor Ingével megkapták a képet, Rudi felvonta a szemöldökét. Annyival söpörte le az egészet, hogy „egyetemi vizsgaláz".

A következő nyáron Peter életében először egyedül utazott a Szovjetunióba. Rudi elvitte sétálni, hogy elmagyarázza neki az út logisztikáját; az ilyesmit jobb volt házon kívül megbeszélni, nehogy Peter öccse meghallja. Rudi alaposan leírta, hol található egy bizonyos fekete lámpaoszlop Bécs központjában a Duna-parton, amelyen Peternek krétajelet kellett hagynia, ha megérkezett. Ha másnap egy másik lámpaoszlopon ő is lát egy krétajelet, abból tudni fogja, hogy a jelzést megkapták, és másnap személyes találkozóra kerül sor egy harmadik helyszínen.

Minden a terv szerint haladt, és Peter néhány nappal Bécsbe érkezése után találkozott egy öltönyös férfival, feltehetően egy Bécsben állomásozó tiszttel az N osztályról, aki elvette az útlevelét, és hamis papírokat adott át neki, amelyek alapján német turista volt, valamint egy jegyet a következő napi budapesti szárnyashajóra. Amikor a hajó megérkezett, a kikötőben fogadták, és egy villába vitték a budai hegyekben.

– Várjon itt! – mondta a sofőr, és otthagyta.

Peter két napot töltött a hangulatos villában, ahol egyszerre volt díszvendég és fogoly. Egy házvezetőnő kiszolgálta, ő meg falta a cseresznyét a kert egyik fájáról, és sajnálta, hogy nem fedezheti fel a várost. A harmadik napon a sofőr visszatért, és intett Peternek, hogy szálljon vissza a kocsiba. Egy repülőtérre vitték, és azt mondták neki, hogy szálljon fel a kifutópályán várakozó katonai repülőgépre. Odabent egy hatalmas üres tér és csak néhány másik utas fogadta. Két órával a felszállás után a gép megkezdte az ereszkedést, és leszállt valahol, amit Peter egy Moszkva melletti légi támaszpontnak vélt. Előkerült egy újabb autó, ami visszavitte ugyanabba a lakásba, ahol az előző évben a családjával lakott. Két férfi fogadta, az egyiket felismerte mint az apja egyik tartóját, a másik, a fiatalabbik Viktorként mutatkozott be.

A következő napokban Viktor oktatta Petert a kémkedés fortélyaira, és hozzátette, hogy a legtöbbet a gyakorlatból fog tanulni, amikor majd együtt dolgozik az apjával. A látogatással főleg azt akarták elérni, hogy hűséget ébresszenek Peterben a szocialista haza iránt azzal, hogy megmutatnak neki ezt-azt a Szovjetunióból. Peter és Viktor először délre, Volgográdba repültek, amit 1961-ben neveztek át Sztálingrádról Hruscsov desztalinizációs programjának keretében. A fő attrakció a város fölé magasodó szobor, a *Hív a szülőföld*: egy tátott szájú harcos nő kardot emel a levegőbe, haját hátrafújja a szél. Peter úgy tudta, ez a világ legmagasabb emlékműve. Fákkal szegélyezett ösvények vezettek fel a komplexum aljához, ahol egy csarnokban az elesettek nevei szerepeltek. Az élmény életének legkomorabb pillanataként vésődött be Peter emlékezetébe.

Volgográdból a Szibéria szívében fekvő Bratszkba repültek. Egy álló napig tartott az út egy zsúfolt repülőgépen, ami közben több városban is leszállt. 1955-ben a szovjet hatóságok hatalmas gátat és vízierőművet emeltek az Angara folyón, és nemsokára kiépült egy város a környéken, ahol korábban csak néhány ritkán lakott falu volt. Ezt követően a hatóságok egy hatalmas alumíniumkohót és egy cellulózgyártó üzemet építettek a gát közelében. Volgográd és Bratszk a szovjet büszkeség két alappillérét jelképezte: a háborús győzelmet

a múltban, és az öles lépéseket az iparosításban, ami a beteljesült kommunizmus kulcsa a jövőben. Petert lenyűgözték a hatalmas létesítmények, de úgy érezte, túlságosan hosszú utat tettek meg ahhoz, hogy megnézzenek egy gátat. Utána pecázni mentek a Bajkál-tóhoz. Peter és Viktor egy kis csónakban, néhány helybéli vezetésével kisiklott a hatalmas vízfelületre. Senki nem fogott semmit. Végül megláttak egy másik horgászhajót a közelben, és néhány üveg vodkát elcseréltek pár frissen fogott halra. Viktor pörköltet főzött a hajón, és a csillagos ég alatt ették meg.

Amikor Peter hazaért, és beszámolt a szüleinek az utazásról, Rudi tajtékzott a dühtől, amiért a kiképzők nem oktatták kimondottan a marxizmus–leninizmust. A KGB talán úgy gondolta, hogy az Egyesült Államokban nevelkedett, második generációs illegális ügynököt jobban lehet ösztönözni a mókákkal és a kényeztetéssel, mint a szovjet ideológiára való komoly buzdítással. De Rudi mérgesen azt mormogta, hogy ez újabb bizonyíték a tartói inkompetenciájára, és dühös üzenetet fogalmazott meg a Központnak: „Egy teljesen világos alapvetést sért az önök mulasztása, hogy nem biztosítottak Erbe számára átfogó ideológiai képzést és politikai nevelést. Sem Erbe, sem senki más bármilyen titkosszolgálat berkeiben nem tud sokáig sikeresen dolgozni teljes ideológiai elkötelezettség nélkül. Kérem a Központot, tájékoztasson, hogyan kívánja orvosolni ezt a súlyos mulasztást."[11]

A Központ nem foglalkozott Rudi kirohanásával. Helyette új parancsot küldtek neki: találnia kell két rejtekhelyet a texasi El Paso környékén. Rudi ránézett egy térképre, és látta, hogy a megadott terület a White Sands rakétakísérleti telep közelében van. Feltételezte, hogy a KGB-nek van egy beépített embere odabent, és szüksége volt egy helyre, ami készpénz és utasítások átadására használható. Rudi leutazott délre, és talált két helyet, az egyiket a sivatag egy félreeső részén, közel egy csővezetékhez, a másikat pedig egy helyi temető elhanyagolt szegletében. Memorizálta mindkét hely pontos koordinátáit. Egy pillanatra megállt, és elmerengett a téglán, aki majd otthagy valamit a rejtekhelyeken, és eltűnődött, vajon milyen titkokat szállíthat a KGB számára.

Néhány hónappal később, 1976 elején a Központ utasította Rudit, hogy keressen még egy rejtekhelyet, ezúttal a Tennessee állambeli Oak Ridge atomkutató központ közelében. Erre az útra Petert is magával vitte, hogy megtanítsa neki a megfelelő helyek kiszemelésének művészetét. Peter hamar ráérzett, és Rudi le volt nyűgözve, amikor a fia tökéletes helyet szemelt ki egy kis templom hátsó részében. Ugyanakkor látta, hogy a fia nem osztozik az ő munka iránti ideológiai elhivatottságában.

Azon a nyáron Peter ismét a Szovjetunióba készült, és Rudi remélte, hogy ezúttal végre megkapja a szükséges képzést. Peter megérkezett Bécsbe, és a leegyeztetett helyen találkozott egy férfival, aki Maxként mutatkozott be. Max közölte vele, hogy megváltoztak a tervek: Peter idén nem megy Moszkvába. Másnap egy ital mellett Peter elmondta Maxnak, hogy átjelentkezett a McGillről a Georgetownra, egyrészt azért, mert nem érezte jól magát Kanadában, másrészt pedig azért, mert a KGB előnyösebbnek találta, ha egy amerikai egyetemre jár, ahol hasznosabb kapcsolatokat építhet. Max örült a hírnek, és kérte, hogy tartsa nyitva a szemét, és negyedévente írjon az érdekes diákokról jelentéseket a KGB-nek: mindenkiről, akinek az apja a kormánynak dolgozik, mindenkiről, aki erősen progresszív nézeteket vall, és mindenkiről, aki kritikusan szemléli az amerikai külpolitikát. Max adott neki egy címet, amit meg kellett jegyeznie, és ide kellett postáznia a jelentéseit. Max elbúcsúzott tőle, és otthagyta Bécsben, hadd lebzseljen néhány hetet, járjon operába, múzeumba. Rudi megint felpaprikázta magát, amikor megtudta, mi történt.

Peter 1976 őszén kezdett a Georgetown Egyetemen. Időnként írt egy levelet láthatatlan tintával, profilt alkotva különböző diáktársairól, és elküldte a Maxtól kapott címre.[12] Arab nyelvórákra járt, mert a KGB úgy vélte, hogy ez a nyelv a diploma megszerzése után érdekesebb kormányzati állásokhoz juttathatja.[13] A következő tavasszal Rudi meglátogatta, és Peter végre rászánta magát, hogy elmondja apjának, valami nem kerek. Elmagyarázta, hogy túlságosan megviseli a kettős élete okozta stressz, és szeretne az utolsó egyetemi év előtt egy év szünetet tartani. Valahol Európában akarta tölteni.

– Szükségem van egy kis pihenőre, ki kell tisztítanom a fejemet – mondta Peter az apjának.

Rudi nem örült, de megígérte, hogy majd megbeszélik a dolgot, amikor Peter New Yorkba jön vakációra. Néhány héttel később Peter felszállt az északra tartó vonatra, és amikor felfelé haladt a Penn Station mozgólépcsőjén, látta, hogy az apja odafent két öltönyös férfival vár rá.

– Peter, gyere velünk! – mondta Rudi. – Az uraknak beszélniük kell veled.

New York City volt a KGB és az FBI közötti harc központja. A szovjet ENSZ-képviselet sokkal több diplomáciai pozíciót kínált a KGB-tiszteknek, mint a washingtoni nagykövetség, és a New York-i rezidens volt a legbefolyásosabb KGB-tiszt az országban. A rezidens 1975 óta Jurij Drozdov volt, aki miután eljátszotta Von Hohenstein báró szerepét, visszaült az íróasztalhoz. A legális rezidens általában nem tudott semmilyen részletet az országban

tartózkodó illegálisokról, de Drozdov nem volt átlagos rezidens; még Quitóban találkozott Rudival és Peterrel, és nyilván olvasta az aktáikat, amíg az S csoportfőnökség helyettes vezetője volt. De miután New Yorkba jött, nem érintkezett velük; túl kockázatosnak ítélték, ha a legálisok és az illegálisok útjai keresztezik egymást.

Drozdov diplomáciai fedőállása az ENSZ szovjet küldöttségének helyettes vezetője volt, és egy kétszobás lakás állt a rendelkezésére a követségen. A többi szovjet diplomata – és a magukat diplomatáknak kiadó kémek – zöme egy húszemeletes, 1974-ben sietve felépített toronyházban lakott a bronxi Riverdale-ben. A komplexumban volt több száz lakás, egy bár, néhány orosz üzlet, egy klinika, egy iskola és egy játszótér a gyerekeknek, hogy minél kevesebbet vegyüljenek az amerikaiakkal.[14] Az volt az elképzelés, hogy ha az összes szovjetet egy helyen tartják, akkor kevésbé lesznek fogékonyak az FBI közeledésére.

Drozdov New York-i ellenfelei mindössze néhány háztömbnyire a szovjet követségtől, az FBI irodájában ültek a keleti 69. utcában. Az iroda elsődlegesen a szovjet fenyegetést akarta elhárítani, és több mint kétszer annyi ügynök dolgozott a szovjet témákon, mint a bűnügyeken. Osztagokra osztották őket, amelyek a KGB tevékenységének különböző területeire összpontosítottak. Az illegálisok osztagja a kilencedik emeleti irodákban kapott helyet, ahol vágni lehetett a cigarettafüstöt. A kizárólag férfiakból álló osztag mintegy fele szolgált Vietnámban, és a legtöbbjük mély meggyőződéssel vetette bele magát a munkájába. Az osztagot Joe Hengemuhle, egy tagbaszakadt, fegyelem- és munkamániás férfi vezette. Hétgyerekes, hívő katolikus volt, egyik kezében többnyire egy csésze kávét, a másikban pedig egy cigarettát tartott. Nem volt hajlandó csevegni, soha nem barátkozott a beosztottakkal, és „komoly volt, mint egy szívroham", emlékezett vissza az egyik embere. Később az is vitte el az ötvenes évei végén, miután áthelyezték Washingtonba, hogy vezesse a teljes FBI szovjetműveleteit.

Az illegális osztag feladata volt szemmel tartani a követségen dolgozó N osztálybeli tiszteket. Ezek az ügynökök szedték össze a Központ által rejtekhelyeken hagyott utasításokat vagy fontos küldeményeket az illegálisok számára, de általában nem tudták a fedőnevüket vagy a pontos címüket.

Az N osztály emberei viselkedtek a legtitokzatosabban a követségen dolgozó KGB-tisztek közül. – Előfordult, hogy az egyikük vasárnap reggel nyolckor már az utcán volt, hat órán keresztül rázta le a megfigyelőit, majd a végén vásárolni ment a feleségével, csak hogy szórakozzon velünk – emlékezett vissza valaki az osztagból. Az FBI emberei abban reménykedtek, hogy ha elég szorgo-

san követik az N osztály tisztjeit, akkor végül talán elvezetik őket egy tényleges illegális ügynökhöz, de erre csekély volt az esély. Azt mondták, a munkájuk olyan, mint az „egyszarvúvadászat".

Így amikor valamikor 1975 körül jött a hír, hogy egy sikeres „beetetés" révén az FBI esetleg egy illegális ügynök nyomára bukkant, az irodán végigvonult az izgalom hulláma. A „beetetéshez" a hidegháború mindkét hadviselő fele hamis árulókat használt, így juttatva fals információkat az ellenoldalhoz. Az FBI gondosan szemelte ki a csalikat, elemezte a valódi disszidensekről készült feljegyzéseket, és felismerte, hogy ezek általában alacsony rangú, elégedetlen emberek, akiknek böki a tüske az oldalát. Azt is észrevették, hogy a KGB néha proaktívan kereste fel a keleti blokkból származó emigránsokat vagy második generációs bevándorlókat, különösen azokat, akiknek még mindig voltak rokonaik a vasfüggöny túloldalán. Az FBI keresett valakit, aki megfelelt a leírásnak, így találta meg Ralph Siglert, a hadsereg rádiótechnikusát, aki gyerekkorában emigrált Csehszlovákiából, és még mindig beszélt csehül, németül és egy kicsit oroszul. Miután az FBI felkészítette, Sigler 1966-ban besétált a mexikóvárosi szovjet nagykövetségre. Kifejezte, hogy csalódott a seregben, és felajánlotta, hogy kémkedik a szovjeteknek. A KGB bekapta a csalit, és a következő évtizedben több százezer dollárt fizettek Siglernek egy olyan információdömpingért, amely valójában az FBI által gondosan összeválogatott, viszonylag jelentéktelen hírszerzésből és félretájékoztatásokból állt.

1975-ben a hadsereg áthelyezte Siglert a White Sands rakétatelepre, és a KGB-s tartói meghagyták neki, hogy a közelben lévő két rejtekhelyen keresztül kommunikáljon velük. Rudi ezeket a rejtekhelyeket választotta ki, és utána valószínűleg még elküldték, hogy vegye fel Sigler küldeményeit is, és ezzel az FBI látóterébe került. A csali elvezette őket egy valódi, élő egyszarvúhoz.[15] Az Abel óta eltelt két évtizedben ez volt az első alkalom, hogy az amerikaiak szovjet illegális ügynökre bukkantak.

Az osztagnak több mint a fele éjt nappallá téve Rudit figyelte meg. Rudi elég nagy gonddal választotta ki az otthonát, így nem lehetett feltűnés nélkül megfigyelni, ezért az FBI az utcai lámpákat javító szerelők álcája alatt kamerákat szerelt fel a felhajtója köré és a környező utcákban. A megfigyelésre használt autók néhány háztömbbel arrébb parkoltak, készen arra, hogy kövessék Rudit, valahányszor elhagyja a házat. Az FBI a Herrmann-ház telefonját is lehallgatta. Látták, amikor Peter a Szovjetunióba utazott kiképzésre, és két éven át szemmel tartották. Egy illegális ügynök kiképzése drága mulatság volt; ahogy

a megfigyelése is. Az FBI végül úgy érezte, elég bizonyítékot gyűjtöttek ahhoz, hogy lépni tudjanak.

Hengemuhle ügyfélnek adva ki magát kereste fel Rudit, filmet akart tőle rendelni, és felvetett egy találkozót, hogy megbeszéljék a részleteket. Meghívta Rudit az otthonába, ami valójában az egyik helyettese barátjának a villája volt. Ott Hengemuhle felfedte, hogy az FBI-nak dolgozik, és választás elé állította Rudit: vagy azonnal letartóztatják, vagy immunitást kap, és esetleg új személyazonossággal letelepedhet, ha cserébe beleegyezik, hogy kettős ügynökként dolgozik. Rudi hithű kommunista volt, de évek óta frusztrálták a tartói irreális követelései és hálátlansága. Az együttműködés az FBI-jal lehetőséget kínált számára, hogy kitoljon a moszkvaiakkal, akik szerinte nem megfelelő módon használták ki a tehetségét. Gyorsan döntött, és azt mondta, hogy kész együttműködni az FBI-jal, ha nem várják el tőle, hogy feladja marxista nézeteit, vagy „öljön Amerikáért". Hazament, és közölte a hírt Ingével, aki rosszul lett, amiért Rudi beleegyezett az FBI feltételeibe, és depresszióba zuhant. Sheila Horant, az FBI egyik első női különleges ügynökét bízták meg, hogy tartsa szemmel Ingét, aki mintha az öngyilkossággal kacérkodott volna. Amikor Peter visszatért New Yorkba azzal a tervvel, hogy kivesz egy év szabadságot, az FBI elkísérte Rudit, és együtt fogadták a fiút a Penn Stationön. Petert is tájékoztatták, hogy az FBI már tökéletesen tisztában volt a fiú moszkvai útjaival.

Közölték Rudival, hogy ne változtasson a kapcsolattartás szokásos rendjén a KGB-vel, nehogy Moszkva gyanút fogjon, hogy valami nincs rendjén. Rudi, aki mindig kereste a módját, hogyan járhatna túl a tartói eszén, szándékosan hibákat illesztett a közlendőibe, hogy figyelmeztesse a Központot, nincs minden rendjén, de Moszkvában ezek senkinek sem tűntek fel. Peter eközben Georgetownban magára volt utalva, bár két összekötője – egy az FBI-tól és egy a CIA-től – havonta egyszer találkozott vele. Visszafogott, néha élvezetes találkozók voltak; elvitték Petert éttermekbe, vidámparkba, és néhány alkalommal még sztriptízbárba is. Amikor lediplomázott a Georgetownon, egy kis washingtoni lobbicégnél találtak neki munkát. Rudi a Központ számára egyre-másra kifogásokat talált ki, hogy Peter miért nem térhet még vissza a Szovjetunióba további képzésre.

1979-ben az FBI úgy döntött, elég régóta tart már a játék. Azt mondták Rudinak, készüljön fel, hogy minden kapcsolatot megszakít Moszkvával. Peternek is fel kellett készülnie a felszívódásra. Az elmúlt másfél évben egy washingtoni nővel járt, de semmit nem árult el neki furcsa családi hátteréről.

Mivel ez továbbra sem állt szándékában, az egyik összezördülésüket szándékosan addig fokozta, hogy haragban váltak el.

Amikor Rudi megszakította a kapcsolatot a Központtal, az FBI egy annapolisi fedett házba költöztette a családot. Hengemuhle úgy kalkulált, hogy az illegális ügynök közszemlére tétele mérhetetlenül bosszantaná a KGB-t, ezért 1980 márciusában tartott egy furcsa sajtótájékoztatót, amelyen Rudi álruhában, paraván mögül beszélt az illegális munkájáról. – A szovjetek nem úriember módjára játszottak, ahogy mi sem. Egy kibaszott kocsmai verekedés volt, gonosznak tartottuk őket, és győzni akartunk – emlékezett vissza az illegálisokkal dolgozó osztag egyik tisztje. Az FBI emberei azonban, ha vonakodva is, tiszteletet éreztek Rudi és „félelmetes" fegyelmezettsége iránt. Bár voltak kétségeik afelől, hogy az illegálisok mennyi hírszerzési értéket képviselnek, azt is tudták, hogy egy még le nem bukott illegálist mindig csak egyetlen beszervezés választ el attól, hogy hatalmas károkat okozzon, és ez motiválta őket, hogy hosszú évek munkáját áldozzák a felkutatásukba.

A sajtótájékoztató után az FBI ismét elköltöztette a családot, ezúttal a nyugati partra. Rudi megint új személyazonosságot vett fel, most azért, hogy a KGB esetleges megtorlásától megvédje. Soha nem tagadta meg a kommunizmust, és 1986-ban megpróbált visszatérni Csehszlovákiába, de nem kapott vízumot. 2017-ben bekövetkezett haláláig az Egyesült Államokban élt. Peter felvette az Elliot Holar nevet, informatikai karrierbe kezdett, és megpróbálta maga mögött hagyni furcsa gyermekkorát. A következő negyven évben csak kétszer beszélt szövevényes viszonyáról a KGB-vel: egyszer röviden a feleségének az esküvőjük előtt, egyszer pedig ennek a könyvnek a háttérmunkája során.

20.
Csökkenő hozadék

A KGB nem áll le

1979 augusztusának egyik reggelén, néhány héttel azt megelőzően, hogy Rudit és családját eltüntette a tanúvédelmi program, egy Jack Barsky nevű udvarias, határozott fiatalember sétált be a Swift Messenger Service manhattani irodájába a nyugati 46. utcában. Kerékpáros futárként szeretett volna elhelyezkedni, és mondta, hogy látott egy hirdetést a *Daily News*ban. Az első munkanapja végére Barsky tizennyolc csomagot kézbesített az Upper East Side különböző címeire.

Barsky igazi neve Albrecht Dittrich volt; az S csoportfőnökség szervezte be, amikor még a vegyészet ígéretes doktorandusza volt a kelet-németországi Jénában. Az Egyesült Államokban töltött első hónapjaiban az iratok hiányát kellett leküzdenie: először könyvtári igazolványt szerzett, majd társadalombiztosítási kártyát, végül munkát kapott futárként. Barsky tartói azt mondták neki, hogy a washingtoni agytrösztök és nemzetbiztonsági körök elitjébe kell beférkőznie. Ugyanúgy, mint Rudi esetében, neki sem árulták el, hogy egy újonnan érkezett illegális ügynöknek hogyan kellene ilyen magasra törnie valódi amerikai képesítések nélkül. A következő kilenc hónapban Barsky minden munkanapon felvette az egyenruháját – farmer, flaneling, nejlondzseki és sárga vízhatlan holmi –, és Manhattan utcáin tekert, egyik csomagot kézbesítve a másik után. Alkalmanként olyan híresség lakhelyére is szállított, mint Jackie Onassis és Ronald Lauder, de nem volt világos, mi módon tudná szélesebbre tárni az ajtójukat. Ha Kelet-Németországban marad, gondolta komoran Barsky, mostanra valószínűleg elismert egyetemi kémiatanár lenne. Fogalma sem volt, milyen sok illegális ügynök előzte már meg, akik szintén megküzdöttek a fedésben töltött élet kimerítő taposómalmával.

Bár Barsky később jól fizető állást kapott egy biztosítótársaságnál, fenntartásai jogosak voltak. Jack Barsky az Egyesült Államokban illegális ügynökként eltöltött évei alatt nem futtatott informátorokat, nem szervezett be senkit, és leszámítva a szoftverkódot, amit a biztosítótársaságtól lopott, kevés információt

küldött haza. Depresszióba zuhant, miközben két házasságát próbálta életben tartani: az egyiket Jack Barskyként New Yorkban, a másikat pedig Albrecht Dittrichként, akinek német felesége és fia türelmesen várták Kelet-Berlinben, hogy kétévente hazalátogasson. Alkoholista lett. A fedésben élt élet terheitől kimerülve végül a Hudson folyóba dobta rádiókészülékét, és üzenetet küldött a Központnak, amelyben azt állította, hogy AIDS-ben haldoklik. Felesége és anyja Németországban meggyászolta tragikus eltűnését, nem tudva, hogy nem halt meg, hanem új családjával él az Egyesült Államokban.[1]

Barsky sorsa élesen megvilágítja a KGB megszállottságát, amellyel kitartott az illegális hírszerzés módszere mellett. Évtizedeken keresztül több illegális ügynök vallott kudarcot, mint amennyi sikerrel járt. Azok, akiknek sikerült valódi kémkedési megbízásokat teljesíteniük a főellenség területén, mint például Rudi Herrmann, általában lebuktak. A megkérdőjelezhető műveleti eredmények mellett ott volt a pszichés teher, amit az illegálisoknak és a környezetükben lévőknek viselniük kellett. Lehettek érzéketlen szociopaták is az illegális ügynökök között, de sokan egy olyan KGB-program áldozatai voltak, amely ellehetetlenítette a normális érzelmi életet. Galina Linickaja, a kevés egyedül dolgozó női illegális egyike, öngyilkosságot kísérelt meg néhány évvel azt követően, hogy bevetették Prágában a Haladás művelet keretében. Egy Svédországban élő illegális szélsőségesen paranoiás lett, mire a Központ kiküldött egy másik illegális ügynököt, aki elrabolta és visszavitte a Szovjetunióba, ahol pszichiátriai osztályra küldték. A kiszöktetést végrehajtó illegális ügynök, Vaszilij Gordijevszkij maga is alkoholbeteg volt, hepatitis B-t kapott, és mivel nem tudott leszokni a masszív italozásról, 1972-ben, harminckilenc éves korában meghalt. Zsan Didenko, aki a feleségével, Szvetlanával Nagy-Britanniában állomásozott illegálisan, annyira paranoiás lett, hogy kezdte bebeszélni magának, az MI5 lehallgató készülékeket szerelt az inggombjaiba; Szvetlana egy egyiptomi üdülés ürügyén kirángatta az országból, és beterelte a kairói szovjet nagykövetségre, hogy biztonságban visszatérhessenek Moszkvába. A lista még hosszan folytatható.[2]

Vlagyimir Krjucskov, akit 1974-ben neveztek ki a KGB külföldi hírszerzési igazgatóságának élére, elismerte, hogy az illegális élete sokszor vezet „szomorú családi helyzetekhez… és néha kibékíthetetlen gyűlölethez."[3] Legfelül azonban úgy vélték, hogy a személyes áldozat a haza szolgálatának elkerülhetetlen velejárója, és egyszerűen el kell viselni. Ez a szemlélet a forradalom óta jellemezte a Központ hozzáállását az illegálisokhoz, de a korai ügynökök legalább

felbecsülhetetlen értékű információkhoz jutottak közben. Jack Barsky meg New Yorkban biciklizett és csomagokat kézbesített.

Az illegális új személyazonosságának a megalkotása is egyre nehezebbé vált. Egy belső KGB-jelentés nyíltan ismertette a helyzetet: „Hihetetlen nehézségeket kell leküzdenünk, ha teremteni akarunk egy új embert, aki huszonöt-harminc éves korában bukkan fel, és lép be egy másik társadalomba, és ezek a nehézségek évről évre nőnek."[4] Az 1970-es évek végére a szovjet nagykövetségeken már több száz tiszt dolgozott az N osztályon. Adóhivatalokban, levéltárakban és egyházközségekben próbáltak embereket beszervezni, hogy a hivatalos nyilvántartásokból adatokhoz jussanak hozzá, és így keressenek jelölteket a halott alteregók számára.[5] Ahol a közvetlen beszervezés nem működött, ott különböző zseniális terveket eszeltek ki. Peruban az egyik tisztnek sikerült kölcsönkérnie egy halom aktát azzal az ürüggyel, hogy háborús bűnösök után kutat. Londonban egy férfi az N osztályról összebarátkozott a St. Pancras-i anyakönyvi hivatal egyik alkalmazottjával, és beadta neki, hogy a szovjet nagykövetség orvosa a halálozási adatokat szeretné átnézni egy a halálozási arányokról írandó értekezéshez.[6] Miután találtak egy lehetséges halott alteregót, többtucatnyi bürokratikus lépés következett: ellenőrizni kellett, élnek-e rokonai, meg kellett győződni arról, hogy a haláleset kapcsán nem volt hírtudósítás vagy rendőrségi nyomozás, majd ki kellett találni, hogyan szerezzék be a születési anyakönyvi kivonat másolatát, és milyen megbízható címre küldessék. Az N osztály vezetői komplett kézikönyveket raktak össze minden egyes lépés lebonyolításáról.

Az S csoportfőnökség egy Rube Goldberg-géphez kezdett hasonlítani. Nyakatekert, kiterjedt hálózattal támogatta a terepen dolgozó ügynököket, akik egyre gyérebb eredményeket szállítottak a kémkedés terén. A nyilvánvaló következtetés az lett volna, hogy már nincs sok értelme az illegális ügynökök alkalmazásának, hiába elégítették ki zseniális módokon az 1920-as és 1930-as években a Szovjetunió hírszerzési igényeit.

Az 1970-es évek előrehaladtával azonban az S csoportfőnökség nemhogy nem fogta vissza az illegális programot, még tovább is bővítette. Ahol a hagyományos hírszerzés lehetőségeiben űr tátongott, azt a KGB illegálisokkal próbálta betömni. Az egyik példa erre a kommunista Kína volt, amellyel megromlottak a kétoldalú kapcsolatok, mivel mindkét ország elítélte a másikat, amiért letért az igaz marxizmus útjáról. Ahogy fokozódott a feszültség, az S csoportfőnökség egyre többet fektetett a kínai illegális ügynökök létrehozásába, vagy

a Szovjetunióban élő kínai menekülteket használta erre a célra, vagy a szovjet Közép-Ázsiában élő ázsiai népcsoportokból származó embereket képzett ki. A KGB különböző utakon szivárogtatta be az embereit, például a Moszkvából Pekingbe tartó transzszibériai vonat szellőzőcsöveibe rejtette az ügynökeit. A legtöbb ilyen küldetés azonban gyorsan zátonyra futott. A beszervezett szovjet állampolgárok képességét általában meghaladta, hogy meggyőzően, anyanyelvi szinten elsajátítsák a nyelvet, a kínai emigránsok pedig többször is bakot lőttek, amikor hosszú távollét után visszatértek a hazájukba. Az egyik illegális kém aktájában a KGB csüggedten megjegyzi, hogy „gyanakvásra okot adó szüneteket okozott a társalgásban, hogy fejben át kellett váltania a metrikus mértékegységeket kínaiakra". Felvett továbbá olyan orosz manírokat, mint a has megpaskolása a jóllakottság jelzésére, amit a helyiek bizarrnak találtak. A legtöbb kínai illegális ügynököt azonnal vissza kellett hívni.[7]

Más „bonyolult" etnikumok esetében a KGB külföldön keresett jelölteket. 1975-ben az S csoportfőnökség felkérte az iraki és a szíriai kommunista párt vezetőit, hogy keressenek jelölteket, akiket Moszkvában kiképezhetnek, és aztán illegális ügynökökként Szaúd-Arábiába küldhetnek.[8] A szovjet szatellitállamokban létezett továbbá az illegális műveletek franchise-hálózata, amit a KGB felügyelt, de a helyi hírszerző szolgálatok irányítottak. A kubai hírszerzés kádereit egy évre Moszkvába küldték, hogy tanuljanak az S csoportfőnökségtől, és saját illegális ügynökeiknek mexikói, nicaraguai, chilei és kolumbiai személyazonosságot adtak. 1976-ban Moszkva és Havanna megállapodott, hogy közösen készítenek fel két-három illegális ügynököt a főellenség elleni munkára.[9] Kelet-Európában a KGB utasította a magyar szolgálatot, hogy évente három illegálist szervezzen be európai beszivárgásokhoz, egyet olasznak, egyet németnek, egyet pedig osztráknak álcázva. A bolgárok azt a feladatot kapták, hogy telepítsenek öt illegális ügynököt Törökországba és ötöt Görögországba nyugati üzletemberek álcája alatt.[10] És jóllehet a KGB a partnerügynökségeivel közösen hozott létre Nyugatra küldendő új illegális ügynököket, annyira nem bízott meg bennük, hogy elárulja nekik, az ő országaikba is érkeznek nyugatinak álcázott illegálisok.

Jóllehet Moszkva lekezelően állt ezekhez a kisebb társszervezetekhez, azok néha jelentősen javítottak a KGB szakértelmén. A csehszlovákiai StB például egy kézenfekvő egyszerűsítéssel rukkolt elő: megengedte az illegális ügynököknek, hogy a valódi nevüket használják. Karl és Hana Koecher 1965-ben érkezett New Yorkba, és a valódi életrajzukat használták egy apró módosítással: azt állították, hogy a kommunista uralomtól megundorodva menekültek el az

országukból. Így viszont hasznát vehették valódi iskolai végzettségüknek, és bejutottak az Egyesült Államok politikai döntéshozóinak és a disszidenseknek a köreibe. Karl a Szabad Európa Rádiónál kapott munkát, a külpolitikájában keményvonalas, befolyásos Zbigniew Brzezinskinél végzett doktori tanulmányokat, és 1971-ben amerikai állampolgár lett. Egy évvel később átment a CIA szűrővizsgáján, és az ügynökség szovjet részlege alkalmazta fordítóként és elemzőként. Koecherék sikere nevetségessé tette az illegális ügynökök új személyazonosságának megteremtéséhez szükséges gyötrelmes köröket.[11]

A KGB ezt tudomásul vette, és kiképzett néhány szovjet zsidót az illegális munka alapjaira, majd felvette őket azok listájára, akik elhagyhatták a Szovjetuniót, és bevándorolhattak az Egyesült Államokba.[12] A program azonban jórészt ragaszkodott továbbra is a hagyományokhoz, és nem változtatott azon a kimerítő és időigényes eljáráson, hogy külföldiek bőrébe bújó szovjet állampolgárokat képezzenek ki. 1978-ban Krjucskov a világ minden szovjet nagykövetségére kiküldött egy szigorúan titkos feljegyzést minden KGB-snek, amelyben leírta, hogy a kémkedés kulcsa „a legális és illegális munkamódszerek ügyes kombinációja". Ezt a mondatot akár Lenin is írhatta volna a huszadik század elején egy röpiratban a külföldön dolgozó bolsevikoknak.[13]

Miért ragaszkodott a KGB ennyire csökönyösen egy olyan rendszerhez, amely mintha már nem hozta volna vissza azt a rengeteg időt és erőfeszítést, amit igényelt? Részben a korai szovjet időszak sikereinek intézményesült emléke és a bolsevik földalatti mozgalomig visszanyúló gyökerek miatt kapaszkodott a szervezet az illegális munkába, belső mitológiájának kulcsfontosságú eleme volt. Az is világosan látszott, hogy a rövid távú illegális küldetések, mint például Jurij Drozdov fellépése Von Hohenstein báróként, még mindig kecsegtettek sikerrel. És akkor még ott volt annak az esélye, hogy a hidegháború élessé válik. Ha sor kerül a háborúra, akkor a ma biciklis futárjából létfontosságú láncszem válhat a kommunikációs hálózatban a harmadik világháború idején.

A szovjet rendszer ellenállása az innovációval szemben szintén hozzájárult ahhoz, hogy nem álltak le az illegális programmal. Az 1970-es évek végére Brezsnyev olyan rossz egészségi állapotba került, hogy gyakorlatilag használhatatlanná vált vezetőként. Pacemakere volt, és hallókészüléket viselt; terebélyes szemöldöke alatt üveges, kifejezéstelen szempár ült; és még az egyszerű mozdulatok is kifogtak rajta. Amikor Andropov 1974-ben kinevezte Krjucskovot a külföldi hírszerzés vezetőjévé, és elvitte a Kremlbe bemutatni Brezs-

nyevnek, a főtitkár már alig tudott felállni a székéből, hogy üdvözölje. Rövid társalgás után ismét nagy nehezen felállt, megölelte Krjucskovot, és minden ok nélkül sírva fakadt.[14] Krjucskov úgy érezte magát, mint aki egy agg rokonát látogatja, nem a világ két szuperhatalma egyikének a vezetőjét. Brezsnyev még további nyolc évig hatalmon maradt.

A KGB-nél Andropov kétes döntései is hírhedtté váltak. Nem sokkal azután, hogy előléptette a közutálatnak örvendő Krjucskovot, az S csoportfőnökség élére a KGB kairói rezidensét, Vagyim Kirpicsenkót ültette. Kirpicsenko a Közel-Kelet tehetséges elemzője volt, de nem rendelkezett tapasztalattal az illegális munka terén, és új szerepköre nyomasztotta. Eközben Drozdovot, akinek az illegális munka volt a lételeme, de azelőtt soha nem járt az Egyesült Államokban, New Yorkba küldték. A KGB engedelmességi kultúrája miatt a beosztottak nem tudták megkérdőjelezni a bizarr kinevezések lajstromát.

Még egy fontos okból kifolyólag ragaszkodtak ilyen megszállottan az illegális programhoz, és ennek megértéséhez el kell mélyülni a szovjetek gondolkodásmódjában az 1970-es években. A KGB a besúgók és fülelők kiterjedt hálózatának köszönhetően elég alaposan ismerte a szovjet társadalom hangulatát, de a Nyugatról sokkal kevésbé pontos képet tudott csak alkotni. Még az Egyesült Államokban állomásozó diplomaták és KGB-tisztek közül is csak kevesen értették ténylegesen az amerikai társadalmat, főként azért, mert nem sokat érintkeztek vele.[15] A bronxi Riverdale lakóépület és az ENSZ szovjet követsége a szovjet élet mikrokozmosza volt, rendszeres pártgyűlésekkel, ideológiai neveléssel és szovjet filmek vetítésével. Amikor Drozdov New York-i rezidens volt, tovább szigorította az ott állomásozó szovjet diplomatákra vonatkozó szabályokat, és megkövetelte, hogy az amerikaiakkal való személyes kapcsolatfelvételt minden esetben előzetesen hagyják jóvá a KGB emberei. Még a diplomaták feleségeinek is azt tanácsolták, hogy ne sétáljanak a városban kíséret nélkül.[16] Drozdov maga sem gyakran hagyta el a szovjet követséget; a New Yorkban töltött négy éve alatt egyszer elkocsikázott a Niagara-vízeséshez és nagyritkán elment színházba. Az amerikai társadalomból nem sokat látott, nem sokat értett.[17]

Egy szabad és nyitott társadalom lencséjén át nézve röhejes arra használni erőforrásokat, hogy éveken át képezzék Jack Barskyt csak azért, hogy aztán New Yorkban csomagokat kézbesítsen. De jóllehet Barsky a szigorúan titkos hírszerzési információk terén nem remekelt, az ő és mások jelentései a nyugati hangulatról olyan valódi érintkezésekből származó meglátásokat tartalmaztak, amelyek szükségszerűen hiányoztak a diplomaták vagy más KGB-sek élmé-

nyeiből. Andropov sokszor találkozott illegális ügynökökkel, miután visszautaztak Moszkvába, és kérdésekkel bombázta őket a nyugati életről. A zárkózott KGB-elnök, aki szinte soha nem érintkezett a szocialista blokkon kívüli külföldiekkel, az illegálisokkal elbeszélgetve tudott a leginkább betekintést nyerni a főellenség észjárásába.

Megfontolandó a következő adat: Az 1970-es évek végén nagyjából 290 millió ember élt a Szovjetunióban. Csak egy aprócska hányaduk léphette át a határt: ez a művészek, sportolók, méltóságok és alkalmanként egy turistacsoport kiváltsága volt. Bárhová is mentek, KGB-s felügyelők tartották őket szemmel. Még a KGB saját tisztjeit is megfigyelték a külföldi nagykövetségeken az ügynökség kémelhárító részlegének tagjai. Az S csoportfőnökség illegális ügynökein kívül egyetlen szovjet állampolgár sem mozoghatott szabadon, felügyelet nélkül Nyugaton. Ez körülbelül száz embert jelentett a 290 milliós népességből. Az illegálisok olyan dolgokat láttak és hallottak, amikről más szovjet állampolgárok nem is álmodhattak, még az elit tagjai sem. Nem csoda, hogy a KGB vezetése nagyra értékelte a Nyugatról készített elemzéseiket, noha azok sokszor alig voltak többek egy futár elmélkedéseinél.

21.

Tizenegy nap Kabulban

Az „illegális harcos" születése

1979 végén Jurij Drozdov Andropov hívására visszatért New Yorkból, és megkapta álmai pozícióját az S csoportfőnökség élén. Drozdov több mint egy évtizeden át vezette az illegális ügynökök programját, és minden ébren töltött percét a munkájának szentelte.[1] Náci bárok szerepét ugyan már nem játszotta el, de még mindig gyakran utazott. Általában Havannába, Kelet-Berlinbe vagy a keleti blokk más fővárosaiba repült, hogy egyeztessen a más szocialista államokban bővülő illegális programról. Néha elutazott el nem kötelezett országokba is, hogy személyesen találkozzon az ottani illegálisokkal. Egy halom útlevelet tartott az irodai széfjében, és csak ritkán utazott a saját neve alatt. Amikor Moszkvában tartózkodott, hosszú napokon át furikázott a városban egy limuzinban, amelynek hátsó ablakain sötétítő függönyök voltak, hogy találkozzon a hazatért illegális ügynökökkel; lenyűgözve őket, amikor fejből fújta a személyes aktájuk részleteit.

Az ügy iránti lankadatlan odaadása mellett Drozdov megőrizte az illegális ügynökök képességét, hogy elbájolja az embereket, ami ritkaságszámba ment a műveleteket irányító merev KGB-tábornokok között. A parancsnoksága alatt állókat egyszerű emberi gesztusokkal vette le a lábukról, például felállt és kezet nyújtott az irodájába belépő beosztottnak, nem csak ült tovább az íróasztalánál. Hétvégenként behívta a beosztottjait az irodájába, hogy egy folyosón tartott pétanque-parti közben kikérje a véleményüket, ami a KGB-vezetésre amúgy jellemző merevség ismeretében egyenesen különcködésnek számított. A könnyed modor azonban olyan vasakaratot takart, amilyennel minden KGB-tábornok rendelkezett. Derűs bája pillanatok alatt át tudott csapni féktelen dühbe. Egy alkalommal Drozdov éppen köszöntőt mondott egy összejövetelen, az egyik osztályvezetőjének az ötvenedik születésnapját ünnepelték, és a beszéd kellős közepén eszébe jutott egy hiba, amit az illető a közelmúltban elkövetett. Egyre haragosabb tirádába kezdett a férfi alkalmatlanságáról, és

csak akkor hagyta abba, amikor valaki udvariasan emlékeztette, hogy éppen gratulálnia kéne a születésnaposnak, nem lehordania.[2]

Nem sokkal azután, hogy Drozdov visszatért New Yorkból, Andropov behívta az irodájába, és citromos teával kínálta. Egyiküknek sem volt kétsége afelől, hogy a KGB külföldi műveleteinek zászlóshajója továbbra is az illegális program lesz, de átbeszélték az elmúlt évtized néhány kudarcát és a hasonló fiaskók elkerülésének módját. Aztán, mintegy mellesleg, Andropov azt mondta, szeretné, ha Drozdov néhány napra Kabulba repülne kicsit megszondázni az afgán fővárost. Drozdov, a szokásos rendíthetetlenségével, bólintva beleegyezett. A közelgő küldetés aztán egy évtizedre meghatározta a vezetési stílusát az illegális program élén.

1978 áprilisában helyi kommunisták egy csoportja a hadsereg szovjet kiképzésű tábornokaival együtt megdöntötte és meggyilkolta az afgán elnököt. A marxizmus felvirradását hirdették meg az országban, és az új kormány élére az afgán kommunista Nur Mohammad Tarakit ültették. Vagyis Moszkva egy potenciális szövetségesre tett szert a Szovjetunió déli határának egy érzékeny szakaszán. Afganisztán azonban nagyrészt vidéki, agrárország volt, messze nem voltak adottak azok a feltételek, amelyek az ortodox marxista elmélet szerint a proletárforradalomhoz elvileg szükségesek. Az új kormánnyal szemben széles körű ellenállás alakult ki, és 1979 márciusában több mint ötezer ember halt meg, amikor Heratban levertek egy fegyveres felkelést.[3] Moszkvában a Politbüro úgy döntött, hogy pénzügyi segélyt és további ötszáz tanácsadót küld az országba, de a katonai intervenciót nem engedélyezte.

Moszkvát aggasztotta az Afganisztáni Kommunista Párton belüli egyre keserűbb hatalmi villongás is. Hafizullah Amin, egy becsvágyó miniszterelnök-helyettes, aki az Egyesült Államokban tanult, egyre inkább csorbította Taraki miniszterelnök tekintélyét. Amin, aki Sztálin portréját tartotta az irodasztalán, elengedte a füle mellett a szovjet tanácsadók buzdítását, miszerint a pártnak bővítenie kell a támogatói bázisát. – Sztálin elvtárs megmutatta nekünk, hogyan kell szocializmust építeni egy elmaradott országban: az elején fájdalmas, de végül minden jóra fordul – mondta.[4]

Szeptemberben, alig néhány nappal azután, hogy Taraki visszatért moszkvai útjáról, Amin csellel kiszorította őt a hatalomból. A következő hónapban Amin emberei váratlanul elkapták Tarakit, egy párnával megfojtották, és a sötétség leple alatt eltemették. Nyilvánosan azt jelentették be, hogy Taraki

„rövid, súlyos betegségben" hunyt el, de Amin a Kremlt nem tudta félrevezetni. Moszkva attól tartott, valószínűleg jogosan, hogy Amint jobban érdekli a személyes hatalom, mint a marxizmus vagy a Szovjetunió érdekeinek előmozdítása, és meg volt győződve, valószínűleg tévesen, hogy szövetségre lépett a CIA-val. Moszkvában a legnagyobb titokban egy új terv körvonalazódott. A kommunista Babrak Karmalt, aki Csehszlovákiában bujkált, miután összetűzésbe került Aminnal, novemberben Moszkvába vitték, és kiszemelték Amin helyére. December 12-én a Politbüro Amin leváltásáról és szovjet erők afganisztáni bevetéséről határozott.

Néhány hónappal korábban az S csoportfőnökség erre az eshetőségre számítva repítette egyik illegális ügynökét Kabulba. Mutalim Talibov korábban Görögországban, Cipruson, Svájcban és Marokkóban szolgált, és Ikhtar Rest néven iráni állampolgárnak adta ki magát. 1978-ban visszahívták Moszkvába, mivel attól tartottak, hogy fedő személyazonossága kompromittálódott.[5] Egy évvel később tájékoztatták egy rendkívül kényes kabuli küldetésről.

Kulcsfontosságú volt, hogy folyékonyan beszélt perzsául, ami nagyon hasonlít az Afganisztán nagy részén használatos dari nyelvhez. Szeptemberben magát tolmácsnak kiadva Kabulba repült többedmagával az S csoportfőnökségtől.[6] Megérkezése után új személyazonosságot vett fel, és szakácsként helyezkedett el Amin konyháján, valószínűleg egy Kabulban állomásozó KGB-tiszt ajánlotta be.

Az S csoportfőnökség általában mindent elkövetett, hogy leplezze az illegális ügynökei szovjet kötődését, de a két ország közötti romló kapcsolatok ellenére Amin státuszszimbólumnak tartotta, ha szovjet kiképzésű embereket alkalmaz a biztonsági szolgálatában és a személyzetében.

Talibov egy színtelen, szagtalan mérget hozott magával Kabulba, amit a KGB moszkvai laboratóriumában fejlesztettek ki. Azt tervezték, hogy Amin hirtelen halála után Karmal magához ragadja a hatalmat, és felkéri a szovjeteket a „testvéri segítségre", ezzel legitimálva a későbbi inváziót. December 17-én, öt nappal azután, hogy a Politbüro jóváhagyta a titkos tervet, Talibov a méreg egy részét egy Aminnak szánt palack Pepsibe töltötte. De mielőtt Amin megitta volna a Pepsit, veje, Aszadullah, biztonsági szolgálatának vezetője belekortyolt ellenőrzés céljából. Aszadullah azonnal megbetegedett, és akut hepatitisz alakult ki nála. Sürgős kezelésre Moszkvába repítették, ahol szovjet orvosok megmentették az életét.[7]

A sikertelen mérgezési kísérletet követő reggelen Andropov Kabulba küldte Drozdovot. Mire leszállt a bagrami légi támaszponton, már jéghideg decemberi éjszaka volt. A kabuli hírszerző tiszteknek csak egy kis csoportja tudta, hogy jelentős változás várható a Szovjetunió politikájában; még a szovjet nagykövet sem volt képben. Drozdov a nagykövetség egyik irányító szobájában találkozott Vagyim Kirpicsenkóval, elődjével az S csoportfőnökség élén, és Vaszilij Kolesznyik ezredessel a GRU-tól, a szovjet katonai hírszerzéstől. Hármasban kidolgoztak egy tervet Amin megbuktatására. A palotában tartózkodó Talibov mellett Drozdovnak két zászlóaljnyi szovjet katona is a rendelkezésére állt különböző álruhákban. Az S csoportfőnökség irányította őket; egy új „illegális harcos" prototípusává váltak.

Moszkvától nem messze, egy szögesdróttal megkoronázott, jelöletlen kapu mögött az S csoportfőnökség fenntartott egy informálisan szabotőriskolának nevezett létesítményt. A háború óta létezett, akkor olyan partizánokat képeztek ki itt, akiket az ellenséges vonalak mögé szándékoztak ledobni. Az 1970-es évek közepén az iskolába hat hónapos intenzív tanfolyamokra hívtak fiatal vidéki KGB-seket, általában olyanokat, akik legalább egy idegen nyelvet beszéltek.[8] A szabotőriskolában töltött idő alatt az újoncokkal kíméletlen testgyakorlatokat végeztettek, és edzették az állóképességüket. Térképészetről, robbanóanyagokról és szabotázsműveletekről tanultak. Képezték őket kéziharcban és késharcban is. Egy közeli repülőtérről felszállva ejtőernyős ugrásokat gyakoroltak.[9]

A hat hónapos tanfolyam végén a hallgatók visszatértek a rendes KGB-s állásukba, de az S csoportfőnökség tartalékosai lettek. Az esetleges „különleges időszak" alatt – a KGB nyelvén így nevezték a felkészülést a háborúra az Egyesült Államokkal – behívták volna őket hat és tizenkét fő közötti „illegális harcosokból" álló különleges zászlóaljakat alkotni. Minden csoportban kellett egy parancsnok, két helyettes, akik a hírszerzésért és a szabotázsért felelnek, egy rádiós és egy robbanóanyag-specialista. Ezek a csoportok beszivárogtak volna az ellenséges vonalak mögé.[10] 1979 nyarán a szabotőriskola programja hirtelen magasabb fokozatba kapcsolt, és a képzés résztvevői ráébredtek, hogy innen nem haza fog vinni az útjuk. 1979 végén Kabulba vezényelték őket két egységben, az egyik a Grom, a másik a Zenit nevet viselte. Kényelmetlen, durva teveszőrből készült afgán katonai egyenruhát kaptak.[11]

A hadsereg titkos különleges alakulatának egy különítményét is Kabulba küldték. A muszlim zászlóalj néven ismert alakulat tagjai a Szovjetunió kö-

zép-ázsiai részéről származtak, és türkmén, üzbég és tádzsik nyelven beszéltek, ezeknek a nyelveknek Afganisztánban is sok beszélőjük élt. Ők is szürke afgán egyenruhát kaptak, és Amin örömmel hagyta jóvá a tervet, hogy ők őrizzék a palotáját, mivel úgy vélte, ez egy agyafúrt módja a védelmének hivatalos szovjet katonai jelenlét nélkül. Hiába volt Aminnak érzéke a sztálinista cselszövésekhez, meglepő naivitásról tett tanúbizonyságot azt illetően, hogy szovjet támogatói esetleg ellene fordulhatnak.

Drozdov kidolgozott egy tervet, hogy a Grom, a Zenit és a muszlim zászlóalj bevetésével egyszerre több helyszínt foglaljanak el a városban. Ő készült felügyelni a támadást Amin palotája, a legfontosabb célpont ellen, miután a továbbra is odabent állomásozó illegális Talibov egy újabb mérgezési kísérlettel semlegesíti Amint. A Tadzsbeg palota csaknem bevehetetlennek tűnt, remek stratégiai érzékkel egy meredek, sűrű bozóttal benőtt domb tetejére építették. Az összes odavezető utat aláaknázták, kivéve egyet, egy géppuska- és tüzérségi állásokkal szegélyezett szerpentint. Összesen kétezerötszáz katona védte az építményt, és a biztonsági intézkedéseket Amin kabuli KGB-tanácsadói felülvizsgálták és megerősítették, nem értesülve, hogy Drozdov mit főzött ki a hátuk mögött.

December 25-én a muszlim zászlóalj emberei, megtévesztő módon az afgán hadsereg egyenruhájában, „védelmi" állásokat foglaltak el a Tadzsbeg palota körül. Csak a főparancsnokukat tájékoztatták, hogy a zászlóalj valódi feladata hamarosan megváltozik. Aznap este a parancsnokok bankettet rendeztek Amin testőrségének a tisztjei számára, állítólag azért, hogy megünnepeljék, immár kollégák lesznek. Az oroszok vodkát és kaviárt szállítottak a szovjet nagykövetségről, és pohárköszöntőt mondtak a megbonthatatlan szovjet–afgán barátságra. Drozdov a zászlóalj műszaki tanácsadójának, Lebegyev századosnak a szerepében vett részt a rendezvényen. Szürke afgán egyenruhát viselt, mint mindenki más.

Két nappal később Drozdov kora reggel meghívta Kolesznyiket, társát az összeesküvésben a GRU-tól, a nagykövetség vendégházában lévő orosz szaunába. Egy babona szerint, amit Drozdov a háborús évek óta vallott, harcba tiszta alsóneműben megy az ember. A két férfi meztelenül izzadt a szaunában, alig látták egymást a sűrű gőzön át. Megtisztálkodva, annak rendje-módja szerint friss alsót húzva, kettesben gyorsan, csendben megittak egy egész üveg pálinkát.

Ebédidőben Amin meghívta a teljes vezetői csapatát, valamint néhány szovjet tanácsadót a palotába, hogy megünnepeljék a hírt, miszerint a szovjetek

jelentős katonai segítséget ígértek Afganisztánnak. – Minden remekül alakul – mondta vendégeinek, és elmagyarázta, hogy épp most beszélt telefonon Andrej Gromiko szovjet külügyminiszterrel. – Azt vitatjuk meg, hogyan érdemes tájékoztatni a világot erről a szovjet katonai segítségről. – Ebéd után Amin vendégei átvonultak egy másik terembe teázni. Sokan már bágyadoztak, néhányan pedig hányni kezdtek. Talibov ezúttal nem fordított arra gondot, hogy olyan italt válasszon, amit Amin esetleg megiszik, megmérgezte az egész lakomát. Ahogy Amin állapota rosszabbodott, halálra rémült biztonsági főnöke segítségért könyörögve felhívta a szovjet nagykövetséget. A követségnek fogalma sem volt Drozdov terveiről, és két katonai orvost küldött a palotába. Belépve természetellenes pózokban elterülve találták a vendégeket, azok, akik még eszméletüknél voltak, nyögtek és vonaglottak a fájdalomtól. Az eszméletlen Amin egy szál alsónadrágban volt, a szemét forgatta, alig volt pulzusa. Kivonszolták a fürdőszobába, helyreállították a légzését, és kimosták a gyomrát. Nem sokon múlott, de az állapota végül stabilizálódott. Talibov küldetését maga a titkolózás hiúsította meg.

Nagyjából ugyanakkor, amikor a Tadzsbeg palotában a vendégek kezdtek elvágódni, Drozdov és Kolesznyik eligazításra hívta össze a muszlim zászlóalj, a Grom és a Zenit magas rangú tisztjeit. Amin együttműködik a CIA-val, magyarázták, ezért el kell távolítani. Döbbent csend állt be, és sokan elmerengtek, hogy ha Amin a CIA embere, akkor miért vágyik a szovjet katonák védelmére.[12] Ezzel együtt senki sem kérdőjelezte meg a parancsot. Mindenkit azonnal le kellett lőniük, aki megpróbálta elhagyni a palotát. Beleértve Amint is, feltéve, hogy nem halt meg már a mérgezésben.[13] Az emberek fehér karszalagot kaptak, hogy meg tudják különböztetni magukat a palotát védő emberektől, akik ugyanolyan szürke egyenruhában lesznek, mint ők.

18:45-kor a Zenit tisztjeinek egy kis csoportja három autóval elhagyta a villát, és egy időzített bombát helyezett el egy aknába, ott, ahol Kabul fő kommunikációs vezetékei tömörültek. A robbanást az egész városban hallani lehetett. A művelet megkezdődött. Két jelzőrakéta megvilágította a palotát, és a muszlim zászlóalj légvédelmi ágyúi tüzet nyitottak. A Zenit emberei páncélozott járművekbe ugrottak, és lövésekkel sorozták meg őket, ahogy közeledtek a palota felé. Kiugrottak, és az út hátralévő részét kúszva tették meg a jeges talajon, majd egyesével és kettesével rohantak a palota felé. Egy gránát kiiktatta az áramot, sötétséget borítva az épületre.

A benti félhomályban a fehér karszalagok vajmi keveset értek; a katonák leginkább az alapján tudták megállapítani, ki kinek az oldalán van, hogy kiből dől a szláv szitokszavak áradata. Talibov kirohant a konyhából, hogy szurkoljon honfitársainak, de gyorsan visszavonult, amikor meglátta, micsoda zűrzavar van kibontakozóban.[14]

Amin a palota felső emeletén egy szál alsónadrágban és pólóban tántorgott a folyosókon, mindkét karjában infúzió, rémült kisfia szorongatta a lábát. Megkésve felfogta, hogy állítólagos szovjet barátai támadtak rá. Nem egyértelmű, hogy a kereszttűzben halt-e meg, vagy kivégezték. Mire a harcok véget értek, az összes ablakot kitörték, a szőnyegek vérben úsztak, és sok szoba lángokban állt. Körülbelül háromszáz afgán lelte halálát, holttestüket egy sietve kiásott gödörbe temették el odakint. Amin holttestét egy véres szőnyegbe tekerték, és egy külön jelöletlen sírba helyezték. A szovjetek huszonkilenc embert vesztettek, hetvennégy sebesültjük volt.[15] A szovjet nagykövetnek csak akkor kezdett derengeni, hogy valami történik, amikor a sebesültek kezdtek megérkezni a követségre.

A művelet végül a zseniálisan kivitelezett intrika és a kaotikus bohózat keveréke lett. Ha az S csoportfőnökség kicsit kevésbé megszállottan titkolózik, Amin már meghalt volna Talibov mérgétől, és a palota megrohamozása egyszerű takarító akció lehetett volna, minimális erőszakkal. Másfelől a szovjetek végrehajtottak egy merész puccsot a légierő bevetése nélkül, és nem járt szinte semmilyen civil áldozattal.

Karmal a puccsot követő napon átvette az irányítást, és fogadást rendezett Kirpicsenko, Drozdov és a különleges erők néhány tisztje számára, hogy megköszönje „a segítséget" a hatalomra kerüléséhez. A szovjetek ezúttal nyilvánosan vezényeltek be csapatokat az országba, hogy az új rezsimet támogassák. Az inváziót követő nemzetközi reakció nem váratott magára sokáig. Carter elnök azt mondta a kormányának, hogy „nem volt ennél nagyobb fenyegetés a világbékére a második világháború óta", és a közelgő moszkvai olimpia bojkottjára szólított fel.[16] Az inváziót megelőző puccs részleteinek titkát hosszú évekig jól őrizték. A Grom és a Zenit harcosai annyit elárulhattak, hogy rövid időre „tanácsadóként" Afganisztánba küldték őket, de ennél többet még otthoni KGB-s feletteseiknek sem mondhattak. Az egyszerű szovjet állampolgárokat csak arról tájékoztatták egy szűkszavú híradóban, hogy az afgán társadalom „progresszív elemei" megbuktatták Amint, és most „korlátozott létszámú" szovjet csapatokat vezényelnek be, hogy fenntartsák a rendet az országban.

Drozdovot bosszantotta az elfuserált mérgezés, de lenyűgözte a Grom és a Zenit helytállása éles harci helyzetben. A következő évtizedben finomította az ilyen, katonai képességekkel rendelkező félig illegális harcosok koncepcióját, felkészülve egy esetleges nagy háborúra az Egyesült Államokkal. Talibovnak ez a fejetlen mérgezés volt az illegálisként végrehajtott utolsó cselekedete. Később a hanoi szovjet nagykövetségre helyezték mint az N osztály ügynökét.[17]

1980 januárjában Drozdov segített kidolgozni az afganisztáni szovjet erők kivonulási tervét, de a dokumentum egy évtizedig érintetlenül hevert a széfjében, miközben a hadsereg egyre jobban belekeveredett a helyi ügyekbe, ami ezrek életébe került. Kilenc évvel és ötvenkét nappal Amin palotájának megrohamozása után az utolsó szovjet katona is elhagyta Afganisztánt. Ekkorra a borzalmas háborúval kapcsolatos kritikák robbanásszerű terjedése fontos tényezővé vált egy folyamatban, amit 1979 végén még egyik hidegháborús fél egyetlen megfigyelője sem tudott volna elképzelni: a Szovjetunió szétesésében.

V. RÉSZ

SZÉTESÉS ÉS FELTÁMADÁS

22.

A háború fenyegetése

Növekvő feszültségek és új illegálisok

A diákok és a tanárok a Tomszki Állami Egyetem könyvtárának egyik tágas termébe vonultak, és néma csendben helyet foglaltak. 1982. november 11-én szerte a Szovjetunióban több ezer hasonlóan sietve összehívott gyűlésre került sor. Az egyetem pártbizottságának egyik tagja a pulpitushoz lépett, és hangosan, érthetően bejelentette: – A szovjet nép és a haladó emberiség teljes egésze hatalmas veszteséget szenvedett. Egyperces csend következett.

Előző nap egy szívroham tett pontot Leonyid Brezsnyev hosszú, lassú hanyatlásának a végére. A Politbüro még a hír bejelentése előtt eldöntötte, hogy a KGB elnöke, Jurij Andropov lesz az új főtitkár. Másnap reggel, moszkvai idő szerint tizenegy órakor a szovjet televízió és rádió közvetítette a hírt. Szibéria szívében, Tomszkban, bő háromezer kilométerre keletre már a délután közepében jártak. Az egyetemen a nap fennmaradó óráit törölték, hogy mindenkinek legyen ideje gyászolni. Kitettek egy mikrofont, a jelenlévők szabadon megoszthatták bánatukat. Három évtizeddel korábban Sztálin halála ténylegesen letaglózta az embereket, ezzel szemben most a sirámokat mintha kötelező köröknek érezték volna.

Aznap délután a felszólalók között volt egy komoly, másodéves történelem szakos hallgató, Jelena Vavilova. Lerótta tiszteletét az elhunyt nagy vezető előtt, aki árván hagyta polgárait. Beszéd közben könnyek gördültek végig az arcán. Jelena diáktársai közül sokan bizarrnak találták a látványt. A motyogó, agg Brezsnyev már régóta gúny tárgya volt a szovjet ifjúság műveltebb rétegében. A legtöbb tomszki történésznövendék nem azért passzírozta bele a Brezsnyev-idézeteket kénytelen-kelletlen a házi dolgozatába, mert őszintén hittek a szovjet vezető zsenialitásában. A hangzatos hivatalos propagandával párhuzamos síkon éltek, nem foglalkoztak vele vagy csak csúfot űztek belőle. Amikor megtudták, hogy a hírhedten szigorú Andropov vezeti mostantól az országot, szárnyra kapott egy rendszerkritikus vicc: „Ajaj, a KGB átveszi

a hatalmat, most majd mindenkit Szibériába küldenek! Még szerencse, hogy mi már itt vagyunk."

Az egyikük most könnyeket hullatott egy olyan ember halála miatt, aki az elmúlt évtized nagy részében még egy értelmes mondatot is alig tudott összerakni. Jelenát talán tényleg megrendítette Brezsnyev halála, vagy ezzel bizonyította látványosan politikai megbízhatóságát a KGB-s ügynököknek, akik ekkor már szemmel tarthatták.[1]

A Tomszki Állami Egyetem az ország egyik legjobb egyetemének számított, dacára annak, hogy igen messze volt Moszkvától. Jelena családját erős kötelékek fűzték az egyetemhez; az apja fizikaprofesszor volt, az anyja pedig tanársegéd. Az iskolában jó tanuló hírében állt, és elkötelezett tagja volt a Komszomolnak, a kommunista ifjúsági szövetségnek. 1976-ban beválasztották a Krím Artek úttörőtáborába, ahová csak a legjobb tanulókat vagy a jó családi kapcsolatokkal rendelkezőket küldték egy hónapos nyári sportolásra és hazafias nevelésre. 1982-ben pedig felvették a Tomszki Állami Egyetemre.[2]

A történelem-előadásokat egy pazar, fehér neoklasszicista épületben tartották, előtte négy nagy oszlop állt, a tetejét aranytorony díszítette. A tanszéket Izrail Razgon, egy legendás történész vezette, aki 1943-ban Sztálin-díjat kapott a bolsevikok hatalomra jutásáról szóló értekezéséért, majd Sztálin késői éveiben egy antiszemita kampány során Moszkvából Tomszkba száműzték. Amikor Jelena Tomszkba került, Razgon már közel járt a nyolcvanhoz, de még mindig buzgó kommunista volt, és néha részegen az „Internacionálét" énekelte a tanszék folyosóin.

Nem sokkal tanulmányai megkezdése után Jelena megismerkedett Andrej Bezrukovval. A nála két évvel idősebb férfi egy szibériai kisvárosban nőtt fel, ahol apja geológusként, anyja pedig meteorológusként dolgozott. Tomszkban fizika szakon kezdett, de később átváltott történelemre, és ez a szokatlan lépés arra enged következtetni, hogy a KGB már beszervezte, és lehetséges külföldi munkára szemelte ki. Történelem szakon a diákok intenzív nyelvi képzésben részesültek, és külföldi szövegekhez is hozzáférhettek.

Andrej úgy döntött, hogy Amerika Kína-politikájáról írja a szakdolgozatát, míg Jelena Philippe Ariès francia történészről írt, akinek 1977-ben megjelent, *L'homme devant la mort* című könyve azt járta körül, mint változott a nyugati világ viszonyulása a halálhoz. Hetente nyolc angolórájuk volt, és a hallgatóknak gyakran kellett előadásokat tartaniuk a csoportnak angolul, franciául vagy németül. A tanítás szigorúan marxista irányvonalak mentén zajlott, de a történelem szakos hallgatók, egyedüliként az egyetemen, kérhettek hozzáférést az egyetemi könyvtár „különleges archívumához", ahol potenciálisan felforgató irodalommal is lehetett találkozni. A hozzáférésnek több szintje volt; egy hallgató például nem kérhette ki szovjet disszidensek külföldön megjelent műveit. De ha Andrej vagy Jelena nem marxista nyugati történészek műveit szerette volna elolvasni, megkérhették a tanáraikat, hogy írjanak alá egy erre rendszeresített kérvényt. A könyvtárosok felvarázsolták a pincéből a tiltott szövegeket.

A megismerkedésüket követő hónapokban Jelena és Andrej együtt jártak moziba és színházba. Andrej időnként meglátogatta Jelenát az otthonában, és szorgalmas fiatalember benyomását tette a lány szüleire. A környezetükben lévő emberek Jelenát lazábbnak látták, mint Andrejt: sötétbarna szeme csak úgy csillogott a kíváncsiságtól, míg Andrej tekintete áthatolhatatlan volt, a viselkedése pedig meglehetősen rátarti. Hétvégenként néhány diák bulit rendezett a kollégiumban, ahol olcsó bolgár bort ittak és nyugati zenekarok becsempészett felvételeire táncoltak, de senkinek sem rémlik, hogy látta volna Andrejt és Jelenát ezeken az összejöveteleken.

Andropov hatvannyolc éves korában lett főtitkár. Egyre paranoiásabb volt, és az egészsége rohamosan romlott. Nehezen tudott összpontosítani, és gyakran szakította félbe beszélgetőpartnerét a témához nem kapcsolódó megjegyzéseivel.[3] Aligha ő volt az energikus új vezető, akire oly nagy szükség lett volna, hogy lendületet adjon a szovjet ügynek, és ideje nagy részét ugyanazon a klinikán töltötte, ahol Brezsnyev nemrég meghalt.

Az országot irányító férfiak azonban messze nem úgy látták, hogy minden veszve lenne. Az olaj ára 1980-ban elérte a 35 dolláros hordónkénti csúcsot, ami nagyon is szükséges bevételt eredményezett, miközben az Egyesült Államokra világviszonylatban mintha rájárt volna a rúd. Az 1970-es évek közepén Angola és Mozambik a Szovjetunióval szimpatizáló rezsimek kezébe került, és miután az Egyesült Államok kivonult Vietnámból, Kambodzsa és Laosz is kommunista lett. A Kremlben azonban fokozott riadalmat keltett, hogy az amerikaiak mintha egyre inkább készek lettek volna konfrontálódni. Az új elnök, Ronald Reagan az enyhülést ócsárolta, azt mondta, „olyan, mint amikor a gazda a pulykájával hálaadás napjáig megállapodik". 1983 elején egy beszédében a Szovjetuniót „a gonosz birodalmának" nevezte, a kommunizmust pedig „az emberiség történelme egy bizarr fejezetének, amelynek még most is írják az utolsó oldalait."[4] Megígérte, hogy 1986-ig megduplázza az amerikai honvédelmi kiadásokat, ami példátlan növekményt jelentett békeidő-

ben, és jelentősen megnövelte a Nemzetbiztonsági Ügynökség költségvetését.[5] Az amerikaiak egyszeriben nem úgy beszéltek a hidegháborúról, mint az élet velejárójáról, hanem mint egy olyan küzdelemről, amelynek lehet egyértelmű nyertese.

A feszültségekkel teli 1983-as év során a két szuperhatalom közelebb került az atomháborúhoz, mint a kubai rakétaválság óta bármikor. Az Egyesült Államok felülkerekedett a fegyverkezési versenyben, és a szovjet vezetők aggódtak, hogy Washington egy gyors első csapást tervez. A KGB-rezidensek világszerte parancsba kapták, hogy hetente többórányi munkaidőt különítsenek el a RYAN művelet számára, vagyis állandóan keresniük kellett a közelgő atomtámadás jeleit.

Olyan nyomokra is figyelniük kellett, hogy a szokásosnál tovább égnek-e a lámpák a nyugati védelmi minisztériumok ablakaiban, vagy mutatkozik-e bármilyen furcsa tevékenység más kormányzati épületekben.

A két szuperhatalom összesen immár több mint tizennyolcezer nukleáris robbanófejjel rendelkezett, és a legújabb Pershing rakéták, amelyeket Washington 1983 nyarán tervezett Európában elhelyezni, a kilövés után hat perccel el tudták találni Moszkvát.[6] Novemberben, miközben Andropov egészségi állapota egyre romlott, az Able Archer nevű nagyszabású NATO-hadgyakorlaton szimuláltak egy olyan konfliktust a Szovjetunióval, amely totális atomháborúhoz vezetett. Moszkvában a hadsereg és a légierő parancsnokai azon tűnődtek, hogy ez az állítólagos hadgyakorlat az első atomcsapás álcája-e. A világ mintha megérkezett volna annak a kornak a küszöbére, amelyet a KGB nyelvén „különleges időszaknak" neveztek – az volt az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti nagy háború kezdeti szakasza.

Tomszkban a „békemenetek" hozzátartoztak az egyetemi élet mindennapjaihoz.

A Szovjetunióban mindenhol zajlottak ezek a kormány által támogatott demonstrációk, ahol a diákok dühösen követelték, hogy az amerikaiak lépjenek egyet vissza. Jelena gyakran írt a mozgalomról a diákújságba, és kárhoztatta az amerikaiakat, amiért veszélyeztetik a globális stabilitást. „Egyetemi kollektívánk hangja elvegyül a világ több millió emberének hangjával", írta egyik cikkében.[7]

Ekkorra már a Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelem vetekedett az októberi forradalommal a legfontosabb szovjet mítosz címéért. A szocialista bőség fényes jövője aggasztóan távolinak tűnt, ezért a vezetés inkább a múltból

merített ihletet. A legtöbb családot ráadásul közvetlenül érintette a háború. Jelena nagyapja harcolt Sztálingrádban, részt vett Berlin elfoglalásában, és gyakran mesélt neki háborús történeteket gyerekkorában. Viszonylag szerencsésen megúszta, egyetlen ujját veszítette el, de sok elvtársa odaveszett.[8] Minden évben a győzelem napján, május 9-én a diákok és a tanárok összegyűltek az egyetem krómból kiöntött háborús emlékműve körül; egy merengő katona volt pajzzsal a kezében, leszegett fejjel. 1983-ban az egyetem rektora azt mondta a győzelem napján egybegyűlteknek, hogy a világ „sötét erőinek" emlékezniük kell 1945 májusára, és arra, hogy a szovjet nép bármire kész a szocializmus vívmányainak védelmében.[9] Az idősebb tanárok tanúságot tettek a háború borzalmairól, és párhuzamot vontak az új összecsapásra vágyó amerikai háborús uszítókkal. Ez a két konfliktus – egy valós és egy képzeletbeli – képezte Jelena hazaszeretetének és szolgálatkészségének alapját.

Hetente egyszer találkozott egy középkorú, kopottas zakót viselő férfival.

A megbeszélt időpontban egy használaton kívüli lakásban futottak össze, nem messze az egyetemtől. Beszélgettek az életről, Jelena tanulmányairól, és néha még a politikáról is. Ezeket a beszélgetéseket Jelena titokban tartotta a szülei, a barátai és még Andrej előtt is. Körülbelül egy év elteltével az egyik héten egy másik férfit talált a lakásban. Elmondta, hogy Moszkvából jött, és meg akarta kérdezni Jelenát, lenne-e kedve elkezdeni a felkészülést egy fontos külföldi munkára. Jelena aggódott, hogy mit fog szólni Andrej, de aggodalma felesleges volt. Kiderült, hogy Andrej szintén találkozgatott ugyanazzal a férfival.

Jóval később Jelena elmondta, hogy sem ő, sem Andrej soha nem tudta meg, melyiküket környékezték meg előbb, de a KGB szokásos eljárásából kiindulva Andrej lehetett az. Valószínű, hogy Jurij Linovhoz és sok más illegális ügynökhöz hasonlóan először beszervezték őt, és csak azt követően kezdte vagy folytatta kapcsolatát Jelenával, hogy a tartói jóváhagyták. Még az is lehet, hogy ők javasolták neki Jelenát mint megfelelő, előzetesen átvilágított, ideológiai értelemben megbízható családból származó jelöltet. Drozdov felderítőit lenyűgözhette, ahogy Jelena ötvözni tudta a lánglelkű ideológiai ortodoxiát a társas könnyedséggel. Bár egy pártideológus kioktató hangnemében tudott újságcikkeket írni, a pár barátai szabadabb szellemnek gondolták Jelenát, mint Andrejt. – Volt benne valami szovjetidegen – emlékezett vissza egy egyetemi ismerős. – Az öltözködése, a viselkedése, mind nagyon nyugatias volt. Legalábbis ilyennek képzeltem el egy nyugati embert, hiszen találkozni még nem találkoztam eggyel sem.[10]

Jelena és Andrej csak két szovjet diák volt a bő ezer közül, akiket abban az évben az S csoportfőnökség kiértékelt, hogy válhat-e belőlük az illegális ügynökök következő nemzedéke. A folyamat különböző pontjain majdnem mindannyiukat elvetették. Néhányukat teljesen leírták, míg az ígéretesebbek szóba jöttek képzésre a KGB akadémiáján, ahonnan kémelhárítási munkakörbe kerülhettek, hogy a disszidenseket szemmel tartsák, vagy diplomáciai fedésben, legális külföldi rezidencián helyezkedjenek el. A sportosabbak bekerülhettek a szabotőriskolába, hogy illegális harcossá képezzék magukat. De nagy néha, ha a jelöltek rendelkeztek a tulajdonságok megfelelő együttesével, Moszkvába küldték őket kiképzésre teljes munkaidőben. Andrej és Jelena csillagos ötösre vizsgáztak.

Andrej, mint majdnem minden szovjet iskolás, bálványozta Stirlitzet, amikor a hetvenes években ment a tévében *A tavasz tizenhét pillanata*, és vonzotta a kémelet feltételezett romantikája. De abban is hitt, hogy a szovjet életforma veszélyeztetve van. Segíteni akart, mert meg volt győződve, ha a Szovjetunió meggyengül, az amerikaiak nem fognak habozni, hogy eltöröljék ellenségüket a föld színéről.[11] Amikor Andrej 1984-ben lediplomázott, a KGB úgy döntött, hogy Jelenával együtt Moszkvába költözteti. Még indulás előtt Tomszkban összeházasodtak; a nő hosszú fehér ruhát viselt, a hajába fehér szalagot kötöttek, a férfi pedig elegáns, jól szabott öltönyt öltött. KGB-s tartójuk észrevétlenül állt az utca túloldalán, és figyelte, ahogy az ifjú pár kilép az anyakönyvi hivatalból. Jelena anyja ünnepi vacsorát adott a család lakásán.[12] Jelena elmondta a szüleinek, hogy egy fontos moszkvai tudományos intézetben fog dolgozni, és a tanulmányait távolról fogja befejezni.

Elérkezett az idő, hogy Andrej és Jelena a szovjet fővárosba költözzön, megtéve ezzel az első lépést a szibériai gyerekkortól távolodva a Nyugat felé.

Tomszk egyike volt a Szovjetunió sok „zárt" városának; egy titkos településen, tizenöt kilométerrel arrébb működött az ország első nagy méretű atomerőműve.[13] Még a szovjet állampolgárok is csak különleges engedéllyel utazhattak Tomszkba, külföldi látogató meg szóba sem jött. Röviden: furcsa volt pont itt keresni olyan embereket, akik könnyedén belebújnak egy gondtalan nyugati bőrébe. Andrej és Jelena kétségtelenül intelligens és tehetséges páros volt, de a beszervezésük jól tükrözte az egyre képtelenebb erőfeszítéseket, amelyekkel a KGB új illegális ügynököket próbált kinevelni.

1983 végére Andropov már ahhoz is túl gyenge volt, hogy kikeljen a kórházi ágyából. Szilveszter éjszakáján az orvosok megengedték, hogy a harmat-

gyenge szovjet vezető pezsgőt kortyoljon látogatói kis csoportjával, köztük Krjucskovval, a KGB külföldi hírszerzési osztályának vezetőjével, aki az 1956-os magyarországi felkelés óta volt az oldalán. Hosszú pályafutása során Andropov még legközelebbi munkatársainak sem mutatta ki soha még a legcsekélyebb érzelmet sem. Most könnybe lábadt a szeme. – Köszönöm! Ég veled – suttogta Krjucskovnak.[14] Hat héttel később meghalt.

Andropovnak ahhoz elég jó szeme volt, hogy meglássa a Szovjetunió hiányosságait, de fogalma sem volt, mi módon lehetne őket orvosolni. A KGB elnökeként korlátlanul hozzáfért titkos jelentések tömegeihez, amelyekből részletesen kiderültek az emberek bizalmas közlései. Tudta, hogy krónikus hiány van fogyasztási cikkekből, hogy a Szovjetunióban alacsony az életszínvonal, és hogy elharapózott az alkoholizmus. Egy ritka őszinte pillanatában egyszer bizalmasan azt mondta egy beosztottjának, hogy reméli, a Szovjetunió egy napon bevezethet egy nyitottabb rendszert. – De csak tizenöt-húsz év múlva, amikor már jobb az életszínvonal. El sem hinné, milyen hangulat uralkodik most az országban – mondta keserűen.[15] Ehelyett a KGB élén töltött tizenöt év és a Szovjetunió élén töltött tizenöt hónap után a paranoia kultúrája lett a hagyatéka, egy olyan rendszer, ami elfojtott minden kezdeményezést.

A szellemi és kulturális elhajlás elleni harc azt követően is folytatódott, hogy Andropov távozott a KGB-ből és főtitkár lett, és az illegálisokat egyre inkább bevonták ebbe az erőfeszítésbe. Moszkva továbbra is oly kevéssé bízott állítólagos kelet-európai szövetségeseiben, hogy folytatta és kiterjesztette a Haladás műveletet, a szovjet tömbön belüli küldetéseket, amelyeknek a prágai tavasz adta meg a kezdőlökést.[16] Hasonló műveletek kezdődtek még a Szovjetunió határain belül is, hogy próbára tegyék a feltételezett disszidensek lojalitását. A KGB főleg a zsidókra gyanakodott; nyugati üzletembereknek álcázott illegális ügynökök, erősen utalva rá, hogy a CIA-nak dolgoznak, megkörnyékeztek szovjet zsidó vezetőket, hogy kiderítsék, készek-e elárulni a Szovjetuniót.[17]

Maguk az illegális ügynökök sem voltak védve a másként gondolkodás jeleit kiszűrő görcsös igyekezet ellen. Drozdov csoportfőnöksége egyre bonyolultabb módszerekkel győződött meg lojalitásukról, mind a hosszú kiképzési időszakok alatt, mind a moszkvai hazalátogatások alkalmával. Az illegálisok szeszgőzös lakomáin, amilyenekben moszkvai tartózkodásuk alatt részük volt, a nagy vidámság közepette gyakran belecsurrantottak az italukba egy KGB által kifejlesztett, SP–17 nevű szagtalan, íztelen pszichoaktív szert. Ez a drog a melegség és a bizalom érzetét keltette, és az áldozat nem emlékezett a hatása

alatt lezajlott beszélgetésekre. A lakoma ezután kihallgatássá vált, mely során megbizonyosodtak arról, hogy az illegális ügynök politikailag még mindig megbízható. Az S csoportfőnökség egyik volt tisztje azt állította, hogy az általa látott összes illegális ügynök aktájában látta jelét az SP–17 használatának.[18]

Szintén bevett gyakorlattá vált lehallgató készülékeket szerelni azokba a lakásokba, ahol az illegális ügynökök Moszkvában megszálltak. Számos illegális ügynököt rúgtak ki, ha a Központ már nem ítélte őket megbízhatónak, akár a kiképzés késői szakaszában vagy már a kiküldetésük után is. Egy lett illegális ügynök az 1980-as évek elején, egy moszkvai látogatás alkalmával ostoba módon azt mondta négyszemközt a feleségének, hogy szerinte az emberek Nyugaton szabadabban élnek, mint a Szovjetunióban, és fennhangon elgondolkodott, milyen lenne egy független Lettország. A terhelő szavakat feljegyezték az aktájába, bár az nem derül ki belőle, hogy ezek után kitették-e a programból.[19] A KGB lehetetlent követelt az újoncaitól: az ügynök legyen elég intelligens, rugalmas és tájékozott ahhoz, hogy felöltse egy nyugati ember gúnyáját, ugyanakkor ideológiailag álljon olyan szilárd talajon, hogy még otthon, a négy fal között is szemet hunyjon a szovjet társadalom nyilvánvaló hibái felett.

1982-ben az S csoportfőnökség a KGB lubjankai főhadiszállásáról átköltözött a Moszkva külvárosában lévő Jaszenyevóban található komplexumba, ahol a KGB külföldi hírszerzésének többi részlege már az elmúlt egy évtizedben is működött. Jaszenyevót a városközponton kívüli, zöldövezeti fekvése miatt az Erdőnek nevezték, és sokkal kellemesebb munkakörnyezetet biztosított, mint a Lubjanka, ahol az 1930-as évek tisztogatásainak szelleme még mindig kísértett, és nyomasztotta az alkalmazottakat, ahogy járták a sötét lambériás irodákba vezető homályos folyosókat. Jaszenyevo ehhez képest olyan volt, mint egy luxusüdülőhely. A finn építészek tervei alapján épült komplexum egy huszonkét emeletes irodaházat, szaunákat, úszómedencét, teniszpályákat, egy jól felszerelt élelmiszerboltot és egy modern orvosi rendelőt foglalt magába. A vezetőség a környéken szétszórt tetszetős házakban lakott, míg mindenki más jelöletlen buszokkal érkezett a munkahelyére, amelyek minden reggel összeszedték a dolgozókat a gyülekezési pontokról szerte Moszkvában. Az S csoportfőnökség az irodaház tizennegyedik és huszadik emelete közötti részt foglalta el.

A tizenkilencedik emeleten kapott helyet a szupertitkos Tizenkettedik Osztály, az S csoportfőnökség új szervezete, amely biológiai kémkedéssel foglal-

kozott. Bár a Szovjetunió aláírta a biológiai fegyverek kifejlesztését tiltó nemzetközi egyezményt, a szovjet vezetők meg voltak győződve, hogy a nyugati országok megsértik a megállapodást, és nem állt szándékukban lemaradni a hidegháború új tudományos versenyében, ami élet-halál kérdése volt. Ezért ők is megszegték az egyezményt. Az 1980-as évek közepére a Szovjetunió távoli zugaiban elrejtett létesítmények tucatjai fejlesztettek és teszteltek vegyi és biológiai szereket.

A Tizenkettedik Osztály igyekezett fiatal, ígéretes tudósokat toborozni a tudományos kutatást és a hírszerzési munkát ötvöző kettős életre. A Tizenkettedik Osztály egy egykori tisztjének elmondása alapján néhányukat mint illegális tudós-ügynököket felkészítették a beszivárgásra Nyugatra. Azt állította, hogy mire a Szovjetunió szétesett, a Tizenkettedik Osztály tíz illegális ügynököt irányított Észak-Amerikában, Nyugat-Európában és Délkelet-Ázsiában, és további ötnek tartott még a kiképzése. Ezek az ügynökök segítettek titkos információkat és mintákat szerezni Nyugatról, amik aztán eljutottak a szovjet intézményekbe vizsgálatra.[20]

Amikor Andrej és Jelena Moszkvába érkezett a kiképzésre, egy kétszobás lakást kaptak egy jellegtelen külvárosi bérházban. Soha a lábukat sem tették be Jaszenyevóba, mert így lebukásuk vagy átállásuk esetén semmi ismeretük nem lett volna a tágabb programról, amit elárulhatnak. Inkább a kiképzőik utaztak hozzájuk, mint minden más illegálishoz őelőttük, egy sor *konszkvartyirá*ban találkoztak szerte Moszkvában.

Az S csoportfőnökség Második Osztálya, amely a dokumentációt intézte, kanadai személyazonosságot talált Andrejnek és Jelenának. Donald Heathfield és Tracey Lee Ann Foley születési dátuma csak néhány évvel tért el az új illegális ügynökökétől. Csecsemőként haltak meg, sírköveikre a kanadai temetőket járó, N osztálybeli tisztek bukkantak rá. A terv az volt, hogy a párost először Kanadába küldik, ahol lefektethetik a háttértörténetük alapjait, és csak akkor vonulnak délre, a főellenség területére, amikor már „Donnak és Ann-nek" számottevő múltja van.

Andrej és Jelena angoltanára órákon át mutogatta nekik a száj és a nyelv mozgásának finom árnyalatait, hogy el tudják rejteni az idegen akcentust.[21] Tanulmányozták a kortárs amerikai és kanadai kultúrát a magazinokban, filmekben és dalokban. Körvonalazták a jövőjüket, csiszolták kanadai élettörténetüket, és egy halom levelet írtak haza a szüleiknek egy másik, képzeletbeli életükről, amelyben egy szovjet tudományos intézetnél voltak kutatóasszisz-

tensek. Jártak karateórákra és lőgyakorlatokra is. Két évtizedes külföldi tartózkodásuk alatt soha nem kellett erőszakhoz folyamodniuk, de Jelenát megnyugtatta, hogy szükség esetén képes lesz megvédeni magát.

A házaspár elvonatozott Prágába, ahol a város legdrágább áruházában nyugati importárukból egy új ruhatárat vásároltak. Megszólítottak nyugati turistákat, hogy megfigyelhessék őket beszéd közben, tanulmányozták a járásukat, az öltözködésüket és a manírjaikat. Néhányukkal el is csevegtek. Hihetetlenül felemelő érzés volt, hogy a megszólított amerikaiak nem néztek rájuk furcsállkodva, nem tettek fel goromba kérdéseket. Egy bőröndnyi elegáns ruhával, jobb frizurával és megerősödött önbizalommal tértek vissza Moszkvába.[22]

A képzés vége felé Andrejt és Jelenát egy magas kerítés mögött megbújó kétszintes házba vitték egy Moszkva külvárosában lévő dácsaövezetben. A belső teret úgy alakították ki, hogy egy igazi amerikai otthonra hasonlítson. A konyhában lévő háztartási gépekhez a házaspár hasonlót sem látott még soha, és volt egy nagy tévéjük és rengeteg videokazettájuk francia és amerikai filmekkel. – Telefonáljanak, ha valami nem világos. Van telefonjuk, az is import – mondta mosolyogva az oktatójuk. Mielőtt elment, kiadott nekik egy új parancsot: egy szót sem beszélhetnek oroszul, akkor sem, ha kettesben maradnak.

A KGB valószínűleg bepoloskázta a házat, hogy lehallgassa a két fiatal újoncot, de az „amerikai" házban töltött időt Andrej és Jelena egyfajta nászútnak élte meg. A kiképzésük során a hosszú nap végén azelőtt gyakran összeestek a kimerültségtől, és néha alig tudtak kikászálódni az ágyból reggelente. A házaspár most elkerekedett szemmel járkált a házban, bámulták az ismeretlen berendezéseket, és izgatottan várták a képzeletbeli amerikai életet. A hűtőszekrényt kinyitva Jelena furcsa élelmiszereket talált élénk színű csomagolásban. Néhány nappal később egy vendég jött a házba, és angolul, amerikai kiejtéssel üdvözölte őket. Az imént érkezett Észak-Amerikából, mondta. Hármasban átbeszélgettek egy egész estét, a vendégük időnként bedobott egy-egy kérdést egyetemekről, utcákról vagy éttermekről, amelyekről a háttértörténetük szerint tudniuk kellett; kíváncsi volt, ki tud-e fogni rajtuk.[23]

Miközben Andrej és Jelena egy Moszkva melletti fedett házban alkalmazkodott a nyugati fogyasztói társadalom ismeretlen világához, a Szovjetunióban is jelentős és kiszámíthatatlan változások indultak meg. Ez az átalakulás végül egy olyan új világot eredményezett otthon, ami sok szovjet állampolgár számára éppoly idegen volt, mint fényes magazinjaival és csillogó élelmiszercímkéivel az a másik világ az Atlanti-óceán túlpartján.

23.
A vég

A Szovjetunió szétesése

Mihail Gorbacsov 1985-ben került a főtitkári székbe. Alig ötvennégy évesen üdítő változás volt a három betegeskedő vénember után. Brezsnyevet és Andropovot még Konsztantyin Csernyenko követte, aki már betegen vette át az irányítást, és utána már csak egy évet élt. Rövid regnálása alatt Csernyenko lassan beszélt és nehezen lélegzett, a beosztottai egyenesen kínban érezték magukat, amikor társalogtak vele.[1]

Gorbacsov meghozta az oly hiányzó életerőt a szovjet vezetésbe, és az óvatos kezdés után jelentős irányváltást ígért. Megvizsgálta, hogyan lehetne csökkenteni a feszültséget az amerikaiakkal; 1985-ben Genfben találkozott Reagannel, majd egy évvel később Reykjavíkban.

A két férfi tapogatózva haladt a szívélyesebb viszony felé, és az atomháború közvetlen fenyegetése csökkent. Gorbacsov óvatosan megfogalmazta a figyelmeztetést, hogy otthon is politikai változásokra van szükség. Egyik sarkalatos követelése a nagyobb nyíltság (glasznoszty) volt a KGB által megtestesített titkolózás kultúrájával szemben. A szovjet társadalom nagy részét felvillanyozta ez az új légkör, és miután Gorbacsov beindította a folyamatot, kicsúszott a kezéből az irányítás. Az újságok elkezdték a múlt sötétebb lapjait feltárni, és a korábban betiltott irodalomhoz egyszeriben hozzá lehetett jutni. „Szívünk változást akar", szólt a kultikus rockegyüttes, a Kino fülbemászó, szenvedélyes dalának refrénje, és ezzel megragadta a pillanat hangulatát. 1988-ban Reagan Moszkvába látogatott, és Lenin mellszobra alól a piaci kapitalizmus mellett érvelő előadást tartott a Moszkvai Állami Egyetemen, a közönség állva tapsolta meg.

Az új légkör dacára folytatódott a kémháború az Egyesült Államok és a Szovjetunió között, mindkét fél egyre fantáziadúsabb trükkökkel próbált fölénybe kerülni. A CIA faágaknak álcázott lehallgatóberendezéseket helyezett el szovjet kutatóintézetek közelében, és fals teherszállítmányokat küldött Japánból

Európába a transzszibériai vasúton, amelyeket érzékeny szenzorokkal szereltek fel, és így rögzítették, ha nukleáris rakéták közelében gördültek el. A KGB meg egy időre eltérített tizenhárom villanyírógépet, amelyeket az amerikaiak küldtek Moszkvába. Apró jeladókat szereltek beléjük, ezek minden begépelt szót továbbítottak a követség közelében lévő lehallgatóállomásra.[2]

A legnagyobb hírszerzési sikereket a kettős ügynökök szállították mindkét félnek. A szovjetek számára a legnagyobb pofon Oleg Gordijevszkij esete volt, aki az 1960-as évek elején az illegálisokat támogató tisztként csatlakozott a KGB-hez. Az 1980-as években, amikor fény derült az árulására, ő volt éppen a londoni rezidens helyettese. Az amerikaiakat két hasonló mértékű csapás érte. Aldrich Ames, aki a CIA-nál a szovjet kémelhárításért felelt, készpénzért ajánlotta fel szolgálatait a KGB-nek, és ugyanígy tett Robert Hanssen az FBI-nál is. Mindkettőjüket nagyvonalúan jutalmazták, és hosszú évekig nem buktak le. Az Ames által szolgáltatott információk segítségével a KGB elejét tudta venni a CIA számos műveletének a Szovjetunióban. Munkájának egyik következményeként lelepleztek és kivégeztek tíz szovjet állampolgárt, akik együttműködtek az amerikaiakkal. Utána Krjucskov felsorolta a nevüket egy vacsorán magas rangú tisztek előtt, akiktől elvárták, hogy tapsoljanak a hírnek, hogy aljas árulókat sikerült likvidálni.[3]

A KGB még akkor is háborúra készült, amikor Gorbacsov a békéről és a megbékélésről tárgyalt Reagannal. Az S csoportfőnökségen Jurij Drozdovnak mindig az úgynevezett különleges időszak járt a fejében, és buzgón próbálta létrehozni a reményei szerint legmozgékonyabb különleges alakulatot a világon. A Grom és Zenit zászlóaljak kabuli sikerein elámulva Drozdov a szabotőriskolában folyó kiképzést egy ötéves intenzív programmá bővítette. Az így kiképzett újoncok egy Vimpel nevű új egységet alkottak, amelynek a létezése olyannyira titkos volt, hogy még a bennük szolgálatot teljesítők sem tudhatták a nevét. Csak annyit mondtak nekik, hogy egy „különleges kiképzőközpont" kötelékébe tartoznak. A Vimpelnek a „gondolkodó különleges erők" zászlóaljává kellett válnia, ami az illegálisok ravaszságát a különleges erők tisztjeinek katonai rátermettségével ötvözi. A legtöbbük beszélt legalább egy idegen nyelvet. Háború esetén, nyugati országok turistáinak vagy üzletembereinek álcája alatt kis csoportokat lehetett volna az ellenséges területre küldeni. Az 1970-es évek végén berepülő illegálisok Teherán, Dakar, Bejrút és Dar es-Salaam külvárosában titkos helyeken pisztolyokat és töltényeket ástak el. Most, amikor a KGB vezetése reális forgatókönyvként számolt egy éles háború kitörésével, Drozdov Európa- és Amerika-szerte is szeretett volna fegyvereket

elrejteni. A Vimpel különítményei később felkutathatják ezeket a rejtekhelyeket, és szabotázs- és terrorcselekményekre használhatják a fegyvereket.[4]

Mindeközben gőzerővel folyt a hagyományos illegálisok képzése is. Andrej és Jelena folytatták a felkészülést, és 1986-ban az S csoportfőnökség két új illegális ügynököt küldött az Egyesült Államokba. Wolfhard és Heidi Thiel, az S csoportfőnökség által beszervezett keletnémetek Bob Bohde és Karen Tully névre szóló kanadai útlevéllel érkeztek, és Queens Astoria negyedében telepedtek le. Karen először egy fotóüzletben takarított, majd titkárnő volt egy kiadónál a Rockefeller Centerben, míg Bob távközlési mérnökként dolgozott az ITT-nél, majd a New York-i Közkönyvtárban, utána labortechnikusi állást kapott a Columbia Egyetemen. Az utasításuk egyszerűen annyiból állt, hogy háború esetén majd aktiválják őket, és akkor további utasításokat kapnak. Valószínűleg arra kérték volna fel őket, hogy támogassák Drozdov „illegális harcosait", amint azok az ellenséges vonalak mögé jutnak.[5]

Gorbacsov a Szovjetuniót nem elpusztítani akarta, hanem új élettel megtölteni. – Egy új világba utazunk, a kommunizmus világába – mondta a szovjet nagykutyáknak és a kommunista vezetőknek a világ minden tájáról, akik 1987 novemberében a Kremlben gyűltek össze a bolsevik forradalom hetvenedik évfordulója alkalmából. – Soha nem térünk le erről az útról.[6] – Csakugyan úgy tűnt, mintha a szovjet társadalom egy új világ felé száguldana, de ez nem a megfiatalított lenini ortodoxia világa volt, ahogy a vezető ígérte. A politikai viták, a kritikus hangú média és a közbeszéd felvirágzásával sokan kezdték megkérdőjelezni nemcsak a sztálini korszak bűneit, hanem az egész szovjet rendet. Ezzel egyidejűleg a nemzetközi helyzet egyre élesedett. Az olajár csökkenése káoszba taszította az ország vergődő gazdaságát, élelmiszerhiányt és szegénységet idézve elő, ami csak súlyosbította az elégedetlenséget. A kelet-európai események is kicsúsztak Moszkva kezéből, mivel a kommunista blokkban egyre hangosabban követelték a függetlenséget.

1989 novemberében Kelet-Berlinben tömegek bontották le a várost közel három évtizeden át kettéosztó fal egyes részeit, és úgy tűnt, a németek megállíthatatlanul masíroznak az újraegyesítés felé. Ebben a légkörben a CIA kelet-berlini képviselete bezörgetett néhány ajtón, felkereste a HVA, Kelet-Németország külföldi hírszerző szolgálatának több tucat tisztjét, és pénzt ajánlott nekik az együttműködésért. Sok készséges jelentkezőt találtak.[7] Nem sokkal később Drozdov a karlshorsti szovjet bázisra repült, hogy megbeszéljék, hogyan számolják fel az S csoportfőnökség műveleteit az országban és semmisítsék meg az érzékeny aktákat, amelyekből kiderül a KGB és a HVA közötti

illegális együttműködés. Találkozott többek között egy Vlagyimir Putyin nevű fiatal tiszttel, aki nemrégiben egymaga oszlatott szét egy tömeget, amely készült megrohamozni a KGB drezdai épületét. Pisztollyal a kezében lépett ki, és figyelmeztette az összegyűlteket, hogy menjenek haza. Az épületet erősen őrzik, állította. Blöff volt, de bevált, és az odabent őrzött érzékeny iratok, köztük számos keletnémet illegális ügynök aktája megmenekült a nyilvánosság vizsgálódásától. Drozdov arra utasította Putyint, hogy égessen el mindent, mielőtt túl késő lenne. Annyi anyagot kellett megsemmisíteni, hogy a drezdai főhadiszálláson elromlott a kályha, ezért Putyin elintézte, hogy a maradékot egy közeli szovjet katonai bázisra szállítsák eltüzelni.[8]

A keletnémet illegális ügynökök, Wolfhard és Heidi Thiel New Yorkból követték a németországi drámai eseményeket, és gyanították, hogy küldetésük hamarosan a végéhez érhet. Megbeszélték, hogy folytassák-e amerikai életüket a hamis személyazonosságuk alatt, vagy térjenek haza Németországba. Végül a távozás mellett döntöttek, mert attól féltek, hogy különben soha többé nem látják viszont a családjukat. Amerikai barátaiknak azt mondták, hogy Európában kaptak állásajánlatot, és 1990 novemberében Moszkvába repültek, hogy tájékoztassák tartóikat, otthagyják a KGB-t. Azt mondták, attól tartanak, hogy a Szovjetunió követi Kelet-Németország példáját, és az eszmék, amelyeket egykor szolgáltak, már nem léteznek. Moszkvában a legtöbb bolt üres volt, míg a Puskin téren egy hatalmas McDonald's nyílt, és az emberek órákig álltak sorba, hogy utolsó rubeljeiket a Big Mac egzotikus zamatára költsék. A világ a feje tetejére állt.[9]

Krjucskov, a KGB frissen kinevezett elnöke őrjöngött. Felolvasta a Politbürónak Andropov 1977-es feljegyzését, amelyet a KGB archívumából bányászott elő. Andropov akkor azt állította, hogy az Egyesült Államok befolyásos ügynököket szervez be a Szovjetunióban, akik az ország végső összeomlását akarják előidézni. Krjucskov azt mondta a Politbürónak, hogy most éppen ennek lehetnek a tanúi. Emlékeztette a vezetőket, hogy majdnem pontosan fél évszázad telt el azóta, hogy Németország megtámadta a Szovjetuniót. Akkor Sztálin úgy döntött, hogy figyelmen kívül hagyja a hírszerzők jelentéseit, aminek pusztító következményei lettek. Krjucskov felszólította Gorbacsovot és a Politbüro többi tagját, hogy ezúttal legyenek éberek. A Politbüro egy másik ülésén Krjucskov bemutatta egy kódolt levél másolatát, amelyet Jurij Sevcsenko, egy francia személyazonosság alatt Nyugat-Európában állomásozó illegális ügynök küldött a Központnak. „Mi történik az országunkkal,

a hazámmal? Hová tartunk? Itt nyíltan arról beszélnek, hogy a Szovjetunió hamarosan megszűnik. Magamon kívül vagyok a kétségbeeséstől", írta.[10]

Krjucskov követeléseit legalább annyira vezérelte az önös érdek, mint az ideológia. Minél vakmerőbb lett a nép, annál nagyobb kockázattal nézett szembe a szervezet. A KGB-ben komolyan féltek, hogy az egész ügynökséget feloszthatják, vagy akár rájuk támadhatnak a dühös tömegek a forradalmi hevületben. Jaszenyevóban a vezetés felkészült a „demokratikus" csőcselék támadására. Az S csoportfőnökség tisztjei géppuskákat kaptak, és kiképezték őket támadások visszaverésére.[11]

Krjucskov és a kormány több más keményvonalas tagja tett egy utolsó kísérletet az idő visszaforgatására, és 1991 augusztusában puccsot szerveztek Gorbacsov ellen.

Az S csoportfőnökség jaszenyevói irodáinak ablakaiból látszottak a város felé haladó tankok. Drozdov néhány héttel korábban nyugdíjba ment, de most váratlanul felbukkant az irodában, tele tetterővel. Amikor Krjucskov felkereste a puccs ügyében, Drozdov eleinte nem akart részt venni benne, de az ország szétesésének valós veszélyét meglátva kétségbeesésében beleegyezett. Tíz éven át készült a háborúra Amerikával, a végső csatáját mégis otthon kellett megvívnia a változás erői ellen. – Helyreállítjuk a rendet az országban – kiáltotta egykori beosztottjainak tankdübörgés kíséretére. – Kitakarítunk![12]

A puccs kudarcra volt ítélve. A tévében az összeesküvők ideges, bizonytalan hatást keltettek. A tömeg a kormány székhelye, a Fehér Ház előtt gyülekezett, hogy megvédje. A hadsereg vezetése nem volt hajlandó civilekre lőni, és végül kivonult a városból. A puccsistákat letartóztatták, Gorbacsov győzedelmeskedett, de a valódi győztes a karizmatikus Borisz Jelcin volt, az Urálból származó pártvezető, aki ekkor a Szovjetunión belül az Oroszországi SZSZSZK elnöke volt, és egyre hangosabb orosz nacionalista lett. A pillanat hívó szavának eleget téve felmászott egy T–72-es tankra a Fehér Ház előtt, és lelkesítő beszédében elítélte a puccsot, megkomponálva ezzel a korszak meghatározó jelenetét.

Krjucskovot a puccsban betöltött szerepe miatt börtönre ítélték, ami tovább erősítette az érzést, hogy a KGB évtizedekig tartó büntetlensége véget ért. Nem fért a fejébe, hogyan fordulhatott ekkorát a szerencséje. A börtönben megírta önsajnáló emlékiratát, amelyben gyászolta a Szovjetunió végét. Drozdov a börtönt megúszta, visszasomfordált nyugdíjba, és nap mint nap szorongva, dühösen járkált dácsája kertjében, mert nem tudta elfogadni, hogy az ország, amelyet egy életen át szolgált, nincs többé.

Gorbacsov még meg is forgatta a tőrt a keményvonalasok szívében, amikor egy Vagyim Bakatin nevű reformert nevezett ki a KGB élére. A magas, kék szemű, karizmatikus Bakatin nyilvánosan megvetette a KGB tevékenységét az elhajlók ellen. Jelentősen leépítette a KGB szervezetét mind otthon, mind külföldön, és értetlenül nézte a határon túlról érkező hírszerzési információk minőségét. Rengeteg volt „az információs hulladék, sokszor nagyjából annyit értek, mint az újságkivágások", panaszkodott.[13]

Bakatin úgy vélte, hogy egy modern kémszolgálatnak az egész emberiséget érintő problémákra kell összpontosítania, például garantálnia kell a nukleáris fegyverekkel szembeni biztonságot. Egy erősen vitatott gesztussal, amellyel a globális béke és barátság korszakát akarta útjára indítani, figyelmeztette az amerikaiakat, hogy a moszkvai amerikai nagykövetség tele van poloskákkal. A Központ régi motorosai őrjöngtek, a naivitás és ostobaság keverékének tartották a lépést. De a nyíltság új légkörében senki nem figyelt oda rájuk. 1991. október 24-én Gorbacsov aláírta a rendeletet, amely hivatalosan megszüntette a KGB-t, és Bakatin helyette egy kisebb ügynökség létrehozására kapott megbízást. A külföldi hírszerzés, ahogy az a legtöbb nyugati országban szokás, önálló ügynökséget kapott. Jaszenyevón úrrá lett a sokk és a zavar. Évtizedeken át az illegális ügynökök minden héten kódolt rádióüzenetekben kaptak utasításokat és visszajelzéseket. A rádióhullámok most elhallgattak.

Andrej és Jelena zökkenőmentesen alkalmazkodtak az észak-amerikai élethez. A Moszkvában aprólékosan kidolgozott tervet követve külön utaztak Kanadába, megrendezték a megismerkedést, egy ideig eljátszották, hogy járnak, majd összeházasodtak. A szabályoknak megfelelően csak angolul beszéltek egymással, és még a legbensőségesebb pillanatokban sem hozták szóba a hazájukat. Az első néhány hónap a beilleszkedés időszaka volt. Jelena tudatosan figyelte a többi nőt a mindennapjaikban. Hogyan öltözködnek, hogyan viselkednek, hogyan esznek a kávézókban és éttermekben? Amennyire csak tudta, megpróbálta lemásolni mások apró manírjait. Azonnal feltűnt neki, hogy az emberek többet mosolyognak, mint a Szovjetunióban; az első hónapokban Kanadában tudatosan fejlesztette magában ezt a keresetlen derűt.

Jelena gyorsan teherbe esett, és 1990 júniusában a torontói Women's College kórházban megszületett Andrejjel közös első gyermekük. Eszébe jutott egy híres jelenet *A tavasz tizenhét pillanata* című tévésorozatból, amikor egy rádiós majdnem leleplezi magát, mert szülés közben oroszul jajdul fel. Jelena gyakorolta, hogy megőrizze tartását a nagy napon, Andrej pedig kijárta, hogy

ott lehessen a szülésnél, és vigyázhasson rá. Jelena egyelten szláv sikoly nélkül megszülte a kisfiukat, aki a Timothy nevet kapta, szép kanadai név, kézenfekvő orosz megfelelővel: Timofej.

1991 karácsonyán Andrej és Jelena bejelentkeztek egy lerobbant motelbe a New York-i Buffalo külvárosában, vitték magukkal a kis Timet is. Ez volt a hagyományteremtő karácsonyi utazás, amit az új család azért tett, mert így tudta elterelni a figyelmet arról, hogy ez másoknál a kiterjedt család összejövetelének az ünnepe. Torontótól Buffalo csak kilencvenpercnyi autózásra van, az Ontario-tó partja mentén kell haladni, el a Niagara felé vezető elágazás mellett, majd át az amerikai határon. Buffalóban a hőmérséklet valamivel fagypont alatt volt, és vékony hóréteg fedte a földet.

A meleg szobában Andrej és Jelena bekapcsolták a kis tévét, nézték a CNN-t. Ugyanazt a képsort sugározták újra és újra. A Kreml falain belül, az egyik díszes épület kupoláján egy fehér inget viselő férfi eltávolítja a szovjet zászlót. Helyére az új Oroszországot jelképező, ismeretlen trikolort húzza fel, amely csapkod a szélben a reflektorfényben. Az ABC csatornán Sam Donaldson műsorvezető alig tudta leplezni diadalittas mosolyát, üdvözölve az „állam végét", amely „rövid, 74 éves fennállása alatt meggyilkolta és elnyomta saját polgárait, más országokat rabszolgává tett, és veszélybe sodorta a világ békéjét és magát a létezését".

Moszkvából élőben jelentkezett Ted Koppel, a tudósító, aki a nap nagy részét a Kremlben töltötte Gorbacsovval az utolsó napján hivatalában, és egy olyan vezetőről beszélt, aki „megtalálta saját békéjét" az állam végét illetően.

Andrej és Jelena határozottan nem találták meg a békéjüket az aznap látottaktól, miközben a motelszobájukban kapcsolgattak a csatornák között. Az este folyamán a karácsonyi műsorokat megszakították, hogy több időt szánhassanak a moszkvai eseményekre. Bush elnök visszatért a Camp David-i szabadságáról, hogy elmondjon egy rendkívüli beszédet az Ovális Irodában.

„Kelet-Európa szabad", mondta az elnök. „A Szovjetunió mint olyan megszűnt. Ez a demokrácia és a szabadság győzelme. Ez a mi értékeink erkölcsi erejének győzelme. Minden amerikai büszke lehet erre a győzelemre." Tisztelettel adózott Gorbacsov bátorságának. Bejelentette, hogy Amerika már diplomáciai kapcsolatokat létesített az új Oroszországgal, valamint több, újonnan függetlenné vált szovjet utódállammal. „Ellenségekből partnerek lettek. … Támogatásunkat kérték, és megkapják", mondta Bush.

A buffalói motelszobában Andrej Bezrukov sírva fakadt.[14]

* * *

Az elkövetkező hetekben Andrej és Jelena alig kaptak utasításokat a Központtól, és fokozatosan ráébredtek, hogy magukra vannak utalva. Az évek során az illegális ügynököknek sok mindent el kellett viselniük a Szovjetunió szolgálatában: letartóztatták őket a tisztogatások során, ignorálták őket a második világháború előestéjén, és a hidegháború hosszú kiküldetéseiben képtelen családi helyzeteket kellett megoldaniuk. De az a sokk és zavar, amivel Andrejnek és Jelenának kellett most szembenézni, példátlan volt. A KGB fedett lakásaiban végzett kiképzés miatt nem nagyon értesültek a gorbacsovi reformok drámájáról. Később, amikor beleszoktak új, kanadai életükbe, szándékosan kerülték az otthoni híreket. Egyszer csak az egész ország összeomlott. Mielőtt Andrej és Jelena elindultak a küldetésre, letették az esküt, amelyet az 1970-es és 1980-as években kiküldött illegális ügynökök mind elmondtak távozáskor: „Minden szívverésemmel és minden napommal, amíg élek, esküszöm, hogy a pártot, a hazát és a szovjet népet szolgálom."[15]

Most akkor kit szolgáljanak?

Az illegális ügynökök a világ minden táján hasonló helyzetben találták magukat. Néhányan úgy döntöttek, hogy összepakolnak és hazamennek. Másoknak egészen kedvükre volt az új élet, és a maradás mellett döntöttek. Egy évtizeddel később egy volt szovjet szatellitállam hírszerzési vezetői lefolytattak egy belső vizsgálatot, és rettenetükre azt tapasztalták, hogy az 1970-es és 1980-as években Nyugatra küldött illegális ügynökök közül többen soha nem tértek haza. 1991-ben egyszerűen nyomtalanul eltűntek, és az átszervezéssel lekötött ügynökség teljesen megfeledkezett róluk.[16]

Andrej és Jelena úgy döntöttek, nem térnek vissza Moszkvába, hanem élik tovább az életet hamis személyazonosság alatt, és majd meglátják, mit hoz a jövő. Sürgősen szükségük volt bevételre, és mivel szakmai képesítéssel nem rendelkeztek, az tűnt a legjobb megoldásnak, ha saját vállalkozást alapítanak. Gondoltak arra, hogy nyitnak egy boltot, de nem tudták előteremteni a szükséges kezdőtőkét. Andrej inkább azt találta ki, hogy házhoz szállítást vállalnak. A pelenka jó választásnak tűnt: tapasztalatból tudták, hogy a kimerült új szülők örömmel veszik, ha házhoz jön a pelenka, és ezzel időt és energiát spórolnak.

Hirdetéseket helyeztek el a helyi újságokban, és béreltek egy raktárhelyiséget Toronto külvárosában. Az ekkor már tipegő Tim élvezettel mászkált a feltornyozott dobozok között, míg Andrej a küldeményekkel rohangált. Egy korát meghaladó ötlet volt, jócskán az Amazon előtt, és a pár hamarosan szép nyereséget könyvelhetett el.

1992-ben Andrejt felvették a torontói York Egyetem közgazdaságtan szakára. A Yorkot úgy ismerték, mint a Torontói Egyetem liberálisabb alternatíváját. Néhány oktatója teljes mellszélességgel kiállt a marxizmus mellett, ami alighanem furcsa élmény volt Andrejnek, aki egy évtizeddel korábban Tomszkban marxista–leninista képzésben részesült. A Yorkon könnyű volt megbújni. Több tízezer hallgató járt az egyetemre, és a közgazdaságtan szak első évén a legkisebb csoport is háromszáz főre rúgott. Tökéletes hely volt arra, hogy egy huszonéves férfi, aki még mindig furcsa akcentussal beszélt és kevés helyismerettel rendelkezett, túlzott figyelem felkeltése nélkül szerezzen diplomát.[17]

1994-ben megszületett Andrej és Jelena második fia. Alexandernek nevezték el, ez a név is jól működik mindkét nyelven. Andrej 1995-ben diplomázott, és felvették az École des Ponts nevű rangos párizsi intézménybe, amely kis létszámú nemzetközi hallgatói csoportoknak kínált angol nyelvű MBA-képzést. Andrej és Jelena összepakolták torontói lakásukat, eladták a pelenkaüzletet, és Párizsba költöztek.

Az SZVR, ahogy az ország külföldi hírszerző szolgálatát most hívták, megtartotta jaszenyevói székhelyét. Jelcin elnök Jevgenyij Primakovot, a Közel-Keletre szakosodott, harcias beállítottságú volt akadémikust nevezte ki az új ügynökség élére. Primakov kezdettől fogva elutasította azt az elképzelést, hogy Oroszország az Egyesült Államok hegemóniája mellett egy újabb másodrangú hatalommá váljon. Amikor Stella Rimington, a brit MI5 vezetője 1991 decemberében Oroszországba látogatott, hogy felmérje az együttműködés új légkörét, azt tapasztalta, hogy állítólagos szövetségese vasfalat képez előtte. Amikor Rimington megkérdezte, hogy Moszkva visszavesz-e a Nagy-Britannia elleni kémtevékenységéből, Primakov gyorsan a helyére tette. – A kémkedés továbbra is szükséges Oroszország védelme érdekében, és mi döntjük el, hogy milyen mértékben folytatjuk – válaszolta kurtán.[18]

Primakov fennhéjázása ellenére csüggedt hangulat uralkodott Jaszenyevóban. Az SZVR személyzetének több mint egyharmada felmondott. Általában a legtehetségesebb és legcéltudatosabb káderek távoztak. Beszéltek idegen nyelveket, volt tapasztalatuk a nyugati világról, így tökéletesen tudtak boldogulni az új kapitalista országban, és hamarosan bankoknál, vállalatoknál helyezkedtek el elemzőként vagy biztonsági tanácsadóként. Jaszenyevóban többnyire az idősebb, közepes rangú tisztek maradtak, akik nehezen tudtak volna alkalmazkodni az új rendhez.

Az 1980-as években Jaszenyevo még luxusszállodának tűnt, de mostanra nagyon lelakták az épületet. A külső falakról darabokban potyogott a márvány, az irodákban alkohol és dohány szaga terjengett. A mosdókban nem volt vécépapír, csak nagyjából négyzet alakúra tépett újságlapok.[19] Amikor a személyzet panaszkodott, hogy a menza, ahol egykor kiadós kosztot szolgáltak fel, minősége leromlott, Primakov elrendelte két teherautó beszerzését, amelyek készpénzzel felszerelkezve a közeli tanyákra és a falusi piacokra hajtottak húsért és egyéb élelmiszerekért.[20]

Mivel az S csoportfőnökség már az irodai étkezdét is alig tudta fenntartani, illegális ügynökeinek már nem tudott készpénzt küldeni, és repülőjegyet sem tudott fizetni a hazaútjukra.

Néhány illegális ügynök aktív maradt, de gondatlanságuk elborzasztotta volna Jurij Drozdovot. 1992 áprilisában a finn határőrök megállítottak két embert, akik éppen akkor érkeztek Moszkvából repülővel. Brit útlevelük James Peatfield, illetve Anna Nemeth névre szóltak, de idegesnek tűntek és rosszul beszéltek angolul. Amikor a határőrök megkérdezték őket, ki nyerte néhány nappal korábban a brit parlamenti választásokat, nem tudtak válaszolni. Átkutatták a táskáikat, és 30 000 dollár készpénzt és egy rövidhullámú rádiót találtak náluk.[21] Bámulatos dilettantizmus volt. A nyugati politikai döntéshozók az ilyen incidensekben a hidegháborús korszak komikus visszhangját ismerték fel. Az orosz kémkedés veszélye gyorsan lecsúszott a fontossági listán, és jelentősen csökkent az Oroszország elleni kémkedésre szánt pénz.[22]

Egy legális ügynök, aki 1994-ben tért vissza külföldről Jaszenyevóba, megdöbbent, mennyire rosszul öltözik sok kollégája a Központban. Látta, hogy sokan isznak is munkaidőben.[23] Némelyikük a kapitalizmus első éveiben piramisjátékokban és más átverésekben veszített pénzt, és sok egykor legendás külföldi hírszerző most váltakozó sikerrel próbált boldogulni az üzleti világban. Viktor Cserkasin, az amerikai kettős ügynök, Aldrich Ames tartója beszállt egy barátja külkereskedelmi cégébe, amely a felesleges katonai gázálarcoktól a cigarettáig mindent árult.[24] Leonyid Sebarsin, a külföldi hírszerzés utolsó KGB-s feje tanácsadó céget indított Nyikolaj Leonovval, egy veterán ügynökkel, aki az 1950-es években Kubában dolgozott, és összebarátkozott Raúl Castróval és Che Guevarával.

A hatvanhat éves Jurij Drozdov megalapította a Namakon céget (a „ma" és „kon" két frissen behozott és felkapott szó, a *markjeting* és *konszalting* rövidítése volt). Az ügynökség mindenféle projektet vállalt, átvilágította nyugati vállalatok potenciális orosz partnereit, repülőgép-gumiabroncsokat értékesített és

irodákat adott bérbe.[25] A vállalkozás döcögősen indult, és Drozdov keserűen panaszkodott, hogy első amerikai üzlettársai átverték. Drozdov, a zseniális hírszerző hős fájdalmasan felkészületlenül lépett a kapitalizmus harcmezejére.

Oroszország még soha nem volt annyira szabad, mint Jelcin alatt, de az új világ kegyetlenül igazságtalan és nagyon zavaros tudott lenni. Külföldi üzletemberek és helyi bűnbandák hatalmas vagyonra tettek szert, míg a pénztelen nyugdíjasok az utcán árulták megmaradt tulajdonukat. Mihail Gorbacsov szerepelt egy Pizza Hut-reklámban. Nem volt hát csoda, ha a Drozdovhoz hasonló emberek mindeközben úgy érezték, kicsúszott a lábuk alól a talaj. Ez az ember annak idején eljátszotta a nácit, hogy titkokat lopjon Nyugat-Németországból, támadást vezetett Amin kabuli palotája ellen, és egy évtizeden át irányította a KGB illegális műveleteit szerte a világon. Most meg irodai kellékekkel házalt a főellenség faragatlan tőkéseinek.

Andrej és Jelena 1995 nyarán érkezett Párizsba Timmel és Alexszel együtt. A család bérelt egy egy hálószobás lakást egy kellemes környéken, nem messze az Eiffel-toronytól. Andrej és Jelena a képzésük során franciául is tanultak, így fel voltak készülve a párizsi életre, ahol furcsa akcentusuk elment inkább kanadainak, mint orosznak. Tim egy francia–angol kétnyelvű óvodába kezdett járni, Jelena vigyázott Alexre, Andrej pedig beiratkozott a közgazdasági szakra.

Az órák a Rue des Saints-Pères utcában, a Latin negyed szívében található épületben zajlottak. Andrej egyik kortársa úgy jellemezte a tanfolyamot, hogy „inkább kaliforniai müzlikeverék, mint komoly pénzügyek"; a marketingprofesszor kizárólag fehérbe öltözött, és szívesen beszélt „szellemi értékekről". Egy másik professzor gitározott az előadások alatt. Andrej egy hatvanfős csoportba járt, amelynek tagjai több mint harminc különböző országból érkeztek. Volt két nő a Thaiföldi Nemzeti Bankból, több gazdag európai aranyifjú, valaki a dán királyi családból és az indiai nagykövet fia. Néhányan befektetési banknál akartak karriert, mások egyszerűen csak Párizst akarták élvezni egy éven át.

Andrej néhány évvel idősebb volt legtöbb csoporttársánál, és a többieknek elég önelégültnek tűnt. Szívélyesen hátba csapdosta az embereket, és mindenkit „öreg fiúnak" szólított. Az egyik csoporttársa „megjátszott brit modorosságnak" titulálta viselkedését, és fárasztónak találta. Mások viszont szeretnivalónak és szórakoztatónak tartották, és bekerült egy szűk baráti társaságba, akik minden szombaton összejöttek, és felváltva vacsorát adtak egymásnak.

Egyszer ő és Jelena meghívta a csoportot a lakásukba. Bár szerény méretű otthon volt, a többiek szállásánál igényesebb hatást keltett. Andrej izgatottan mesélt kanadai pelenkaüzletéről.

Öt kortársa a kurzusról egybehangzóan állította, hogy emlékeik szerint volt valami furcsa Don Heathfieldben, ahogy Andrejt ismerték, de az okát még csak nem is kapiskálták. Mike Sheppard, az egyetlen „kanadai honfitársa" az École des Pontsban abban az évben, emlékezett, hogy Don akcentusát furcsának találta, de találkozott ő már korábban is elég sok kanadaival, akik nemzetközi családban nőttek fel, és szokatlan kiejtéssel beszéltek. Andrej egy éven át egy igazi kanadai közelében elment kanadainak, ami arra enged következtetni, hogy kiválóan fejlesztette fedő személyazonosságát.[26]

Jelena elmondása alapján a pár ebben az időszakban is az SZVR-nek dolgozott, küldték az információkat, bár fizetséget nem kaptak. Andrej minden bizonnyal aktívan építette a kapcsolati hálóját, és sok olyan emberrel megismerkedett, akik érdekelhették jaszenyevói feletteseit. A diploma megszerzése után kapcsolatokat épített ki az École des Ponts anyaintézményében, az ENPC-ben, amelynek végzettjei közül többen is dolgoztak a világ különböző francia nagykövetségein kereskedelmi attaséként. Előadott egy tervet, amelylyel francia vállalkozásokat lehetett összekötni potenciális kínai partnerekkel. Hamarosan már prominens francia vezérigazgatóknak szervezett utazásokat. „Nem semmi névjegykártya-gyűjteményt rakhatott össze ezeken az utakon", mondta egy érintett. Amikor tizenöt évvel később a francia titkosszolgálat emberei bezörögtek az École des Ponts ajtaján, halálra váltak, amikor tudomásukra jutottak ezek a kínai utak. Több alkalommal visszatértek még kérdezősködni, hogy kiderítsék, a résztvevők közül kompromittálódott-e valaki a látogatások során.

Andrej párizsi évei első ránézésre ragyogó gyümölcsöket teremtek kémkedés terén. Egy anekdota azonban más fényben tünteti fel ezt az időszakot. Az École des Ponts számos vendégprofesszora között abban az évben volt egy orosz tudós, aki az egykori szovjet tagköztársaságok gazdasági változásairól tartott órákat. Egy hallgatótárs későbbi visszaemlékezése szerint az egyik szeminárium végén Andrej odament a tanárhoz, és oroszul kezdett vele beszélni. Rövid társalgás volt, de mindenkit meglepett a teremben.

– Nem tudtam, hogy beszélsz oroszul – mondta az egyik diák.

– Ja, hát tudok ezt-azt – válaszolta Andrej sejtelmes mosollyal. Többé nem hozták szóba a témát.[27]

Egy illegális ügynök nem tudott volna önsorsrontóbb dolgot tenni, mint hogy nyilvánosan megszólal oroszul. Az illegális párok még az ágyban sem suttoghattak oroszul egymásnak. Hogy Andrej az orosz nyelvtudását inkább amolyan kunsztként, semmint titkolnivalóként kezelte, azt sejteti, hogy talán nem is titkos ügynökként látta a jövőjét. Talán sok más illegálishoz hasonlóan Andrej és Jelena is úgy döntött, hogy békésen élnek fedő személyazonosságuk alatt. Most, hogy Oroszország és az Egyesült Államok állítólag szövetségesek lettek, talán másmilyen jövőt képzeltek el a családjuknak sikeres átlagos kanadaiként.

Ha csakugyan így döntöttek, néhány évvel később meggondolták magukat. Az évtized alkonyán Oroszország új korszakba lépett egy új vezető alatt, aki éveken át az illegálisokat támogató tisztként dolgozott a KGB-nél. Megígérte, hogy visszaállítja a titkosszolgálatok tekintélyét és finanszírozását, és bosszút áll a 90-es évek megaláztatásaiért.

24.
Innen átveszem, gondolta Stirlitz

Vlagyimir Putyin felemelkedése

Jelcin az 1996-os választásokon másodjára is mandátumot nyert, mivel támogatta az új üzleti és politikai elit, akik nem szerették volna, ha a kommunisták visszatérnek a hatalomba. Egészsége tovább romlott, és az új évezred előestéjén váratlanul tartott egy televíziós beszédet. Akadozó nyelvvel, komor arccal bejelentette az orosz népnek, hogy lemond elnöki posztjáról. – Bocsánatot kérek azoktól, akikben hamis reményeket tápláltam, akik hittek nekem, amikor azt mondtam, hogy a szürke, stagnáló totalitárius múltból egy virágzó és civilizált fényes jövőbe ugrunk. Hittem abban az álomban. Hittem, hogy egyetlen nagy ugrással leküzdhető ez a távolság. Tévedtem.[1]

Jelcin megnevezte az utódját: egy Vlagyimir Putyin nevű férfit. Az 1990-es évek elején Putyin alacsony rangú KGB-tiszt volt, aki a kommunista blokk összeomlásakor viszonylagos elszigeteltségben Drezdában állomásozott. A pályája nem sokkal azt követően ívelt felfelé, hogy visszatért a Szovjetunióba. Kilépett a KGB-ből, és az új, liberális szentpétervári polgármester, Anatolij Szobcsak segédjeként dolgozott. 1996-ban Szobcsakot nem választották újra, és Putyint Moszkvába hívták, az elnöki adminisztrációban kapott munkát. Két évvel később kinevezték az FSZB élére, így hívták most az egykori KGB belföldi ágát. Villámgyors felemelkedés volt: mindössze nyolc év alatt a vidéki táskahordóból a Lubjanka igazgatójává vált. Jelcin miniszterelnökké nevezte ki, néhány hónappal később pedig ügyvezető elnöknek jelölte.

Putyint gyenge jelöltnek tartották, aki majd védeni fogja a Jelcint támogató befolyásos csoportok érdekeit. Egy magas rangú bankár úgy jellemezte, hogy „engedelmes, mint egy kutya".[2] Ugyanakkor már korán észlelni lehetett a jeleit, hogy Putyint keményebb anyagból gyúrták, mint azt ellenfelei hitték. Putyin KGB-s múltja alapvetően formálta a róla kialakult képet a közvéleményben. 1992-ben jelent meg először a tévéképernyőn Stirlitz „szerepében". Stirlitz volt az illegális ügynök *A tavasz tizenhét pillanata* című sorozatban, aki nácinak adta ki magát. Egy szentpétervári közigazgatásról szóló televíziós dokumentumfilmben a producerek a sorozat főcímdalával kísérték, ahogy Putyin a Volgájával furikázik a városban.[3]

A zűrzavaros 1990-es években az emberek örömteli nosztalgiával gondoltak Stirlitzre, a fegyelmezett és aszketikus hazafira, akit az orosz televízióban *A tavasz tizenhét pillanata* untalan ismétlései megőriztek a nép képzeletében. 1999 májusában a *Kommerszant-Vlaszt* hetilap felmérést indított, amelyből kiderült, hogy Stirlitz Oroszország kedvenc hőse. Az egyik szám a címlapján szerepeltette a fotóját „Elnök 2000" felirattal. A Kreml propagandistái egyre inkább Putyint ábrázolták az emberek által áhított Stirlitzként. A KGB-ben nevelkedett csendes, pragmatikus férfi biztos kezére van szüksége az országnak a zűrzavar és hanyatlás évei után.[4]

Az orosz közvélemény számára nem derült ki sok az új elnök KGB-s éveiről. Putyin saját visszaemlékezései szerint az egyetem negyedik évében telefonon felhívta egy férfi, aki „a karrierjéről" akart beszélni vele. Miután átvilágították, egy leningrádi kiképzésen vett részt, majd a KGB kémelhárítási osztályán kapott munkát. Barátainak azt mondta, rendőr. Majdani felesége, Ljudmila csak másfél év szerelmi viszony után tudta meg egy barátjától, hogy Putyin a KGB-nek dolgozik.[5]

Nem kizárt, hogy Putyin rövid ideig illegális ügynök volt, elvégre kiválóan beszél németül, és a KGB-nél töltött idejét homály övezi. Felesége is folyékonyan beszélt németül és spanyolul, vagyis esetleg párként is ki voltak szemelve egy kiküldetésre.

Nagyon is valószínű, hogy az S csoportfőnökség Harmadik Osztályán, ahol a beszervezendő illegálisokat keresték, valaki rajta tartotta Putyinon a szemét. De nem így alakult. Putyint inkább a politikai ellenzékkel szemben vetették be. 1976-ban a huszonhárom éves hadnagy részt vett két ellenzéki letartóztatásában, akik Szentpéterváron kiakasztottak egy hatalmas transzparenst, mely szerint: „Az emberi lélek nem ismer láncokat". A két férfi hosszú börtönbüntetést kapott.[6]

Putyin később egy hatfős KGB-csapat tagjaként Drezdában kötött ki. Egy akkori kollégájának visszaemlékezése szerint az illegálisok beszervezésének leggépiesebb fázisát végezte: több ezer ígéretes keletnémet adatait nézte át, keresve a potenciális jelölteket a kiképzőprogramba. Az S csoportfőnökség több száz hasonló felderítőt alkalmazott. Egy kollégája szerint „Putyin nem táplált illúziókat az iránt, hogy a jelöltjei célba jutnak."[7] Putyin felelt a drezdai iroda RYAN műveletének munkájáért is, ez volt a KGB globális programja, amely az Egyesült Államok közelgő nukleáris támadásának jeleit figyelte. Putyin számára

ez a monoton munka abból állt, hogy szemmel tartotta a Nyugat-Németországból érkező látogatók listáját, jön-e valaki olyan városból, ahol amerikai katonák állomásoztak.[8]

Miután a keletnémet rezsim összeomlott, Putyin a többi ott szolgáló KGB-tiszttel együtt elhagyta az országot. Magával vitt egy huszonegy éves mosógépet, amit a szomszédjaitól kapott, némi megtakarítást amerikai dollárban, és egy adag mardosó keserűséget, amiért végig kellett néznie, ahogy a szuperhatalom, amelyet szolgált, darabjaira hullott.[9] Egy szűk évtizeddel később már az új Oroszország elnökeként égette a vágy, hogy helyrehozza a szovjet összeomlás okozta bajokat. Ahogyan azt 1999-ben egy újságcikkben megfogalmazta, Oroszországot a világ élvonalában akarta látni, és úgy érezte, veszélyben van az országnak ez a státusza. Kezdetben eljátszott a gondolattal, hogy Oroszország presztízsének helyreállítása együttműködéssel lehetséges, ha beköszönt a Nyugattal való szívélyesség új korszaka. Felvetette, hogy egy nap Oroszország talán még akár a NATO-hoz is csatlakozhat.

Sok nyugati vezető Putyinban egy reformer csíráját látta. – A jövőről alkotott elképzelései számunkra is elfogadhatóak – mondta Tony Blair brit miniszterelnök, aki 2000-ben kétszer is Oroszországba látogatott. A következő évben George W. Bush elnök első találkozásuk után tett egy emlékezetes kijelentést, miszerint „kicsit belelátott a lelkébe". Néhány egykori disszidens ugyanakkor kezdettől fogva szkeptikus volt az új elnökkel kapcsolatban: szarkasztikus bazsalygásától, bárdolatlan kifejezésmódjától és KGB-s fellépésétől a hideg futkosott a hátukon.

Néhány nappal Jelcin lemondása előtt, 1999. december 20-án Putyin a Lubjankába látogatott, hogy a Cseka 1917-es alapításának évfordulóján beszédet tartson egykori kollégáinak az FSZB-nél. – Szeretném bejelenteni, hogy az FSZB ügynökei, akiket beépítettetek a kormányba, sikeresen teljesítették küldetésük első fázisát – mondta a megjelent tiszteknek. Viccelt is, meg nem is. Putyin régi KGB-s kollégáit ültette kulcsfontosságú politikai és gazdasági pozíciókba. Nyikolaj Patrusev, aki Putyin utódja volt az FSZB élén, az ügynökség alkalmazottait Oroszország „új nemességének" nevezte.[10]

Ekkortájt egy nyugalmazott CIA-ügynök ellátogatott Moszkvába nosztalgiázni. El akart költeni Jurij Drozdovval egy baráti vacsorát, ami egy évtizeddel korábban elképzelhetetlen lett volna. A vacsora során a CIA-s állítólag csak úgy mellékesen megjegyezte, hogy egy nap, amikor megnyitják az archívumokat, az oroszok elképedve fogják látni, milyen magas szintű informátorokkal rendelkezett a CIA Moszkvában a szovjet korszak végén. Ez az ember talán csakugyan tudott valamit, vagy csak egy utolsó macska-egér játékot akart játszani régi ellenlábasával. De Drozdov nem tudta kiverni a fejéből a szavait.[11] Egy idő után már szentül hitte az igazukat, amit ő már régóta sejtett: a szovjet rendszer a politikai elit árulása miatt bukott meg. A Drozdovhoz hasonlóan gondolkodó emberek szemében nem egy tönkrement rendszer zötyögött, majd esett szét, hanem a Nyugat és annak áruló cinkosai döntöttek romba egy nagy nemzetet. Putyin egy másik nemzedékhez tartozott, ő úgy gondolta, hogy Oroszország sokat tanulhatna a Nyugattól. Mindazonáltal a neveltetéséből kifolyólag az Egyesült Államokat tekintette a főellenségnek, és naivitásnak tartotta volna azt gondolni, hogy ez egy csapásra megváltozott.

Néhány hónappal azt megelőzően, hogy Putyin beköltözött a Kremlbe, Andrej és Jelena a kilencéves Timmel és az ötéves Alexszel elhagyták Párizst, és az Egyesült Államokba költöztek. Andrejt felvették a Harvard Kennedy Schoolba. 1999 nyarán a család átrepült Torontóba, fogta az egy raktárban hagyott holmiját, majd Bostonba autózott. Néhány napig egy szállodában laktak, majd lakást béreltek a Leonard Avenue-n, Cambridge egyik lakónegyedében. Timet és Alexet beíratták egy francia–angol kétnyelvű bostoni iskolába, mert Andrej és Jelena azt remélték, hogy itt megkímélik a gyerekeket az amerikai hazafiságról és kivételességről szóló propagandától.

Az illegális ügynökök Amerikában évtizedek óta küzdöttek, hogy tanulmányi sikereket érjenek el, mert csak így tudtak bekerüli befolyásos washingtoni körökbe. Andrej ennél jobb helyzetben nem is lehetett volna. A Kennedy School hallgatóinak nagyjából a fele volt amerikai, a fele külföldi. Sokuk már eddig is ígéretes karriert futott be a kormányzatban és az üzleti életben, és az elkövetkező években jó eséllyel még feljebb készültek mászni a ranglétrán. Az első héten a hallgatók röviden bemutatkoztak, és elmondták, hol látják magukat tíz év múlva. Felipe Calderón, egy fiatal mexikói politikus azt mondta, hogy akkor már az ország elnöke lesz, és ezt a tervét sikeresen végre is hajtotta. Mao Hsziao-feng, a Kínai Kommunista Párt feltörekvő csillaga szerette azzal lenyűgözni a csoportot, hogy a Kommunista Ifjúsági Szövetség titkáraként már akkor több millió ember életéért felelt.[12] Többen is gyanúsan ködösen fogalmaztak kormányzati hátterükről, és aligha Andrej volt az egyetlen kém az évfolyamon. A csoportban volt még két orosz, de Andrej, amennyire tudta, kerülte őket. Jelena Cseseva, egy közgazdász, aki később a Világbanknál

helyezkedett el, emlékezett rá, hogy az első héten váltott vele néhány szót. Utána már alig látta.

Andrej mindenkinek azt mondta, hogy Montrealból származik, egy kanadai diplomata fia, és különféle országokban nőtt fel, nemzetközi iskolákba járt. Nem nagyon ment részletekbe, de ez a történet úgy általában megmagyarázta leheletnyi akcentusát és furcsa elszólásait. Hatalmas önbizalmával minden kétséget eloszlatott. Beszéd közben szokása volt félrebiccenteni a fejét, sötétbarna szemével áthatóan nézte beszélgetőpartnerét, és szívesen nyilvánított véleményt aktuális témákban. De szórakozni is tudott, és gyakran vetette fel, hogy este ugorjanak be a cambridge-i bárokba. Húsvét hétvégén Andrej három másik kanadai hallgatótársával együtt szervezett egy skótwhisky-kóstolót mind a négyük otthonában. Andrej választotta ki a whiskyket, és a buli az ő lakásán ért véget hajnalban.[13] Szorgalmasan építette kapcsolatait, mindenkinek osztogatta Don Heathfield névjegykártyáját, és elkérte cserébe mások elérhetőségét. Máshol ez a fajta viselkedés gyanút ébreszthetett volna, de a Harvardon teljesen megszokott volt.

A diploma megszerzése után Andrej egy cambridge-i tanácsadó céghez, a Global Partnershez állt be dolgozni. A cég üzleti előrejelzéseket készített, pont azon a zavaros menedzseri zsargonon, amelyen Don Heathfield is szívesen fogalmazott. Egyeseket lenyűgözött, mások viszont azt gyanították, hogy csak összevissza beszél. Önéletrajzában erősségeként az „üzleti kapcsolatok építését" tüntette fel.

Nehéz pontosan megállapítani, mikor kezdte újra Andrej és Jelena az aktív kémkedést, de abból, ahogy Andrej a Harvardon töltött éve alatt kerülte az érintkezést az oroszokkal, arra lehet következtetni, hogy a pár feladta a tervét, miszerint teljesen felszívódnak és Don és Ann néven élik le életüket. 2000-ben már rendszeres kapcsolatban álltak az SZVR-rel, és hetente fogadták a kódolt üzeneteket rövidhullámú rádión, ahogy régen. Jelena felelt a dekódolásért, leírta az öt számból álló sorozatokat, majd az egyszer használatos kódtáblájával visszafejtette az utasításokat.[14]

A Központ a pénzügyi támogatást is újra folyósította. Egy alkalommal Andrej és Jelena 64 500 dollárt kapott lakbér és egyéb kiadások fedezésére, ami szép summa volt, tekintve, hogy Andrej maga is tisztességesen keresett. A nehézkes rövidhullámú rádiózást és az órákon át tartó visszafejtést hamarosan felváltotta egy új módszer, az úgynevezett szteganográfia. A kódolt üzeneteket ártatlannak tűnő képekbe rejtették, ezeket kitették az internetre. A képeket aztán le lehetett tölteni és vissza lehetett fejteni, így az illegális ügynökök is

gyorsan el tudták juttatni üzeneteiket a Központhoz. Már nem kellett rejtekhelyeken elhelyezett csomagokhoz folyamodniuk, vagy láthatatlan tintával levelet írniuk, ami aztán heteken vagy akár hónapokon át tette meg az utat Moszkváig.

Ahhoz képest, mi minden megváltozott, minden ment tovább ugyanúgy. Andrej és Jelena az SZVR-től hasonló feladatokat kaptak, mint szovjet-kori elődjeik: folyamatosan kellett jelenteniük olyan embereknek a személyiségéről, akik később hasznos célpontok lehettek beszervezéshez vagy zsaroláshoz, és elemző anyagokat is kellett készíteniük érdekes politikai kérdésekről. Andrej harvardi évei és az azokat követő tanácsadói pályafutása kiváló lehetőségeket biztosított magas szintű kapcsolatok kiépítésére, és Jelenával együtt büszkék lehettek a felépített életükre, hiszen sikeresen beilleszkedtek az amerikai elitbe, amibe sok korábbi illegálisnak beletörött a bicskája.

A pár minden munkája azonban sajnálatos módon eleve kudarcra volt ítélve. Az SZVR-ben csak kevés ember fért hozzá az Egyesült Államokban beépített illegális ügynökökkel kapcsolatos részletekhez: a legfelső vezetés, valamint egy maroknyi tartótiszt és kapcsolattartó. A legtöbbjük csak a kódnevükön ismerte Andrejt és Jelenát. Az aktát, amelyből kiderült amerikai nevük, lakcímük és munkahelyük, egy többszintű biztonsági rendszer védte Jaszenyevóban, amelyhez összesen három ember férhetett hozzá. Andrej és Jelena pechére a három közül az egyik az amerikaiaknak dolgozott.

Alekszandr Potejev 1995-ben érkezett New Yorkba akkreditált orosz diplomataként mint az ország ENSZ-küldöttségének tagja, amelyet akkoriban a későbbi külügyminiszter, Szergej Lavrov vezetett. Potejev szinte biztosan a bronxi Riverdale-ben található leharcolt épületben lakott, amit a szovjet, majd az orosz diplomaták használtak, és mindennap ingázott a szintén a szovjetektől örökölt, belvárosi orosz ENSZ-követséghez. Potejev minden reggel felliftezett a nyolcadikra, ahol egy fémdarabbal megérintette az egyik oldalon elhelyezett rézlemezt. Ezzel zárt egy áramkört, egy zárnyelv a helyére ugrott, és ő ki tudta nyitni a jelöletlen acélajtót. Odabent Potejev a kabátját és az elektronikus eszközeit egy szekrénybe tette, majd beütött egy kódot, hogy átjusson egy másik acélajtón, amely egy tengeralattjáró néven ismert helyiségbe vezetett. A vastag falak zúgtak a bennük futó vezetékrengeteg miatt, ezek akadályozták meg, hogy az FBI lehallgassa őket. Itt nem voltak ablakok, nem voltak telefonvonalak, és a számítógépek nem voltak csatlakoztatva az internethez. Ez volt az SZVR New York-i székhelye. Az SZVR minden

osztályának saját irodája volt, és a legtöbb osztály megtartotta KGB-s nevét: a PR osztály a politikai ügyekkel, az X osztály a tudományos ügyekkel, az ER osztály a gazdasági ügyekkel, a VKR osztály a kémelhárítással, az OT osztály pedig a műszaki ügyekkel foglalkozott. Potejev minden reggel elhaladt egy titkárnő mellett, aki figyelte a ki-be járókat, és ment egyenesen tovább, amíg el nem érte az irodát a folyosó végén: az N osztályt, ahol az illegális ügynököket támogatták.[115]

Potejev katonacsaládba született; az apja a második világháborúban tankparancsnokként megkapta a Szovjetunió Hőse kitüntetést. Az ifjabb Potejev az 1970-es évek végén lépett be a hadseregbe, majd a KGB-be, és szolgált az S csoportfőnökség egyik zászlóaljában, amelyet a szovjet invázió idején Kabulba vezényeltek. Beajánlották a KGB Vörös Zászló Intézetébe, ahol az újoncok folytattak tanulmányokat, mielőtt külföldre küldték őket legális ügynökként. Potejev a szovjet rendszer összeomlása után sem mondott fel, és 1995-ben New Yorkba helyezték át.

Amikor megérkezett, Potejevnek alig volt tennivalója. A Szovjetunió szétesése után sok illegális ügynök eltűnt, és nagyon kevés aktív kémtevékenységet kellett irányítani. Andrej és Jelena ekkor még Párizsban voltak, de legalább egy illegális ügynök aktív volt New York környékén. Mihail Vaszenkov volt az egyik legtapasztaltabb illegális ügynök, aki még dolgozott a terepen; egy perui író és egyetemi hallgató személyazonossága alatt élt. 1976-ban érkezett Limába Juan Lazaro néven, és uruguayi állampolgárnak adta ki magát. Azt mondta, hét évvel korábban menekült el az uruguayi elnyomás elől, és a közbeeső éveket Barcelonában töltötte, ahol egy spanyol dohányipari vállalatnál dolgozott. Sokan furcsállták a spanyol kiejtését, de senki még csak nem is sejtette az okát. Letelepedett Limában, ahol újságírást, fényképezést és harcművészeteket tanult. Rövid időn belül nevet szerzett magának sajtófotósként, és perui állampolgárságot kapott.[16]

A Központ engedélyezte neki, hogy feleségül vegyen egy Vicky Peláez nevű baloldali perui újságírót, aki az ország legnépszerűbb tévéműsorát, a *90 másodperc*et vezette. Nem világos, hogy Peláez mennyit tudott új férjéről: amikor évtizedekkel később letartóztatták őket, a nő azt állította, hogy házasságuk alatt nem is sejtette, hogy a férje valójában orosz kém. Egy 1983-as KGB-akta alapján Vaszenkov „hamis zászlót használva" szervezte be Peláezt, bár az nem derül ki, hogy állítása szerint pontosan melyik országot vagy szervezetet képviselte.[17] Peláez azzal biztosan tisztában volt, hogy mesterkedik valamiben, de mintha nem tudta volna, hogy a férje szovjet kém és szovjet állampolgár.

Az N Osztály limai ügynökei segítettek Vaszenkovnak előkészíteni a beszivárgását a főellenség területére, és az 1980-as évek elején a házaspár át is települt Yonkersbe.[18] Peláez baloldali hevületű cikkeket írt egy spanyol nyelvű újságba, míg Vaszenkov beiratkozott a New Schoolba, és a diplomamunkáján, majd a doktori disszertációján dolgozott. 1993-ban megszületett a pár fia, az ifjabb Juan. A legtöbb illegális ügynökhöz hasonlóan ebben az időszakban Vaszenkov valószínűleg alig végzett hírszerző munkát, de Potejevtől talán kapott utasításokat vagy pénzt rejtekhelyek útján.

Az SZVR rezidenciáján a biztonsági szabályok lazábbak voltak, mint a szovjet időkben, és Potejev szabadon fedezhette fel New Yorkot a feleségével, ami időt biztosított az FBI-nak, hogy tanulmányozza mozgását és szokásait.[19] Valamikor, valószínűleg 1999-ben, pont mielőtt elhagyta az Egyesült Államokat, az FBI felvette vele a kapcsolatot. Az FBI- és a CIA-források arra utalnak, hogy az orosz végül számos ok összjátéka miatt állt át. Egyrészt az 1990-es évekbeli szerencsétlenkedései miatt kiábrándult az SZVR-ből, másrészt vonzotta a pénz és az élet az Egyesült Államokban a családjával. A lánya, Margarita, jogi diplomát szerzett Moszkvában, majd felvették a Kelet-Kentucky Egyetemre, ahol mesterképzésen vett részt. A szovjet időkben elképzelhetetlen lett volna, hogy egy KGB-tiszt gyermeke a főellenség területén élhessen. A Putyin-korszakban az SZVR újra elkezdte szemmel tartani a magas rangú alkalmazottak rokonait, és megtiltotta a nem engedélyezett külföldi utazásokat. De az 1990-es évek végén erre még senki nem figyelt oda. Margarita az Egyesült Államokban maradt, és végül a Delaware-i Egyetemen szerzett kriminológiai doktorátust.[20] Nem világos, köze volt-e mindennek ahhoz, hogy az FBI megkörnyékezte Potejevet, de az FBI szívesen alkalmazta a családtagoknak kínált amerikai lehetőségek taktikáját, ha nyomást akart gyakorolni a célszemélyre. Így vagy úgy, mire Potejev 1999-ben visszatért Moszkvába, hogy az SZVR jaszenyevói központjában dolgozzon, már beleegyezett az együttműködésbe az FBI-jal.

Potejevet egy idő után kinevezték az Észak- és Dél-Amerikában dolgozó illegális ügynököket felügyelő osztály helyettes vezetőjévé, így teljes egészében hozzáfért Andrej és Jelena, Vaszenkov és az SZVR által az Egyesült Államokba kiküldött összes ügynök aktáihoz. Az amerikaiaknak túl veszélyes lett volna felvenni a kapcsolatot, amíg Moszkvában volt, ezért a CIA megvárta a hivata-

los külföldi útjait. Amikor munkaútra indult Mexikóba vagy Chilébe, a tartói is ugyanezt tették. Álruhában bejelentkeztek ugyanabba a szállodába, és ott titokban találkoztak vele.[21]

* * *

2000 őszére, egy évvel azt követően, hogy Andrej és Jelena megérkezett az Egyesült Államokba, az FBI Potejev információi alapján rátalált a párra.[22] Hatalmas csapatot állítottak fel, hogy figyelemmel kísérjék a házaspár életének minden mozzanatát. Az ügynökök átkutatták Andrej és Jelena szemetét, lehallgatták a telefonjaikat, és követték őket Cambridge-ben. Minden héten egy este egy FBI-ügynök elsétált a Leonard Avenue-i házuk előtt, hogy megnézze, hol égnek lámpák a lakásukban, eközben egy másik ügynök egy közeli Dodge Intrepidben egy rövidhullámú rádióval a kezében hallgatta ugyanazokat a kódolt üzeneteket, amiket Jelena jegyzetelt odabent. Az FBI egy csapata betört a család lakásába, amikor nem voltak otthon, átkutatták, és lehallgatókészülékeket telepítettek. Amikor Andrej és Jelena szervizbe vitték az autójukat, az FBI oda is tett egy poloskát. Mindeközben rendkívüli óvatossággal jártak el: a házaspárt arra képezték ki, hogy legyen résen, és a megfigyelés legkisebb jelére azonnal menekülőre fogták volna.

2001 januárjában, egy eseménytelen kedd este az Andrej és Jelena ügyén dolgozó FBI-ügynökök lementek egy helyi bank páncéltermébe. Megvizsgálták egy széf zárját, és ott helyben készítettek hozzá egy új kulcsot. A széfben Donald Heathfield születési anyakönyvi kivonatát, néhány egyéb családi iratot, egy köteg készpénzt és egy sor fotónegatívot találtak, amelyeken a fénybe tartva egy húsz év körüli fiatal nő látszott mindenféle erdei környezetben. Az FBI mindent lefényképezett, nagy gonddal mindent visszapakolt a helyére, majd visszament a bostoni irodába.

Első ránézésre a széfben nem volt semmi nyilvánvalóan terhelő. Fontos iratok, értékek és néhány személyes emlék a múltból – minden átlagos család pont ilyen dolgokat tartana lakat alatt. Az FBI csak sokkal később derítette ki, hogy az igazi Donald Heathfield, az ontariói Burlongtonból származó Howard és Shirley Heathfield gyereke csecsemőkorában meghalt, vagyis a férfi, aki most Don Heathfieldnek adta ki magát, ellopta a személyazonosságát. Ann Foley fényképein azonban felbukkant egy sokkal közvetlenebb nyom. A háttérben látható növényzet bárhol lehetett, de egyvalami feltűnést keltett. A negatívok alsó peremén egy kis rész azonos távokra ki volt vágva. Egyetlen

negatívon maradt el a kivágás. Ott apró betűkkel egy szó látszott: TACMA. Az FBI ügynökei nem tudták, mit jelent, és a kutatások sem hoztak eredményt. De ekkor valaki felvetette, hogy ezek lehetnek cirill betűk is. Oroszul a szó TASZMA volt, és innen már gyorsan kiderítették, hogy ez a Szovjetunió egyik legnagyobb filmgyártója.

Jelena megszegte a szabályt, miszerint az illegális ügynökök soha nem vihetnek magukkal Nyugatra semmit, egyetlenegy apróságot sem, ami összekapcsolhatja őket a Szovjetunióval. Talán az 1990-es években szerezte meg a negatívokat Oroszországból, amikor a házaspár fontolgatta, hogy elhagyja a titkosszolgálatot. Ha már új életet kezd Ann Foley néven, Jelena talán vágyott egy kis szuvenírre a korábbi életéből. A negatívok egy banki páncélterem mélyén, egy széfben voltak elrejtve, amihez csak neki volt kulcsa, így biztonságban el voltak zárva minden kíváncsi szempár elől. De az az öt betű semmissé tette az évekig tartó kiképzést, a gondos álcázást és a hazugságokat, amiket még saját gyerekeiknek is előadtak. Potejev fülese bejött. Az FBI megtalálta a megdönthetetlen bizonyítékot.[23]

Kilenc hónappal később Jelena egy reggel elvitte Timet és Alexet az iskolába, elment edzeni, majd hazatért. Csengett a telefon. Andrej hívta Párizsból, ahol tanácsadói úton volt. Azt mondta, azonnal kapcsolja be a tévét. Jelena bekapcsolta, és a CNN-en folyamatosan ismételték a felvételeket, amiken a World Trade Center ikertornyai összeomlanak, miután aznap reggel beléjük csapódott két repülőgép, amelyek a közeli Logan repülőtérről szálltak fel. Amikor Jelena aznap délután elment Timért és Alexért, az iskola kapujánál gyászos, ugyanakkor feszült hangulat uralkodott a szülők között. Amikor Andrej néhány napra rá hazatért, a házaspár megbeszélte, hogy a támadások mennyiben teszik veszélyesebbé észak-amerikai életüket, és milyen változást idéz elő orosz kémként végzett munkájukban.[24]

Az FBI bostoni irodájának ügynökei, akik Andrej és Jelena nyomában voltak, nagy hirtelen új feladatot kaptak, és annak a napnak a következményeivel kellett foglalkozniuk, amely visszafordíthatatlanul megváltoztatta Amerikát és a világot. Amikor világossá vált, hogy az eltérített repülőgépek kormányzati épületeket vesznek célba, a CIA központjában a vezetésnek döntenie kellett, hogy folytatják-e a munkát, vagy evakuálják az irodákat. A hidegháború idején az ügynökség fenntartott egy titkos tartalék bázist egy bunkerben, ahová a vezetők atomháború esetén visszavonulhattak, de azt az 1990-es években megszüntették. Senki nem gondolta, hogy a hidegháború utáni világban szükség lehet rá.[25]

A szeptember 11-i támadások rávilágítottak, milyen elbizakodott feltételezések voltak ezek, ugyanakkor megerősítették azt a gondolatot, hogy Amerika igazi ellenségei már nem Moszkvában keresendők. Putyin érzékelte, hogy a világ geopolitikai tektonikus lemezei elmozdulnak, és meglátta a lehetőséget. Bush elnöknek azt mondta, Oroszországnak nincs az ellen kifogása, hogy Amerika a közép-ázsiai volt szovjet tagköztársaságokban található légi támaszpontokról indítson támadásokat Afganisztánba. Putyin úgy gondolta, ez lehet a kezdete egy új nagy megállapodásnak Moszkva és Washington között, és néhány amerikai egyetértett vele. Két nappal a támadások után George Tenet, a CIA igazgatója összehívta az ügynökség Oroszország-csapatát. – Az imént tájékoztattuk Bush elnököt, és többek között azt mondtuk neki, hogy Oroszország nagyon fontos szövetségesünk lesz – mondta nekik.

Tenet kérte a tagok véleményét, mely területeken lehet a legígéretesebben együttműködni az oroszokkal, de csak hitetlenkedésben részesült. A CIA Oroszország-szakértői nem tartották megbízható partnereknek a most hatalmon lévő egykori KGB-seket. Jelen volt egy magas rangú CIA-tiszt, aki a 80-as évek végén Helsinkiben szolgált, és KGB-s megfelelője egy Szergej Ivanov nevű udvarias fiatal tiszt volt. A két férfi összebarátkozott, sőt, vacsorára is meghívták egymást az otthonukba, de kiderült, hogy Ivanov az egyik ilyen vendégség alkalmával egy speciális vegyi jelölőanyaggal ellátott, szagtalan, színtelen porral permetezte be amerikai kollégáját. A KGB ezek után átvizsgálta a szovjet diplomaták holmiját és ruháit a jelölőanyag nyomait keresve, és akinél megtalálták, az gyanúba keveredett, hogy áruló módon felvette a kapcsolatot a CIA-vel. Ivanov immár Putyin védelmi minisztere volt, az országot irányító számos volt KGB-s egyike. A CIA Oroszország-csapatában igencsak kétkedve fogadták az ötletet, hogy Moszkva valaha is valódi szövetséges lehet, amíg ezek az emberek vannak hatalmon.[26] Tenet és a CIA vezetése azonban lesöpörte ezeket az aggályokat; minden energiát az úgynevezett terrorizmus elleni háborúba kellett csatornázni, amelyben Oroszország fontos szövetségesnek számított. Egy héten belül a CIA magas rangú tisztviselőiből álló delegáció Moszkvába utazott, ahol együtt vacsoráztak az SZVR nagykutyáival a kémügynökség egyik villájában a városközpontban.

Az amerikai ügynökségek az iszlám szélsőségesek ellen folytatott küzdelmük során sok szempontból hasonló nehézségekkel szembesültek, mint amikor a hidegháború idején orosz illegális ügynököket próbáltak felkutatni. Tizenkilenc terrorista tudott észrevétlenül élni Amerikában, és közben megtervezni a szeptember 11-i terrortámadásokat. Hányan lehetnek még? Az ezt

követő években számos tévésorozat került adásba, amelyekben boldog, látszólag jól integrált muszlim szereplőkről derült ki, hogy gonosz terroristák. Hasonlított ez a paranoia ahhoz a megszállottsághoz, ami az 1950-es évek végén, az Abel-per után alakult ki, amikor az emberek attól féltek, hogy minden átlagos amerikai személyazonosság egy szovjet illegálist fedhet. Az amerikai politikai elitet és a társadalmat elsősorban az iszlamista terror aggasztotta. Tizenöt évnek kellett eltelnie, mire sokan újra meglátták az orosz kémkedésben az ugyanannyira riasztó fenyegetést az amerikai demokráciára.

25.
Kísértetmesék művelet

Lecsap az FBI

2004-re, amikor Putyint másodszor is megválasztották, már körvonalazódott az új, önmagáért kiálló Oroszország. A Nyugat felé tett gesztusok, amelyek kormányzásának első szakaszát jellemezték, már a múlté voltak. Abban az évben elrendelte, hogy az SZVR fokozza a nyugati országok elleni hírszerzési tevékenységét, ami jelentős új befektetésekkel járt az Egyesült Államokban működő illegális ügynökök munkájába. Ha Andrej és Jelena az 1990-es években feleslegesnek érezték is magukat, most már nem maradt kétség, hogy az SZVR nagyra értékeli őket.

Potejev folyamatosan tájékoztatta az amerikaiakat az S csoportfőnökség tevékenységéről az Egyesült Államokban. Annak ellenére, hogy az FBI csökkentette az Oroszországra fordítható költségkeretét, egy kis csapat az elkövetkező években szemmel tartotta Andrejt és Jelenát, lehallgatta a telefonbeszélgetéseiket és áttúrta a család szemetét. Az FBI lehallgatta Mihail Vaszenkov és perui felesége, Vicky Peláez yonkersi otthonát is, bár az Amerikában legrégebb óta dolgozó illegális ügynök munkáját példátlanul hasznavehetetlennek ítélték. 2002-ben a lehallgatókészülék rögzítette, amikor Vaszenkov panaszkodik, hogy az SZVR elégedetlen az általa szolgáltatott információkkal. 2004-ben hivatalosan nyugdíjba vonult, és szemmel láthatóan inkább hamis személyazonossága alatt akarta leélni hátralévő idejét, mint otthon, Oroszországban. Ezután egyetlen műveletet hajtott végre, évente egyszer pénzt vett át az összekötőjétől.[1]

Potejev szolgált néhány meglepő hírrel is az FBI számára: részleteket közölt új illegális ügynökökről, akiket a szovjet rendszer összeomlása utáni kaotikus években képeztek ki. Az FBI azonnal észrevette a technikai hiányosságokat, ami arra utalt, hogy őket nem készítették fel olyan alaposan, mint szovjetkori elődjeiket. Cynthia Hopkins és Richard Murphy, akik valójában Lidija és Vlagyimir Gurjev voltak, azt állították magukról, hogy Amerikában születtek és nőttek fel. 2003-ban két kislányukkal együtt egy kis lakásba költöztek

Hobokenbe, New Jersey államban. A szomszédjaiknak semmi gyanús ner tűnt fel a családdal kapcsolatban.[2] De egy bizarr véletlen folytán, amiko Richard Murphy beiratkozott egy diplomásképzésre a New York-i New Schoo ba, kiderült, hogy a konzulense Nina Hruscsova, Nyikita Hruscsov unokáj Hruscsova médiáról és nemzetközi ügyekről tartott előadásokat Murphynel Murphy gyenge angolsággal megírt esszéket adott be, amelyekben ostorozt a nyugati médiát a világ eseményeinek elfogult értelmezéséért, és Hruscsov azonnal átlátott a szitán. – A pasas teljesen nyilvánvalóan orosz volt. Az ak centusa, a viselkedése: mintha Borisz Jelcinnel beszéltem volna – emlékeze vissza évekkel később.

Egy rátermettebb illegális ügynök messze elkerülte volna egy olyan honfi társát, mint Hruscsova, de Murphy beállított hozzá az irodájában, hogy pa naszkodjon a kurzusra, az egyetemre és az életre általában. – Nem értettem ez a Richard Murphy nevet, de ez itt Amerika, itt tiszteletben tartják a magánéle tet, és őszintén szólva annyira idegesítő volt, alig vártam, hogy kimenjen a szo bámból – mondta a nő. Végül a kíváncsisága felülkerekedett, és megkérdezt a hallgatóját, miért hívják Richard Murphynek, amikor teljesen nyilvánvalóa orosz. – Philadelphiából származom, csak orosz dadám volt kiskoromban válaszolta a férfi.[3]

Richard Murphy élete illegálisként nem volt könnyű. A Központ feltéte lezte, hogy a régóta fennálló hagyománynak megfelelően a pár férfi tagja les a fő hírszerző, míg a felesége támogató szerepet tölt be, és tartja a Központta a kapcsolatot. Az FBI lehallgatói azonban hamar rájöttek, hogy Cynthia sok kal ügyesebben végzi a dolgát, mint a férje. A poloska fogta, ahogy Cynthi szidja a férjét az alkalmatlansága miatt, és az FBI gyanút fogott, hogy Richar depresszióban szenved. Cynthia néha hazatelefonált, és kérte a férjét, segít sen elintézni ezt-azt, de Richard idegesen azt felelte, hogy nem ér rá, és letett a kagylót. Az FBI fülelt, és hallotta, ahogy Richard leül a kanapéra, és indítj a *Maffiózók* című sorozatot.[4]

2005 májusában az FBI egy csapata átkutatta Richard és Cynthia hoboken lakását, amikor éppen nem voltak otthon. Találtak egy cipősdobozt, benn floppykat, egy cédulát, amelyen az állt, hogy „alt-control-e", mellette meg eg huszonhét karakterből álló jelszó. Az FBI ügynökei ripsz-ropsz összeraktál a kirakóst. Az FBI klónozta a számítógép merevlemezét, és talált egy listá azokról a weboldalakról, ahová az illegális ügynökök titkosított üzeneteke töltöttek fel ártalmatlannak látszó képekbe rejtve. Az FBI így már tudta dekó dolni a Központnak küldött és onnan érkező korábbi üzeneteket, és figyeln

tudta az újakat is. Az elektronikus kommunikáció, jóllehet roppant kényelmes, a biztonság terén nem vehette fel a versenyt a régimódi módszerekkel. Ezzel együtt, megdöbbentő dilettantizmus volt elöl hagyni lemezeket a jelszóval és útmutatóval a belépéshez.

Bostonban Andrej és Jelena impozáns amerikai életet építettek fel, nem tudva, hogy az FBI minden lépésüket figyeli. Andrejnek beindult a tanácsadói karrierje, és egyre többet utazott munkaügyben, míg Jelena több időt töltött otthon, leckét írt a gyerekekkel, elvitte őket edzésre és beszélgetett a többi szülővel. 2006-ban Andrej felmondott a Global Partnersnél, és saját céget alapított, a Future Map Strategic Advisory Servicest, amelyet otthonról igazgatott. Jelentéseket küldött Moszkvába új ismerőseiről, akiket érdekesnek talált. A Központ kijelölte neki, kikre összpontosítson, és kódneveket adott minden célszemélynek. Egy 2007-es üzenet így szólt: „Üzenetet, jelzést megkaptuk. E. F.-ről, B. T.-ről, D. K.-ról, R. R.-ről nincs információ az aktáinkban. Egyetértünk a javaslatával, hogy *Farmer*t használva lehetne washingtoni diákhálózatot kiépíteni. A kapcsolata *Papagáj*jal nagyon ígéretesnek tűnik, az amerikai hatalmi körök hiteles információforrása lehet. Ha el akarunk kezdeni rajta profi munkát végezni, szükségünk lesz minden elérhető információra a hátteréről, jelenlegi pozíciójáról, szokásairól, kapcsolatairól, lehetőségeiről stb."

Most, hogy az FBI már el tudta olvasni az illegális ügynökök által küldött üzeneteket, szoros megfigyelés alatt tarthatta azokat az embereket, akiken Andrej rajta tartotta a szemét. Néha, ha úgy érezték, Andrej közel jár ahhoz, hogy megtudjon valamit, amivel kárt tehet, közbeléptek, és óvatosan eltávolították az informátorát a köréből. Az FBI lehallgatta Andrej minden telefonhívását, ahogy személyes vitáit és legbensőségesebb pillanatait is Jelenával. Pontosan tudták, hogy a család 2008-ban állampolgárságért folyamodott, és csak figyeltek, nem avatkoztak közbe, amikor megkapták.

Családi életük békés volt, legalábbis Jelena későbbi visszaemlékezései szerint. Ahogy Tim és Alex nagyobbak lettek, egyre szorosabb lett a viszonyuk. Tim kisgyerekes vonásai és az öccse komoly természete elfedte a négyévnyi korkülönbséget. Andrejnek és Jelenának néha voltak nézeteltéréseik a gyerekek nevelését illetően. Jelena törődő és támogató szülő akart lenni, mert pontosan tudta, hogy a gyerekeknek nincs más rokonságuk, akikre támaszkodhatnának. Andrej viszont úgy érezte, érzelmi fejlődésüknek az tesz jót, ha hagyják, hogy maguk boldoguljanak. De a ház körüli tennivalókról vagy egyéb banális dolgokról ritkán vitatkoztak. – Könnyű megőrizni a kapcsolatot, ha

nemcsak a romantika tartja egyben, hanem a közös feladat is – mondta később Jelena. – Az emberek olyankor kezdenek el veszekedni, amikor jelentéktelen dolgokon rágódnak, és megpróbálják megváltoztatni a másikat. Mi ilyet soha nem tettünk.[5]

Az internetnek köszönhetően sokkal könnyebb volt követni az oroszországi híreket, de Andrej és Jelena igyekeztek kerülni mindent, ami kapcsolatba hozhatta őket szülőföldjükkel. Andrej szeretett világpolitikai eseményekről beszélgetni fiaival, de óvatosságból kerülte az Oroszországról szóló témákat. Otthon soha nem ettek orosz ételeket, bár Jelena egyszer készített pici gombócokat, amelyek nagyon hasonlítottak a hagyományos orosz pelmenyire, de tortellininek hívta őket. Oroszul egyetlen szó sem hangzott el soha, leszámítva azokat az elszórt kiáltásokat, amelyek Tim és Alex számítógépéből törtek fel, amikor *Call of Duty*t játszottak – az első alkalom igencsak megrendítette a szülőket. Karácsonykor Andrej és Jelena két-két ajándékot vásárolt Timnek és Alexnek: egyet a maguk nevében, a másikat pedig becsomagolták, és azt mondták, hogy a nagyszülők küldték postán, akik állítólag Alberta távoli részén éltek, túl messze ahhoz, hogy odautazhassanak. Néha megmutatták Timnek és Alexnek a valódi nagyszüleik fényképeit, a havas szibériai tájakat kanadainak állítva be.[6]

A Központtal alkalmanként dél-amerikai utazások során vették fel a kapcsolatot, ahol Jelena diplomáciai fedésben dolgozó N osztálybeli tisztekkel találkozott. Az egyik ilyen találkozóra a tiszt leveleket hozott neki Tomszkban élő családjától, amelyeket elolvasás után el kellett égetnie. Kapott még heringet és orosz feketekenyeret is, hogy legalább egy röpke pillanatra emlékeztesse valami a hazájára.[7] Miután visszatért az ilyen utakról, a gyerekeknek azt mondta, Kanadában járt, és kitalált valami hétköznapi okot, amiért el kellett mennie. A bostoni kétnyelvű iskolába csupa olyan gyerek járt Alexszel, akiknek dúsgazdag, fényűző életet élő családjuk volt. Az ő szülei élete ezzel összehasonlítva nagyon unalmasnak tűnt.

Potejevnek köszönhetően a FBI mindig egy lépéssel az S csoportfőnökség előtt járt, és az általa szolgáltatott információk lehetővé tették, hogy folyamatosan bővüljön az úgynevezett Kísértetmesék művelet, ahogy az illegális ügynökök megfigyelését nevezték. Potejev értesítette őket az újonnan érkezőkről is: Michael Zotolli és Patricia Mills, akiket valójában Mihail Kuciknak és Natalja Pereverzevának hívtak, 2001-ben, illetve 2003-ban érkeztek külön-külön, 2005-ben házasodtak össze, és Seattle-ben telepedtek le. Richardhoz és

Cynthiához hasonlóan az álcájuk sok kívánnivalót hagyott maga után. Zotolli azt állította, hogy Yonkersben született és a gyerekkorát Tajvanon töltötte; Mills azt mondta magáról, hogy kanadai. Mindketten teljesen nyilvánvaló szláv akcentussal beszéltek.

Potejev figyelmeztette az amerikaiakat Pavel Kapusztinra is, aki Christopher Metsos kanadai személyazonosságával rövid utazásokat tett az Egyesült Államokba. Kapusztin pénzt és tanácsokat osztott, és ő jelentette az emberi arcot az illegális ügynökök számára, akik általában csak kódolt üzenetek formájában tartották a kapcsolatot a megbízóikkal. Jelena és Andrej Kanadában találkoztak vele, mert arra bármikor találtak ürügyet, hogy oda utazzanak, és ott kevésbé tartottak az FBI árgus tekintetétől.

Potejev még azt is elárulta, hogy az S csoportfőnökség új típusú illegális ügynököket kezdett alkalmazni: ígéretes jövő elé néző oroszokat, akiket kiképeztek a kémkedés alapjaira. Ezek az új illegális ügynökök valódi nevüket és orosz útlevelüket használták. A Szovjetunió szétesése óta megnyíltak a határok, és a világot ellepték orosz tudósok, üzletemberek és utazók százezrei. A többségüknek semmi köze nem volt a hírszerzéshez, ami megkönnyítette az SZVR számára, hogy becsempésszen néhány embert Nyugatra, akiknek viszont igen.

A legeredményesebb ilyen új típusú illegális ügynök Anna Chapman volt, egy karizmatikus, vörös hajú nő, akinek az apja az SZVR legális rezidense volt Zimbabwében. Jól adagolva keverte a megjátszott naivitást a kacér érzékiséggel, amit bizonyos férfiak ellenállhatatlannak találtak. New Yorkban egy internetes ingatlanportált üzemeltetett, amely gazdag oroszoknak akart segíteni ingatlant találni. „Derítse fel a lehetőségeket" feliratú névjegykártyákat osztogatott, és végigflörtölte a manhattani partikat. Természetesebb módon építette a kapcsolati hálóját, mint bármelyik képzett illegális ügynök, és számos olyan ismeretségre tett szert a pénzügyi világban, amelyek érdekesek lehettek az SZVR számára. Nem számított, hogy nyíltan felvállalta orosz származását. Az 1980-as években, ha egy befolyásos amerikai férfi megismerkedett egy gyönyörű nővel, aki nemrég érkezett Moszkvából, azonnal felmerült benne, hogy a nő a KGB-nek dolgozik. A hidegháború utáni világban Anna csak egy becsvágyó fiatal nő volt New Yorkban, aki szórakozni akart, és gyorsan meggazdagodni.

Anna minden héten beült egy kávézóba, és bekapcsolta a laptopját. Az utcán lassan elhaladt egy fehér furgon, benne az N osztálybeli alkalmazott a saját számítógépével. A két gép egy privát hálózaton keresztül kapcsolódott egy-

máshoz – ez egy okos módszer volt az információátvitelre, amit kívülállóknak szinte lehetetlen volt észlelni. Az FBI szerencséjére Potejev folyamatosan tájékoztatta őket az SZVR legújabb fogásairól. Ha ő nem lett volna, a valódi nevüket használó illegális ügynökök hatalmas károkat okozhattak volna a nemzetbiztonságnak.

Az olajárak emelkedése elhozta a gazdasági fellendülést, Moszkva pedig a drága autók, elegáns éttermek és luxus-bevásárlóközpontok városává változott. Közben egyre élesedett a szembenállás a Nyugattal. 2006-ban moszkvai ügynökök Londonban radioaktív polóniummal meggyilkolták Alekszandr Litvinyenkót, az FSZB egyik kiugrott tisztjét. A merénylettel Putyin kifejezte egyrészt megvetését azok iránt, akiket árulónak tartott, másrészt azt, hogy idegen földön is kész merész támadásokat megrendelni. A következő évben a Müncheni Biztonsági Konferencián haragos beszédet tartott, amelyben minden eddiginél élesebb szavakkal bírálta az amerikaiak globális dominanciáját. A Kreml növelte mindhárom orosz hírszerző ügynökség – az SZVR, az FSZB és a GRU, a katonai hírszerzés – finanszírozását.

Putyin és az FSZB vezetője, Nyikolaj Patrusev meg voltak győződve, hogy Oroszországot destabilizálni akaró, külföldi hírszerző szolgálatok toboroznak az országban. 2007-ben Patrusev azt állította, hogy az elmúlt négy évben az ügynökség több mint 270 aktív tisztet és 70 külföldi ügynököt leplezett le az országhatárokon belül.[8] Ez a kémmánia talán jócskán el volt túlozva, de nem volt teljesen légből kapott. Elvégre Alekszandr Potejev ekkor még mindig zavartalanul dolgozott az SZVR legfelső vezetésében, és titkos információkat továbbított Washingtonnak. 2006-ban Szergej Szkripalt, a GRU volt tisztjét tizenhárom év börtönbüntetésre ítélték, amiért az MI6 számára kémkedett. Ugyanebben az évben az orosz televízió szenzációs hírt közölt egy „hamis kőtömbről", amit állítólag az MI6 helyezett el egy moszkvai parkban. Az FSZB azt állította, hogy a kőtömb egy kis számítógépet és jeladót rejtett, és a beszervezett oroszoknak csak feltűnés nélkül el kellett haladniuk mellette, ezzel adatokat töltöttek fel a kőtömbre, amelyeket később az MI6-es tartóik letölthettek. Akkoriban sokan csak a propaganda által kiagyalt kacsának tartották. Kiderült, hogy tényleg így volt.[9]

Alekszandr Potejev egész élete az állhatatosság próbája volt. Éveken át ingázott moszkvai külvárosi lakása és az SZVR jaszenyevói központja között, és senkinek nem árulta el a titkát. Amikor az illegális ügynökök nagyritkán visszatértek Moszkvába, Potejev egy *konszkvarytirába* hajtott az eligazításukra,

ahogy az S csoportfőnökség tartótisztjei évtizedek óta. Miközben végezte a munkáját, tudta, mindig egyetlen pillanat választja el a lebukástól. Az oroszok beszervezhetnek valakit az FBI-nál vagy a CIA-nál, aki tud az SZVR kettős ügynökéről, és már indul is a téglakeresés Jaszenyevóban. Az SZVR kémelhárítási részlege gyanúsnak találhatja az utazásait, a mozgását, vagy indítványozhat ellene egy rutinvizsgálatot. Az is megeshetett, hogy az amerikaiak túl gyorsan reagálnak a sok füles egyikére, amiből az SZVR rájön, hogy valaki szivárogtat. Ez majdnem meg is történt 2008-ban, amikor Herman Simmt, a NATO-hoz delegált észt biztonsági tisztet letartóztatták Tallinnban, és megvádolták, hogy régóta SZVR-kollaboráns. Simm több ezer oldalnyi szigorúan titkos NATO-dokumentumot adott át egy portugál üzletembernek, akiről kiderült, hogy az SZVR egyik berepülő illegális ügynöke. A NATO hírszerzése hatalmasnak ítélte a Simm által okozott kárt. Ebből kiderült, hogy még a modern korban is hasznosak lehetnek az olyan illegális ügynökök, akik gyors küldetésekre kirepülnek, hogy ügynökök vagy informátorok összekötőiként lépjenek fel. Ezek az ügynökök kockázatosabb feladatokat végeztek a hosszú távra dolgozó illegális ügynököknél, például Andrejnél és Jelenánál, akik számára nem volt fontosabb, mint a lebukás elkerülése.

Potejev olyan információkat adott át a tartóinak, amelyek segítségével rátaláltak Simmre. Az FBI és a CIA jellemzően nem reagált azonnal Potejev füleseire: biztonságosabb volt kezelni a károkat, és nem felébreszteni az információszivárgás gyanúját. De Simm túl nagy veszélyt jelentett. Az amerikaiak tudták, mekkora rést üt ez a NATO biztonságán, ezért megosztották Potejev információit Tallinn-nal, de a forrásukat nem fedték fel.[10] Simm letartóztatása után a magas rangú tisztek Jaszenyevóban meghányták-vetették, hogy akár áruló is lehet a soraikban. Volt némi pusmogás, hogy esetleg tervezik hazugságvizsgálatnak alávetni azokat, akik tudtak Simmről. De nem lett belőle semmi.

Jelena vagy Andrej olykor rövid utakat tett Moszkvába, hogy találkozzon Potejevvel és másokkal az S csoportfőnökségen. Ezek a látogatások nem voltak kockázatmentesek, és kerülő utakat és útlevélcserét igényeltek, hogy elsődleges útlevelük ne árulkodjon az oroszországi útról. Egy alkalommal Jelena Párizsba repült, onnan átvonatozott Bécsbe, ahol másik névre szóló hamis brit útlevelet kapott, hogy Moszkvába repülhessen üzleti tárgyalás ürügyével. Moszkvában az idő nagy részében nem hagyhatta el a *konszkvatyirát*, így nem láthatta, micsoda rendkívüli változást eredményezett a kapitalizmus a városon a távozása óta. Valószínűleg több tartójával is találkozott, többek között Potejevvel.

Az illegális ügynökök hazalátogatásainak mindig is az volt az egyik célja, hogy tartóik felmérhessék a pszichológiai állapotukat és az ügy iránti lojalitásukat. De Jelena Vavilova elhivatott szolgálója volt az SZVR-nek – szemben a kihallgatójával.

Egy alkalommal Potejev egy nyugdíjas illegális ügynököt, Ljudmila Nuikinát vitte autóval egy moszkvai *konszkvartyirá*ba, ahol a nőnek egy küldetésre készülő illegális ügynökpárt kellett mentorálnia. Ljudmilát és a férjét, Vitalijt az 1980-as években nagy hirtelen visszahívták illegális munkájukból, miután a KGB ráébredt, hogy londoni rezidensük, Oleg Gordijevszkij, aki ismerte a házaspárt, brit kettős ügynök. Nuikina erről morfondírozott Potejevnek, és egyszer csak dühösen a férfi felé fordult, és azt mondta: – Tudja, ha ma találkoznék Gordijevszkijjel, kikaparnám a szemét. – Ujjait Potejev arcához közel tartva szemléltette szavait. A férfi feszengve bólintott.[11]

2010-re az FBI moszkvai embere több mint egy évtizedet töltött lebukás nélkül Oroszország titkos hírszerző apparátusának legszigorúbban őrzött részlegében. Most már lassan elérte a tűréshatárát. El akart menni, hogy új életet kezdjen a családjával együtt, az FBI-jal kötött megállapodás végső feltételének megfelelően.

* * *

Ekkorra Oroszországnak már új elnöke volt, legalábbis papíron. 2008-ban lejárt az alkotmányban rögzített két elnöki ciklus Putyin számára. Hátrált egyet, és miniszterelnök lett, örökösének pedig régi munkatársát, Dmitrij Medvegyevet jelölte. Medvegyev hűséges volt Putyinhoz, de fiatalabb volt nála, és nem rendelkezett KGB-s múlttal. Nagyon más hangot ütött meg, mint Putyin, egy Nyugat felé nyitott Oroszországról beszélt, ahol a személyes szabadságjogok virágozhatnak, és az innováció hajtja a gazdasági növekedést. Bár a háttérből továbbra is Putyin irányított, Nyugaton sokan remélték, hogy Medvegyev idővel békülékenyebb irányba tereli Oroszországot. A nyilvánosság előtt Putyin és Medvegyev egységesen lépett fel, de a kulisszák mögött folytak a hatalmi harcok. Útelágazáshoz értek: vagy Medvegyev és fiatal technokratái a reform útjára lépnek, vagy Putyin és keményvonalas, egykori KGB-s klikkje megtartja a hatalmat, és tovább mélyíti a szakadékot az ország és a Nyugat között.

Így utólag nézve egyetlen lehetséges kimenetel volt, de egy ideig a Medvegyev körüli szereplők esélyesnek érezték a győzelmet. Barack Obama, részben

azért, hogy növelje az új elnök befolyását, 2009-ben „újraindította" az orosz kapcsolatokat, remélve, hogy együttműködhet Medvegyevvel és Oroszországgal olyan globális kihívásokban, mint amilyet Irán és Észak-Korea jelentett. A két államfő tervezett csúcstalálkozója előtt a Központ információkat kért Andrejtől, Jelenától, Richard és Cynthia Murphytől Obama céljairól, valamint arról, hogy az amerikai elnök csapata milyen érvekkel vagy csábító ajánlatokkal kívánja „becsalogatni" Oroszországot az együttműködésbe. Az SZVR éppoly szkeptikus volt, mint a CIA, ha a pozitív amerikai–orosz kapcsolatok lehetőségeit kellett mérlegelni. Kértek továbbá „a nyilvánosság számára ismeretlen morzsákat, amelyeket a külügyminisztériumhoz, a kormányhoz és a főbb agytrösztökhöz közeli források magánbeszélgetések során elárultak".

Érthetetlen volt ilyesmire használni az illegális ügynököket. Moszkvának most már mérhetetlenül több lehetőség állt rendelkezésére, hogy belelásson az amerikai észjárásba, mint a szovjet időkben. Több tucat orosz diplomata, elemző és tudós állt rendelkezésre, akik megbízható információkkal szolgálhattak volna. Richard Murphy ellenben háztartásbeli apa volt, Cynthia pedig MBA-hallgató és adótanácsadó. Andrejnek sokkal jobb kapcsolatai voltak, de érdemi belső információhoz még ő sem juthatott hozzá. Putyin és a többi volt KGB-s az ország vezetésében zsigeri tiszteletet érzett a titkos módszerekkel szerzett információk iránt. Amikor Putyin megkapta a napi jelentéseket a Kremlben, amit az Egyesült Államokban beépített titkosügynökök szállítottak, valószínűleg jobban figyelt a Murphy házaspárnak a szigorúan titkos jelzésű, vörös mappába csomagolt, sötétben való tapogatózására, mint a washingtoni hivatalos társalgásokra alapuló jelentésekre.

2010-ben már több tucat ügynök dolgozott teljes munkaidőben a Kísértetmesék műveleten, hatalmas költségekbe verve az FBI-t. Az illegális ügynökök zöme semmi olyat nem tett, ami veszélyeztette volna az Egyesült Államok nemzetbiztonsági érdekeit, de mindig csak egy találkozás választotta el őket attól, hogy komoly kárt okozzanak. Az FBI-nak feltűnt, hogy Andrej érzékeny pozíciót betöltő emberek körül szaglászik a nukleáris iparban. Jelena nemrég elhelyezkedett egy ingatlanügynökségnél, amelynek sok figyelemre méltó ügyfele volt a technológiai, az üzleti és a politikai világból. Új munkája révén könnyen bejutott ezeknek az embereknek az otthonába. Cynthia Murphy intézte Alan Patricofnak, a Demokrata Párt pénzügyi támogatójának, Hillary Clinton barátjának az adóügyeit. Amikor 2010-ben

Potejev jelezte, hogy ki akar szállni, megérett az idő, hogy bevigyék az ügynököket.

2010 elején Robert Mueller, az FBI igazgatója tájékoztatta CIA-s kollégáját, Leon Panettát a Kísértetmesék műveletről. Elkezdték tervezni az összehangolt letartóztatásokat. Június 11-én Mueller az FBI, a CIA és az Igazságügyi Minisztérium tisztviselőivel együtt ellátogatott a Fehér Házba, hogy tájékoztassa Obamát és magas rangú tanácsadóit. Kiderült, hogy van egy politikai probléma. Küszöbön állt Medvegyev fontos látogatása az Egyesült Államokba, és Obama nem akarta tönkretenni a kapcsolatok „újraindításának" esélyét. A kormányzatban sokan őszintén drukkoltak a sikeres újraindításnak, ezért a Fehér Ház megvétózta az agresszív megoldásokat, nem akarta az összes kémet bíróság elé állítani és több tucat orosz diplomatát kiutasítani. Mueller és Panetta elmagyarázták, hogy az informátorukat azonnal ki kell szöktetniük Oroszországból. Amint Moszkva rájön, hogy az S csoportfőnökségben volt egy kettős ügynök, az illegális ügynökök vészjelzést kapnak, és ilyen esetekre be van készítve az útlevelük és a menekülési tervük. Obama láthatóan bosszús volt, amikor szembesítették ezzel a dilemmával, és azt mondta, hogy a történet John le Carré regényeire emlékezteti.

– Kockára tegyük az orosz kapcsolatokat egy ilyen ügy miatt? – mondta panaszosan Muellernek.[12] Végül megszületett a kompromisszum: a kémeket letartóztatják, de csak Medvegyev látogatása után, hogy ne hozzák őt kínos helyzetbe.

Az orosz elnök június 22-én érkezett, és egészen más fellépése volt, mint az elődjének, aki sokak félelme szerint még mindig irányította az országot. Meglátogatta a Twitter főhadiszállását, és közzétette első tweetjét. Találkozott Steve Jobsszal és Arnold Schwarzeneggerrel, majd Washingtonba repült, hogy tárgyalásokat folytasson a Fehér Házban. Utána Obama elvitte Medvegyevet egy arlingtoni gyorsétterembe. A két hamburgerező férfi mosolyogva pózolt a kameráknak. Néhány kommentátor óvatosan azt sejtette, hogy az „újraindítás" talán bejöhet.

Másnap, pénteken, Potejev életében utoljára kilépett az SZVR jaszenyevói központjából. Ukrajnába kellett eljutnia, onnan a CIA biztonságban ki tudta menekíteni. Az SZVR tisztviselőinek immár engedélyeztetniük kellett a külföldi utazásokat, és egy hónappal korábban Potejev kért egy hét szabadságot a főnökeitől, állítása szerint odesszai szeretője gyereket szült neki, és őt akarta meglátogatni. A kérelmét elutasították, mire a CIA elővette a tartalék tervet. Hamis orosz útlevelet készítettek Potejevnek Viktor Dudocskin

névre. Potejev lepakolt mindent az íróasztaláról Jaszenyevóban, jó hétvégét kívánt kollégáinak, majd hazament. Feleségének, Marinának azt mondta, hogy sürgősen el kell utaznia munkaügyben. A nő kikísérte a palotaszerű Belarusz pályaudvarra, ahol Potejev felszállt a minszki vonatra. Oroszország és Belarusz között nem volt határőrség, de még így is idegtépő éjszakai utazás lehetett, várva, hogy bekopogjanak az ajtaján, vagy hogy másnap reggel a minszki peronon várja egy fogadóbizottság. De nem volt semmi gond az úton, ahogy a belarusz–ukrán határon sem. A CIA-hamisítvány jól vizsgázott.

Potejev mozgását később összerakva az SZVR arra jutott, hogy Ukrajnában a CIA tartói várták, gyorsan átszállították Ivano-Frankivszkba, az ország nyugati részébe. Ott felszállt egy frankfurti repülőgépre, majd továbbutazott az Egyesült Államokba. Útközben sms-t küldött a feleségének: „Nem rövid időre jöttem el, hanem végleg. Ne fordítsd a gyerekeket ellenem!"[13]

* * *

Andrej és Jelena nagyszabású családi nyaralást terveztek Alexnek és Timnek arra a nyárra, készültek Franciaországba, Törökországba és Oroszországba. Mind a négyen orosz turistavízumot igényeltek. Meglepő úti cél volt, de Alex ragaszkodott ehhez úthoz. A család már sok helyen járt Európában és Ázsiában, de Oroszországban még soha. Jelena és Andrej később azt állították, hogy az egész utazás alatt végig megmaradtak volna kanadai személyazonosságukban, de valószínűbb, hogy ezen a látogatáson akartak mindent felfedni a fiaik előtt, és talán készültek bemutatni őket Potejevnek és moszkvai tartóiknak, ahogy Rudi Herrmann tette Peter fiával harminc évvel korábban. Ami azt illeti, az FBI úgy vélte, hogy Andrej és Jelena már elárult valamit Timnek a múltjukról, de ezt Tim később határozottan tagadta.

Június 27-én, vasárnap, Tim huszadik születésnapján meleg, borult nap volt Bostonban. A délután kellős közepén megindult egy FBI-konvoj a városon át. Az autókban több mint negyven ügynök utazott, köztük kihallgatók, keresőcsoportok és törvényszéki szakértők. Yonkersben, Arlingtonban és más helyeken szerte az országban hasonló csapatok léptek akcióba.

Andrej és Jelena éveken át bérelték a Trowbridge Street-i lakást, és a közelmúltban néhány házzal arrébb sajátot vásároltak. A rendőrség mindkét irányból lezárta az utcát, és az FBI-csapatok egyszerre elölről és hátulról meg-

közelítették a házat. Amint Jelena ajtót nyitott, az ügynökök a nappali két külön sarkába terelték őt és Andrejt, mindkettőjüket megbilincselték és megmotozták. Miután elvitték őket, egy ügynök leültette Timet és Alexet, és közölte velük, hogy szüleiket „idegen kormánynak való illegális kémkedéssel" gyanúsítják. További részleteket nem árult el. Alex biztos volt benne, hogy összekeverték valakikkel a szüleit. Még akkor is, amikor a két fivér néhány nappal később a rádióban hallotta, hogy az FBI tíz orosz kémet tartóztatott le az Egyesült Államok területén, Alex továbbra is biztosra vette, hogy az egész egy szörnyű félreértés.

Amikor Andrej és Jelena július 1-jén megjelentek a bíró előtt, tagadták az ellenük felhozott vádakat. Jelena röviden beszélhetett Timmel és Alexszel. Azt mondta nekik, ne aggódjanak. Használják fel a nyaralásra megszerzett orosz vízumokat, és repüljenek Moszkvába. Furcsa javaslatnak tűnt, de az otthonukat újságírók ostromolták, és a fiúknak nem volt jobb tervük. Valaki, aki ekkortájt beszélt a két fiúval, úgy emlékezett, hogy Alex el volt képedve és össze volt zavarodva, míg Tim nyugodtan viselkedett, de látszott rajta az aggodalom. Egyszerűen csak a korkülönbség tette, vagy Tim többet tudott, mint amennyit elárult?[14]

Végül a fiúk Párizsba utaztak. Néhány napig barátoknál laktak, majd repültek tovább Moszkvába. Alex a repülőúton végig ideges és zavart volt, nem tudta, mi vár rájuk. Miután leszálltak, a repülőgép ajtajánál egy csoport fogadta őket, és a szüleik kollégáiként mutatkoztak be. Timet és Alexet átkísérték az útlevél-ellenőrzésen, majd a repülőtérről egy furgonhoz vitték őket. A Moszkvába vezető úton a kísérőik régi fényképeket mutattak nekik a szüleikről KGB-egyenruhában, a fotók a kiképzésük végén készültek. Ez volt az a pillanat, amikor Alex végre megértette, hogy mégis igaz, amit eddig elképzelhetetlennek gondolt. Egy *konszkvartyirá*ba vitték őket, ahol az SZVR-ügynökök mindent megtettek a kényelmükért. A testvéreket múzeumokba vitték és jegyet szereztek nekik a Bolsoj Színház balettelőadására. Egyik nap egy idős hölgy jött látogatóba, a nagymamájukként mutatták be. A nő nem beszélt angolul, így társalgásra nem nagyon került sor.

Bostonban közben egy orosz diplomata jelent meg Andrej és Jelena cellájában, és tájékoztatta őket, hogy egy magas szintű megállapodás értelmében hazatérhetnek. Az SZVR tíz illegális ügynököt cserél négy, nyugati kémkedéssel vádolt orosz állampolgárra, akik jelenleg orosz börtönökben raboskodnak, köztük Szergej Szkripal, a brit MI6 által beszervezett GRU-tiszt. Andrejt és

Jelenát New Yorkba szállították, ahol nyolc további illegális ügynökkel együtt bíróság elé álltak, hogy ismerjék be bűnösségüket. Ezek után egy jelöletlen Boeing–767-es repülőgépre ültették és Bécsbe repítették őket. A tíz illegális ügynök átvágott az aszfalton egy orosz repülőgéphez, közben elhaladtak a négy szabadon engedett orosz mellett. Amikor Jelena Moszkvában újra találkozott a fiaival, még mindig a narancssárga rabruhát viselte.

Az FBI úgy döntött, hogy ha már nem tudja bíróság elé állítani az illegális ügynököket, akkor legalább nagy mennyiségű információt közöl róluk, hogy mutassa, milyen alaposan megfigyelték az orosz kémeket. A kiragadott részletek fényében az illegális ügynökök komikusan kétbalkezesnek tűntek. A legfigyelemreméltóbb eset a letartóztatások előtt történt, amikor Anna Chapman vett egy olcsó telefont egyszeri használatra, hogy felhívja az apját, és a dobozt egy utcai szemetesbe dobta. Az FBI-ügynökök kiszedték, és látták a nő meglehetősen gyenge kísérletét a megtévesztésre: címként a „99 Fake Streetet" (Hamis utca 99.) adta meg.[15]

Moszkvában Putyin tajtékzott. A nyilvánosság még egy ideig nem ismerte meg Potejev nevét, de amikor később Putyint az illegális ügynököket eláruló személyről kérdezték, alig tudta leplezni a dühét. – Hogyan fog a gyerekei szemébe nézni az a disznó? Bármit is kapott cserébe, a torkán fog akadni a harminc ezüst, én mondom.[16]– Később egy moszkvai hadbíróság a távollétében huszonöt év börtönre ítélte Potejevet, de ez csak a formális büntetése volt. Egy orosz hírügynökség egy névtelen Kreml-forrástól származó idézetet tett közzé. – Tudjuk, ki ő és hol van… És semmi kétség, egy Mercader már úton van hozzá – mondta a forrás, célozva az ügynökre, aki több mint hetven évvel korábban meggyilkolta Trockijt.[17]

Az SZVR pazar oroszországi körutat szervezett az illegális ügynököknek és családtagjaiknak: Szocsiba, a Fekete-tenger partjára, Szentpétervárra és a Bajkál-tóhoz. Alex és Tim elbeszélgettek Mihail Vaszenkovval, aki több mint három évtized után kénytelen volt feladni Juan Lazaro fedőnevét. Szinte elfelejtett oroszul, és szemmel láthatóan nem szívesen tért vissza az országba, ami már nem volt az otthona. Később az illegális ügynökök találkoztak Medvegyevvel, aki kitüntette őket, majd Putyinnal, aki kérdéseket tett fel nekik a beszivárgás éveiről, és mesélt néhány ködös történetet abból az időből, amikor még ő támogatott illegálisokat.

A legtöbb illegális ügynök, aki mély fedésben dolgozott, jól fizető tanácsadói állást kapott állami vállalatoknál. Andrej Igor Szecsinnek, Putyin közeli

bizalmasának lett a tanácsadója, aki Oroszország legnagyobb olajvállalatát vezette, és az ország egyik legrettegettebb embere volt, míg Jelena a Nornikel nevű fémipari óriásvállalatnál kapott állást. Vettek továbbá egy ízlésesen felújított lakást a Moszkva-folyó közelében. Andrej és Jelena alig töltöttek időt szülőhazájukban, mióta távoztak az 1980-as években, és gyorsan rá kellett jönniük, milyen keveset tudnak az országról, amit szolgáltak: lemaradtak politikai személyiségekről, kulturális mérföldkövekről, népszerű dalokról és filmekről. A kapitalista Moszkvára jellemző agresszivitás és pofátlanság ellentétben állt azzal a szovjet valósággal, ami Jelena emlékeiben élt.

Saját hazájukban hajótöröttként Andrej és Jelena úgy döntöttek, hogy felveszik a kapcsolatot a kevés moszkvai egyikével, aki megértheti nehéz helyzetüket. Az 1980-as évek végén a kiképzésük alatt soha nem találkoztak Jurij Drozdovval, csak annyit tudtak róla, hogy ő a nagyfőnök, az S csoportfőnökség vezetője. Most felkeresték tanácsadó cégének irodájában, ahova még mindig nap mint nap bejárt, pedig már elmúlt nyolcvan. Jelena és Andrej elnosztalgiáztak vele a Szovjetunió régi szép napjairól, és emlékeztették, amikor Andrej nem sokkal azt követően, hogy Kanadába távozott, verset írt az illegálisok korábbi nemzedékeinek tiszteletére, és titkosított üzenetben Moszkvába küldte. Drozdov úgy vélte, hogy a pár képviseli mindazt, ami szép és jó volt a 1980-as évek Szovjetuniójában, és figyelmeztette Andrejt és Jelenát, hogy a nyugati befolyás erősödése Oroszországban nem hoz semmi jót. Végül 2017-ben, kilencvenegy évesen halt meg, keserű nyugtalansággal a szívében a pálya miatt, amire Oroszország ráállt.[18]

Potejev árulása megsemmisítette az SZVR illegális hálózatát, és nem csak az Egyesült Államokban. Az FBI-nak beszámolt egy Henry Frith nevű férfiról, aki két évtizeden át tanácsadó céget vezetett Madridban. Andrej és Jelena letartóztatásának másnapján madridi otthona előtt egy MI6-tiszt odaállt Frith elé, akinek a valódi neve Szergej Cserapanov volt, és kérte, hadd beszéljenek négyszemközt. Cserapanov kötötte az ebet a karóhoz, hogy tévedés történt, és nem volt hajlandó semmit sem mondani. Másnap reggel Moszkvába repült, és soha többé nem tért vissza Nyugatra.[19]

A Közel-Keleten és Afrikában voltak olyan illegális ügynökök, akikhez Potejevnek nem volt hozzáférése, de az SZVR nem tudhatta biztosan, hogy nem hallott-e irodai pletykákat, amelyek az amerikaiakat és szövetségeseiket más illegális ügynökök nyomára vezethetik. Azonkívül mindent tudott a kommunikációs csatornákról, a műveleti biztonságról és az éppen képzés alatt álló új illegális ügynökökről. Végzetes katasztrófa volt mindez az SZVR számára.

2013-ban egy FBI által elrejtett mikrofon lehallgatta, ahogy az SZVR két legális ügynöke az Egyesült Államokban arról beszélget, milyen nehéz hasznos munkát végezni ebben az országban.

– Az S csoportfőnökség az egyetlen igazi hírszerző szolgálat – mondta az egyik.

– Az v*olt* – hangzott a panaszos válasz.[20]

Potejev árulása csakugyan véget vetett az S csoportfőnökség amerikai tevékenységének, de az illegális munka koncepcióját még korántsem temették. Moszkva inkább áttért egy újfajta illegális tevékenységre, amely alkalmazkodott a digitális világhoz. Az új illegális ügynököknek nem egyszerűen megfigyelniük és elemezniük kellett az amerikai politikai életet, hanem formálniuk is.

26.
A virtuális illegálisok

Választásmanipulálás és tagadhatóság

2016 novemberének egy lehangolóan esős estéjén Andrej Bezrukov egy kis moszkvai közönség előtt beszélt egy zárt körű klub emeleti termében, nem messze a Kremltől. Andrej a jövedelmező állása mellett az egyik legrangosabb orosz egyetemen, az MGIMO-n lett a nemzetközi kapcsolatok tanára. Aznap esti előadása a „Betekintés az amerikai elmébe" címet viselte. A téma nagyon aktuális volt, hiszen előző nap a republikánusok kiszámíthatatlan jelöltje, Donald Trump diadalmaskodott Hillary Clinton felett, és ezzel Amerika 45. elnöke lett. Andrej Trump győzelmének történelmi jelentőségéről és illegális ügynökként szerzett amerikai tapasztalatairól beszélt. Azt állította, hogy évek óta érlelődött a Trump győzelméhez vezető elégedetlenség. Elmondta, hogy Jelenával nem sokkal az Egyesült Államokba érkezésük után felkerekedtek, hogy megismerjék az országot. „Akkoriban az volt az érzésem, hogy elnézve az infrastruktúrát és az emberek hangulatát, nem olyan nagyszerű ország ez, mint amilyennek a hírekben beállították." Érezhető volt az Egyesült Államokban egyfajta „rezsim vége" hangulat, ami az 1980-as évek Szovjetunióját emlékeztette. Az elit még nem észlelte, hogy rendszerük alapjai már nem fenntarthatók, mondta.

Andrej elegáns, sötétkék öltönyt és kockás inget viselt, és dallamos, kategorikus mondatokban beszélt, mint egy bölcsességet osztó tanár, ugyanazzal a kissé önelégült hangnemmel, ami oly sokaknak szemet szúrt alteregójában, Don Heathfieldben. Lelkesedve beszélt Trumpról, győzelmét „történelmi lehetőségnek" nevezte a rozsdaövezet keményen dolgozó, elhanyagolt lakói számára.

Andrej előadása után kérdéseket lehetett feltenni. Valaki hangosan kimondta, amire mindenki gondolt. Andrej egy órán át beszélt Trumpról, de nem érintette az elmúlt hónapok egyik legnagyobb hírét, miszerint az orosz titkosszolgálat beavatkozott Trump választási esélyeinek növelése érdekében. Andrej nevetve vetette el az elképzelést, hogy Moszkva támogatta volna Trumpot.

„Van némi tapasztalatunk arról, hogyan viselkedne Clinton, de fogalmunk sincs, hogyan viselkedne Trump. Tehát nagyon kockázatos politikai döntés lenne beavatkozni, miközben nulla előnnyel jár", mondta. „Ez mind csak pletyka, badarság", tette hozzá határozottan.

Talán hazudott, talán tényleg nem tudott semmit arról, hányféleképpen támogatta Moszkva Donald Trumpot. Akárhogy is, Andrej állítása messzebb nem is lehetett volna az igazságtól.

Amikor 2016-ban eljött az amerikai választások ideje, Putyin hatalma otthon nagyobb volt, mint valaha, és az orosz elnök jobban haragudott a Nyugatra, mint hivatalba lépése óta bármikor. 2011-ben bejelentette, hogy visszatér az elnöki székbe, és ezzel szertefoszlott az eleve halványan pislákoló remény az új, liberálisabb Oroszországról egy második Medvegyev-ciklus alatt. Válaszul Moszkvában és más nagyvárosokban tiltakozások törtek ki. A tömeget főként kiábrándult középosztálybeli oroszok alkották, akik már megjárták a külföldet, és változásokat akartak otthon. A gondosan megszűrt hírszerzési jelentések, amiket Putyin naponta megkapott, megerősítették meggyőződésében, hogy az amerikaiak szítják a tiltakozás lángját Oroszországban. Elképzelése szerint Washington ismét a főellenség lett, amely eltökélten térdre akarja kényszeríti Moszkvát. – Felnőtt emberek vagyunk. Mindannyian tudjuk, hogy a szervezők egy jól ismert forgatókönyv szerint cselekszenek – mondta keserűen.

A tiltakozások 2012 májusában, egy nappal Putyin beiktatása előtt érték el tetőpontjukat egy hatalmas tüntetéssel a Kreml közelében. A tüntetők összecsaptak a rohamrendőrökkel, akik több száz embert vettek őrizetbe. Néhányukat később bűncselekményekkel vádolták meg és bíróság elé állították, hogy a többieket megfélemlítsék. Egy férfit két és fél év börtönbüntetésre ítéltek egy citrom elhajítása miatt. Másnap Putyin autós konvoja elhagyta a Fehér Házat, a miniszterelnök székhelyét, és átsuhant Moszkva központján a kísérteties, kiürített utcákon, hogy ünnepélyesen visszatérjen a Kremlbe.

Putyin harmadik elnöki ciklusával új fázis indult uralmában, ahogy belföldön egyre elnyomóbbá, külföldön pedig egyre vakmerőbbé vált. Amikor 2014-ben a kijevi forradalom megdöntötte az Oroszország által támogatott ukrán elnököt, Putyin a Krím félsziget annektálásával reagált. Részben az orosz imperialista eszmeiség vezérelte, hiszen úgy vélte, hogy Ukrajna nem igazi ország, és nagy részei a történelmi Oroszországhoz tartoznak. De más is szerepet játszott. Putyin biztos volt abban, hogy a nyugati szabadság, emberi

jogok és demokrácia iránti vonzalom leple mögött valójában cinikus geopolitikai hatalmi játszmák zajlanak. Úgy vélte, hogy a kijevi forradalmat a nyugati fővárosok hozták tető alá, így akarva előkészíteni Ukrajnát az Oroszország elleni támadás kiinduló bázisává.

Kémfőnökei és közeli tanácsadói osztották ezt a hagymázas elképzelést, a többségüket szintén a KGB paranoiás észjárása nevelte. Ha a Nyugat, és legfőképpen Amerika, mindenféle aljas eszközzel beavatkozik Oroszország ügyeibe, gondolta Putyin, akkor neki semmi oka nincs ugyanettől tartózkodni.

A hatalmi hierarchiák a Szovjetunióban még szilárdan rögzültek, de Putyin udvarában kaotikusak voltak, a tisztviselők és társaik pénzért és befolyásért versengtek a rendszerben, amit egyes elemzők „adhokráciának" neveztek.[1] Az udvaroncok kétségbeesetten próbáltak a vezető kegyeibe férkőzni, és egy olyan fiaskó, mint a Potejev-ügy, mások számára lehetőséget teremtett, hogy betöltsék az SZVR baklövése által felszabadított helyet. Így történt, hogy a posztszovjet korszak leghírhedtebb orosz kémműveletét nem az SZVR irányította, és nem is más létező orosz kémügynökség. Informális művelet volt, amelyet Putyin egy régi ismerőse, Jevgenyij Prigozsin vezetett egy szentpétervári irodaházban egy csapat online billentyűharcost foglalkoztatva.

Prigozsin működése eredetileg az orosz belföldi közvélemény befolyásolására irányult. A kormány felvásárlások és kényszerítő intézkedések elegyével uralta a televízió és a sajtó tartalmait, de az internet keményebb dió volt. Ahogy egyre több orosz töltötte az idejét az interneten, egyes orosz régiók hatóságai embereket vettek fel, hogy szóljanak hozzá az internetes fórumok vitáihoz, és biztosítsák a lojális hangok túlsúlyát. Ezeknek az úgynevezett trollgyáraknak egy része közvetett kapcsolatban állt a Kremllel, másokat helyi politikusok vagy üzletemberek szerveztek. A legnagyobb valószínűleg az Internet Research Agency (IRA) volt, amely egy jellegtelen négyemeletes irodaházban működött a szentpétervári Szavuskina utcában. Több száz fizetett munkavállaló írt hosszú műszakokban megjegyzéseket a közösségi médián, a Kreml álláspontját sulykolták bel- és külpolitikai témákban.

Prigozsint nem hivatalosan Putyin szakácsának ismerték, mivel az 1990-es években Putyin egyik kedvenc szentpétervári éttermének a tulajdonosa volt. Amikor Putyin elnök lett, Prigozsin a kapcsolatait felhasználva biztosította az étkeztetést kormányzati rendezvényeken és nyert el jövedelmező állami szerződéseket.

Sokkal később rákapott a reflektorfényre, és élvezte a hírhedtséget mint a Wagner-csoport, egy katonai magánvállalkozás alapítója és finanszírozója,

és kialakította magának a kegyetlen, erőszakban és atrocitásokban lubickoló kóbor lovag imázsát. De 2015-ben Prigozsin még csak egy volt Putyin sok társa közül, akik pénzt és befolyást akartak felhalmozni.

A dolgozók mindennap megérkeztek műszakjukba az IRA-hoz. Bejelentkeztek a számítógépekre, és bekapcsolták a VPN-t, hogy elrejtsék az IP-címüket. Bejelentkeztek különböző hamis közösségimédia-fiókokba. Az egyik irodában a trollok háromfős csapatokban dolgoztak: az egyik megírt egy panaszt egy fórumra egy helyi problémáról, majd a másik kettő hozzászólt, és belinkelt egy cikket egy Kreml-barát weboldalról, hogy megmutassák, a hatóságok tisztában vannak a problémával, és foglalkoznak vele. A nemzetközi hírekkel foglalkozó fórumokon a trollok Putyint dicsőítő és Barack Obamát ostorozó mémeket tettek közzé. Más részlegek teljesen kimunkált internetes személyiségeket hoztak létre. A LiveJournalt, egy akkoriban Oroszországban még népszerű blogplatformot kezelő csapat minden tagja több igényesen kidolgozott felhasználót hozott létre. – Kellett írnunk normális bejegyzéseket, például süteményekről vagy a kedvenc számainkról, de időnként be kellett szúrni egy-egy politikai bejegyzést arról, hogy a kijevi kormány fasiszta – mondta az egyik munkavállaló, aki havi 800 dollárért dolgozott teljes munkaidőben a trollfarmon.[2]

Amikor Putyin 2014-ben annektálta a Krím félszigetet, az Internet Research Agency összerakott egy angol nyelvű csapatot. Az új részleg eleinte a nyugati újságok és más médiumok fórumaira koncentrált, és szakmányban gyártotta a Kreml-párti hozzászólásokat. A dolgozók mindennap kaptak egy „technikai feladatlapot", amely vázolta a fontosabb témákat. Általában Putyint kellett dicsőíteni, a nyugati vezetők álszent moralizálását szidni és az ukrán politikusokat neonácinak beállítani. Amikor prominens angol nyelvű médiumok írtak Oroszországról, az internetes cikkek alatt gyorsan többtucatnyi hozzászólás jelent meg olyan felhasználóktól, mint „OklahomaRay" vagy „ManUtdFan1982", akik gyanús angol nyelvtani hibákat ejtve azt állították, hogy hétköznapi nyugati emberek, akik undorodnak az Egyesült Államoktól és a NATO-tól, viszont rajonganak Putyinért. A hozzászólások nagy részét vissza lehetett vezetni az IRA-hoz. Faék-egyszerűségű művelet volt, de Prigozsin hamarosan kifinomultabb tervet eszelt ki. Az IRA trolljainak már nem arra kellett rávenni az amerikaiakat, hogy tiszteljék Putyint, hanem az amerikai társadalom megosztottságára összpontosítva kellett őket egymás ellen hangolni, szítva a pártoskodást a keserű választási kampányban.

2016 augusztusában, hat héttel azután, hogy Donald Trump megszerezte a republikánus elnökjelöltséget, a Florida for Trump nevű Facebook-csoport közvetlen üzenetet kapott Matt Skibertől, aki helyi Trump-párti aktivistaként mutatkozott be. Skiber a Being Patriotic nevű másik népszerű jobboldali Facebook-csoport adminisztrátora volt. Javaslatot tett: „Mi lenne, ha minden floridai városban szerveznénk egy hatalmas Trump-párti flashmobot? Éppen vesszük fel a kapcsolatot helyi aktivistákkal, és Floridában szinte már mindenhol találtunk olyanokat, akik vállalnák az esemény megszervezését. De a ti támogatásotokra még szükségünk lenne. Mit szóltok? Benne vagytok?"

Az oldal egyik adminisztrátora válaszolt Skibernek, megköszönte a lelkesedését, és megadta Chad Tuckernek, a Trump-kampány floridai kommunikációs igazgatójának e-mail-címét. Skiber nem hazudott, amikor azt állította, hogy összerakta segítőkész aktivisták névsorát: néhányuknak még pénzt is utalt, hogy a tüntetésekre vásárolhassanak transzparenseket, valamint rabruhákat és egy fémketrecet, hogy a Trump-párti gyűléseken megjelenhessen „Hillary Clinton" rács mögött. Matt Skiber azonban az IRA kreálmánya volt, Szentpéterváron hozták létre azzal a céllal, hogy valódi amerikaiakat vegyen rá a Trump-kampány felpörgetésére. A Being Patriotic oldalát is Szentpétervárról üzemeltették, hiába állította magáról, hogy amerikai civil kezdeményezés.

Az IRA sok Skibert mozgatott. Néhány, hús-vér amerikaiaktól hackerek által ellopott, személyes adatot használtak, és a nevükben PayPal-számlákat nyitottak a szervezők pénzelésére. Másokba csak annyi energiát öltek, amennyi egy Facebook-fiók létrehozásához, valamint egy profilkép és néhány hamis bejegyzés feltöltéséhez szükséges. Augusztus végéig ezek a virtuális illegálisok több mint száz valódi amerikait kerestek meg, és több tucat gyűlést szerveztek, többnyire úgy, hogy kijelöltek egy valódi személyt, hogy megrendezze az összejövetelt a helyszínen. Utána a szervező valami kifogással kibújt az alól, hogy személyesen részt vegyen az eseményen. Inkább összekötötte a helyi médiát a helyi szervezővel, és megosztotta a rendezvényről készült fotókat a saját fiókján. Ezek a fiókok egészen a választás napjáig aktívak maradtak, amikor is Trump megnyerte az elnökválasztást.[3]

Nem könnyű felmérni ezeknek az illegális trolloknak a valós hatását. Megváltoztatták bárkinek a véleményét, hatással voltak a választás eredményére? Sok amerikaira minden külső buzdítás nélkül hatottak Trump megosztó ki-

jelentései, és nem Oroszország hozta létre a faji és osztálybeli különbségeket Amerikában. Az orosz felhasználók által szervezett gyűlések többsége ráadásul kicsi volt, és eleve Trump-fanatikusokat vonzott. A jelenlét a közösségi médiában azonban korántsem volt elhanyagolható. A Facebook becslése szerint a választások alatt és után 80 000 bejegyzés született 120 hamis felhasználó által, akik mögött Oroszország állt, ezeket közvetlenül 29 millió amerikai látta, és a megosztásokkal együtt akár 126 millió emberhez is eljuthattak.[4]

Képtelenség megállapítani, hogy a 126 millió ember közül hányan voltak bizonytalan szavazók. De figyelemre méltó tény, hogy az oroszok fű alatt több millió amerikait értek el befolyásolás céljából, és úgy szerveztek titokban tüntetéseket belpolitikai kérdésekben, hogy első ránézésre semmi közük nem volt hozzá. A KGB-nek évekbe telt olyan hamis személyazonosságokat létrehozni illegális ügynökei számára, mint Don Heathfield és Ann Foley. Matt Skibert néhány egérkattintással életre lehetett kelteni. És ha valaki gyanakodott Skiberre, éppoly gyorsan törölhették, ahogyan létrehozták. A helyébe egy új virtuális személyazonosság léphetett.

Putyinnak és Prigozsinnak azonban szembe kellett néznie egy problémával. Az internet nemcsak megkönnyítette a virtuális illegális ügynökök létrehozását, megkönnyítette a leleplezésüket is. Az IRA működése eleinte senkinek nem szúrt szemet, még akkor sem, amikor már terjedt a szóbeszéd, hogy Putyin Trumpnak drukkol. De a gyár csak egyetlen részét képezte Putyin beavatkozásának a 2016-os választásba, orosz hírszerző ügynökségek is hajtottak végre hackertámadásokat, és számos más kísérlet is történt. A több lábon álló műveletet részint zseniálisan, részint összecsapva és ügyetlenül hajtották végre. Amikor már nem lehetett figyelmen kívül hagyni az orosz beavatkozás bizonyítékait, Robert Mueller különleges ügyészt nevezték ki a nyomozás levezetésére. 2018 elejére Mueller csapata összeállította az IRA vádiratát, amely nevén nevezte Prigozsint és tizenkét további személyt.

Prigozsin és billentyűharcosai mellett a GRU, Oroszország katonai hírszerző ügynöksége is magasabb sebességbe kapcsolt, miután az SZVR visszahúzódott a Potejev-fiaskó után. A szovjet időszakban a GRU-nak volt egy saját, a KGB-től független illegális programja. A szigorúan zárt levéltárak és a kevés dezertőr miatt a mai napig nem tisztázott, hogyan irányított illegálisokat a GRU az évek során, bár időnként valamelyik ügynökének a nevét megismerte a nyilvánosság, mint például Richard Sorgéét, aki Japánból küldött információkat Hitler terveiről a Szovjetunió elleni támadásról.

2010 után a GRU létrehozott egy berepülő illegálisokból álló egységet, amely ölt, robbantott és gyújtogatott egész Európában. A 29155-ös egység illegális ügynökei nem használtak bonyolult külföldi személyazonosságokat, amelyeknek a megtanulása évekbe telt volna; egyszerűen orosz turistáknak adták ki magukat, vagy egykori szovjet tagköztársaságok útleveleit használták.[5] 2014-ben két fegyverkezési vállalkozó jelent meg Csehországban moldovai és tádzsik útlevéllel, azzal a feladattal, hogy felrobbantsanak egy fegyverraktárat, amelyről a GRU úgy vélte, onnan szállítanak fegyvereket Ukrajnába. Négy évvel később ugyanaz a két férfi bukkant fel ezúttal Nagy-Britanniában, orosz vitaminkereskedőknek adva ki magukat. Salisburybe, a püspöki székhelyre utaztak, ahol halálos idegméreggel, Novicsokkal megpróbálták megmérgezni a GRU-ból dezertált Szergej Szkripalt.

Szkripal 2010-ben érkezett Nagy-Britanniába, miután szabadon engedték a csere keretében, amely lehetővé tette Andrej, Jelena és a többi, Potejev által elárult illegális ügynök hazatérését. Később egy gyilkos osztagot küldtek az Egyesült Államokba Potejev felkutatására, de az FBI-nak sikerült átköltöztetnie, mielőtt az orgyilkosok megtalálták volna.[6]

A műveletek kivitelezése, a választás manipulációjától a gyilkosságokig, nem véletlenül volt ennyire pofátlan. Putyint egyre jobban dühítette a globális rend, és komoly tényezővé akarta tenni Moszkvát, így nem bánta, ha Nyugaton félnek, mit tesz Oroszország legközelebb. De a rossz sajtó egy mellékhatással járt: Oroszország ismét páriává vált. Két évtizeden át az orosz turisták szabadon utazhattak a világban. A nyugati fővárosok megnyitották kapuikat – és bankjaikat – az orosz emigránsok előtt, és oroszok milliói költöztek külföldre, ami a szovjet időkben elképzelhetetlen lett volna. Most, amikor az újságok tele voltak orosz kémekről, merénylőkről és trollokról szóló cikkekkel, minden oroszra ismét a gyanú árnyéka vetült. Lezárult a korszak, amikor az Anna Chapmanhoz hasonló emberek úgy járhattak-kelhettek New Yorkban, hogy puszipajtásaikban fel sem merült, esetleg kémek lehetnek. A külföldi személyazonosság mögé bújó illegális ügynökök hagyományos, régi koncepciója ismét vonzóvá vált.

2017-ben Putyin összehívta az SZVR felső vezetését az ügynökség jaszenyevói központjának konferenciatermében. Beszéde egy ismerős témát elevenített fel: a Nyugat, szokásához híven, Oroszország gyengítésére törekszik. A hidegháborúnak vajmi kevés köze volt a kapitalizmus és a kommunizmus közötti ellentéthez, állította Putyin. Csak akkor éppen így nyilvánult meg a Nyugat évszázados törekvése, hogy megsemmisítse Oroszországot, amin a mai napig

dolgoznak a NATO kelet-európai terjeszkedésével és az oroszországi demokrácia hanyatlásáról szóló ellenséges retorikával.

Putyin az SZVR-től kapott napi jelentéseket az egekig dicsérte, és azt állította, hogy a leghasznosabb információkat gyakran az illegális ügynökök szállítják. Azt mondta, egyetlen más kémügynökség sem dicsekedhet hasonló eredményekkel. – Az illegális ügynök különleges embertípus, erős erkölcsi alapokkal és szilárd jellemmel rendelkezik – mondta Putyin. – Büszkék vagyunk rá.

Putyin után az SZVR nemrégiben kinevezett vezetője, Szergej Nariskin vette át a szót. Nariskin is Putyin számos régi KGB-s ismerősének az egyike, aki ma magas tisztséget tölt be. Emlékeztette a megjelent tiszteket a pillanatra, amikor 95 évvel korábban Mejer Trilisszer létrehozta az első részleget, amely illegális ügynökökért felelt. A fiatal köztársaság akkoriban annyira elszigetelt volt, hogy az illegális munka volt a leghatékonyabb fegyvere – mondta Nariskin. – És itt láthatjuk a párhuzamot a mai helyzettel, amikor a NATO-országok egész csoportja agresszív politikát folytat velünk szemben. Ilyen körülmények között kötelességünk új munkamódszereket és eljárásokat találni.

Nariskin szünetet tartott, és végignézett a hatalmas teremben a káderek hosszú során, akik többségükben idős, őszülő férfiak voltak. – A hazánk arra hívott minket, hogy együtt védjük érdekeit nagyon különleges erőkkel, eszközökkel és módszerekkel – mondta. – Az SZVR leghatékonyabb fegyvere mindig is az illegális ügynök volt, és ma is az. Biztos vagyok benne, hogy az ország vezetése és polgárai bíznak bennünk, és várják munkánk kézzelfogható eredményeit.[7]

Az illegális ügynökök programja feltámadt Sztálin tisztogatásainak hamvaiból, túlélte a második világháborút, és még a Szovjetunió összeomlása után is újjáéledt. Most, hét évvel Potejev árulása után, Putyin és Nariskin egyértelmű üzenetet küldött a nyugati ellenfeleknek: Oroszország illegális ügynökei ismét megindulnak nyugat felé.

27.
Csodás emberek élete

Az illegálisok kultusza

Putyin a hivatalba lépése óta azt tekintette legfőbb küldetésének, hogy az oroszok ismét büszkék legyenek országuk történelmére, és megint egy nagy nemzet tagjainak érezzék magukat. A Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelem Putyin Oroszországában szinte világi vallás tárgyát képezte, a szovjet korszak sötét oldalával pedig egyszerűen nem foglalkoztak. – Nem engedhetjük meg magunknak, hogy cipeljük a bűntudat terhét – mondta egyszer egy történelemtanároknak tartott gyűlésen. Az évek múlásával egyre buzgóbban írták át a történelmet, a Krím 2014-es annektálása után meg főleg. Az iskolák a hazafias oktatásra összpontosítottak, és bűncselekmény lett hasonlóságot sugallni Sztálin Szovjetuniója és Hitler Németországa között. Oroszországot a hős mártír képében tüntették fel, ami az idők során hatalmas áldozatokat kívánt a szeretetért és a világosságért harcolva, de a Nyugat hálája mindig elmaradt.

A KGB-s múltú Putyin úgy érezte, hogy a titkosszolgálatoknak különleges szerepet kell játszaniuk Oroszország múltjának gondosan szerkesztett elbeszélésében.

A kémkedés történetében egyedülálló illegális ügynökök különösen termékeny talajjal szolgáltak a mítoszteremtéshez. Az éveken át a hazájukat szolgáló kémek romantizálása jól illett Putyin elképzelésébe, amely szerint Oroszország a globalizált, hanyatló Nyugattal ellentétben a tiszta hazafiság és a magasabb eszmék országa. Kezdett kibontakozni az illegális ügynökök kultusza, amit az SZVR főhadiszállásáról irányítottak nagy gonddal.

Különböző városokban szobrot állítottak Dmitrij Bisztroljotovnak, Iszhak Ahmerovnak és Pavel Fitinnek, aki a háború alatt vezette a hírszerzést. Az SZVR eddig szigorúan őrizte az illegális ügynökök aktáit, de most gondosan megválogatott orosz íróknak engedélyezte a hozzáférést az archívumhoz, hogy dicsőítő életrajzokat írjanak, és sok meg is jelent egy *Csodás emberek élete* című sokkötetes sorozatban. Joszif Grigulevicsről, a Teodoro Castro néven

Costa Rica-i nagykövetként fellépő illegális ügynökről szóló könyv szerzője maga is KGB-tiszt volt. Egy magánbeszélgetésben elismerte, az SZVR cenzorai az elkészült kézirat „felét kihúzták", hogy semmiképpen ne térjen el a közvetíteni kívánt tanulságtól. Az állami televízióban a népszerű műsorvezető, Szergej Brilev, aki gyakran készített interjút Putyinnal, vezetett egy sorozatot, amelyben az illegális ügynökökről szóló hőstörténetekkel szórakoztatta a nézőket. 2022-ben, egy készülő, Dmitrij Bisztroljotovról szóló új dokumentumfilmben Nariskin az elején tartott egy beszédet, közben Bisztroljotovnak a levéltárból előkerült útlevélgyűjteményét lobogtatva dicsérte az egykori illegális ügynök tehetségét.

Egy másik epizódban Brilevnek engedélyezték, hogy forgasson az SZVR jaszenyevói központjában, ahol áhítattal mutatta be a kávézót, az ápolt kertet és az ingatlan területén újonnan emelt emlékművet, amely egy Moszkvából hosszú külföldi küldetésre induló illegális párt ábrázolt. Beszélgetett Nariskinnel az SZVR lambériázott irodájában, és megkérdezte, hány illegális ügynök lehet ma a nagyvilágban. Nariskin elmosolyodott, és cinkos módon felvonta a szemöldökét.

Brilev néhány dokumentumfilmje még élő, nyugdíjas illegális ügynökökre összpontosított, először mutatva be őket az orosz közönségnek. Az egyik részt Jurij Sevcsenkónak szentelte, aki francia személyazonosság alatt töltötte a pályafutását Európában, állítólag utcai művésznek adva ki magát. – Egy illegálisnak semmi sem lehetetlen – mondta Sevcsenko, miközben a televíziós stábot körbevezette a vidéki házban, ahol nyugdíjas éveit élte. A műsorban bemutattak korábban titkosított felvételeket, amelyeken Sevcsenko 2017-ben a Kremlben átveszi Putyintól az Oroszország Hőse kitüntetést, és az alámondás többször is utalt rá, hogy a terepen töltött ideje alatt Sevcsenko világsorsfordító kémkedési akciókért felelt. De az állítólagosan elért eredményei részleteiről praktikus módon nem esett szó. Szintén átsiklottak afelett, mennyire megsínylették egyes ügynökök az illegális munkát. Sevcsenko elmesélte, hogy amikor első külföldi küldetésükre indultak, kénytelenek voltak újszülött gyereküket a nagyszülőknél hagyni, és mellékesen megemlítette, hogy a felesége hamarosan „szörnyű fejfájásoktól" kezdett szenvedni, és ezért felmentették a szolgálat alól. A családot ért traumába ennél mélyebben nem ment bele, egész karrierjét egyetlen izgalmas mókának állította be. – Mindannyian csak egy életet kapunk ezen a földön. De az illegálisok nem. Ők több különböző életet élhetnek, mindegyik tele kalandokkal – mondta Sevcsenko csillogó szemmel.[1]

Jurij Linovnak, akinek a feleségét, Tamarát szintén rövid úton kizárták a programból, miután külföldre küldték őket, nem jutott saját dokumentumfilm.

A fürdőszobaszőnyegek eladásával töltött dublini napjai, a disszidensek felkutatása a prágai tavasz idején és fogságba esése Izraelben nem illett az SZVR által most szőtt mesébe a hazafias hősökről. Miután az izraeli börtönből hazatért, Kijevbe száműzték, és nem vették be az egykori illegálisok meghitt klubjába, melynek tagjai aztán újoncokat képeztek, és élvezték az SZVR ajnározását.

A Szovjetunió szétesése után Jurij több üzleti vállalkozásba is belevágott, de nem járt nagy sikerrel. Végül visszaköltözött Tamarával Kalacsba, az isten háta mögött fekvő, Moszkvától tízórányi autóútra lévő kisvárosba, ahol felnőtt. Angolt és németet tanított annak a kevés helyinek, aki becsvágyó szemét a sivár városon túlra vetette, és igyekezett gondoskodni Tamaráról, elismerve bűntudatát, amiért bevonta az illegális programba. Amikor Jurij és Tamara veszekedtek, jellemzően még mindig németre váltottak. Kalacsban kevesen tudtak Jurij múltjáról, és amikor meglátták az idős helyi férfit, aki folyékonyan hadovált németül, vagy egy legyek által frekventált kifőzdében a mísz pincérnőtől angolul kérte a számlát, dublini akcentussal csicseregve, hogy: „Hogyér' az annyi?", akkor mindezt a szenilis különcöknek kijáró elnéző mosollyal nyugtázták.

Tamara mélyen vallásos lett, miután kizárták az illegálisok programjából. Idős korában rendszeresen szorongásos rohamok gyötörték, és ritkán hagyta el a házat. Meghökkentően tisztán emlékezett a gyerekkorára, a tanulmányaira és Jurij furcsa udvarlására. De ami a kiképzést és a Kelet-Németországban töltött évet, valamint azt az időszakot illette, amikor várta, hogy Jurij visszatérjen külföldi útjairól, az emlékek sötét masszává álltak össze. – Akármit hoz a sors, soha ne hagyd el a gyerekeidet – nagyjából ennyit tudott feldúltan kinyögni, mielőtt a torkán akadt a szó.

2020-ban az SZVR bejelentette, hogy „leleplez" további hét illegális ügynököt, nyilvánosságra hozva nevüket és életrajzukat, hogy az oroszok bámulhassák hazafias tetteiket. Ezek között volt Vitalij Nuikin és a felesége, Ljudmila, egy illegális házaspár, akik az SZVR sajtóközleménye szerint tizennyolc különböző országban dolgoztak. A Nuikin házaspár által ellopott titkok segítségével a szovjetek behozhattak valamennyit a technológiai lemaradásukból – állította az SZVR –, például korai számítógépek prototípusait, rakétarendsze-

rek műszaki leírásait és még sok mást szereztek meg. Vitalij már régen meghalt, de Ljudmila sokat nyilatkozott újságoknak és a tévének, kifejtve, milyen boldogan szentelte életét a szovjet ügynek, és hosszú külföldi évei alatt még a kisfiát is otthagyta a KGB által működtetett bentlakásos iskolában.[2]

A jegyzetekből, amelyeket Vaszilij Mitrohin csempészett ki a KGB levéltárából, mielőtt Nyugatra szökött, kihámozható egy rövid értékelés a Nuikin házaspárról, amely egészen másmilyen képet fest. Mitrohin jegyzetei szerint a Nuikin házaspár 1973 és 1977 között Indonéziában dolgozott, majd Szingapúrba költözött, ahol alapítottak egy fedőcéget Francotone Electronic néven. 1980-ig éltek Szingapúrban, de moszkvai feletteseik egyre zabosabbak voltak rájuk. „Műveleti értékük nulla, alig van érzékük a *konszpiracijá*hoz, könnyen felkapják a vizet, és kommunikációjuk a Központtal illetlen, már-már gorombába", áll a jelentésben.[3]

Az erőltetett hazafiság új légkörében ezeket a kínos történelmi tényeket egyszerűen átírták. Minden illegális ügynököt hősként ábrázoltak, és eredményeiket erősen eltúlozták, függetlenül attól, hogy már régóta nyugdíjban voltak, vagy csak nemrég tértek vissza. Amikor Andrej és Jelena televíziós beszélgetős műsorokban szerepeltek, soha nem esett említés arról, hogy tíz éven át az FBI megfigyelte őket, ezért sok érdemlegest nem tudtak felmutatni. „Legendás hírszerző tisztekként" mutatták be őket, akik amerikai titkokat kutattak ki.

* * *

Az elmúlt évszázad őszintébb kiértékelése felfedné, mennyire pontosan tükrözi az illegálisok története Oroszországét. A korai program a hatalmas ambícióikkal, a rögeszmés titkolózással és az egyéni jólét semmibevételével tisztán leképezte a fiatal Szovjetunió lázas utópizmusát. Az 1920-as években a kevés diplomáciai jelenléttel rendelkező ország leleményességére vallott illegális ügynökökre bízni a hírszerzést, és egyúttal segített megerősíteni a fiatal szovjet rezsim pozícióját. De ez a titkolózás és az összeesküvés iránti megszállottság járult hozzá a rezsim legpusztítóbb időszakához is, az 1937-es nagy terrorhoz, amikor Sztálin szentül hitte, hogy ellenséges illegálisok fészkelték be magukat mélyen a szovjet társadalomba.

A hidegháború idején az illegális ügynökök sokszor hasznosnak bizonyultak, de főleg azért, mert a Szovjetunió zárt állam volt, amely nem engedte a polgárainak az utazást. A KGB csak úgy tudott viszonylag alapvető információkhoz jutni az ellenfeleiről, ha hamis külföldieket hozott létre, akik a gyanakvás felkeltése nélkül tudtak mozogni Nyugaton. A szovjet elit kevéssé értette a Nyugatot, és gyakran figyelmen kívül hagyták vagy félreértették, még akkor is, amikor az illegális ügynökök hasznos információkat küldtek haza. Sokatmondó, hogy a szovjet korszak végén az illegális program egyik legnagyobb sikerét a másként gondolkodók eltakarítására irányuló Haladás művelet hozta a szocialista tömbön belül.

Az illegális ügynökök időnként még mindig fel tudtak mutatni valamit, ami igazolta hosszú évekig tartó kiképzésüket. Gyakran olyan informátorok tartójaként dolgoztak, akik túl érzékeny pozícióban voltak ahhoz, hogy legális KGB-tisztekkel mutatkozhassanak, és a berepülő illegális ügynökök olyan küldetéseket hajtottak végre, amilyenekre normál hírszerző tisztek soha nem lettek volna képesek. A rendelkezésre álló adatok alapján a program minden igyekezet ellenére rendszeresen csődöt mondott. Minden illegális ügynökre, aki hozott valami hasznot Moszkva számára, tucatnyi frusztrált ügynök jutott, akik alig mutattak fel eredményt a kémkedésben.

1921-ben, a szovjet korszak hajnalán a Kommunista Internacionálé harmadik kongresszusa nyomatékosan óva intette az európai kommunista pártokat, nehogy annyira elkapja őket az illegális munka gépszíja, hogy megkerülik az egyszerűbb, legális utakat. „Ilyenkor a munka hatástalan összeesküvők sziszifuszi munkájává válik", figyelmeztetett a kongresszus.[4] Lesújtó értékelés volt, és ezt a vádat a következő évszázad során többször is fel lehetett volna hozni az illegális programmal kapcsolatban. Az illegális ügynökök életre keltéséhez szükséges logisztikai maraton gyakran nem állt arányban a bevetéssel elért szerény eredményekkel.

Mai szemmel nézve ez a különleges és rendkívül intenzív kémkedési forma már rég elavultnak tűnik. De a program évtizedeken átívelő tervezésében tetten érhető óriási ambíció egyedülálló a kémkedés történetében. Az illegális ügynököket továbbra is annyi legenda és misztikum övezi, hogy senki nem veheti biztosra, lejárt hasznosságuk ideje.

Utószó

2022. február 24-én Vlagyimir Putyin szinte mindenkit megdöbbentett, beleértve saját elitjének nagy részét is, amikor elrendelte Ukrajna teljes körű invázióját. A háború első napjait Kijevben töltöttem, amikor az oroszok három irányból közeledtek az ukrán főváros felé. Az invázió harmadik reggelén néhány kollégámmal Vaszilkivbe hajtottunk, egy Kijevtől délre fekvő kisvárosba. Az itt található stratégiai légi támaszpontot az orosz hadsereg a főváros bekerítésére irányuló terv részeként megtámadta. A légi csapások számos épületet tettek a földdel egyenlővé. A polgármester, Natalija Balaszinovics golyóálló mellényben fogadott minket, és bevezetett a városházára, amelyet Kalasnyikovokat babráló ideges lakosok őriztek, és amelynek homokzsákokkal történő megerősítése még mindig zajlott. Balaszinovics az orosz repülőgépekről beszélt, amelyek Vaszilkiv felett repültek, megpróbálva ejtőernyősöket ledobni a repülőtéren. Munkatársai egy még alattomosabb fenyegetésre is célozgattak.

– Itt minden tele volt alvóügynökökkel – suttogta egyikük. – Hónapokkal ezelőtt költöztek ide hamis személyazonosságot használva. Néhányan összeházasodtak a helyiekkel, és a környezetbe beolvadva várták a megszállást – állította. A város tele volt ezekkel a pletykákkal az alvó illegális ügynökökről. Valaki még azt is mondta, hogy az orosz különleges erők egy csapata lengyel tévéstábnak álcázva érkezett a városba. Egy adott pillanatban a riporterek állítólag eldobták a kameráikat és mikrofonjaikat, és csatlakoztak a támadáshoz.

A legtöbb ilyen történet valótlan volt, a háborús pletykagyár termékei. Az invázió valójában messze nem egy briliáns hadművelet volt beépített illegálisok ezreinek a részvételével, hanem kolosszális hírszerzési kudarc. Az Ukrajnán belüli támogatói hálózatok kiépítésére szánt pénzt ellopták, és Putyin belső körei kezdték elhinni saját propagandájukat, miszerint Ukrajnát a Nyugat próbálja akarata ellenére elszakítani Oroszországtól. Megdöbbenve

tapasztalták, hogy az ukránok túlnyomó többsége dacosan szembeszáll az orosz megszálló erőkkel. Akárcsak 1941-ben, amikor Sztálin elszámította magát Hitler támadása előtt, Putyin is figyelmen kívül hagyott egy halom tényt, mert nem illettek bele a világképébe. A véres, elhúzódó háború katasztrófa Ukrajna számára, és bármi lesz is a vége, hosszú távú, pusztító hatása lesz Oroszországra is.

Az invázió megtizedelte Oroszország legális hírszerzői hálózatát is. A diplomáciai fedésben dolgozó kémeket szinte minden európai fővárosban hazaküldték Moszkvába. Az SVR és a GRU képességei hirtelen megcsappantak, kémek százai kerültek vissza Oroszországba, akik már nem tudtak külföldön dolgozni. A „hétköznapi" orosz állampolgároknak is megnehezítették az utazást nyugati országokba, mivel a légitársaságok már nem repültek Oroszországba, és a külföldi országok szigorítottak a vízumpolitikájukon. A GRU már nem vehette hasznát orosz személyazonosságú berepülő illegálisoknak, mint amilyenek a Szergej Szkripalt 2018-ban megmérgező „vitaminkereskedők" voltak. Az invázió után már turistavízumot sem kaptak volna könnyen.

Próbálták pótolni a hiányt, például a behívó elől menekülő, rémült orosz fiatalembereknek álcázott ügynököket küldtek külföldre, hogy nyugati országokban menedékjogot kérjenek. Moszkva azonban ismét igénybe vette hagyományos, külföldi személyazonosságú, Oroszországhoz nem köthető illegális ügynökök munkáját is. Az ukrajnai háború elhúzódásával újabb illegális ügynököket fogtak el a világ különböző pontjain. A holland hatóságok kitoloncolták Szergej Cserkaszovot, aki Victor Muller Ferreira brazil kutatónak adta ki magát, és azért jött Hollandiába, hogy a hágai Nemzetközi Büntetőbíróságnál gyakornoki állást vállaljon, éppen akkor, amikor a bíróság megkezdte az ukrajnai orosz háborús bűnök kivizsgálását. Néhány hónappal később a norvég hatóságok letartóztatták José Assis Giammariát, aki állítólag brazil kutató volt az északi Tromsø egyetemén, és aki ironikus módon egy olyan intézetnek dolgozott, amely a norvég nemzetbiztonságot veszélyeztető hibrid fenyegetéseket vizsgálta. Giammaria, aki kollégái szerint „furcsa akcentussal beszélt", szintén a GRU illegális ügynöke volt.[1] Aztán ott volt az osztrák származású brazil Gerhard Daniel Campos Wittich esete, ő Rio de Janeiróban vezetett egy 3D-s nyomtatással foglalkozó céget, amely tacskós kulcstartókat és gyantafigurákat készített a brazil hadsereg számára. Rióból 2023 januárjában Malajziába utazott szabadságra, majd eltűnt. A barátnője, aki állatorvos volt a brazil mezőgazdasági minisztériumban, utoljára akkor hallott felőle, amikor azt mondta neki, hogy kirándulni indul. A nő riadót fújt, miután a férfi eltűnt a vadonban,

feltette kedvese fényképét az internetre, és könyörgött, hogy szóljon, aki tud valamit. A férfi valójában orosz illegális ügynök volt, és Moszkvába menekült, mert attól félt, hogy lelepleződött. A barátnője nem sejtett semmit, mesélte egy ismerőse, és teljesen maga alatt volt.[2] Miután éveken át kutattam, miféle lelki traumák magvait vetették el az illegális ügynökök a környezetükben a történelem során, most végignézhettem ugyanezt a jelenünkben.

2023 tavaszán egy festői kis faluba utaztam, egyórányi autóútra a hegyeken át Szlovénia fővárosától, Ljubljanától. Azért jöttem, hogy egy helyi művésszel egy Maria Mayer nevű argentin kurátorról és galériatulajdonosról beszélgessek, akivel együtt dolgozott. A művész összebarátkozott Mariával, és gyakran találkoztak Ljubljanában, ahol a nő galériája számos tengődő szlovén művésznek nyújtott kiállítási lehetőséget. A nő elmesélte neki, hogy ő és a férje, Ludwig egy évtizeddel korábban költöztek Európába Latin-Amerikából. Két kisgyerekük szlovén iskolába járt, de otthon spanyolul beszéltek.

Néhány héttel korábban a szlovén hatóságok a kis ország történetének egyik legnagyobb rendőrségi akciója során letartóztatták Mariát és Ludwigot. A rendőrök elözönlötték egy csendes ljubljanai külvárosban a halvány narancssárgára festett házukat, a házaspárt börtönbe vitték, két gyereküket pedig nevelőszülőkhöz adták. Mariát és Ludwigot azzal vádolták, hogy „törvénytelenül szerzett külföldi személyazonossági okmányokat" használtak, és feltehetően egy külföldi hírszerző szolgálatnak dolgoztak. Amikor Ljubljanába értem, a források megerősítették, hogy egy orosz illegális ügynökpárosról volt szó, a Potejev-fiaskó és a 2010-es csere után kiképzett új csoport tagjai voltak.

A hegyi házikóban élő művész nem akarta elhinni. A beépített kémek vakmerőek és szexik; Mariáról egyiket sem lehetett elmondani. – Szürke kisegér volt – mondta a fejét rázva. – Nem hiszem, hogy kém lehetett. Talán csak belekeveredett valamibe. – A házaspár más ismerősei ugyanezt a véleményt fogalmazták meg. – Átlagos, kedves emberek voltak, kizárt, hogy kémek – mondta nekem egy szomszéd epésen, és váltig állította, hogy az egész történetet hazug újságírók találták ki.

De a barátok és a szomszédok tévedtek. Az orosz hatóságok gyorsan elismerték a szlovénoknak, hogy a pár illegális ügynök, és tárgyalások kezdődtek a cseréről. Közben a szlovén hatóságok és szövetségeseik megpróbálták összerakni, miben mesterkedett Maria és Ludwig. A csendes Szlovénia tökéletes európai bázis volt; mivel a schengeni térségben helyezkedik el, a pár útlevél-ellenőrzés nélkül utazgathatott Európában. Ludwig egy informatikai

céget vezetett, amely kevés üzletet bonyolított le, ellenben ürügyet szolgáltatott neki az utazásra; nemrégiben részt vett egy németországi konferencián, ahova több ezer felső vezető zarándokolt el az internetes biztonság világából. Maria is gyakran utazott, hogy ellátogasson művészeti vásárokra vagy szlovén művészeti kiállításokat rendezzen. Ezeken az utakon valószínűleg orosz informátorokat kellett kifizetnie, és pénzkötegeket vitt magával. Amikor a rendőrség átkutatta a házaspár által bérelt, jellegtelen irodát, annyi készpénzt találtak, hogy órákig tartott megszámolni. A házaspár otthoni hűtőszekrényének egy rejtett rekeszében is lapult több százezer euró.[3] Egy ljubljanai biztonsági forrástól tudom, hogy Maria és Ludwig Szlovéniába érkezésük után évekig alvókémek voltak, de Ukrajna lerohanása után aktiválták őket, és merészebb kémkedési feladatokat kaptak.

Néhány hónappal a letartóztatásuk után találkoztam Christo Grozevvel Londonban. Christo egy bolgár rádiós vállalkozó volt, aki azzal szerzett nevet magának, hogy mellékesen a Bellingcatnek, egy olyan internetes detektívcsoportnak dolgozott, amely háborús bűnök és merényletek után nyomoz nyílt adatforrások felhasználásával. Christo az orosz ügynökökre összpontosított: ő fedte fel elsőként azoknak a GRU-tiszteknek a valódi személyazonosságát, akik Novicsokkal támadták meg Szergej Szkripalt, és később azonosította az FSZB-ügynököket, akik ugyanezt a mérget használták Alekszej Navalnij ellenzéki politikus ellen 2020-ban.

Christo az elmondása szerint most az illegális ügynökök felé fordította a figyelmét. Arra már rájött, hogy Maria Adela Rivera, a Nápolyban élő perui ékszertervező, aki számos NATO-ország tengerésztisztjével barátkozott, valójában egy Olga Kolobova nevű illegális GRU-ügynök volt, részben a macskája mikrocsipjének adatai alapján sikerült a nyomára bukkannia. Most Maria és Ludwig valódi személyazonosságát kutatta. A házaspár mindent megtett, hogy elkerüljék a fényképezkedést, de a gyerekeik ljubljanai iskolájának honlapján valahol mélyen elásva volt egy fénykép, amelyen látszott Maria arca. Christo arcfelismerő technológiával keresést rendelt az orosz útlevél-adatbázison; az országra jellemző széles körű korrupciónak köszönhetően virágzott a mindenféle személyes adatok feketepiaca. A keresés hozott egy találatot: Maria Mayer valójában Anna Dulceva volt, 1981-ben született Gorkijban. A férje, Ludwig Artem Dulcev volt, születési évük megegyezett. A belföldi utazási adatbázisok szerint 2012-ig Oroszországban mozogtak, majd egyszerűen eltűntek. A házaspár még abban az évben felbukkant Spanyolországban, majd megkezdte egy évtizeden át tartó argentin életét.[4]

Christo meggyőzően bizonyította az igazát, amikor a pár 2024 augusztusában bekerült az Oroszország és a Nyugat közötti nagyszabású fogolycserébe, amelyre az ankarai repülőtéren került sor. Egy kémekkel és orgyilkosokkal teli repülőgép indult Moszkvába, miután Nyugaton elengedték a börtönbüntetésüket. Köztük voltak Dulcevék és két gyermekük is, másfél év után újra együtt. A szülők csak a Moszkvába tartó repülőgépen magyarázták el a tizenegy éves Sofiának és a nyolcéves Danielnek, hogy a családjuk nem Argentínából származik, és mostantól új otthonuk lesz. A moszkvai Vnukovo repülőtéren a gyerekek elkerekedett szemmel szálltak le a repülőgépről, ahol vörös szőnyeg, vigyázzban álló díszőrség és Vlagyimir Putyin várt rájuk a kifutópályán. Putyin „Buenas noches"-szel üdvözölte az összezavarodott Sofiát, és virágcsokrot nyújtott át neki és édesanyjának.

Néhány nappal később az orosz állami televízió készített egy ragyogó riportot az egész családról, amint a nyári napsütésben sétálgatnak a jaszenyevói SZVR-székház zöldellő parkjában. Anna Dulcevából bugyogott a hála hazája iránt, és személyesen köszönte meg Putyinnak a támogatást. A gyerekek, akik négy napja kezdték új életüket Oroszországban, a kitalált illegális ügynök, Stirlitz emlékművén játszottak, amit két évvel korábban avattak fel Jaszenyevóban. Daniel a kilencedik születésnapját ünnepelte, ezért a riporter egy játék Cseburaskát adott neki, amely egy szovjet korabeli rajzfilm szereplője volt, és megkérdezte, tud-e már valamit oroszul.

Ha a nézőkben esetleg hagyott volna valami rossz érzést, hogy ez az egész milyen hatással lehetett a kisgyerekekre, a riporter biztosította őket, a fedésben végzett kémkedés minden megtévesztést megér: – Dulcevék igazi profik, akik egész életüket a hazának szentelték, és az érte hozott áldozatokat az átlagemberek soha nem tudnák megérteni. Gyerekeiket spanyol ajkú katolikusokként nevelték. Most meg kell őket ismertetniük a borsccsal.[5]

Az Ukrajna megtámadása utáni két év letartóztatási hullámában talán az utolsó néhány szabadlábon lévő illegális ügynököt gyűjtötték be. De az is lehet, hogy még több százan élnek észrevétlenül külföldiként, és egy-egy hírszerzéssel Moszkva javára szólnak bele a világ menetébe. Valós időben nehéz megbecsülni a szigorúan titkos kémkedési programok nagyságrendjét. Egyvalami azonban szinte biztos: miután Ukrajna lerohanása miatt oly sok legális orosz kémet utasítottak ki a világ nagykövetségeiről, a Kreml ráerősített az illegális kémek új nemzedékének felkészítésére. Dulcevék hazatértek Oroszországba, de sok más ügynök még csak most készült az indulásra.

Közvetlenül a 2024. augusztusi fogolycsere előtt kaptam egy üzenetet egy magas rangú forrásomtól a moszkvai hírszerzésnél. Egy sor konkrét és részletekbe menő kérdést küldtem még korábban neki egy közös ismerősön keresztül, aki beleegyezett a közvetítésbe. A válasz egy fénykép formájában érkezett, kétbekezdésnyi cirill betűs szöveg állt egy A4-es papírlapra nyomtatva. Láttam, hogy a forrás semmibe vette az összes kérdésemet, és inkább egy általam fel nem tett kérdésre válaszolt arra vonatkozóan, hogy az illegális ügynökök továbbra is fontos szerepet játszanak-e a modern világban. A válasz a következőképpen hangzott:

A mesterséges intelligencia és a biometrikus adatok korában sokkal nehezebbé vált olyan háttértörténeteket alkotni illegálisok számára, amelyek kiállják a vizsgálat próbáját. A mesterséges intelligencia megteremtette továbbá azt az illúziót, hogy közvetlen emberi közreműködés nélkül is lehet információt gyűjteni. De még ha az ilyen információk objektívnek tűnnek is, a saját szubjektív nézeteket valló és hibákat elkövető fejlesztők által megalkotott technológiák szűrőjén mennek keresztül. Vagyis a sorsdöntő pillanatokban még mindig szükség van egy emberre a helyszínen. Valakire a megdolgozott rendszeren vagy a közösségen belül. Csak így lehet végleges következtetést levonni és döntéseket hozni. Ezért az illegálisok beszivárogtatásának rendkívüli nehézségei ellenére az eredmény ma is megéri a befektetést. Az illegális ügynökökre továbbra is égető szükség van.[6]

Míg a Központ rendíthetetlenül hisz az illegális ügynökök fontosságában, a levadászásukkal megbízott nyugati hírszerzők lekicsinylően ítélhetik meg hatékonyságukat globalizált világunkban. Ugyanakkor továbbra is bámulják a nagyra törő programot, és tisztában vannak potenciális veszélyeivel. Nemrég egy nyári délutánon egy ilyen tiszttel üldögéltem egy európai főváros parkjának padján, és megkérdeztem a véleményét az illegálisokról. Kuncogott, és felhúzta a szemöldökét. – Kész időpocsékolás, az erőforrások teljesen értelmetlen pazarlása, a kémkedés elavult módja – mondta. De aztán hozzátette: – Persze elég egyetlenegy, aki sikerrel jár, és máris az elképzelhető legveszélyesebb dologgá változik. Hogyan kellene megtalálnunk őket? Hányan vannak még? Őszinte leszek. Nem tudjuk.

KGB: terminológia és felépítés

KULCSFOGALMAK

Központ – a külföldi hírszerzés főhadiszállása Moszkvában.

Tartó – az S csoportfőnökség alkalmazottja, aki általában egy illegális ügynök képzéséért és műveleteiért felel.

Halott alteregó – illegális számára lopott személyazonosság egy tipikusan csecsemőkorban elhunyt embertől.

Rejtekhely – félreeső hely, amelyen keresztül az illegális üzenetet vagy csomagot tud küldeni vagy felvenni egy N osztálybeli tiszt által személyes találkozás nélkül.

S csoportfőnökség – a KGB, később az SZVR illegális ügynökökkel foglalkozó részlege.

Hamis zászlós beszervezés – a kémek által alkalmazott technika, amellyel leplezik valódi elkötelezettségüket; egy KGB-kém például úgy próbálhat meg meggyőzni egy jobboldali informátort, hogy azt állítja magáról, a CIA-nak vagy egy jobboldali szervezetnek dolgozik.

GRU – szovjet/orosz katonai hírszerzés.

Illegális – diplomáciai fedés nélkül, többnyire, de nem feltétlenül, hamis személyazonosság és hamis nemzetiség alatt dolgozó kém.

INO – *Innosztrannij Otdel* (külföldi osztály) a Csekánál, az első szovjet külföldi hírszerző ügynökségnél.

Konszkvartyira – fedett lakás (szó szerint, „konspirációs lakás") – a KGB által használt jelöletlen lakás, ahol ügynökök lakhatnak, találkozhatnak, tanulhatnak.

Legális rezidencia – a KGB külföldön állomásozó, diplomáciai fedésben dolgozó ügynökeinek csapata.

Legális rezidens – az adott ország legális KGB-rezidenciáját vezető személy.

Legenda – kitalált háttértörténet az illegális számára.

N osztály – külföldi nagykövetségre küldött legális KGB-tisztek, akiknek a dolga az illegálisok támogatása.

Élő alteregó – egy még élő embernek az illegális számára ellopott személyazonossága.
Lubjanka – 1918-tól napjainkig a moszkvai hírszerzési központ. A KGB külföldi hírszerzésének nagy része az 1970-es években, az S csoportfőnökség pedig az 1980-as években Jaszenyevóba költözött.
Politbüro – a Szovjetunió legfőbb politikai szerve, lényegében kabinetként működött.
SZVR – a modern Oroszország külföldi hírszerzési szolgálata.
Jaszenyevo – a KGB, később az SZVR külföldi hírszerzésének főhadiszállása.

A KGB RÖVID TÖRTÉNETE

Vlagyimir Iljics Lenin 1917-ben, az októberi forradalom után néhány héttel létrehozta a Csekát. 1920-ban a Cseka külföldi részleggel, az INO-val bővült. A Csekát 1923-ban OGPU-ra nevezték át, majd 1934 és 1941 között NKVD-ként működött. A biztonsági ügynökség és annak külföldi hírszerző részlege az elkövetkező évtizedben több névváltoztatáson és átszervezésen esett át, mígnem 1954-ben KGB-vé vált. Ezt a nevet 1991-ig, a Szovjetunió széteséséig megtartotta. A KGB belföldi feladatait ezt követően egy új ügynökség vette át, amely 1995-ben FSZB néven vált ismertté. A külföldi hírszerzés egy másik új ügynökséghez, az SZVR-hez került.

A KGB FELÉPÍTÉSE

A KGB csoportfőnökségekre oszlott, és az Első főcsoportfőnökség felelt a külföldi hírszerzésért. Egyéb fontos csoportfőnökségek voltak a Második főcsoportfőnökség (kémelhárítás), az Ötödik főcsoportfőnökség (politikai elhajlás, 1967-től) és a Hetedik főcsoportfőnökség (külső megfigyelés).

Az Első főcsoportfőnökség (külföldi hírszerzés) további csoportfőnökségekre tagozódott, többek között:
R csoportfőnökség – tervezés és elemzés
K csoportfőnökség – kémelhárítás
OT csoportfőnökség – műveleti/műszaki
T csoportfőnökség – tudományos és ipari kémkedés

S csoportfőnökség – illegálisok
Az S csoportfőnökség (illegálisok) a következő osztályokra tagozódott a szovjet-kor késői szakaszában:
Első osztály – Moszkvából berepülő illegálisok (korábban Hetedik osztályként volt ismert)
Második osztály – dokumentáció és legendagyártás
Harmadik osztály – kiválasztás, toborzás és képzés
Negyedik osztály – Észak- és Dél-Amerika
Ötödik osztály – Nyugat-Európa és a Brit Nemzetközösség
Hatodik osztály – Távol-Kelet
Hetedik osztály – Észak-Afrika, Közel-Kelet, Kelet-Ázsia
Nyolcadik osztály – közvetlen akció
Kilencedik osztály – belső biztonság
Tizedik osztály – munka szovjet területen
N osztály – illegális ügynököket támogató tisztek szovjet követségi vagy kereskedelmi kirendeltségi állással

Köszönetnyilvánítás

Óriási hálával tartozom minden volt illegálisnak, aki szóba állt velem, különösen Jurij Linovnak és feleségének, Tamarának, akik két hosszú utazásom során kedvesen fogadtak szülővárosukban. Köszönet illeti Jelena Vavilovát, Jack Barskyt, valamint Wolfhard és Heidi Thielt is. Elliot Holar, az egykori Peter Herrmann nagylelkűen beleegyezett, hogy életében először elmesélje a történetét. Hálás vagyok Tim és Alex Foley/Vavilovnak is, hogy megnyíltak előttem gyerekkori élményeikről.

Köszönettel tartozom Vaszilij Mitrohinnek több évtizedes munkájáért, valamint Christopher Andrew történésznek, aki régebben Mitrohin dokumentumaival dolgozott. Munkájuk felbecsülhetetlen alapot biztosított ehhez a könyvhöz.

Köszönöm Allen Packwoodnak, Andrew Riley-nek és a Churchill Archives Centre többi munkatársának a Mitrohin-archívummal kapcsolatos segítségüket, beleértve azt is, hogy hozzáférést biztosítottak azokhoz az anyagokhoz, amelyeket adatvédelmi okokból frusztráló módon újra lezártak a kutatásom ideje alatt.

Jaroslav Vaňous a prágai Cseh Biztonsági Szolgálat Levéltárában és Dagmar Hovestädt a berlini Stasi-archívumban is sokat segített, Petr Vojta pedig a Cseh Televízió archívumában. Vasily Maximov biztosította, hogy hozzáférhessek a litván KGB-levéltárban található iratokhoz az illegálisokról. Az ukrán külföldi hírszerző szolgálat munkatársai rendkívül gyorsan megtalálták Jurij Linov képzési aktáit, és feloldották a titkosítás alól, ami háborús időkben csodaszámba megy.

Flora Garamvolgyi segített a német, Gabrielle Weiniger a héber, Maja Zuleva pedig a jugoszláv iratok fordításában. Anna Koslerova segítségemre volt a cseh dokumentumok tanulmányozásában és néhány prágai kutatásban.

Timofey Neshitov segített német nyelvi kérdésekben, Jan Auszeuskin pedig néhány kézzel írt KGB-dokumentum megfejtésében.

Az FBI általában nem reagált a megkereséseimre, de John Fox, a hivatalos történész üdítő kivétel volt. Peter O'Reillyval és más nyugalmazott ügynökökkel kellemes beszélgetéseket folytattam a nyomozóirodáról és az 1970-es és 1980-as évek illegális ügynökeiről.

Köszönöm a segítséget a kapcsolatokkal és a háttérinformációkkal Sanita Jembergának Rigában, Panyi Szabolcsnak Budapesten, Olekszandr Szkripniknek Kijevben, Lenka Kabrhelovának Prágában, Gustavo Gorritinak Limában, Jossi Melmannak, Ronen Bergmannak és főleg Slomo Spirónak Tel-Avivban, Marta Allevatónak Rómában, Christopher Nehringnek Németországban, Holger Roonemaanak Tallinnban és Marjorie Rossnak a Costa Rica-i San Joséban. Robert Bickerstől a 1930-as évek Kínájáról kaptam háttérinformációkat. Minszkben Sziarhej Novikau történész rendkívül segítőkész volt, hogy hozzáférhessek a belarusz archívumokhoz. Drazen Jorgic segített megszervezni egy találkozást Trockij mexikóvárosi házában Trockij dédunokájával, Nataliával, és segített lenyomozni valamit Kenyában is. Ronit Weiss-Berkowitz volt oly kedves, és elküldte nekem két 1990-es évekbeli filmjét Jurij Linovról, Andreas Dirr pedig elküldte nekem Heidrun Hoferről szóló filmjének másolatát. Viktor Simolin volt oly kedves, hogy találkozott velem Minszkben, és átadta a Wilhelm Kube meggyilkolásáról szóló kiváló, de nehezen fellelhető könyvének egy példányát.

Olga Zarevától dokumentumokat és fényképeket kaptam a nagyapjáról, Mejer Trilisszerről, Szergej Milasov pedig megosztotta velem a mostohanagyapjáról, Dmitrij Bisztroljotovról éveken át gyűjtött anyagát. David Hochman mesélt nekem az apjáról és az 1968-as Prágáról. A profi nyomozó, Fjodor Lukjanov segített eligazodni az orosz archívumokban. Viktor és Viktoria Mucsnik kedves vendéglátók és segítőkész idegenvezetők voltak Tomszkban. Catherine Andreyev, Rachel Applebaum, Trevor Barnes, Laura Browder, Emil Draitser, Mary Allen Johnson, Polly Jones, Peter Löhn, Anshel Pfeffer, Daniela Richterova, Jeff Trimble és Andrej Znamenszkij különféle témákban adtak tanácsot.

Jevgenyija Albac, Daniel Beer, Mark Edele, Charlotte Higgins, Michael Idov, Simon Morrison, Daniela Richterova, Adam Schorin, Calder Walton és Joshua Yaffa mind hasznos meglátásokat tettek a szöveg egészéről vagy egyes részeiről. Külön köszönet Miriam Eldernek és David Hoffmannek, akik elolvasták a korai változatokat.

A *Guardian*nál köszönöm Kath Vinernek, Jan Thompsonnak és Jamie Wilsonnak a támogatásukat és bizalmukat, a külpolitikai rovat minden tagjának, amiért ilyen remek szerkesztők és kollégák voltak, valamint Sarah Hewittnek,

Jana Harrisnek és Karen Plewsnek az évek során nyújtott csodálatos támogatásukat. A *guardianos* kollégáim, Andrew Roth, Philip Oltermann, Angela Giuffrida, Stephanie Kirchgaessner, Julian Borger és Vincent Ni mindannyian elláttak tanácsokkal, információkkal, vagy megengedték, hogy különböző helyszíneken használjam az irodájukat az interjúkhoz. Pjotr Sauer Amszterdamban és Tom Philips Rio de Janeiróban segített a 2023-as illegális esetekről szóló tudósításokban. Szlovéniában Marja Novak segített felderíteni a Szlovéniában élő illegális pár nyomait. Sok érdekes beszélgetést folytattam Christo Grozevvel a mai illegális bevándorlókról és az ő leleplező munkájáról.

A Cheney Agencynél rendkívül gyümölcsöző volt az együttműködés Adam Eaglinnel, és sokat dobott a munkán a korai szakaszában. Matthew Marland a londoni RCW-nél szintén elkötelezett és segítőkész volt. Nagyon sokat köszönhetek Maria Goldvergnek, a Knopf korábbi munkatársának, aki a kezdetektől fogva támogatta a könyvet, és a munkafolyamat nagy részében éleslátású, hasznos kritikai megjegyzéseket tett. Hatalmas köszönet Quynh Dónak is, aki átvette a stafétabotot a végső szakaszban. A Profile-nál köszönöm Ed Lake-nek a kezdeti lelkesedését, Nick Humphrey-nak pedig, hogy eljuttatta a munkát a célvonalig, és hasznos szerkesztői munkát végzett. Köszönöm Ingrid Sternernek, a szerkesztőnek, aki csiszolta a kéziratot és számos apró ténybeli hibát kijavított.

Köszönöm a testvéremnek, Zareennek és a szüleimnek, Nargisnak és Peternek a szeretetüket és támogatásukat, valamint a szövegre adott hasznos visszajelzéseket. És a legfontosabbat hagyva utoljára, köszönöm Paulinának: még nem ismertük egymást, amikor elkezdtem írni ezt a könyvet, és mire befejeztem, már házasok voltunk. Köszönöm, hogy ilyen sokáig elviselted megszállottságomat az illegálisokkal, és minden mást, most és mindörökké.

Jegyzetek

Bevezető

1 Michael Friscolanti, „The Russian Spies Who Raised Us," *Maclean's,* 2017. aug. 10., *macleans.ca.* Nem világos, pontosan hogyan szerezte be Vavilova az „első iratokat"; talán a születési anyakönyvi kivonat KGB-s hamisítványával kezdte. A születési anyakönyvi kivonaton és „Ann" későbbi útlevelén a teljes név Tracey Lee Ann Foley volt.
2 Interjú Chapmannel, 2011.
3 Idézet forrása: Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 11.

1. Gyökerek: *A bolsevik földalatti mozgalom*

1 Trockij, *Életem*; Service, *Trotsky,* 70–71; Rappaport, *Conspirator,* 60–72. A ház a második világháborúban megsemmisült.
2 McKnight, *Espionage and the Roots of the Cold War,* 23–24., 42.
3 Sebestyen, *Lenin the Dictator,* 123–24.
4 Rappaport, *Conspirator,* 115.
5 Rappaport, *Conspirator,* 158–64.
6 További részletekért Lenin stratégiájáról a kétfajta munka ötvözésére, *lásd* Nimtz, *Lenin's Electoral Strategy.*
7 Sztálin és a *konszpiracija* témájában *lásd* Sebag Montefiore, *Az ifjú Sztálin.*
8 McKnight, *Espionage and the Roots of the Cold War,* 49–50.
9 Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 36., 752n.

2. Az Öreg: *A szovjet külföldi hírszerzés első vezetője*

1 Ioganszon, *Dorogoj borbi,* 33–34.; „Borba za vlaszt", amurobl.ru.
2 Jaroszlavszkij, *Protokoli.*

3 Primakov, *Ocserki,* 2:50–51; Konyajev, *Slisszelburgszkije pszalmi,* 594.; Joganszon, *Dorogoj borbi,* 19.
4 GAIO, F34, Op OTs, D101, Mejer Abramovics Trilisszer aktái, 1914–17.
5 Alekszandr Barinov, „Pervij Csekiszt Centroszibirij", *Csitinszkoje Obozrenije,* 2017. dec. 25., obozrenie-chita.ru. A kínzásról szóló állítások: RGASPI F 495 O 65a D 11316.
6 *Lásd pl.:* Ball, *Russia's Last Capitalists,* 9.
7 RGASPI F485 O65a D11316, p. 13.
8 Joganszon, *Dorogoj borbi,* 42.; interjú Olga Zarevával, Trilisszer unokájával.
9 Andrew és Gordievsky, *KGB,* 41.
10 A részletek Trilisszerről a Lubjankában többnyire innen származnak: Agabekov, *Ch.K. za Rabotoj;* ezek a részletek a 166–67. oldalon találhatók.
11 McKnight, *Espionage and the Roots of the Cold War,* 48–49.
12 Bár nyilván akadtak női csekisták, köztük hírhedten kegyetlenek is, akiket a fehér propaganda a bolsevik rendszer dekadenciájának és erkölcsi züllésének alátámasztására használt, nem találtam adatokat az INO vagy általánosabban a Cseka személyi állományának nemek szerinti megoszlásáról. Az INO korai időszakáról szóló publikált beszámolókban azonban nem találtam nyomát nők jelenlétének a szervezetben.
13 Hella Wuolijoki, egy finn író és költő, akivel Trilisszer titkos viszonyt folytatott földalatti évei alatt, gyakran meglátogatta volt szeretőjét Moszkvában, néha más külföldieket is magával hozva. Egy másik látogató Nicholas Roerich volt, az orosz-amerikai festő, aki Tibetben járt, hogy megkeresse a mitikus Sambhala királyságot, és Buddha születési helyéről hozott földet akart Lenin sírjára helyezni. *Lásd* Kuusinen, *Before and After Stalin,* 144.; és Andreyev, *Myth of the Masters Revived,* 241., 246.
14 Felstinszkij, *VChK-GPU dokumenti i materiali,* 260.
15 Interjú Olga Zarevával. Az épület kilenc tágas lakásának szinte minden eredeti lakója a tisztogatások során vesztette életét golyó által.
16 Primakov és mások, *Ocserki,* 2:55.
17 Az illegális munkáról szóló kézikönyv, valamint az illegális munkával foglalkozó bizottság üléseinek jegyzőkönyvei és egyéb információk itt találhatók: RGASPI F 495 Op 27 D 1 és 2.
18 Andrew, *Secret World,* 583.
19 Matonin, *Csernij cselovek,* 363–71.
20 Bessedovsky, *Revelations of a Soviet Diplomat,* 186.
21 *Lásd* Agabekov, *Cs.K. za Rabotoj.*

3. A gyorsrepülő: *A nagy nemzedék legnagyobbika*

1 Dmitrij állítása szerint egy Elizaveta de Courval nevű nő nevelte. Draitser, *Stalin's Romeo Spy,* 19–21., könyvében beismeri, hogy „vannak kétséges mozzanatok a történetében", míg Prozsvetov a *Verbovscsik,* 25–27., című könyvében azt írja, hogy ekkoriban egyetlen De Courval élt Szentpéterváron, és őt nem Elizavetának hívták. Jó eséllyel örök homály fogja fedni, pontosan hogyan töltötte Dmitrij a gyerekkorát. Ami a tengerészeti akadémiát illeti, más beszámolók szerint Dmitrij először Szevasztopolban járt kadétiskolába, de ezek valószínűleg tévesek. *Lásd* Proszvetov, *Verbovscsik,* 30. Azt állította, hogy a város őrségének tagjaként részt vett Protapov kivégzésében, bár ez valószínűleg költői túlzás. A szotyolázós idézet helye: Proszvetov, *Verbovscsik,* 41.
2 Proszvetov, *Verbovscsik,* 48–49.
3 King, *Midnight at the Pera Palace,* 89–110.
4 Idézet helye: Proszvetov, *Verbovscsik,* 53. Dmitrij 1921-ben rövid időre visszatért a Krímbe, ami kockázatos lépés volt, mivel korábbi szolgálata a fehérek hajóján könnyen a letartóztatásához vezethetett volna. Dmitrij azt is állítja, hogy ezen az útján szervezte be őt a Cseka; a bonyolult történetet még zavarosabbá teszik a különböző időpontokban elmondott eltérő változatok, de az igazság felderítésére tett legjobb kísérlet: Proszvetov, *Verbovscsik,* 56–61.
5 Volt még egy küldetés vissza Oroszországba, és egy nagyon rövid jelenés Pozsonyban.
6 *Lásd* Andreyev és Savicky, *Russia Abroad,* 89–92.; RGASPI F 5765 Op 2 D 92.
7 Draitser, *Stalin's Romeo Spy,* 54.
8 Sztrogalova, „Sztanovlenije i nacsalnij etap".
9 1922-ben Dmitrij rövid időre visszatért Oroszországba, majd vissza Konstantinápolyba, és onnan Prágába utazott tovább. *Lásd* Milashov, *Commentaries,* 1. kötet; Draitser, *Stalin's Romeo Spy,* 46–47.
10 RGASPI F R- 5574 Op 3 D 2, 10.
11 Carev és West, *KGB v Anglii,* 118.
12 Golszt elvtárs valódi neve Nyikolaj Szamszonov volt.
13 Teljes nevén Maria Milena Iolanta Shelmatova.
14 Degtariov és Kolpakidi, *Vnesnyaja razvedka SSSR,* 358–60.
15 A rendelkezésre álló archívumokból és másodlagos forrásokból nem derül ki, hogy Bazarov rendelkezett-e Da Vinci nevére szóló iratokkal, vagy ezt a fedőnevet csak Charlie kedvéért találta ki, esetleg kódnév volt.
16 Carev és West, *KGB v Anglii,* 110.

17 Görög útlevelét használta; kínos helyzeteket szülhetett volna, ha Perellyként utazik Magyarországra, mivel nem beszélt magyarul.
18 Feltehetően csehül válaszolt volna, amit prágai tartózkodása alatt jól megtanult, és németül is beszélt. De egy, a Habsburg-kori Pozsonyban élő, majd Budapestre költöző magyar biztosan folyékonyan beszélt volna magyarul.
19 Carev és West, *KGB v Anglii,* 129.
20 Barratt, *Forgotten Spy,* 60.
21 A részletekért Lucyról: Barratt, *Forgotten Spy.*
22 Carev és West, *KGB v Anglii,* 133.
23 *Lásd* Bazarov levelét a Központnak: Carev és West, *KGB v Anglii,* 134. Az útlevél állítólag Lord Robert Grenville nevére szólt, aki Kanadában született, és maga Sir John Simon külügyminiszter írta alá, aki közben azt mondta: – Nem tudtam, hogy Lord Robert visszajött Nagy-Britanniába. – Ezt azonban nem lehet alátámasztani. Bisztroljotov KGB-aktájában, amelyet Szergej Milasov lemásolt, szintén nem található meg az útlevél másolata, míg több más útlevele megmaradt.
24 West és Carev, *Crown Jewels,* 70.
25 Carev és West, *KGB v Anglii,* 141–42.
26 Draitser, *Stalin's Romeo Spy,* 85, 108, 138–41.
27 TNA KV 2/808.
28 Ez persze Dmitrij beszámolójának pontosságára épít, de azt biztosan tudjuk, hogy az ebédre valóban sor került, mert a TNA KV2 /808-as iratban található lehallgatási jegyzőkönyvben Lucy meghívja Kempet az ebédre, egy másikban pedig Ernest felhívja Lucyt, és megjegyzi, hogy hallott Kemp látogatásáról.
29 Barratt, *Forgotten Spy,* 189.
30 TNA KV2/808.
31 TNA KV2/808.
32 Egyes szerzők felhívták a figyelmet Dmitrij emlékirataiban egy mondatra, mely szerint: „csodálatos 'forrásunk' elbukott, és mi okoztuk a halálát", ami arra utalhat, hogy Oldhammal idegen kéz végzett. Erre azonban nincs bizonyíték, és sok minden arra utal, hogy Oldham komoly alkoholbetegségben és súlyos depresszióban szenvedett.
33 Közel két évtizeddel később, a szovjet disszidensek által szolgáltatott új információk fényében és a hidegháború egészen másmilyen légkörében az MI5 újra megnyitotta Ernest Oldham ügyét, és megpróbálta kideríteni, ki volt a rejtélyes magyar, megkésve ráébredve, hogy szovjet illegális ügynök lehetett. Kihallgatásakor az idős Thomas Kemp azt állította, hogy nem emlékszik a találkozásra,

valószínűleg el akarta titkolni, mennyire rászedték az ebédmeghívással a Ritzbe és az azt követő szökéssel. Azt javasolta a nyomozóknak, inkább keressék meg Lucy Oldhamot, aki bizonyára sok mindenre emlékszik. De néhány hónappal elkéstek. 1950 nyarán Lucy is öngyilkos lett, a Temzébe vetette magát. 1974-ben, több mint négy évtizeddel Joe Perelly kensingtoni ebédje és eltűnése után a brit biztonsági szolgálatok még mindig próbálták összegyűjteni az azonosításához vezető nyomokat. Csak az 1990-es évek elején, a Szovjetunió összeomlásával és Dmitrij Bisztroljotov nevének nyilvánosságra hozásával kerültek végre helyükre a kirakós darabkái.
34 Carev és West, *KGB v Anglii,* 155.
35 TNA KV 2/809 és KV 2/815; Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 64–67.; West és Carev, *Crown Jewels,* 76–77., 84.
36 Sokolov, „A. L. Razumova"; Chase, *Enemies Within the Gates,* 361–68.
37 Társalgás közben Emil Draitserrel, idézve itt: *Stalin's Romeo Spy.*
38 A két világháború közötti hírszerzési dokumentumok nagy része megsemmisült, vagyis még azoknak a műveleteknek az esetében is, amelyekről dokumentumok találhatók a KGB levéltárában (amiket Emil Draitser és néhány szerző látott az 1990-es évek elején, és amelyek részben a Mitrohin-archívumban is megtalálhatók), a forrás nagyrészt Bisztroljotov saját, évtizedekkel később, a Gulágból való szabadulása után írt szövegei, nem korabeli archív iratok.
39 Idézet forrása: Proszvetov, *Verbovscsik,* 108.

4. A terror: *Sztálin tisztogatásai*

1 1930 és 1936 között 2,4 millió embert deportáltak a kuláküldözés keretében. Edele, *Stalinist Society,* 42.
2 Idézve: Schlögel, *Moscow, 1937,* 35.
3 Schlögel, *Moscow, 1937,* 46.
4 Jenks, „Metro on the Mount".
5 Schlögel, *Moscow, 1937,* 79.
6 Draitser, *Stalin's Romeo Spy,* 242–43.
7 RGASPI F.17, Op.171 D. 410 L. 255, reprodukálva itt: stalin.memo.ru.
8 Vlagyimir Szergejev, „Da Vinci Szovetszkoj Razvedki", *Nezaviszimaja Gazeta,* 2006. okt. 6., nvo.ng.ru; Kim és Kolpakidi, *Vnesnyaja razvedka SSR,* 358–60.
9 Figes, *Whisperers,* 227–315. A következő két évben ezek a gondolatok keringtek az elméjében, mígnem őt is letartóztatták és munkatáborba küldték, mint a nép ellenségének feleségét. 1940-ben ott halt meg.

10 A letartóztatás és a kihallgatás részleteit *lásd:* Bisztroljotov, „Zalog Besszmertija," in „Memoirs", 1. könyv

11 Milasov a *Commentaries* írja, hogy Szolovjov öt évvel volt idősebb Dmitrijnél. Parasztcsaládba született, és minimális iskolai végzettséggel rendelkezett. Számos segédmunkát végzett, mielőtt 1921-ben csatlakozott a Csekához, ahol fokozatosan emelkedett a ranglétrán. Szolovjov túlélte a tisztogatásokat, de 1941-ben, a szovjet háborús erőfeszítések első hónapjaiban eltűnt, és feltételezték, hogy elesett.

12 Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 103.

13 *Lásd* Jansen és Petrov, *Stalin's Loyal Executioner,* 68. Hivatalosan az orosz SZVR azt állítja, hogy Szlutszkij halála nem volt gyanús, de elegendő közvetett bizonyíték áll rendelkezésre ahhoz, hogy megalapozottan feltételezzük, meggyilkolták.

14 A halárusról szóló részlet számos orosz forrásban előkerül; az Ernst Deutschlander név itt szerepel: MITN 2/9/2, 17. o.

15 Trilisszer ekkor a Mihail Moszkvin nevét használta. *Lásd* Chase, *Enemies Within the Gates,* 240–43.

16 FSZB: Mejer Trilisszer kihallgatási jegyzőkönyve (Olga Zareva jóvoltából). Trilisszer vallomása azt mutatja, hogy próbált megőrizni egy szikrányi méltóságot, csak annyit ismert el, hogy akaratlanul hagyta az INO-t kémek fészkévé válni, de az utolsó pillanatig tagadta azt a vádat (amelyben bűnösnek találták), hogy aktív kapitalista kém lett volna.

17 Az idősebb bolsevikok arra is emlékeztek, hogy a forradalom előtt Ohrana-ügynökök mélyen beépültek közéjük, például Roman Malinovszkij, aki egy ideig a bolsevik frakció vezetője volt a Dumában. Amikor Oszip Pjatnyickijt 1937-ben letartóztatták, felesége, Julia eltűnődött, hogy talán mindvégig „kém vagy titkos ügynök volt, mint Malinovszkij".

18 Milashov, *Commentaries.*

5. Amerikai úttörők: *Az első illegális ügynökök az Egyesült Államokban*

1 FBI: Michael Whitney Straight-akta; Straight, *After Long Silence,* 129; VN White Notebook #3, 115–17. Green az emlékirataiban azt állítja, hogy már Washingtonban volt, amikor 1938-ban először felvették vele a kapcsolatot; az FBI-nak azonban egyértelműen azt állította, hogy New Yorkban történt, amit jobban alátámaszt Ahmerov Moszkvába küldött távirata is.

2 Agabekov, *OGPU,* 150.

3 Bessedovsky, *Revelations of a Soviet Diplomat,* 112.

4 Haynes, Klehr és Vassiliev, *Spies,* 196–97.

5 Haynes, Klehr és Vassiliev, *Spies,* 331.

6 „Recognition of Russia", A Külkapcsolati Bizottság albizottságának meghallgatása, U.S. Szenátus, Government Printing Office, Washington, D.C., 1924, 262.

7 Massing, *This Deception,* 132–33.; Chambers, *Witness,* 20. fejezet; Haynes, Klehr és Vassiliev, *Spies,* 406.

8 Amikor az FBI kihallgatta az átállt Walter Krivitszkijt, ő azt mondta, hogy Markin 100 000 dollárnyi hamis pénzt cserélt valódi pénzre két chicagói gengszterrel, azt a magyarázatot adva nekik, hogy a bankjegyek New York-i rablásból származnak. Amikor a bűnözők rájöttek, hogy átverték őket, lenyomozták és megölték Markint. Haynes, Klehr és Vassiliev „balesetnek vagy utcai bűncselekménynek" tudja be a halálát. FBI 100-11146 Walter G. Krivitsky 2/4 rész (megtalálható: vault.fbi.gov mint Walter Krivitsky 3/8 rész); Haynes, Klehr és Vassiliev, *Spies,* 156.

9 Salagin, *Vibor rezidenta.* MITN 1/6/2, 103. old. az Edir Bey nevet említi, míg más források, például Salagin szerint Ahmerov Musztafa Dakmak (vagy Togmacs) névre kiállított iratot használt. Egyik névnek sem találtam nyomát a Jencsing Egyetem vagy a Columbia nyilvántartásában. Orosz források szerint Ahmerov a pekingi „Amerikai Egyetemen" tanult; hálás köszönet Robert Bickersnek, aki felvetette, hogy ez a legnagyobb valószínűség szerint a Jencsing.

10 Strasbaugh, *Victory City,* 15.

11 Massing, *This Deception,* 68.

12 Sakmyster, *Red Conspirator,* 70–71.

13 Ahmerov szovjet felesége, Natalia és fiuk, Robert is ugyanekkor került az Egyesült Államokba, ahol az újonnan megnyílt szovjet nagykövetségen laktak, és Natalia titkárnőként dolgozott. Nem világos, milyen gyakran találkozhatott velük, és milyen volt a kapcsolatuk. 1939 augusztusában Natalia és Robert saját nevükön hajóval visszatértek a Szovjetunióba. Robert később KGB-ügynök lett. Ahmerov orosz életrajzírója szerint a család két ága között még mindig él a feszültség az ügy miatt.

14 VN White Notebook #3, 116.

15 Duggan számára Iszhaknak volt még egy álneve: Alexander Hansen.

16 Moorhouse, *Devil's Alliance,* 5–12. Másnap Krivosein két német háborús riporternek adott derűlátó interjút, Hitlerre és Sztálinra emelte poharát, mint a nép embereire, és a németeket meghívta vacsorára moszkvai lakására „a kapitalista Albion felett aratott győzelem után".

6. Kacsa hadművelet: *Trockij meggyilkolása*

1 Sudoplatov, *Special Tasks,* 12–27.
2 A találkozás részletei elsősorban Szudoplatov saját beszámolójából származnak: *Special Tasks,* 65–86.
3 A Santa Fe-i fedett lakásról Szudoplatov ír (*Special Tasks),* de mások ezt kétségbe vonták. A menedékjog történetéért *lásd:* Csikov, *Szuperagent Sztalina.*
4 „Woman Is Accused in Trotsky Murder", *New York Times,* 1940. aug. 27., 9.
5 A Kacsa hadműveletről szóló szakasz az alábbi forrásokra épül: Soldatov és Borogan, *Compatriots,* 39–52.; Sudoplatov, *Special Tasks,* 65–86.; Damaszkin, *Sztalin i razvedka,* 115–34.; Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 112–16., Csikov, *Szuperagent Sztalina,* 75–76.; Volodarsky, *Stalin's Agent,* 359–67.; Mercader és Sánchez, *Moj brat ubil Trockogo;* és Sánchez Salazar, *Murder in Mexico.*

7. Barbarossa hadművelet: *Hitler lerohanja a Szovjetuniót*

1 Matthews, *Impeccable Spy,* 238.
2 Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 122.
3 Matthews, *Impeccable Spy,* 274, 280.
4 Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 119–20.

8. A füttyös: *Beépülve a Harmadik Birodalomban*

1 Ennek a fejezetnek a forrása javarészt, ahol nincs más jelezve: Khokhlov, *In the Name of Conscience.* A vonatutak részleteiért *lásd:* Braithwaite, *Moscow 1941,* 276.
2 Edele, *Stalinism at War,* 82.
3 Edele, *Stalinism at War,* 87.
4 Interjú Jevgenyija Albackal. Jevgenyija Albac, „Mama i papa i ih vojna", *Novoje Vremja,* 2015. május 4., newtimes.ru.
5 *Lásd* például: Brilev és O'Connor, *Razvedka: Nelegalij naoborot.*
6 Hohlov részletesen írt a minszki küldetésről az *In the Name of Conscience* című emlékirataiban, de emlékei sokszor megbízhatatlanok. A téma azért is problémás, mert miután Hohlov az 1950-es években disszidált a Szovjetunióból, a későbbi szovjet történészek teljesen kiírták őt a történetből. Ebből egyesek arra a következtetésre jutottak, hogy kalandjairól szóló beszámolója teljes egészében a fantázia szüleménye. Azonban két korabeli dokumentum alátámasztja a nagy részét, és további fényt derít a történtekre. Szelemenev és Simolin *Ubiisztvo Vilgelma Kube* című műve rendkívül hasznos ebben a tekintetben, különösen a 107–109. oldalon közölt dokumentum Karl Kleinjung 1945 augusztusában tett vallomásával. Használtam még a minszki levéltár eredeti dokumentumait is, amelyek közül a leghasznosabbak a NARB F1346 V1 Sp 44 és 265 voltak. Az utóbbi Jelena Mazanik 1943 októberében a Lubjankában készült interjújának átirata, amely sokkal megbízhatóbb forrás későbbi emlékiratánál.
7 Szelemenev és Simolin, *Ubiisztvo Vilgelma Kube,* 15.
8 Szelemenev és Simolin, *Ubiisztvo Vilgelma Kube,* 79–80.
9 Szelemenev és Simolin, *Ubiisztvo Vilgelma Kube,* 33.
10 NARB F1346 V1 Sp 265.
11 Nyikolaj legalábbis később így mesélte. Jelena később azt állította, hogy a bombát korábban kapta más partizán ismerőseitől, és Nyikolajt elküldte, mert továbbra sem bízott benne.
12 Ilja Ehrenburg, „Konyec Vilgelma Kube", *Krasznaja Zvezda,* 1943. szept. 24.

9. Korai beszivárgások: *Indul a hidegháború*

1 Downing, *1983,* 41.
2 Walton, *Spies,* 88.
3 Amikor 1945-ben Silvermaster találkozott egy szovjet hírügynökségi tudósítóként dolgozó legális ügynökkel, örült, hogy megismerhet egy szovjet képviselőt, mert addig, tudtával, csak amerikaiakkal volt dolga.
4 Walton, *Spies,* 108.
5 Anderson, *Quiet Americans,* 153.
6 Gaddis, *Cold War,* 58.
7 Gaddis, *Cold War,* 39; Weiner, *Enemies,* 17. és 18. fejezet.
8 Walton, *Spies,* 100.
9 Feklisov, *Man Behind the Rosenbergs,* xvi.
10 MITN 1/6/2 1. rész. Ez a szervezeti felfordulások és átalakítások ideje volt, beleértve egy rövid időszakot, amikor a katonai és a polgári külföldi hírszerzés egyetlen szervbe olvadt össze.
11 MITN 1/6/2, p. 129; Pavlov, *Operacija „Szneg",* 124.
12 MITN 1/6/2, pp. 121–22; Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 204–9.; Macintyre, *Spy Among Friends,* 134–35. és 152. A szívproblémákról *lásd:* Pavlov, *Operacija „Szneg",* 122–25. Ebben továbbá azt állítja, hogy Makajevnek volt egy

fia a Szovjetunióban, akit a visszatértekor látott először. Pavlov azt is állítja, hogy Philby helyezett el valamit Makajev számára egy rejtekhelyen, amit az illegális nem talált meg.

13 Mitrohin jegyzetei szerint Brik a Szoboloff-dokumentumot egy montreali nyilvános vécében lévő rejtekhelyről szerezte meg, míg Brik maga a 90-es években kanadai kihallgatóinak azt mondta, hogy a dokumentumokat egy kapcsolattartótól vette át. Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 217.; Mahar, *Shattered Illusions,* 23–24.

14 Brik esete leírásának a forrása: Mahar, *Shattered Illusions,* ami kimerítő tárgyalása a történetnek Brik későbbi kanadai tartójának a tollából. *Lásd még:* Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 217–22.

10. Signor Ambasciatore: *Megölni Titót*

1 Tito átvette a korábbi királyi szokást, miszerint minden (ugyanazon anyától született) kilencedik gyermek keresztapja lett.

2 A Castro–Tito-találkozás részleteit őrzi a Jugoszláv levéltár alábbi irata: AJ KMJ 1 3-b/393.

3 Csikov, *Szuperagent Sztalina,* 14, 417.

4 Primakov és mások, *Ocserki,* 4:371–84; MITN 1/6/2, 1. rész

5 Nikandrov, *Grigulevics,* 327–42.

6 Nikandrov, *Grigulevics,* 342–43.

7 Gaddis, *Cold War,* 162.

8 Csikov, Szuperagent Sztalina, 202.

9 Csikov, *Szuperagent* Sztalina, 218–24.; „Religion: The Nephews," *Time,* 1958. ápr. 28., content.time.com.

10 VAA 1228 B125 fasc. 1, 769–73.

11 NACR; Ross, *El secreto encanto,* 173–75.

12 Idézve: itt: Csikov, Szuperagent Sztalina, 424.

13 Levy, *Dolce Vita Confidential,* 226–27.

14 Walton, *Spies,* 133.

15 Ross, *El secreto encanto,* 180–81.

16 Csikov, Szuperagent Sztalina, 360., megjegyzi, hogy a kiállított fényképezőgép állítólag Einaudi ajándéka volt. Ellenben mind MITN 2/14/1 267., mind Ross, *Unmasked,* 255., szerint De Gasperi adta neki.

17 A Martinez Moreno-beszédet *lásd* „Official Records of the Sixth Session of the United Nations, Ad Hoc Political Committee 4th Meeting". Castro a delegáció

tagjaként van megemlítve itt: „Official Records of the General Assembly Sixth Session: Sixth Committee: Legal Questions Summary Records of Meetings 7/11/51–29/1/52". A későbbi orosz beszámolók, amelyek szerint Joszif maga tartott beszédet Acheson kérésére, valószínűleg valótlanok. Mivel ezek Mitrohin jegyzeteiben is szerepelnek Grigulevics aktájában, amit egy 1980-as életrajzi vázlatból emelt át, a pletykák ősforrása alighanem Grigulevics saját fantáziája.

18 Csikov, Szuperagent Sztalina, 424.

19 „Presentazione delle lettere credenziali da parte di S.E. il Signor Teodoro Castro-Inviato straordinario e Ministro plenipotenziario di Costarica", 1952. május 14. A köztársasági elnök történelmi portálja, archivio.quirinale.it.

20 Csikov, Szuperagent Sztalina, 230.

21 Csikov, Szuperagent Sztalina, 349., 361.

22 Idézi: Service, *Stalin,* 592.

23 Csikov, Szuperagent Sztalina, 345–47.

24 Feloldott titkosítású CIA-táviratok alapján, amelyekre hivatkozik: Mehta, „'Rat Hole to Be Watched'?", 120.

25 AJ KMJ 1 3- b/393.

26 Tito a következő tavasszal kerített sort a látogatásra, hivatalos jachtjával érkezett Nagy-Britanniába. A Downing Street 10.-ben tartott találkozón Churchill biztosította, hogy amennyiben a Szovjetunió megtámadná Jugoszláviát, a Nyugat beavatkozna az ország védelmében. *Lásd* Andrew Harrison, „A Cold War Visitor in London: Marshal Tito of Yugoslavia", National Archives Blog, 2018. március 15., blog.nationalarchives.gov.uk. Ekkorra Jugoszlávia aláírta a Balkáni Paktumot is, egy védelmi szövetséget Görögországgal és Törökországgal, a NATO két tagországával, és az országba érkeztek amerikai és brit fegyverszállítmányok is.

27 A Jugoszláviából érkező jelentést *lásd:* Csikov, Szuperagent Sztalina, 351–61.

28 Ross, *Unmasked,* 277–78.

29 Az iratot számtalan helyen idézik, például egy 1993 júniusi *Izvesztija*-cikkben, miután a történész Dmitrij Volkogonov rábukkant a levéltárban. *Lásd például:* „January 1, 1953, Soviet Plan to Assassinate Tito," digitalarchive.wilsoncenter.org.

30 Alibek, *Biohazard,* 172–73.

31 Sudoplatov, *Special Tasks,* 335–39.

32 Ross, *El secreto encanto,* 208.

33 *Lásd* AJ KMJ 1 3- b/393; NACR; Ross, *Unmasked,* 295–96.; Csikov, Szuperagent Sztalina.

34 Morris, *Price of Fame,* 36. fejezet.

35 Clare Boothe Luce Papers, 641 doboz, 11 dosszié, LOC.

36 *Lásd például,* VAA 1228 B133, fasc. 1, 5, 615–16. o. Amikor a Vatikáni Levéltárban jártam, a pápai audienciák feljegyzéseit 1952 második feléből és 1953-ból még nem katalogizálták és nem tették hozzáférhetővé a kutatók számára, bár orosz életrajzírók szerint Joszif akár tizenhárom alkalommal is találkozhatott a pápával, általában más méltóságok kíséretében.

37 MITN 2/10 1.

38 Beszámol róla Nyikolaj Leonov a Nikandrov, *Grigulevics* bevezetőjében.

11. Illegálisok közszemlén: *Az Abel-per és a CIA első illegális ügynökei*

1 Joszif Grigulevics hagyta ott őket, akit egy évvel azelőtt, hogy Olaszországba indult, az Egyesült Államokba vezényeltek leadni a küldeményt.

2 Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 192–95.

3 Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 223–27.; „Hollow Nickel/Rudolf Abel", fbi.gov; Donovan, *Strangers on a Bridge.*

4 Arthey, *Abel,* 175.

5 Frank Gibney, „Intimate Portrait of a Russian Master Spy", *Life,* 1957. nov. 11.

6 Fisherről/Abelről szóló információ forrása: MITN 1/6, 5. fejezet, 1. rész; Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 9. fejezet; és „Hollow Nickel/Rudolf Abel".

7 A Molodij-akták helye: TNA KV2/4429-4466. Ehhez a részhez használtam továbbá: Barnes, *Dead Doubles* és Corera, *Illegal.*

8 Mind a CIA, mind a szovjet hatóságok túlbecsülték az NTS-ben rejlő lehetőségeket, a marginális csoportnak soha nem volt esélye forradalmat gerjeszteni a Szovjetunióban. Moszkvát felháborította az NTS szerepe a Szovjetunióba küldendő illegális ügynökök felkészítésében, és 1954-ben saját illegális ügynököt küldött Németországba, hogy meggyilkolja Georgij Okolovicsot, az NTS vezetőjét, az illegális ügynökök első számú kiképzőjét. Nyikolaj Hohlovot küldték, aki a második világháború alatt náci tisztnek álcázva a belorusz kormányzót készült meggyilkolni. A háború után fokozatosan kiábrándult a Szovjetunióból, és ahelyett, hogy megölte volna Okolovicsot, bekopogott az ajtaján, és közölte vele, a meggyilkolására küldték, de inkább megadja magát. Hohlov végül az Egyesült Államokba szökött.

9 CIA AESAURUS AENOBLE, 1:16.

10 CIA AESAURUS AENOBLE, 1:20 és 2:2.

11 Cacciatore, „Their Need Was Great".

12 Hutton, *School for Spies,* 54.

12. Eredet: *Egy illegális ügynök beszervezése és kiképzése*

1 Smith, *Moscow 1956,* 51–53. A korabeli szovjet vezetők többségéhez hasonlóan Hruscsov is aktívan részt vett a tisztogatásokban. Számos kivégzési kvótát saját kezűleg írt alá. De Sztálin halála után, amikor felmerült a veszély, hogy az emberek kérdezősködni fognak az akkori zsarnoki elnyomás mértékéről, Hruscsov megpróbálta maga formálni a közbeszédet.

2 SZRU 197/1, 13. o.

3 Jurij tanúvallomása Vorobjovról: SZRU 197/3, 35. o.

4 SZRU 197/3, 69. o.

5 SZRU 197/3, 64. o.

6 SZRU 197/1, 14 o. és 197/1, 25. o. A jelentés megjegyzi, hogy az olyan szavakban, mint a *Zeit* és a *frei,* Jurij túl hosszan időzött a magánhangzókon, és nem tett különbséget az *e* hangok között olyan szavakban, mint *West* és *ersten.*

7 Jurij interjúk során mesélte el nekem ezt a történetet. Később megtaláltam a részletes megfigyelési jelentéseket és a napjáról kézzel írt beszámolóját: SZRU 197/1 103. o.-tól.

8 Az út megfigyelési jelentései: SZRU 197/4, 85–116. o.

9 SZRU 197/1, 253. o.

10 Jurij kézzel írt jelentése a feladatról itt található: SZRU 197/1, p. 128.

11 SZRU 197/1, 51. o.

12 SZRU 197/4, 200. o.

13 *Lásd* MITN 1/6/2, 142. o. Jurij tulcsini letartóztatásának a terve részletesen megtalálható itt: SZRU 197/4, 165–168. o. A jelentés tulcsini látogatásáról itt: SZRU 197/4, 201. o. Jurij interjúkban emlékezett az esetre, de nem tudta, hogy az egész meg volt rendezve, bár az aktái szerint akkoriban gyanította.

14 A felvétel leirata: SZRU 197/1, 267. o.

15 Sok részlet megtalálható Prachtról és háttértörténetéről: SZRU 197/2. Bár Pracht német volt, a KGB tett egy szovjet csavart a történetébe, hogy megmagyarázza Jurij leheletnyi orosz akcentusát: az apja állítólag a keleti fronton halt meg, de a család végül Uzshorodban kötött ki, amely a második világháború után a Szovjetunió részévé vált. A Pracht személyazonosságot valójában egyszer már használta egy másik, képzés alatt álló illegális ügynök, kódnevén MURATOV, akit ismeretlen okokból kivontak a programból. Jurij indulása előtt Odesszában találkozott MURATOV-val, hogy megbeszéljék a Pracht személyazonosság részleteit.

16 Részletekért *lásd*: SZRU 197/6, 20. o. A lipcsei Holzplatzon található egykori városi műhelyépület ma Volkswagen-márkakereskedés. Nagajev egykor maga is illegális ügynök volt, akit feleségével együtt egy német zenetanár pár álcája alatt Franciaországba küldtek. Ott gyerekük született, akinek német nevet adtak, de csecsemőkorában meghalt. Valahol Franciaországban temették el álnéven, a szülők nem látogathatták a sírját. Jurij csak évekkel később tudta meg, miután a két férfi összebarátkozott. Hallében Nagajev semmit nem árult el. Jurij képzési aktájában Nagajev neve nem szerepel, csak az ARSENAL és ERIK kódnevek.

17 Idézve: Kozovoi, „Dissonant Voices", 35.

18 SZRU 197/6, 127. és 164–66. o. Az Odinga szóvivője, akit 2024 júliusában kerestünk fel, nem volt hajlandó válaszolni a kérdésre, emlékszik-e „Hans Prachtra" és kettőjük kapcsolatára.

19 A jelenet Jurij saját visszaemlékezésére épít.

13. Párválasztás: *Házas- és ügynöktárs kerestetik*

1 Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 329, 826–27n33.

2 A nekem adott interjúk során Jurij emlékezett Szvitlana Kvitka nevére, és elmondta, jártak az egyetemen, de a tartói szóltak neki, hogy szakítson vele, mert az apja a nép ellensége volt, és így a nő nem lett volna alkalmas partner. Azonban az SZRU 197/1/125. számú aktája egészen másképp írja le a történetet. Ha ő emlékezett jól, nem valószínű, hogy megint bedobta volna Szvitlana nevét, így inkább az aktákban bíztam.

3 SZRU 197/1, 388., 412–18., 428. o.

4 Csak Jurij emlékeire tudtam hagyatkozni, nem sikerült más forrásokból alátámasztani a történetet. Bár ő bizton állította, hogy jól emlékszik, óvatosságból megváltoztattam a neveket, részben azért, hogy elfedjem az esetleges pontatlanságokat, részben azért, hogy megkíméljem a még élő rokonokat, akik talán nem ismerik a teljes történetet.

5 Jurij KGB-aktájában hiányosak a Tamarára és beszervezésére vonatkozó dokumentumok, sokkal kevesebb részletre térnek ki, mint más, szintén fontolóra vett, de aztán elvetett nők esetében, és arra utalnak, hogy Tamara önként csatlakozott, és pontosan tudta, mire veszik fel. Mivel ez teljesen ellentmond Jurij és Tamara emlékeinek, és elképzelhető, hogy a feletteseik egy kényes helyzetet akartak eltussolni, inkább arra hajlottam, hogy az ő emlékeiknek adjak hitelt.

14. Beszivárgás: *Nyugatra hatolva*

1 Jurij még 2020-ban, amikor találkoztam vele, sem tudta, hogy Motl valódi személy volt. *Lásd* MfS BV Karl-Marx-Stadt XIV 1880/74; MITN 2/16 500. A keletnémet illegális pár Valentin és Svetlana Barannik volt, bár lehettek mások is. Meg vannak említve az MITN 2/16 500 és 545 dokumentumokban; valódi nevüket Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 704. adja meg.

2 MITN 2/14/1, 105.

3 MITN 2/16, 528., 529.

4 MITN 1/7, 62. o.

5 Az említett öt eset részletei, ebben a sorrendben itt találhatók: MITN 1/6/2 125; 1/5 70-73; 2/16 256 (a brazil által használt név ki lett húzva); forrás az ukrán nemzetbiztonsági szolgálatnál; MITN 1/2, 27. o. (Ők Gevork és Goar Vartanyan, akiknek a Mitrohin által lemásolt aktájukban szereplő feljegyzések a külföldön töltött idejükről kevésbé hősi képet festenek, mint a jelenlegi orosz beszámolók.)

6 Az orosz *protivnyik* szó valahol az „ellenség" és „ellenfél" között van.

7 *Lásd például* MITN 2/18 69. egy nyugati élő levelesláda leírásáért.

8 Andrew és Gordiewsky, *Comrade Kryuchkov's Instructions,* 59–60.

9 Én ezt Jurij visszaemlékezései alapján állítottam össze, de a koreográfia pontos leírása innen is merít: Andrew és Gordievsky, *Comrade Kryuchkov's Instructions,* 59–60.

10 Daly, *Sixties Ireland,* 129.

11 DCC Archive, 1966; interjú John Gibsonnal, 2021.

12 Feeney, *1966,* 196–97.

15. Haladás művelet: *A prágai tavasz aláásása*

1 Mlecsin, *Andropov,* 157; Kirpicsenko, *Razvedka,* 156.

2 Sebestyen, *Twelve Days,* 112; Talbott, *Khrushchev Remembers,* 1:418.

3 Az akkor tizenöt éves fia sem; *lásd* I. Ju. Andropov, „Ju. V. Andropov v dolzsnoszti poszla vo vremja vengerszkih szobitii", in Sidorenko, *Andropov v voszpominanijah i ocenkah szoratnyikov i szoszluzsivcev,* 269.

4 Mozohin, *Politbjuro i organi goszbezopasznoszti,* 735–38.

5 Idézve: „Aspects of Intellectual Ferment and Discontent in Czechoslovakia", for the Subcommittee to Investigate the Administration of the Internal Security Act

and Other Internal Security Laws of the Committee on the Judiciary of the U.S. Senate, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1969, 50; *lásd még* Gwertzman, *My Memories,* 13. fejezet.

6 Navrátil, *Prague Spring 1968,* 113–25.

7 Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 327.

8 Dvořáková, Jurová, and Kaňák, *Československá rozvědka a pražské jaro,* 24.

9 Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 329, 826–27n33; MITN 2/16 419. Maria Weber valójában Galina Linickaja volt, azon kevés női illegális ügynök egyike, aki nem férfi ügynököt támogatott, hanem önállóan működött. Oganesz Szaradzsian 1949 és 1959 között Rómában élt, és az elmúlt kilenc évben Moszkvában dolgozott kiképzőként. Néhány hetet kapott arra, hogy visszarázódjon régi személyazonosságába, Rómába repüljön akklimatizálódni, majd onnan Prágába.

10 Andrew és Gordievsky, *KGB,* 428, azt állítja, hogy valójában Budapesten, 1956-ban is használtak hasonló taktikát, az információ Gordievsky emlékeire épít. Nem lehetetlen, de Mitrohin feljegyzéseiben erről semmi nincs, és máshol sem szerepel ilyen információ. Az 1956-os események sokkal gyorsabban zajlottak, mint az 1968-asok, vagyis nem volt idő illegális ügynököket beépíteni. Továbbá egyes akták úgy szólnak az 1968-as műveletről, mint valami újdonságról, amiből tanulni kell.

11 MITN 2/20 93 és 2/9/2 195.

12 MITN 2/16 273.

13 MITN 2/20 203; „Tainyie szkladi oruzsija na granice s FRG"; V. Ragulin és I. Csuskov, „Avantjuriszticseszkie plany Pentagona i TsRU", *Pravda,* 1968. júl. 19., 4; Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 333; August és Rees, *Red Star over Prague,* 129.

14 MITN 2/19/2, 653.

15 Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 333–34.

16 Dubček, *Hope Dies Last,* 182–87.

17 Tůma és mások, „(Inter- Communist) Cold War on Ice", 24.

18 Václav Pacina, „Hokejová pomsta za okupaci", *MF Dnes,* 2004. márc. 25., idnes.cz.

19 Viták folynak arról, hogy ez spontán esemény volt-e, vagy a biztonsági szolgálatok újabb provokációja, hogy „bizonyítsák" a tömeg erőszakosságát. Nehéz egyértelmű következtetést levonni; *lásd* a téma tárgyalását: Tůma és mások, „(Inter-Communist) Cold War on Ice", 25–30.; Alvin Shuster, „Aeroflot Office Burned in Prague", *New York Times,* 1969. márc. 29., 5.

20 MITN 2/20 149 szerint Vetrov neve és apai neve Dmitrij Kirillovics, pozíciója pedig „az S csoportfőnökség vezetőjének fősegédje, akit 1969 áprilisában Prágába küldtek, hogy kommunikáljon és egyeztessen a KGB illegális ügynökeivel, valamint irányítsa őket". Az 1980-as évek végéről származó moszkvai telefonszámjegyzék szerint élt egy Dmitrij Kirillovics Vetrov nevű személy egy lakóházban közel Jaszenyevóhoz, aki 1918. február 23-án született, vagyis ötvenegy évesen találkozott Jurijjal. A RGVA F. 32922 O.1 Ar Ed. 108 93 o. akta (a voenspez. ru-n megtalálható) azt mutatja, hogy Dimka már régóta végzett piszkos munkát a KGB számára. 1944-ben kitüntették az újonnan felszabadított Rigában végzett takarításáért. Az oklevél kiemelte, hogy személyesen leplezett le 17 árulót és 23 dezertőrt a Vörös Hadseregből, akiket feltehetően agyonlőttek.

21 MITN 2/20 154; Interjú David Hochmannal; Jiří Hochman szakmai életrajza, az Ohio State University egyetemi levéltárának jóvoltából; Miroslav Sígl, „Nedokončitelný rozhovor přes oceán", *Listy,* 2012 feb., listy.cz; Richard Eder, „Czech Party Paper Links Death of Masaryk to Beria 'Gorillas'", *New York Times,* 1968. ápr. 17.

22 Interjú David Hochmannal; ČT archív akta Milan Futeráról.

23 Sok időt töltöttem azzal, hogy kerestem személyeket, akik emlékeznek Křížekre, és próbáltam dokumentumokat találni róla, de hiába. Jurij azonban kitartott az emlékei mellett, és az esetet megemlítik itt is: MITN 2/19/2 646 és 2/20 203.

24 Hochmannak és családjának 1974-ben engedélyezték, hogy elhagyja Csehszlovákiát. Az ohiói Columbusban telepedtek le, ahol Jiří újságírást tanított az egyetemen. *Lásd* David Treadwell, „Exiled Czech Newswriter Is Guest Lecturer at OSU," *Cleveland Plain Dealer,* 1974. okt. 13., 20; James Breiner, „Amnesty Battles Told by Writer," *Columbus Dispatch,* 1979. feb. 19., 11; Michael Grossberg, „Dissident's 'Poor Murderer' Opens Denison Season", *Columbus Dispatch,* 1990. szept. 27., 2. Hochman barátját, Ludek Pachmant, egy sakkozót, aki támogatta a reformokat, letartóztatták és hat hónapot töltött egy elmegyógyintézet zárt részlegén, ahol fejsérüléseket szenvedett, mielőtt végül ő is emigrálhatott. Jurij nem emlékszik, hogy találkozott volna Pachmannal, de Mitrohin feljegyzései Jurij aktájáról arra utalnak, hogy legalábbis információkat közölt a sakkozóról. *Lásd* MITN 2/20 154; és Hruby, *Fools and Heroes,* 30.

25 Remnick, *Lenin's Tomb,* 18.

26 MITN 2/9/2, 11. o.

27 MITN 2/16 253. Ez az adat 1974-re vonatkozik, az egyetlen évre, amelyre vonatkozón Mitrohin megadott számadatokat. A Hetedik Osztályt valamikor 1974 és 1976 között átszervezték, és az Első Osztály lett belőle.

28 MITN 2/19/2 646 és 2/19/1 121.

29 MITN 1/7, 30–31 o.; Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 466–67., 489., 493. Az illegális ügynök neve Igor Vojteckij volt. Mitrohin jegyzetei nem említik kifejezetten, hogy Vojteckij Moszkvában dolgozott, de az kiderül, hogy 1963-ban „visszahívták" Belgiumból, ami arra utal, hogy a későbbi gyakori utazásaihoz Moszkvából indult.

30 *Lásd* Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 467–68., 472–76.

31 MITN 2/6/1 435; interjú Jurij Linovval.

32 1974-ben, prágai útjára „Walter Brade" vonattal utazott Moszkvából Szófiába, ahol egy N osztálybeli tiszt fogadta, és átadta neki a nyugatnémet Walter Brade útlevelét, amelybe a Központ hamisítói gondosan elhelyezték a német kilépő és a bolgár belépő bélyegzőket. Ezután Belgrádba repült, ahol a csehszlovák nagykövetségre ment vízumot kérni, és onnan repült Prágába. Prágából Kelet-Berlinbe utazott, ahol egy N osztálybeli tiszt várt rá orosz okmányokkal; ő lecserélte az iratait, majd visszarepült Moszkvába. Lásd MITN 2/16 514.

16. A berepülő rezidens: *Küldetésen Izraelben*

1 Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive II,* 222–23. A leghírhedtebb KGB-informátor Marcus Klingberg volt, egy epidemiológus, aki Izrael biológiaifegyverprogramjában dolgozott, és több mint három évtizeden át együttműködött a szovjet és a keletnémet titkosszolgálattal, bár Klingberg mindig tagadta, hogy a szovjet biztonsági szolgálat utasítására emigrált volna.

2 Golda Meir, „Mrs. Meir's Moscow Memory", *New York Times,* 1970. dec. 30., 25.

3 MITN 2/19/2 475.

4 Ivanov, *Osztorozsno: Szionizm!*

5 James Feron, „Israelis to Use East Jerusalem for Police Base", *New York Times,* 1969. júl. 2., 1; Lawrence Fellows, „Jerusalem Arabs Shut Their Shops", *New York Times,* 1970. máj. 31., 18; Peter Grose, „Jerusalem Arabs' Moves Show Insecurity During Truce Period", *New York Times,* 1970. aug. 16., 7; James Feron, „Israelis Build Up on Heels of Occupation", *New York Times,* 1970. febr. 22., sec. IR, 47; Norwegian Refugee Council, „Legal Memo: The Absentee Property Law and Its Application to East Jerusalem", 2017. június, nrc . no.

6 MITN 1/2, p. 25; Vladimir Lokhov: „Polkovnik K. nye znajet, sto takoje proval", *Diletant,* n.d., diletant. media. Lokhov valódi keresztneve Murman volt, de oroszosította oszét nevét, hogy ne lógjon ki a KGB-nél.

7 Jurij azt feltételezte, hogy a pénz Klingbergé, bár a legtöbb beszámoló szerint Klingberg ideológiai alapon kémkedett, nem kapott fizetést.

8 Jurij izraeli utazásainak néhány részlete világosan megmaradt az emlékezetében, de azt nem tudta felidézni, mi melyik utazáshoz kapcsolódik. Nem kizárt, hogy ezek és más apró részletek valójában egy másik utazáshoz köthetők. Ahol nem emlékezett olyan dolgokra, amik a történet szempontjából jelentősek, ott jeleztem, de az olvasónak tudnia kell, hogy a lényegtelen részletekben előfordulhatnak kisebb pontatlanságok.

9 Jurij úgy vélte, Leon orosz jelszóval azonosította magát, de nem emlékezett a szóra. Sem Jurij, sem a Központ nem tudta, hogy Leon az 1950-es években már három évet ült börtönben kémkedésért Szíria számára.

10 A KGB-aktákból kiderül, hogy Jurijnak végül öt ügynökkel kellett volna kapcsolatot tartania Izraelben. Emlékei szerint azonban csak kettővel találkozott: Petrescuval és Leonnal. MITN 2/16 75, 76.

11 Interjú Jurij Linovval; *lásd még:* Bondarenko, *Jurij Drozdov,* 123–24., található itt egy utalás az S csoportfőnökség „zsarnoki és önimádó" fejére Lazarev nevének említése nélkül – ami figyelemre méltó egy könyvben, amely szinte teljesen tartózkodik a KGB-állomány kritizálásától.

12 A szó annyit tesz, „tartományok", és Jurij azt állítja, hogy amikor Dublinban gael nyelven tanult, azt mondták neki, lehet „Írország" értelemben is használni. Konzultáltam egy ír tudóssal, aki megerősítette a szó jelentését, de azt mondta, ebben az értelemben még soha nem hallotta, így talán Hargreaves éppen ennyire értetlenkedett volna, ha történetesen ír!

13 Yossi Melman és Dan Raviv, „Buying Romania's Jews", *Washington Post,* 1990. jan. 14., washingtonpost.com.

14 A letartóztatásról és a kihallgatásról szóló részben támaszkodtam Jurij visszaemlékezéseire és a rövid anyagra Mitrohin jegyzeteiben, valamint az izraeli forrásokra építő részletes beszámolóra itt: Haber és Melman, *HaMargalim,* és Shpiro, „Soviet Espionage in Israel".

15 Jurij emlékein túl semmit nem tudtam kideríteni Hargreavesről.

16 Izraeli beszámolók szerint azért hoztak vodkát és kaviárt, hogy rávegyék foglyukat, vallja be orosz származását, és megnyugtassák, hogy tisztelettel fognak bánni vele.

17 Lots, *Champagne Spy;* Ronen Bergman, „Isaac Shoshan, Israeli Spy Who Posed as an Arab, Is Dead at 96", *New York Times,* 2021. jan. 5., nytimes.com; Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive II,* 226–27.

18 MITN 2/16 482 és 536.

19 A történet megtalálható itt: Gordievsky, *Next Stop Execution.*

20 MITN 2/10 237 szerint a KGB úgy vélte, túl könnyen megtört. Zaharov életrajza: „Zaharov Szergej Vaszilijevics", shieldandsword.mozohin.ru.

17. Von Hohenstein báró: *Beépülve Nyugat-Németországban*

1 *Julian Szemjonov: On szliskom mnogo znal;* Lovell, „In Search of an Ending"; de Keghel, „*Seventeen Moments of Spring,* a Soviet James Bond Series?"; KGB-tisztek interjúk során tagadták, hogy Szemjonov KGB-ügynök lett volna, de MITN 1/9/2 106 szerint a Második csoportfőnökséghez tartozott, spanyolországi ismerőseiről jelentett, és a Stirlitz-ihletésű ISZAJEV kódnevet használta.

2 Érdekes összehasonlítani a *Férfi civilben* című filmmel, amelyet ugyanabban az évben valamivel hamarabb vetítettek a szovjet mozik. A bőrben rohangáló nácikkal és izgalmas autós üldözésekkel teli, akciódús film alapját Dmitrij Bisztroljotov munkája képezte a Harmadik Birodalomban, és az egykori illegális ügynökkel tanácskoztak a forgatókönyv megírásakor, sőt, egy rövid időre a vásznon is feltűnt, nem sokkal a halála előtt. A vagány főszereplő tökéletesen ápolt bajuszával, elegáns öltönyeivel és Bond-szerű mosolyával csábítja el a nőket. A film mérsékelt sikert aratott, de messze nem volt olyan kulturális visszhangja, mint *A tavasz tizenhét pillanatá*nak.

3 *First Person,* 22. Putyin itt valójában egy másik korabeli kémfilmet említett, *A pajzs és kard*ot.

4 CIA, Heinz Felfe Damage Assessment, 1963. febr. 7., a Felfe, Heinz Damage Assessment Report részeként, cia.gov.

5 Wolf, *Man Without a Face,* 135–65.; Linda Pressly, „The Spy Who Loved Her", *Guardian,* 2004. nov. 18., theguardian.com.

6 Egy balsorsú Rómeó-műveletet már véghez vittek az 1950-es évek végén, Leonore Heinzet, az NSZK külügyminisztériumi osztályvezetőjének titkárnőjét célozták meg. Ekkor azonban nyugatnémet ügynököt használtak, nem illegálist. *Lásd* Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 581–83.

7 MITN 2/16 139; Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 585.

8 Bondarenko a *Jurij Drozdov*ban egy forrást idéz, aki szerint azért Hofert célozták meg, mert Gehlen vejének dolgozott, aki a kapcsolatai miatt több iratot kapott, mint amennyit a rangja indokolt volna. Annak megerősítése, hogy Dürrwanger volt a párizsi iroda vezetője, itt található: Jost Dülffer, *Geheimdienst in der Krise:*

Der BND in den 1960er Jahren (Berlin: Ch. Links, 2018), 148, 227, 486n (köszönet Christopher Nehringnek a forrás megtalálásáért).

9 Donovan, *Strangers on a Bridge,* 385.

10 Drozdov azt állította, hogy ez az Avenida el Solon található Hotel Astoria volt, bár nincs bizonyíték, hogy ilyen szálloda vagy utca egyáltalán létezett Limában az 1970-es években. Lehetséges, hogy Drozdov összekeverte a szálloda nevét vagy a várost, vagy – ami valószínűbb – kitalált valamit, hogy eltitkolja, hová ment valójában.

11 Ezt a történetet különböző forrásokból állítottam össze. Egy óva intés: Mitrohin jegyzetei megerősítik, hogy egy MAZON fedőnevű „különleges ügynök" kereste meg Hofert, ROLAND (Puschke) apjaként. Ez furcsa, mert Drozdov nem volt „különleges ügynök", de lehetséges, hogy valódi személyazonosságát elfedték az aktában, vagy Mitrohin hibázott a másoláskor. Drozdov, bár messze nem volt idegen számára, hogy történeteket agyaljon ki, a televíziós dokumentumfilmekben olyan büszkén és részletesen beszélt erről a szerepről, és Bondarenko könyvében is több oldal foglalkozik vele, hogy észszerűnek tűnik arra következtetni, ténylegesen ő játszotta el a szerepet. Hofer a Skorpió művelet című dokumentumfilmben hallgatólagosan szintén Drozdovot azonosítja Hohensteinnel.

12 Borisz Krotkov, „Ja prinimal u agenta priszjagu na vernoszt Fjurera", interjú Jurij Drozdovval, *Rossiiskaya gazeta,* 2007. aug. 31., rg.ru; Jan Ludwig, „Zittern in Pullach", *Focus,* no. 34 (1995), focus.de; „Großer Appetit", *Der Spiegel,* 1979. júl. 2., spiegel.de; „Gesucht: Moskaus Mann in Pullach", 1998. márc. 29., spiegel.de; Drozdov, *Vimiszl Iszkljucsen,* 8. fejezet. A Mitrohin által látott dokumentumok rögzítik a Hofer-ügyet és más Rómeó-ügyeket, de D–104-ről nem tartalmaznak semmilyen információt.

13 *Operation Skorpion — eine Frau im Visier des KGB.* Néhány német forrás szerint Hofer legalább 1973 óta tudhatta, hogy Kelet-Németországnak vagy Moszkvának dolgozik. Azonban az egyetlen interjúban, amelyet a fenti 2009-es dokumentumfilmben adott, nagyon meggyőzően kelti azt a hatást, hogy teljesen összetörte őt az árulás, és nem sejtette a keleti kapcsolatokat.

14 Alfred Dürrwanger oldal a tracesofwar.com-on, elsődleges forrásokkal: Franz Thomas and Günter Wegmann, *Die Ritterkreuzträger der Deutschen Wehrmacht, 1939–1945* (Osnabrück: Biblio Verlag, 2000) és *Die Ordensträger der Deutschen Wehrmacht,* CD (Osnabrück: VMD- Verlag GmbH, 2002).

18. Az első számú ellenség: *Kémkedés az amerikaiakra*

1 MITN 1/6/1, 71. o., 77G.
2 MITN 1/6/1, 47–48. o.
3 Wynne-t 1964-ben kicserélték Konon Molodijra, a Nagy-Britanniában elfogott illegálisra.
4 Edbrook, „Principles of Deep Cover".
5 MITN 1/6/2, 23. o., 2/9/1, 15. o., 2/19/1 158, 2/19/2 434, 454; *lásd még* Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 252–53. Mitrohin aktái nem említik Bljabin feleségének nemzetiségét vagy nevét, csak a kódnevét, LENA. Bljabin nyugatnémet fotósnak adva ki magát dolgozott a Haladás műveletekben Magyarországon, Romániában és Jugoszláviában.
6 MITN 1/6/2 125–127; Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 253–55. Andrew és Mitrohin szerint Rudenkót „kínvallatták", bár Mitrohin eredeti jegyzeteiben Rudenko aktáiról csak annyi áll, hogy *oprosz s prisztrasztiem,* ami intenzív kihallgatást sugall, de nem feltétlenül utal erőszakra. A Mitrohin által kijegyzetelt akta szerint a szülei keletnémet kémnek hitték; az nem derül ki, elmondta-e feleségének, hogy valójában a KGB-nek dolgozik, illetve hogy a felesége is keletnémet ügynöknek hitte-e.
7 MITN 1/6/2, p. 123; Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 238–39. Mitrohin feljegyzései a házaspárról nem tartalmazzák sem a valódi nevüket, sem semmi mást az Egyesült Államokban végzett munkájukról vagy Köhler moszkvai családjáról.

19. Az örökös: *A második generációs illegális ügynökre tett kísérlet*

1 A fejezet nagyrészt az Elliot Holarral készített interjúimra épít, de felhasználtam néhány párbeszédet és információt John Barron Rudi Herrmann-nal készített interjúiból is: *KGB Today,* 330–72.
2 MITN 1/6/2, 47. o.; Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 257.
3 Heaps, *Hugh Hambleton, Spy,* 5., 6., 7. fejezet; Barron, *KGB Today,* 327–29.; Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 219–20., 250., 259–60.; interjúk Elliot Holarral. Hambleton (ahogy az Heaps, *Hugh Hambleton, Spy*-ben áll) és Rudi Herrmann visszaemlékezései első találkozásukról, hogy ki kezdeményezett, kávéztak-e együtt, majd vacsoráztak (Hambleton) vagy söröztek (Herrmann) nagy eltéréseket mutatnak. A dátumokban sincs egyetértés: Herrmann szerint 1967. december; a Heaps-könyv szerint április.

4 Barron, *KGB Today,* 336.
5 Drozdov legalábbis ezt állítja az emlékirataiban.
6 Kirpicsenko, *Lica,* 149.
7 Martinov, *Javka v Kopengagene,* 18.
8 Moszkvában egy volt KGB-forrás mesélt egy történetet egy koppenhágai hajóúton történt vallomásról. *Lásd még* az MITN 2/16 449-et, itt egy illegális pár a Berlinből hazafelé tartó vonaton mondta el az igazságot két külföldön született gyereküknek. Az akta szerint „a fiú elsírta magát, lefeküdt az ágyra, és csak azt ismételgette, hogy haza akar menni, és sehova máshova nem megy".
9 Két további dokumentált eset ismert, amikor illegális ügynökök gyerekei maguk is illegális ügynökökké váltak. Az első Galina Linickaja volt, aki a prágai tavasz idején svájci szimpatizánsnak adta ki magát a Haladás művelet keretében. Az apja Leonyid Linickij illegális ügynök volt, ő azonban 1954-ben meghalt, és semmi nem vall arra, hogy együtt dolgoztak volna külföldön, vagy hogy Galina azzal építette volna fel háttértörténetét, hogy egész gyerekkorát Nyugaton töltötte. Mitrohin jegyzetei szerint a KGB-aktájában az áll, hogy az 1970-es évek elején öngyilkosságot kísérelt meg, de a részletek hiányosak. Felvettem a kapcsolatot unokaöccsével, Leonyid Golovkóval, aki jogi professzor a Moszkvai Állami Egyetemen, de nem volt hajlandó beszélni velem. A második eset Klementi Korszakové volt; 1953-ban, ötéves korában az anyja Nyugat-Németországba vitte, ahol keletnémet menekülteknek adták ki magukat, és végül nyugatnémet állampolgárságot kaptak. Az anya 1971-ben meghalt, ami után a tizennyolc éves Klementi beiratkozott egy bécsi művészeti iskolába, miközben illegális munkára képezték ki. Két alkalommal is az Egyesült Államokba utazott, valószínűleg még azelőtt, hogy odahelyezték volna. Személyes vagy ideológiai okokból Klementi azonban nem akart illegális munkát végezni, és megpróbált az Egyesült Államokba disszidálni. Mitrohin feljegyzései szerint Klementi 1980-ban besétált az amerikai nagykövetségre Moszkvában, hogy átadjon információkat, de David Rolph, az akkor ott állomásozó CIA-s nem emlékszik erre. Valószínűbb, hogy máshol sétált be egy amerikai nagykövetségre, vagy talán az Egyesült Államokban beszélt az amerikaiakkal. Mitrohin jegyzetei szerint a KGB Moszkvában elfogta, kihallgatta, majd pszichiátriai intézetbe zárta. Ennél frissebb nyomokat nem találtam róla.
10 Barron, *KGB Today,* 342–43.
11 Barron, *KGB Today,* 348.
12 Mitrohin feljegyzései szerint a cím egy spanyol üzletemberé volt, aki a polgárháború után emigrált, és 1950 óta együttműködött a KGB-vel. MITN 2/9/2, 58.

13 Nem kínait, és nem azért, hogy jobban elfedjék Peter származását, ahogyan azt Barron, *KGB Today* állítja.

14 Earley, *Comrade J,* 17; Michael Hinman, „A Quiet Giant, Hiding in North Riverdale History" *Riverdale Press,* 2020. máj. 17., riverdalepress.com.

15 Az FBI a mai napig nem erősítette meg hivatalosan Sigler történetét, bár részletek találhatók itt: West, *Illegals,* Croson, Trento és Trento, *Widows.* Sigler öngyilkos lett, és a művelet pontos lefolyása vitatott. Azok a források, amelyek szívesen beszéltek a Rudi Herrmann-ügy egyéb aspektusairól, Siglerről nem voltak hajlandók nyilatkozni.

20. Csökkenő hozadék: *A KGB nem áll le*

1 Barsky, *Deep Undercover;* interjúk Barskyval, 2016–21.

2 A Linickaja- és Gordievsky-ügyekről van említés Mitrohin irataiban, míg a Zsan Didenko-ügyre számos újságcikk utal, és Jurij Linov is beszámolt nekem róla.

3 Krjucskov, *Licsnoje gyelo,* 109.

4 MITN 1/7, 61. o.

5 MITN 2/16/1 23, 2/27 59, 1/7, 27. o.

6 MITN 2/16/1 23, 2/27 59, 1/7, 27. o.

7 MITN 2/19/1 1–10, 13, 20, 21, 258.

8 MITN 2/26, 47. o. és 308, 2/19/2 646 tétel.

9 MITN 2/20 60–61 és 77–78; 2/20 345.

10 *Lásd* MITN 2/26, 47. o., és 308; 2/19/2 646 tétel; MITN 2/16 318, 2/19/1 222, 2/20, 65 és 83.

11 Benjamin Cunningham, „How a Czech 'Super- spy' Infiltrated the CIA", *Guardian,* 2016. jún. 30., theguardian.com; Andrew és Mitrohin, *Mitrokhin Archive,* 261–63.

12 *Lásd például* MITN 1/6/2, 144. o., és egy egykori FBI-os forrás is megerősítette. Legalább tizenhárom ilyen illegális ügynököt küldtek ki az 1970-es évek végén, bár arról nincs információ, hogy végeztek-e bármilyen operatív tevékenységet, vagy megszakították a kapcsolatot a KGB-vel, miután elhagyták a Szovjetuniót. (*Lásd* MITN 1/6/2 144, 145.) Jurij Linov azt is elmesélte, hogy Kijevbe való visszatérése után hogyan segített a szovjet zsidókat „felkészíteni" az izraeli kivándorlásra, bár gyanította, hogy ezeknek az embereknek a többsége csupán azért vállalta az együttműködést, mert el akarta hagyni az országot, és valószínűleg az érkezésük után már nem állt szándékukban a KGB-nek dolgozni.

13 Andrew és Gordievsky, *Comrade Kryuchkov's Instructions,* 54–56.

14 Krjucskov, *Licsnoje gyelo,* 83. *Lásd még* Shevchenko, *Breaking with Moscow,* 302, egy másik hasonló jelenetért.

15 Anatolij Dobrinyin, a hosszan szolgáló washingtoni nagykövet ritka kivételt képezett.

16 Shevchenko, *Breaking with Moscow,* 311.

17 Drozdov, *Vimiszl Iszkljucsen,* 6. fejezet.

21. Tizenegy nap Kabulban: *Az „illegális harcos" születése*

1 Idősebb korában egy komoly riporter megkérdezte tőle, miket olvasott a két fiának gyerekkorukban, mire ő így válaszolt: „Nem vettem részt a nevelésükben. Nem értem rá." A nőről, akivel évtizedekig házasságban élt, a következő beszédes bókot mondta: „Tud hallgatni, türelmes maradni stresszes helyzetekben, és sok szempontból korlátok közé szorítani a saját életét az én munkám kedvéért."

2 Kouzminov, *Biological Espionage,* 33; Bondarenko, *Jurij Drozdov,* 258.

3 Grau, „Takedown of Kabul", 291.

4 Braithwaite, *Afgantsy,* 73–76.

5 MITN 1/2, 26. o., 2/19/2 409, 2/27 400 és 2/24 86. Talibov korábbi fedőnevének két írásmódjával is találkozni. Lehet Ikhtijar Rost vagy Ikhtar Rest.

6 Andrew és Mitrohin, *The Mitrokhin Archive II* szerint Mitrohin jegyzeteiben nincs információ Talibovról az 1970-es évek közepe után. Mitrohin azonban „A KGB Afganisztánban" című könyvének 77. oldalán azt írja, hogy egy „M. Talibov" nevű tolmács szeptember 13-án Kabulba repült az S csoportfőnökség delegációjával.

7 Andrew és Gordievsky, *Mitrokhin Archive II,* 401; Lyakhovsky, „Inside the Soviet Invasion of Afghanistan and the Seizure of Kabul", 33. Aszadullah Amin a rezsimváltás után visszatért Kabulba, és kivégezték.

8 *Lásd* például Kurilov, „Mi bili pervimi", 1. fejezet, in Drozdov és mások, *Afgan, sznova Afgan.*

9 Kurilov, „ Mi bili pervimi", 4., 5., 7. fejezet, in Drozdov és mások, *Afgan, sznova Afgan.*

10 Kurilov, „Mi bili pervimi", 2. fejezet, in Drozdov és mások, *Afgan, sznova Afgan.*

11 Kurilov, „Mi bili pervimi", 39. fejezet, in Drozdov és mások, *Afgan, sznova Afgan.*

12 A beszámolók eltérnek abban, hogy a *Zenit* és a *Grom* csapatok huszonhatodikán este vagy csak huszonhetedikén értesültek-e a műveletről.

13 Annak ellenére, hogy az 1990-es évek elején azt állították, Amint csak elfogni akarták, nem megölni, elég egyértelműnek tűnik, hogy a parancs a likvidálásáról

szólt. *Lásd például* a téma tárgyalását: Koshelev, *Sturm Dvorca Amina,* 316–27., valamint számtalan beszámolót a részt vevő kommandósoktól.

14 Kuzichkin, *Inside the KGB,* 318.

15 Ezt a számot közli Braithwaite; Mitrohin azt írja, „bő 100" KGB-s esett el a palota megrohamozásában.

16 Braithwaite, *Afgantsy,* 113.

17 Talibovról: Sebarsin, Drozdov és Krjucskov különböző időpontokban mind utaltak Talibov küldetésére, bár konkrétumok nélkül. Krjucskov az emlékirataiban azt állította, hogy csak elkábítani akarták Amint, de ez valószínűtlennek tűnik. Bondarenko *Jurij Drozdov* című könyvében egy névtelen forrást idéz, aki szerint „csak Drozdov" tudott az illegális ügynökről, és a túlzott titkolózás miatt futott zátonyra a terv. Ugyanakkor valószínű, hogy Kirpicsenko, aki két hónappal korábban még az S csoportfőnökséget vezette, szintén tudott a műveletről. Egyikük sem beszélt vagy írt arról, hogy Kabulban felvette volna a kapcsolatot Talibovval. Amikor Drozdovot egy 2009-es interjúban kérdezték a beépített ügynökről és a mérgezésről szóló pletykákról, tagadta, hogy bármi köze lett volna hozzá, de elismerte, „teljesen lehetséges", hogy történt mérgezés. – Ami az odabent történteket illeti, hogy ki készítette a rossz piláfot, azzal foglalkozzanak a szervezők – mondta. Ez talán arra utal, hogy a műveletet Kirpicsenko tervezte, és Drozdov nem vett benne részt. (Pavel Jevdokimov, „Pomnyi Afganisztana", interjú Jurij Drozdovval, *Szpecnaz Rosszij,* 2009. jan., specnaz.ru.) Vladimir Kuzichkin, *Inside the KGB,* 315–18., megnevezi Talibovot és leírja az állítólagos küldetése részleteit. Kuzichkin további részletekkel szolgál itt: Barron, *KGB Today,* 14–15. Bár Kuzichkin beszámolójában a kabuli eseményekről sok részlet nyilvánvalóan téves, ő még azelőtt írta ezt meg, hogy bármelyik tanúvallomás nyilvánosságra került volna, és állítása szerint a mérgezésekről magától Talibovtól hallott. Tekintettel arra, hogy Talibov iráni személyazonosságot használt, és Kuzichkin Teheránban dolgozott, ez hihetőnek tűnik, annál is inkább, mert ő már jóval azelőtt megemlítette Talibov nevét, hogy bárki nyilvánosan beszélt volna egy esetleges mérgezésről a palotában, és hogy Mitrohin Talibovról szóló jegyzetei napvilágra kerültek volna. Nem meglepő, hogy a felfordulás többi részéről csak megbízhatatlan beszámolókat hallott. A vietnámi kiküldetésről szóló rész egy hírszerzési forrástól származik. Moszkvai telefonszámjegyzékek alapján Talibov az 1990-es években egy tizenhat emeletes lakóházban élt a külföldi hírszerzés jaszenyevói központja közelében. Az egyik fia 2013-ban „konzulátusi tisztviselőként" dolgozott az orosz nagykövetségen Laoszban. A másik fia, Azer Talibov 2017-től 2020-ig Oroszország gazdasági miniszterhelyettese volt. Nem volt hajlandó beszélni velem.

22. A háború fenyegetése: *Növekvő feszültségek és új illegálisok*

1 *ZSN,* 1982. nov. 18.; interjú Jelena Vavilovával és interjúk Jelena tomszki kortársaival, akik látták a beszédet.

2 Az Artekkel kapcsolatos emlék Jelena Vavilova Instagram-oldaláról származik.

3 Krjucskov, *Licsnoje gyelo,* 205.

4 Gaddis, *Cold War,* 217–25.

5 Downing, *1983,* 54.

6 Downing, *1983,* 14.

7 *ZSN,* 1981. dec. 10. és 17.

8 Interjú Sztaniszlav Vavilovval, Jelena apjával.

9 *ZSN,* 1983. máj. 12.

10 Interjú Viktor Mucsnikkal, Tomszk, 2020.

11 Nagy bizonyossággal állítja a „Csasz Speak" műsorban, interjú Andrej Bezrukovval, RTVi.

12 Interjú Sztaniszlav Vavilovval, 2021.

13 Míg Tomszk a Szovjetunió összeomlása után megnyílt, Tomszk–7, amelyet az 1990-es években átneveztek Szeverszkre, továbbra is el van zárva a nem helyi lakosok elől, akárcsak sok más város, ahol érzékeny iparágak működnek.

14 Krjucskov, *Licsnoje gyelo,* 209–10.

15 *Lásd* Schattenberg, *Leonid Brezhnev,* 403.

16 MITN 2/27 243. Egy illegális ügynök Bulgáriából jelentette, hogy széles körben elutasítják a szovjet követeléseket az országgal szemben, és megjegyezte, hogy „senki sem elégedett, de mindenki hallgat, mert fél az államtól".

17 MITN 2/22 289, MITN 2/19/2 646, MITN 2/9/2, 195. o.

18 Kouzminov, *Biological Espionage,* 106. Megjegyzendő, hogy a vegyi fegyverek és mérgek szakértője, akivel beszéltem, a Szovjetunió utáni Oroszországban dolgozott ezekkel a szerekkel, és kétségbe vonta az italban beadható anyagok létezését, szerinte ezek csak vénásan hatnak.

19 MITN 1/7, 8. fejezet.

20 A részletek innen: Kouzminov, *Biological Espionage.* A ma Új-Zélandon élő Kouzminov megtagadta, hogy megválaszolja kérdéseimet a beszámolójával kapcsolatban.

21 Ez a részlet, és még néhány másik ebben a részben, az illegálisnak képzett Heidi és Wolfhard Thieltől származik, akiket amerikai kiküldetésre szántak nagyjából három évvel korábban, mint Jelenát és Andrejt.

22 Ez az epizód Vavilova könyvében szerepel, ott Prágában játszódik. Vavilova megerősítette nekem, hogy az utazásra csakugyan sor került, de azt nem árulta el, hogy Prágába vagy egy másik közép-európai kommunista fővárosba mentek. Heidi és Wolfhard Thiel, akik három évvel korábban végeztek a képzésükkel, Budapestre utaztak, a beszélgetések az amerikaiakkal az ő emlékeikből származnak. Valószínűleg mindenki nagyon hasonló feladatokat kapott.

23 Ez Vavilova kissé fikcionalizált beszámolójából származik, ezért helyenként pontatlan lehet. (Vavilova, *Zsenscsina*, 7. fejezet) Vavilova egy nekem küldött e-mailben ezt írta: „Tényleg töltöttünk valamennyi időt egy ilyen házban a városon kívül. Pont olyan volt, ahogy leírtam – tele külföldi magazinokkal, filmekkel és kütyükkel."

23. A vég: *A Szovjetunió szétesése*

1 Krjucskov, *Licsnoje gyelo*, 213.

2 Cherkashin, *Spy Handler*, 194, 202.

3 Earley, *Comrade J*, 71. Mindkét oldal szívesen állította be kettős ügynökeit pénzéhes pancsereknek, a másik oldalét pedig elvhű és bátor embereknek. Krjucskov szerint a másik oldalra átálló szovjetek „gyakran alkoholbeteg, erkölcsileg megkérdőjelezhető, kapzsi, kettős életre képes emberek" voltak, míg az Ameshez hasonló személyek „hűek voltak mély meggyőződésükhöz, amely egybeesett a szovjet állam ideológiájával és politikájával". Vlagyimir Kuzicsikin, aki az oroszoktól állt át, 1990-ben megírta emlékiratait, és ennek előszavában Frederick Forsyth regényíró a szovjet oldalra átállt briteket „gyakran jellemhibás, fura, reménytelen balekoknak" nevezi, míg a Nyugatra szökött szovjetek szerinte a „krém krémje", akik egyszerűen csak kiábrándultak a KGB-ből. Nem vitás, a KGB oldalán sokkal több borzalom volt, amiből ki lehetett ábrándulni, de mindkét oldal disszidensei általában intelligens, összetett és bonyolult személyiségek voltak, nem feketén-fehéren jók vagy gonoszak.

4 MITN 1/2, p. 13; Andrew és Gordievsky, *KGB*, 634–35.

5 Interjú Heidi és Wolfhard Thiellel, Berlin, 2021. A Központ egyetlenegy alkalommal kérte fel őket egy feladat elvégzésére, miután Bob jelentette, hogy a New York-i Közkönyvtárban van egy rejtélyes szoba, amelyet mindig zárva tartanak. A Központ megkérte, derítse ki a szoba titkait. Bob szándékosan meghibásodást idézett elő a szobába vezető telefonvonalon, és így bejutott megjavítani. Mint kiderült, a szoba semmiféle nagy titkot nem rejtett. Régi, érzékeny kéziratokat tároltak benne szabályozott hőmérséklet és páratartalom mellett, ezért volt korlátozva a belépés. A két illegális négy év amerikai tartózkodás alatt összesen ennyi kémkedési tevékenységet tudott felmutatni.

6 Remnick, *Lenin's Tomb*, 50.

7 Interjú David Rolph-fal, aki 1988 és 1991 között volt a kelet-berlini CIA feje, Washington, D.C., 2021.

8 Vlagyiszlav Kramar, „Gruppa v Dreszdene bila nyebolsaja no moscsnaja," *Voenno-Promislenni Kurier*, 2005. dec. 14., vpk-news.ru. Egyes szerzők Drozdov és Putyin találkozója mögött baljós, hosszú távú szándékot sejtenek, de a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján valószínűbbnek tűnik, hogy elsődlegesen az érzékeny dokumentumok megsemmisítésével voltak elfoglalva.

9 Interjú Wolfhard és Heidi Thiellel.

10 Mind Drozdov, mind Krjucskov említi ezt a levelet az emlékirataiban. Bondarenko a *Jurij Drozdov*ban azt állítja, Sevcsenko volt a levél szerzője.

11 Hivatkozva: Kouzminov, *Biological Espionage*.

12 Kouzminov, *Biological Espionage*, 131.

13 Bakatin, *Izbavlenije ot KGB*, 39–42., 86.

14 Interjú Jelena Vavilovával; Andrej Bezrukov moszkvai beszéde, 2016; *Nightline*, 1991. dec. 25.; George H. W. Bush, „Address on Gorbachev Resignation", 1991. dec. 25., c-span.org.

15 MITN 2/16 506.

16 A kérdéses ország hírszerző szolgálata titokban egy magas rangú tisztet küldött, hogy nyomozza le ezeket az illegális bevándorlókat, és közölje velük, haza kell térniük. Egy hamarosan NATO-tagállammá váló ország nem engedhette meg magának, hogy illegális ügynökei éljenek beépülve más NATO-országokban. Legalább egy illegális ügynök, aki elborzadt attól, hogy rég elfelejtett élete így rárúgta az ajtót, elküldte a hívatlan látogatót melegebb éghajlatra. Az illegális ügynök szerette új életét, családja semmit sem tudott keleti származásáról, és epésen megjegyezte, kétli, hogy főnökei odahaza szeretnék nyilvánosságra hozni, hogy az országuk az elmúlt tíz évben „elvesztett" egy illegális ügynököt egy NATO-tagállamban. Miután a hírszerzés vezetői az ország fővárosában tartottak egy feszült értekezletet, vonakodva megállapodtak, hogy az illegális ügynök élhet tovább hamis személyazonossága alatt. Az érintett kormány soha nem hozta nyilvánosságra az ügyet NATO-szövetségesei előtt. Interjú a hírszerzési forrásokkal.

17 A Yorkról szóló információk egy Eric Kammal készített interjúból származnak, aki nagyjából ugyanebben az időben volt docens a közgazdasági tanszéken.

18 Stella Rimington, „The Spy Who Went into the Cold", könyvrészlet megjelent itt: *The Guardian*, 2001. szept. 12., theguardian.com.

19 Earley, *Comrade J,* 155.
20 „Vjacseszlav Trubnikov: Ja gord, sto SVR pomogla razvernut vnyesnij kursz Rosszij", interjú Vjacseszlav Trubnikovval, RIA Novozsti, 2019. ápr. 25., ria.ru.
21 Elbeszélve itt: Corera, *Russians Among Us,* 44–45.
22 *Lásd* például: Walton, *Spies,* 418.
23 Earley, *Comrade J,* 155–58.
24 Cherkashin, *Spy Handler,* 289.
25 Bondarenko, *Juri Drozdov,* 354; Harrison Smith, „Yuri Drozdov, Soviet Spymaster Who Planted Agents Across the West, Dies at 91", *Washington Post,* 2017. jún. 21., washingtonpost.com.
26 A könyv kutatása során készített interjúk diáktársakkal.
27 Andrej öt kortársával készítettem interjút a kurzusról; ezt az anekdotát az egyikük idézte fel.

24. Innen átveszem, gondolta Stirlitz: *Vlagyimir Putyin felemelkedése*

1 Walker, *Long Hangover,* 12.
2 Szergej Pugacsev, idézve: Belton, *Putin's People,* 138.
3 Myers, *New Tsar,* 74; Ostrovsky, *Invention of Russia,* 246–48.
4 Ostrovsky, *Invention of Russia,* 248; Peter Pomerantsev, „Overt Ops", *London Review of Books Blog,* 2020. dec. 29., lrb.co.uk.
5 Myers, *New Tsar,* 2. fejezet.
6 Anna Pjartuljajnen, „'Prisli na obiszk parni, u odnogo familija Putyin' – Istorija hudozsnika Julija Ribakova," *Bumaga,* 2022. dec. 7., paperpaper.io.
7 Uszolcev, *Szoszluzsivec,* 71. Számos szerző rámutatott, hogy a drezdai kiküldetés mennyire híján volt a presztízsnek. Egyesek szerint Putyin ténylegesen részt vett kelet-németországi terrorcselekmények előkészítésében. *Lásd* Belton, *Putin's People,* 35–37; „Putyin raszkazal o nyelegalnoj razvedke i szvojej rabote v KGB", RIA Novoszti, 2017. jún. 24., ria.ru.
8 Uszolcev, *Szoszluzsivec,* 109–10.
9 Gessen, *Man Without a Face,* 70, 97; Belton, *Putin's People,* 24, 44; Kramar, „Gruppa v Dreszdene bila nyebolsaja no moscsnaja".
10 Soldatov és Borogan, *New Nobility,* 4.
11 Krotkov, „Ja prinyimal u agenta priszjagu na vernoszt Fjurera".
12 Ezt követően visszatért Kínába, ahol magas banki beosztásokban dolgozott, mígnem 2015-ben egy korrupcióellenes tisztogatás során letartóztatták.

13 Colin Freeze, „At Harvard, Alleged Spy Hosted a Scotch Drink- Up", *Globe and Mail,* 2010. jún. 30., theglobeandmail.com.
14 Ez kiderül Strzok, *Compromised*ból.
15 Az SZVR-rezidencia leírása itt található: Earley, *Comrade J,* 21–23.
16 Renzo Giner Vasquez, „Vida, misterio y muerte de Juan Lázaro, el espía de la KGB con pasaporte peruano", *El comercio,* 2022. máj. 7., elcomercio.pe.
17 MITN 2/22, 99 tartalmaz részleteket a párról. Csak a pár kódnevét adja meg, VOLF és VIKA, de az információkból egyértelműen kiderül, hogy Lazaróról és Peláezről van szó. Az FBI-nak is bőven elég volt, hogy Lazaro nyomára bukkanjon, miután az 1990-es évek közepén hozzáfért a Mitrohin-aktákhoz.
18 A KGB-irat szerint a limai N osztály igyekezett „megteremteni a feltételeket" a pár számára, hogy együtt költözhessenek az Egyesült Államokba, és 1984 végén Peláezt és operatőrét az utcán elrabolta a Túpac Amaru marxista forradalmi mozgalom. Mindkettőjüknek bekötötték a szemét, és elvitték őket, hogy interjút készítsenek a csoport vezetőivel. Peláezt és az operatőrét szabadon engedték, miután a tévécsatorna beleegyezett, hogy leadja az így elkészült propagandafilmet. A drámai események után Vicky politikai menedékjogot kért az Egyesült Államokban, arra hivatkozva, hogy fél a további támadásoktól. Nem könnyű megállapítani, hogy ez szerencsétlen egybeesés volt-e, vagy a KGB szervezte meg a marxista földalatti mozgalomban lévő kapcsolatait felhasználva, Lazaro és Peláez tudtával vagy tudta nélkül. Tracy Wilkinson, „Guerrillas Release Two Reporters", United Press International, 1984. dec. 9., upi.com; és az emberrablás részleteiért *lásd:* La Serna, *With Masses and Arms,* 34–38.
19 Az FBI-nak már korábban sikerült beszerveznie az SZVR helyettes rezidensét, Szergej Tretyakovot, aki több éven át kettős ügynökként dolgozott, és mindent elárult az amerikaiaknak, amit a kirendeltség belső működéséről tudott.
20 *Alumni Newsletter,* James Madison University Justice Studies Department, 2015. jan.
21 Interjú egy hírszerzési forrással, 2020.
22 Elképzelhető, hogy a kezdeti információk egy része egy másik átállótól, Alekszandr Scserbakovtól származott. A rendkívüli ügy részleteiért *lásd* Wise, *Seven Million Dollar Spy.*
23 Bezrukov és Vavilova üldözésének részleteihez az FBI által nyilvánosságra hozott ügyiratokból merítettem. *Lásd még:* Strzok, *Compromised,* 3–36.
24 Interjú Jelena Vavilovával.
25 Coll, *Directorate S,* 31–32.
26 Interjú egy egykori CIA-tiszttel.

25. Kísértetmesék művelet: *Lecsap az FBI*

1 Miután Lazaro visszavonult a kémkedéstől, politikatudományt tanított a New York-i Baruch College-ban. Nem próbálta elrejteni baloldali, antiimperialista nézeteit az Egyesült Államok külpolitikájáról, ami miatt kuriózum lett a tanszéken. A hallgatók imádták Dr. Lazarót és markáns véleményét, és egyöntetűen pozitív értékeléseket adtak neki. „Két év alatt a Baruchon egyetlen kurzus sem hatott rám annyira, mint ez. Megtanított másképp gondolkodni a saját hazámról", olvasható egy tipikus félév végi értékelésben, amit a Baruch levéltárában őriznek. Bár Lazaro egyértelműen marxista ihletésű nézeteket vallott a főellenségről, a Központ segítségével kényelmes életet alakított ki magának, és nem akart visszatérni Oroszországba. Három évtizedes titkos szolgálat után a Mihail Vaszenkovként született férfi sokkal jobban érezte magát Juan Lazaro bőrében. Az SZVR engedélyezte neki, hogy fedő személyazonosságában élje le nyugdíjas éveit.

2 Corera, *Russians Among Us,* 92–93.

3 Interjú Hruscsovával, 2019.

4 Corera, *Russians Among Us,* 129–30.

5 Interjú Jelena Vavilovával, 2021.

6 Amikor Tim és Alex még egészen kicsik voltak, Andrej és Jelena pár alkalommal elintézte a Központtal, hogy egy semleges ázsiai országban találkozzon a három nemzedék, így a szüleik láthatták az unokáikat. Nem akartak részletekbe bocsátkozni arról, hogy mindez mikor és hogyan történt. Tim és Alex csak egészen homályos emlékeket őriznek ezekről a találkozásokról. Később, amikor a gyerekek nagyobbak lettek, felhagytak ezekkel a találkozásokkal, mert Timnek és Alexnek azonnal feltűnt volna, hogy valami nem stimmel a „kanadai" nagyszülőkkel.

7 Ez a jelenet Jelena regényének 220. oldalán szerepel. Ott Quito külvárosában játszódik. Jelena nekem azt mondta, hogy az alaptények stimmelnek, de nem akart részletekbe menni arról, hogy pontosan hol és melyik évben történt.

8 Corera, *Russians Among Us,* 179.

9 Alexander Topping és Miriam Elder, „Britain Admits 'Fake Rock' Plot to Spy on Russians", *Guardian,* 2012. jan. 19., theguardian.com.

10 Corera, *Russians Among Us,* 234.

11 Ilona Jegiazarova, „100-letiu szluzsbi vnesnej razvedki. Ljudmila Nuikina: Mnye sz muzsem ocsen povezlo", *Moszkovszkaja Pravda,* 2020. okt. 30., mospravda.ru.

12 Idézve: Corera, *Russians Among Us,* 242.

13 A Potejev távollétében lefolytatott tárgyalás részletei: Jurij Szenatorov, „Za vidajuscsije zaszlugi", *Kommerszant,* 2011. jún. 28., kommersant.ru. Amerikai források nem kommentálták Potejev szökésének részleteit, és persze elképzelhető, hogy az oroszok csak találgatnak vagy tévesen állítanak dolgokat.

14 Az elbeszélés egy névtelenséget kérő forrás interjúján alapul. Tim nekem tagadta, hogy valaha bármit is elárultak volna neki szülei munkájáról vagy kilétéről. Ezzel ellentétes állítás található: Devlin Barrett, „Russian Spy Ring Aimed to Make Children Agents", *Wall Street Journal,* 2012. július 31., wsj.com.

15 Mindenképpen megjegyzendő, hogy az FBI szelektíven tett közzé a lehallgatott beszélgetésekből részleteket, és elképzelhetően olyanokat választott, amelyek az illegális ügynököket alkalmatlannak vagy haszontalannak tüntették fel, kihagyva azokat a pillanatokat, amikor hasznosabb információt adtak át.

16 Maria Makutina, „'Sto kaszajetszja predatelej, oni szami zagnutszja'", *Kommerszant,* 2010. dec. 16., kommersant.ru.

17 Vlagyimir Szolovjov és Vlagyiszlav Trifonov, „Szvezso predatyelsztvo", *Kommerszant,* 2010. nov. 11., kommersant.ru.

18 Jelena e-mailben válaszolt a kérdéseimre a Drozdovval történt találkozásuk részleteit illetően.

19 Pierre Briançon, „The Spanish Story of a Russian Illegal", *Politico,* 2016. jún. 16.; interjú forrásokkal.

20 *United States of America v. Evgeny Burakov, a/k/a „Zhenya", Igor Sporyshev, and Victor Podobnyy,* nem nyilvános panasz, Southern District of New York, 2015. jan. 23., justice.gov. Az SZVR egyik tisztje elismerte, hogy Ázsiában és a Közel-Keleten még mindig lehetnek aktív illegális hálózatok.

26. A virtuális illegálisok: *Választásmanipulálás és tagadhatóság*

1 *Lásd* például: Mark Galeotti, „Russia's Murderous Adhocracy", *Moscow Times,* 2020. aug. 22., themoscowtimes.com.

2 2015-ös interjúk; Shaun Walker, „The Russian Troll Factory at the Heart of the Meddling Allegations", *Guardian,* 2015. ápr. 2., theguardian.com.

3 Igazságügyi minisztérium, *United States of America v. Internet Research Agency LLC et al.,* iktatva: 2018. febr. 16., justice.gov; Kenneth P. Vogel, „How Russian Trolls Crept into the Trump Campaign's Facebook Messages", *New York Times,* 2018. márc. 8.; Corera, *Russians Among Us,* 363–64.

4 Olivia Solon és Sabrina Siddiqui, „Russia-Backed Facebook Posts 'Reached 126M Americans' During US Election", *Guardian,* 2017. okt. 31., theguardian.com.

5 *Lásd* például Michael Schwirtz, „Top Secret Russian Unit Seeks to Destabilize Europe, Security Officials Say", *New York Times,* 2019. okt. 8., nytimes.com.

6 2014-ben az amerikai hatóságok egy feltételezett orosz merénylőt észleltek Potejev új floridai otthonának közelében, és gyorsan elköltöztették a disszidenst. 2016-ban aztán orosz források bejelentették, hogy Potejev meghalt. Pedig még életben volt: alighanem azt remélték a cseltől, hogy a disszidens kapcsolatba lép oroszországi családjával, amikor életjelet akar adni, és ezzel felfedi új tartózkodási helyét. *Lásd* Adam Goldman és mások, „U.S. Spies Rush to Protect Defectors After Skripal Poisoning", *New York Times,* 2018. szept. 13., nytimes.com; és Alex Campbell, Jason Leopold és Heidi Blake, „This Russian Double Agent Is a Lot Less Dead Than He Seemed", *BuzzFeed News,* 2018. okt. 4., buzzfeednews.com.

7 „Prezident pozdravil szotrudnyikov i veteranov SVR s 95-letiem nyelegalnoj razvedki", 2017. jún. 28., kremlin.ru.

27. Csodás emberek élete: *Az illegálisok kultusza*

1 Dan Sabbagh, „Russian Spy Caught Trying to Infiltrate War Crimes Court, Says Netherlands", *Guardian,* 2022. jún. 16., theguardian.com; Jon Henley and Pjotr Sauer, „Norway Arrests 'Brazilian Researcher' Accused of Spying for Russia", *Guardian,* 2022. okt. 25., theguardian.com.

2 Shaun Walker, Pjotr Sauer, and Tom Phillips, „Panic and Emotional Pain as Alleged Deep-Cover Russian Spies Vanish", *Guardian,* 2023. ápr. 3., theguardian.com.

3 A fejezet Szlovéniával kapcsolatos részei saját tudósításomra épülnek, leszámítva a hűtőt érintő mozzanatot, amelynek forrása: Georgi Kantchev, Joe Parkinson, és Silvina Frydlewsky, „The Russian Spies Next Door", *Wall Street Journal,* 2024. jún. 17., wsj.com.

4 McKnight, *Espionage and the Roots of the Cold War,* 50.

Utószó

1 Dan Sabbagh, „Russian Spy Caught Trying to Infiltrate War Crimes Court, Says Netherlands", *Guardian,* 2022. jún. 16., theguardian.com; Jon Henley and Pjotr Sauer, „Norway Arrests 'Brazilian Researcher' Accused of Spying for Russia", *Guardian,* 2022. okt. 25., theguardian.com.

2 Shaun Walker, Pjotr Sauer, and Tom Phillips, „Panic and Emotional Pain as Alleged Deep-Cover Russian Spies Vanish", *Guardian,* 2023. ápr. 3., theguardian.com.

3 A fejezet Szlovéniával kapcsolatos részei saját tudósításomra épülnek, leszámítva a hűtőt érintő mozzanatot, amelynek forrása: Georgi Kantchev, Joe Parkinson, és Silvina Frydlewsky, „The Russian Spies Next Door", *Wall Street Journal,* 2024. jún. 17., wsj.com.

4 Christo Grozev, kiadatlan kutatás. Ugyanezek a nevek jelennek meg az előző jegyzetben hivatkozott *Wall Street Journal*-cikkben is. Az orosz hatóságok ugyanezeket a neveket tették közzé a házaspár hazatérte után.

5 „Vozrascsennye domoj Rosszijanye szoobscsili detali obmena v Turtszii", *Vesti,* 2024. aug. 5., vesti.ru.

6 Az érthetőség és tömörség jegyében kissé rövidítettem a választ a jelentés megváltoztatása nélkül.

Névmutató

II. János Pál 192
XII. Pius 116, 127

A, Á
Abel, Rudolf *lásd* Fisher, William
Acheson, Dean 119, 353
Agabekov, Georgi 33, 344, 348
Ageloff, Sylvia 81, 82
Aguilar, Laura 114
Ahmerov, Iszhak (*lásd még* Green, Michael; Bey, Edir) 66, 106–107, 131, 163, 348–349
Akszjonov, Vaszilij 191
Ames, Aldrich 276, 284, 370
Amin, Hafizullah 256
Andropov, Jurij 182–86, 201, 208–209, 213, 217, 219–220, 252–258, 265, 268, 270–271, 275, 278, 357
Artuzov, Artur 36–37, 56
Aucouturier, Marie 38

B
Bahmet, Lilija 147
Bajkov, Pavel 165
Barsky, Jack *lásd* Dittrich, Albrecht
Bakatin, Vagyim 280, 371
Balaszinovics, Natalija 329
Bazarov, Borisz *(lásd még* Da Vinci) 40–49, 56, 72, 75, 345–346
Bentley, Elizabeth 106
Berija, Lavrentyij 75–78, 80, 83, 85–87, 127–128
Berkenstrater, Bert 173
Bezrukov, Andrej (*lásd még* Don Heathfield) 8–9, 266, 273, 281, 286, 292, 296, 315, 320, 369, 371, 373
Bisztroljotov, Dmitrij (*lásd még* Gallasz, Alexander Sz.; Galleni, Hans; Grenville, Robert; Perelly, József; Wento, John) 33–34, 46, 52, 62, 69, 71, 131, 163, 323–324, 340, 346–348, 362
Blake, George 12, 376
Bljumkin, Jakov 33, 379
Blunt, Anthony 65–66, 103
Brezsnyev, Leonyid 174, 182–186, 221, 252, 265–267, 275
Brik, Jevgenyij (*lásd még* Hladysh, Ivan; Soboloff, David) 109–111, 140, 163, 352
Brilev, Szergej 324, 350
Bronstein, Lev *lásd* Trockij
Browder, Earl 72, 340
Brzezinski, Zbigniew 252
Bulgakov, Mihail 54
Burgess, Guy 108
Burke, Michael 118

C
Calderón, Felipe 291
Castro, Fidel 189
Castro, Raul 284
Castro, Teodoro 112–128, 323, 352
Ceauşescu, Nicolae 204
Chapman, Annan 10, 304, 312, 321, 343
Churchill, Winston 84, 103–104, 339, 353
Clinton, Hillary 308, 315–316, 319
Cohen, Morris és Lona 133–136

Cs
Cserapanov, Szergej 313
Cserkaszov, Szergej (*lásd még* Ferreira, Victor Muller) 330
Csernyenko, Konsztantyin 275
Cseseva, Jelena 291

D
Decker, Erna 226
Didenko, Zsan 249
Dittrich, Albrecht (*lásd még* Barsky, Jack) 248–250, 253, 339, 366
Donovan, James 134, 217, 354, 363
Drozdov, Jurij 252–262, 269, 271, 276–279, 284–285, 290–291, 313, 361–375
Druto, Jan 128
Duggan, Laurence 73–75, 104, 349
Dzerzsinszkij, Feliksz 23, 28
Dubček, Alexander 183, 186–187, 358
Dulcev, Ludwig Artem 332–333
Dulceva, Anna 332–333
Dulles, Allen 137
Dürrwanger, Alfred 216, 220, 362–363

E
Eberhard, Walter 160
Ehrenburg, Ilja 102, 128, 351
Einaudi, Luigi 120, 352
Eitingon, Naum 79–81
Elwell, Charles 136
Enríquez, Miguel 235

F
Facio, Antonio 117
Fekliszov, Alekszandr 106
Felfe, Heinz 8, 34, 214, 362
Figueres, José 116, 127
Fisher, William (*lásd még* Abel, Rudolf; Collins, Martin; Emil Robert Goldfus) 131–140, 208, 217, 245, 299, 354
Fitin, Pavel 83–86, 323
Foertsch, Volker 219-20
Foley, Ann *lásd* Vavilova, Jelena

G
Gagarin, Jurij 154–155
Gasperi, Alcide De 119, 352
Gee, Ethel 135
Gehlen, Reinhard 216, 362
Giammaria, José Assis 330
Golikov, Filipp 85
Golszt 37–39, 345
Gorb, Mihail 37, 56
Gorbacsov, Mihail 275–282, 285
Gordijevszkij, Oleg 276, 307
Gordijevszkij, Vaszilij 249
Graze, Gerald 71, 74, 104
Green, Michael *lásd* Ahmerov, Iszhak
Grigulevics, Joszif (*lásd még* Teodoro Castro) 323, 353–354
Gromiko, Andrej 260
Grozev, Christo 332, 341, 377
Guderian, Heinz 75
Guevara, Che 284
Gurjev, Lidija és Vlagyimir (*lásd még* Hopkins, Cynthia és Murphy Richard) 300

H
Hambleton, Hugh 230, 364
Hanssen, Robert 276
Hargreaves, John 203–205, 208, 361
Harnack, Arvid 85
Harte, Robert Sheldon 79
Hayhanen, Reino 133–134, 140
Heathfield, Don *lásd* Bezrukov, Andrej
Hengemuhle, Joe 244–247
Hepburn, Audrey 118
Herrmann, Rudolf *lásd* Valoušek, Dalibor
Hitler, Adolf 45, 47, 51, 61, 74–75, 83–90, 96, 103, 107, 2018, 320, 323, 330, 349–350
Hochman, Jiří 189–190, 340, 359
Hofer, Heidrun 216, 219–220, 340, 362–363
Hohenstein, von 213, 217–219, 243, 252, 262–263

Hohlov, Nyikolaj 88, 92, 350, 354
Holar, Elliot 247, 339, 364
Hoover, Edgar 106
Houghton, Harry 135–136
Höke, Margret 215
Hruscsov, Nyikita 128, 147, 155, 158, 160, 173, 182, 221–223, 301
Hruscsova, Nina 301
Hsziao-feng, Mao 291
Husák, Gustáv 187
Hutton, Bernard 139, 354

J
Jaroszlavszkij, Emeljan 31, 343
Jehuda, Slomó Ben 199–201, 204, 207
Jelcin, Borisz 279, 283, 285, 288–280, 301
Jezsov, Nyikolaj 55, 62, 75

K
Kahlo, Frida 78
Kamenyev, Lev 55,
Kapusztin, Pavel 304
Karmal, Babrak 257, 261
Katrics, Vaszilij 149–150, 158
Kemp, Thomas 47–49, 346
Keynes, John Maynard 65
King, John Herbert 51, 345
Kirpicsenko, Vagyim 233, 253, 258, 261, 357, 365, 368
Kleinjung, Karl, 93, 351
Kobulov, Amajak 83, 85
Koecher, Karl és Hana 251
Kolobova, Olga 332
Konovalec, Jevhen 77
Koral, Alexander és Helen 68, 70
Korotkov, Alekszand (*lásd még* Edberg, Alexander) 85–86, 91, 107, 115–116
Kovalenko, Tamara 165, 168
Köhler, Gerhard 226, 364
Krivosein, Szemjon 75, 349
Křížek, Jan 190, 359
Krjucskov, Vlagyimir 249, 252, 271, 276, 278–279, 366–371
Kroger, Helen és Peter 135
Krupszkaja, Nagyezsda (*lásd még* Anyegina, Praszkovija) 20–21, 147
Kryl, Karel 189–190
Kube, Wilhelm 95–95, 98–102, 340, 351
Kucik, Mihail (*lásd még* Zotolli, Michael) 303
Kucin, Emmanuil 95–96, 99
Kuganov, Pavel 56
Kuznyecov, Nyikolaj (*lásd még* Siebert, Paul) 102

L
Lavrov, Szergej 293
Lenin, Vlagyimir Iljics Uljanov (*lásd még* dr. Richter, Jacob; Cseidze; Frey, William; Müller professzor) 11, 20–24, 26-29, 32, 36, 54–55, 68, 77–78, 87–91, 125–125, 133, 138, 187, 252, 275, 336, 343, 359
Leonov, Nyikolaj 284, 354
Linickaja, Galina 163, 249, 358, 365–366
Linov, Fjodor 146
Linov, Jurij (*lásd még* Motl, Karl-Bernd) 141, 145, 148, 163, 167, 177, 187, 192, 206, 213, 225, 269, 325, 339–340, 360–361, 366
Litvinyenko, Alekszandr 305
Lohov, Vlagyimir (*lásd még* Nazali, Hasszanpúr) 196–204
Lonsdale, Gordon *lásd* Molodij, Konon
Lowry, Helen 72
Luce, Clare Boothe 126–127, 354
Lunacsarszkij, Anatolij 36

M
Maclean, Donald 103, 109, 343
Makajev, Valerij (*lásd még* Kovalik, Ivan) 107–11, 351
Makljarszkij, Mihail 88–92
Mangel, Joaquín Gutiérrez 114
Markin, Valentin (*lásd még* Steppin, Irving; Herman) 67–69, 349

Massing, Hede 70–73, 104, 349
McCarthy, Joseph 106, 133
Medvegyev, Dmitrij 307–316
Meir, Golda 195, 199, 205, 360
Mercader, Caridad 80-82
Mercaded, Ramón (*lásd még* Jacson, Frank; Mornard Jacques) 80–82, 125, 350
Merkulov, Vszevolod 86
Mitrohin, Vaszilij, 15, 326, 339, 343, 347–348, 350–370
Molodij, Konon *lásd* Lonsdale, Gordon
Mueller, Robert 309, 320

N
Nagajev, Vlagyimir 158–161, 326, 356
Nariskin, Szergej 322–324
Navalnij, Alekszej 332
Nemeth, Anna 284
Neszterovics, Vlagyimir 30
Nixon, Richard, 221
Nuikin, Vitalij 325
Nuikina, Ljudmila 307, 374

O
Obama, Barack 307–309, 318
Odinga, Oginga 159–160, 365
Oldham, Ernest (*lásd még* Scott, Charlie; Oldwell, Ernest) 43–45, 48–52, 72, 346
Ott, Eugen 84

P
Pacelli, Giulio 116–117, 127
Palach, Jan 186, 190
Pancsenko, Rajsza 164
Panetta, Leon 309
Passzov, Zelman 60
Patrusev, Nyikolaj 290, 305
Pavlov, Vitalij 76, 351
Peatfield, James 284
Peláez, Vicky 294, 300, 373
Penkovszkij, Oleg 223
Pereverzeva, Natalja (*lásd még* Mills, Patricia) 303
Peters, Joseph 71
Petrescu 202–204, 207, 361
Philby, Kim 66, 84, 103, 108–109, 352
Pieck, Hans 51
Pinochet, Augusto 234–235
Pjatnyickij, Oszip 31, 56, 67, 348
Polevoj, Borisz 185
Poszkrebisev, Alekszandr 77
Potejev, Alekszandr (*lásd még* Dudocskin, Viktor) 293–297, 300–314, 317–322, 331, 375–376
Powers, Gary 134, 151
Pracht, Hans 157–159, 161, 355–356
Prigozsin, Jevgenyij 317–320
Primakov, Jevgenyij 283–284, 344, 352
Protapov, Pavel 34, 345
Puschke, Hans 216, 363
Putyin, Vlagyimir 8–9, 13, 182, 213, 278, 288–333, 362, 371–372

R
Rahovszkij, Nyuma 200
Razgon, Izrail 266
Razumova, Anna 51, 347
Reagan, Ronald 267, 275–276
Reiss, Ignatz 60
Rivera, Diego 78
Rocca, Pascal 120, 123
Roosevelt, Franklin D. 66, 103
Rosenberg, Ethel és Julius 106, 131, 133, 351
Rudenko, Anatolij (*lásd még* Feder, Heinz Walter) 225–226, 364

S
Salazar, Leandro Sánchez 80, 350
Schulze-Boysen, Harro 85–86
Scott, Charlie *lásd* Oldham, Ernest
Sebarsin, Leonyid 284, 368
Serge, Victor 22
Shelmatova, Iolanta 38, 345

Sheppard, Mike 286
Sigler, Ralph 245, 366
Silvermaster, Nathan 104, 351
Simm, Herman 306
Siqueiros, David 79, 81, 129
Skiber, Matt 319–320
Sorge, Richard 84–85, 320
Spiegelglass, Szergej (*lásd még* Deutschlander, Ernst) 60, 348
Steppin, Irving *lásd* Markin, Valentin
Straight, Michael 65–69, 73–75, 84, 348

Sz
Szecsin, Igor 312
Szemjonov, Julian 213,
Szimonov, Konsztantyin 185
Szkripal, Szergej 305, 311, 321, 330, 332
Szluckij, Abram 55, 60
Szobcsak, Anatolij 288
Szolovjov 58–59, 348
Sztálin, Joszif Visszarionovics (*lásd még* Dzsugasvili, Joszif; Koba) 12, 22, 32, 36, 54–67, 74–90, 103–13, 121–128, 147–155, 174, 191, 195, 237, 265, 278, 322, 330, 343, 347, 349, 355
Sztehov, Szergej 156
Szudoplatov, Pavel 77–92, 101, 124–125, 350
Szulc, Tad 189

T
Talibov, Mutalim (*lásd még* Rest, Ikhtar) 257–262, 367
Taraki, Nur Mohammad 256
Tenet, George 298
Thiel, Wolfhard és Heidi (*lásd még* Bohde, Bob és Tully, Karen) 277, 329, 369–371
Tito, Josip Broz 112–113, 121–127
Trepper, Leopold, 92
Trilisszer, Mejer (*lásd még* Anatolij; Moszkvin, Mihail; Mursky; Pavel; Sztolcsevszkij) 26–36, 60–61, 129, 322, 340, 344, 348
Trockij, Lev Davidovics 20, 23, 31–32, 54–55, 77–82, 113, 122, 124–125, 129
Truman, Harry 104–105, 188
Trump, Donald 315, 319–320, 375
Tucker, Chad 319

V
Valoušek, Dalibor (*lásd még* Herrmann, Rudolf) 227–228, 235
Vaszenkov, Mihail (*lásd még* Lazaro, Juan) 294–295, 300, 312, 374
Vavilova, Jelenea (*lásd még* Ann Foley) 8, 265, 307, 339, 343, 369–371, 373–374
Velebit, Vladimir 121–124
Vetrov, Dmitrij 188, 359
Visinszkij, Andrej 119
Vorobjov, Vlagyimir 148, 355

W
Wellsted, Lucy 44
Wento, John *lásd* Bisztroljin, Dmitrij
Whitney, Dorothy 65
Whittaker, Chambers 68
Wildenstein, Karl 98, 100
Wittich, Gerhard Daniel Campos 330
Wolf, Markus 214–215, 362
Wynne, Greville 137, 223, 364

Z
Zaharov, Szergej 208–209, 362
Zalmanszon, Szilva 207
Zinovjev, Grigorij 55

SZTE Klebelsberg Könyvtár és Levéltár
SZEGED
6.
X380805

Fotó © Kasia Strek

Shaun Walker, a *Guardian* külföldi tudósítója több mint tíz évig élt Moszkvában, a *The Long Hangover: Putin's New Russia and the Ghosts of the Past (Hosszú másnaposság: Putyin új Oroszországa és a múlt szellemei)* című könyv szerzője. Tudósításai az orosz–ukrán háborúról a 2023-as *British Press Awards* döntőjébe kerültek a külföldi tudósító kategóriában. Gyakran kommentálja az orosz–ukrán helyzetet különböző tévé- és rádióműsorokban. Jelenleg Varsó, Kijev és London között ingázik. Ez az első könyve magyarul.

Sok száz órányi interjú és többtucatnyi országban végzett kutatás eredménye ez a letehetetlen könyv. Betekintést nyújt a KGB legbelsőbb működésébe, az alvóügynökök és szuperkémek néha hosszú évekig, akár évtizedekig tartó kiképzésének bonyolult módszereibe. Ezek az emberek arisztokratáknak, kereskedőknek, futároknak álcázva dolgoztak a kijelölt terepen. Rengeteg erőfeszítést igényelt az is, hogy ellentmondásos szerepüket minden körülmények között el tudják játszani: úgy kellett például a náciszimpatizánst alakítaniuk, hogy közben szolgaian hűségesek maradtak a szovjet államhoz. A KGB döntött életükről és halálukról, és akár egyik napról a másikra ott kellett hagyniuk a családjukat, szerelmüket, gyereküket. A beépültek közül csak alig néhányan tudták megőrizni a lelki egyensúlyukat, sokan összeroppantak a kettős élet terhe alatt. Róluk és azon kevesekről szól ez a könyv, akiknek mindezek ellenére sikerült.

7990 Ft

9 789631 371277

Corvina Kiadó
corvinakiado.hu
facebook.com/corvina.kiado.oldala